

ВНЗ «УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»

ВНЗ «УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ»

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ЖДАНЮК АННА ВАСИЛІВНА

УДК: 378.159.9

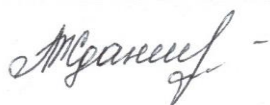
ДИСЕРТАЦІЯ

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ
КОНФЛІКТАМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис,

А.В. Жданюк

ініціали та прізвище
здобувача)

Науковий керівник: **Кожушко Світлана Павлівна**, доктор педагогічних наук,
професор

Ідентичність усіх примірників дисертації

ЗАСВІДЧУЮ:

*Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради*

/ О.В. Лебідь /

Дніпро – 2018

АНОТАЦІЯ

Жданюк А.В. Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. – Вищий навчальний заклад „Університет імені Альфреда Нобеля”, Вищий навчальний заклад „Університет імені Альфреда Нобеля”, Дніпро, 2018.

У дисертації представлено теоретичне обґрунтування і вирішення актуального науково-прикладного завдання щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

На підставі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної, юридичної наукової літератури з досліджуваної проблематики розкрито методологічні та теоретичні засади підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, основу яких становлять: історико-філософські погляди вчених-мислителів та доробки сучасних науковців щодо розвитку уявлень про сутність, ознаки, типи конфліктів у системі правовідносин; наукові праці, в яких охарактеризовано методологічні підходи та визначено критерії класифікації правових конфліктів і які репрезентують конфліктологічний характер професійної діяльності юриста, що відрізняє її від інших видів діяльності фахівців соціономічних професій; дослідження, в яких конкретизовано такі дефініції дослідження, як „підготовка”, „професійна підготовка фахівців”, „підготовка до запобігання конфліктам”; результати наукових розвідок, що висвітлюють проблему готовності майбутніх фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Зазначене дозволило експлікувати ключове поняття дослідження – „готовність майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності”, яке представлено як інтегративне новоутворення особистості, що характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на безконфліктну взаємодію під час виконання професійних функцій; високим рівнем оволодіння теоретичними конфліктологічними знаннями і сформованістю практичних

умінь, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності, що є базисом для формування конфліктологічної компетентності фахівця. Зазначена інтегративна характеристика відображає усвідомлення майбутніми юристами значущості превентивної діяльності, володіння повною мірою здобутими знаннями в галузі правової конфліктології, визначає сформовану сукупність умінь (діагностико-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні) та розвинуті особистісні якості (емоційний інтелект, копінг-стратегії, рефлексивність). Така готовність є складовою готовності до професійної діяльності, потребує постійного розвитку і вдосконалення у майбутній професійній діяльності.

Здійснений компонентно-структурний аналіз феномену „готовність майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності” дозволив виокремити у його складі такі компоненти: *мотиваційний* (значущість та потреба у набутті конфліктологічних знань та умінь правового характеру), *гносеологічний* (повнота та характер засвоєння конфліктологічних знань), *операційний* (рівень володіння сукупністю превентивних умінь: діагностико-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні), *особистісний* (рівень сформованості рефлексії, емоційного інтелекту, копінг-стратегії). Висвітлено сутність рівнів сформованості досліджуваної готовності (низький, середній та високий), розкрито їх змістове наповнення.

Теоретично обґрунтовано та експериментально визначено доцільність структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, яка спрямована на формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

У межах поданої моделі визначено її *мету* (формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності) та *завдання* (*діагностичні*: проведення діагностичного зрізу з метою з'ясування наявного рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за мотиваційним, гносеологічним, організаційним та особистісним критеріями; *технологічні*: реалізація розробленої моделі протягом навчання майбутніх юристів у закладах вищої

освіти, яка передбачає проектування освітнього процесу, що сприяє ефективному формуванню готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, набуттю особистістю значущого превентивного досвіду; *організаційні*: спрямування діяльності викладачів та кураторів на створення позитивного емоційного фону, атмосфери емоційного натхнення, творчості; актуалізацію потреби студентів у самопізнанні, самореалізації у різновидах професійно спрямованої діяльності). Обґрунтовано *методологічні підходи* (системний, діяльнісний, синергетичний, особистісно орієнтований, контекстний, технологічний) та *принципи* (системності та послідовності, науковості, інтегративності, професійної спрямованості, контекстного навчання, гуманізації, самодетермінації та внутрішньої свободи особистості) формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Діагностичний блок моделі призначено для визначення вихідного стану сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Змістово-організаційний блок* охоплює систему знань, умінь та досвіду професійно-превентивної діяльності, передбачає поетапний перехід від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності майбутніх фахівців.

Метою *підготовчого етапу* є формування теоретичних знань студентів про сутність, зміст, структуру та значущість професійно-превентивної діяльності майбутніх юристів і стимулювання подальшого розвитку їхніх мотивів щодо опанування цим видом діяльності. Основу цього етапу становив скоригований зміст навчальних дисциплін „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія” та авторський спецкурс „Основи правової конфліктології”.

На другому – *навчальному етапі* – відбувається усвідомлення студентами мети виконання превентивних дій, осмислення їх операційного складу на ґрунті алгоритмізованих дій, що потребує виконання майбутніми фахівцями відповідних вправ та нескладних завдань із вичерпними умовами, основною метою яких є засвоєння дій, спроектованих викладачем. Завдання, які

пропонуються студентам, поступово ускладнюються від дій за зразком, аналогією, алгоритмом до дій, що призводять до теоретичного відкриття або постановки нової проблеми, самостійного прогнозування виникнення конфліктних ситуацій та розробки дій щодо їх запобігання за певною алгоритмічною послідовністю.

Третій – *операційний етап* – має дослідно-евристичний характер та спрямовується на застосування студентами умінь запобігання конфліктам для вирішення проблемних ситуацій та завдань, перенесення наявних знань на нові об'єкти (явища, процеси), вироблення навичок здійснення професійно-превентивної діяльності залежно від обставин, що передбачає апробацію різних стратегій та запобіжних тактик, винайдення лінії поведінки у різноманітних конфліктологічних ситуаціях правової спрямованості, підвищення в майбутніх фахівців здатності до вияву особистісної позиції та аргументації власної думки. Завдання операційного етапу реалізовувалися завдяки використанню ігрових технологій, технологій ситуаційного навчання, проектної технології, тренінгів, методів коучингу (*coaching*), індивідуальних бесід (*counseling*) та ін.

Четвертий етап – *практичний* – має дослідно-творчий характер та передбачає застосування умінь запобігання конфліктам у практичній діяльності юриста в умовах проходження професійно-юридичної практики, яка включає спостереження за діяльністю юриста, виявлення особливостей його превентивної діяльності у межах конкретної установи, закладу; складання психолого-педагогічної характеристики юриста з урахуванням особливостей його професійної діяльності; підготовку й проведення дослідження та, відповідно, складання, реалізацію та коригування планів і програм превентивної діяльності у конфліктогенному професійному середовищі.

У процесі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності доведено ефективність таких технологій навчання: *діалогічно-дискусійні* (діалог, дискусія, круглий стіл, засідання експертної групи, симпозіум, дебати, мозковий штурм та ін.), *інформаційно-комунікаційні* (чат, телекомунікаційний проект, вебінар та ін.), *ситуаційного навчання* (моделювання проблемних ситуацій, case-study, ситуаційні вправи),

ігрові (ділові, рольові, симуляційні, імітаційні). Протягом усіх етапів формування відповідної готовності вагомим значенням набуває активна участь студентів у різних формах *позааудиторної роботи* (дискусійний клуб „Правознавець”, зустрічі з юристами-медіаторами, написання есе, підготовка творчих проєктів, „peer education”, coaching, counseling, створення портфоліо).

Рефлексивно-аналітичний блок спрямовано на аналіз та оцінювання студентами власної превентивної діяльності в обраній галузі; стимулювання їх до самоаналізу й самооцінки цієї діяльності. Показана доцільність послугування такими технологіями, як портфоліо, наукові консультації, технології сталкінгу, локбуку.

Реалізація завдань *оцінювально-коригувального блоку* передбачає контроль, аналіз, моніторинг, самодіагностику, самокорекцію готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам. Результатом впровадження запропонованої моделі є сформованість компонентів досліджуваної готовності.

Експериментальне дослідження (проведене у ВНЗ „Університеті імені Альфреда Нобеля”, Харківському національному університеті внутрішніх справ, Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ, Національній академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Університеті митної справи та фінансів зі студентами II–IV курсів, що навчаються за спеціальністю 081 „Право”) підтвердило ефективність розробленої моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На підставі порівняння отриманих результатів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено, що реалізація розробленої моделі зумовила суттєві статистично значущі зміни в рівні сформованості кожного компонента зазначеної готовності майбутніх юристів й досліджуваного феномену в цілому, що було підтверджено за допомогою кореляційного, факторного та дисперсійного аналізу.

У процесі дослідження виявлено позитивну динаміку розвитку готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, а саме: на 22,1% зросла кількість студентів, що відповідає високому рівню; на 11,2% збільшилась кількість студентів із середнім рівнем і, відповідно, зменшилась

кількість студентів з низьким рівнем – на 33,3%. За результатами аналізу проведеного дослідження констатовано статистично значущу різницю між показниками експериментальної та контрольної груп після експерименту, що свідчить про безумовну ефективність та достовірність обґрунтованої й експериментально перевіреної моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, а також її навчально-методичного забезпечення.

Розроблено навчально-методичне забезпечення процесу формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, що представлено: оновленим змістом дисциплін психолого-педагогічного циклу („Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”); програмою авторського навчального спецкурсу „Основи правової конфліктології” для професійної підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” спеціальності 081 „Право”, що включає лекційний матеріал та комплекс вправ, творчих завдань, тренінгів, ділових ігор, навчальних проектів, банк проблемних ситуацій з урахуванням специфіки діяльності юристів. Дібрано та адаптовано пакет діагностичних матеріалів для визначення рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, розроблено програму діяльності дискусійного клубу „Правознавець майбутнього”.

Ключові слова: конфлікт, правовий конфлікт, запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста, готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

ABSTRACT

Zhdanyuk A. Training of future lawyers' readiness for prevention of conflicts in their professional activity. – Manuscript

The thesis for the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – Higher educational establishment “Alfred Nobel University”, – Dnipro, 2018.

The dissertation presents theoretical substantiation and the solution of the actual scientific and applied task of the formation of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity.

Fundamental analysis of philosophical, sociological, psychological, pedagogical, and legal scientific literature on the issues under investigation gave the possibility to reveal methodological and theoretical principles of the formation of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity, which are based on: historical and philosophical views of scholars and thinkers as well as the contributions of modern scholars to the development of perception of the essence, features, types of conflicts in the system of legal relations; scientific works, in which methodological approaches are described and criteria of classification of legal conflicts are defined and which represent the conflictology nature of lawyer professional activity and distinguish them from other types of the activity of specialists of socionomy professions; researches which specify such definitions as "training", "professional training of specialists", "preparation to the prevention of conflicts"; the results of scientific research, covering the issue of readiness of future specialists to the prevention of conflicts in their professional activities. All these elements taken together explain the key concept of research "future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity", which is presented as an integrative personality upsurge, characterized by persistent motivation and willingness to be engaged in conflict-free interaction while performing their professional functions; a high level of mastering theoretical conflictology knowledge and the formation of practical skills necessary to prevent conflicts in professional activities, which is the basis for the formation of specialist

conflict competence. This integrative characteristic reflects the awareness of future lawyers of the significance of preventive activities, and the full possession of acquired knowledge in the field of legal conflict, defines the existing set of abilities (diagnostic-predictive, constructive-projective, interactive) and developed personal qualities (emotional intelligence, coping strategies, reflexivity). Such a readiness is an integral part of readiness to professional activity, it requires continuous development and improvements in future professional activities.

The component-structural analysis of the phenomenon "future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity" made it possible to distinguish the following components in its composition: *motivational* (significance and the need for obtaining conflictology knowledge and skills of legal nature), *gnoseology* (completeness and character of conflictology knowledge assimilation), *operational* (level of possession of a set of preventive skills: diagnostic-prognostic, constructive-projective, interactive), *personal* (level of the formation of reflection, emotion intelligence, coping strategy). The essence of the levels of formation of the readiness under investigation (low, medium and high) is highlighted, their content details are revealed.

The feasibility of structural-and-functional model of preparing of future lawyers to the prevention of conflicts in their professional activity, which is aimed at shaping future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity, is theoretically substantiated and experimentally determined.

Within the framework of the given model, its main objective (formation of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity) and tasks (*diagnostic*: carrying out of diagnostic assessment in order to find out the existing level of the formation of future lawyers readiness to the prevention of conflicts in their professional activities using motivational, epistemological, organizational and personal criteria; *technological*: implementation of the model developed during the training period of future lawyers at higher education institutions, which provides for the design of education the process that contributes to the effective formation of future lawyers readiness to the prevention of conflicts in their professional activities, and acquisition of personal significant preventive

experience; *organizational*: direction of teachers and tutors activities to the creation of positive emotional background, the atmosphere of emotional inspiration, creativity, updating students needs in self-knowledge, self-realization in the varieties of professionally oriented activities). *Methodological approaches* (system, activity, synergetic, personally oriented, contextual, technological) and *principles* (systematic and consistent, scientific, integrative, professional orientation, contextual education, humanization, self-determination and internal freedom of an individual) used for preparation of future lawyers for preventing conflicts in their professional activity are substantiated.

The *diagnostic unit* of the model is intended to determine the initial state of the formation of future lawyer readiness to the prevention of conflicts in their professional activities. The content-organizational unit covers the system of knowledge, skills and experience of professional and preventive activities, it envisages a phased transition from training activity to quasi-professional one and then to professional activities of future specialists.

The purpose of the *preparatory stage* is to form students' theoretical knowledge on the essence, content, structure and significance of the professional-preventive activity of future lawyers and to stimulate further development of their motives in mastering this type of activity. The basis of this stage was presented by the adjusted content of such academic disciplines: "Introduction to Jurisprudence", "History of Ukraine: the state-legal context", "Legal Deontology", "Legal Psychology" and the author's specially designed course "Fundamentals of Legal Conflictology".

At the second stage, called *educational*, the student's awareness of the purpose of carrying out preventive actions, understanding their operational composition on the basis of algorithmic actions, which makes future specialists to perform appropriate exercises and simple tasks which the main goal is to master the actions designed by the teacher, is realized. The tasks offered to students are gradually complicated from actions on the model, analogy, algorithm to actions that lead to theoretical discovery or statement of a new problem, independent prediction of the emergence of conflict

situations and the development of actions to prevent them with a certain algorithmic sequence.

The third – *operational*- stage has a pilot-heuristic character and is aimed at using skills, acquired by students to prevent conflicts while solving problem situations and tasks, transferring existing knowledge to new objects (phenomena, processes), developing skills for carrying out professional preventive activities, depending on the circumstances This stage involves testing various strategies and preventive tactics, inventing a line of behavior in a variety of conflict situations, improving the ability of future professionals to demonstrate their personal positions and argue their thoughts. The tasks of the operational stage were realized using game technologies, situational learning technologies, project technology, trainings, coaching methods, counseling, and others.

The fourth stage - *practical* – is of experimental and creative character and involves the use of conflict prevention skills in the practice of a lawyer in the course of professional and legal practice, which includes monitoring the activities of a lawyer, identifying the features of his/her preventive activities within a specific institution, organization; compilation of psychological and pedagogical characteristics of a lawyer taking into account the peculiarities of his/her professional activity; preparation and performance of the research and then the compilation, implementation and correction of preventive plans and programs in a conflict-related professional environment.

In the process of the formation of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity, the effectiveness of the following learning technologies has been proved: *dialogue and discussion* (dialogue, discussion, round table, expert group meeting, symposium, debate, brainstorming, etc.), *information and communication* (chat, telecommunication project, webinar, etc.), *situational learning* (simulation of problem situations, case-study, situational exercises), *gaming* (role-playing, simulation, imitation). During all stages of the formation of corresponding readiness, active participation of students in various forms of non-auditing work (discussion club "Lawyer", meetings with lawyer-mediators, essay

writing, preparation of creative projects, "peer education", coaching, counseling, creation of a portfolio) is gaining special significance.

Reflexive and analytical unit is aimed at analyzing and evaluating students' own preventive activities in the chosen field; stimulating them to self-examination and self-evaluation of this activity. The expediency of serving such technologies as portfolio, scientific consultations, technologies of stalking, and the blockbuster is shown.

The implementation of the tasks of the *assessment and correction* block involves monitoring, analysis, self-diagnosis, self-correction of future lawyers' readiness to prevent conflicts. The result of the implementation of the proposed model is the formation of components of the readiness under investigation.

Experimental research (conducted at the University of Alfred Nobel University, Kharkiv National University of Internal Affairs, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky, University of Customs and Finance with students of specialty 081 "Law", 2-4 years of study) confirmed the effectiveness of the developed model of training future lawyers to prevent conflicts in their professional activity. On the basis of comparison of the obtained results, their quantitative and qualitative analysis, it was proved that the implementation of the developed model caused considerable statistically significant changes in the level of formation of each component of mentioned above readiness of future lawyers and the investigated phenomenon in general. The results were confirmed by correlation, factor and dispersion analysis.

In the course of the research, the positive dynamics of the development of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity was revealed, namely: the number of students which corresponds to a high level increased by 22.1%; the number of students with an average level increased by 11.2% and, accordingly, the number of students with a low level decreased by 33.3%. According to the results of the analysis of the conducted research, a statistically significant difference between the experimental and control groups after the experiment was confirmed. This fact proves the obvious effectiveness and reliability

of a well-grounded and experimentally tested model of training future lawyers to prevent conflicts in professional activities, as well as its teaching and methodological support.

The educational and methodological support of the process of the formation of future lawyers' readiness to the prevention of conflicts in their professional activity is presented through: updated content of the disciplines of psychological and pedagogical cycle ("Introduction to Jurisprudence", "History of Ukraine: state-legal context", "Legal Deontology", "Legal Psychology"); the program of the author's educational special course "Fundamentals of Legal Conflict" for the professional training of students of the educational and qualification level "Bachelor", specialty 081 "Law", which includes lecture material and a set of exercises, creative tasks, trainings, business games, training projects, bank of problem situations taking into account the specifics of the activities of lawyers. The set of diagnostic materials used to determine the level of the formation of future lawyer readiness to the prevention of conflicts in their professional activity was compiled and adopted. The program of the discussion club "Lawyer of the Future" was developed.

Key words: conflict, legal conflict, prevention of conflicts in lawyer's professional activity, future lawyer readiness to the prevention of conflicts in their professional activity, model of preparation of future lawyers to conflict prevention in their professional activity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. **Жданюк А.В.** Конфліктологічний характер професійної діяльності юриста / А.В. Жданюк // Науковий вісник Мелітопольського державного університету. Серія: Педагогіка. – 2017. – № 1 (18). – С. 227–233.

2. **Жданюк А.В.** Конфліктологічна готовність як основа формування конфліктологічної компетентності юриста / А.В. Жданюк // Молодь і ринок. Дрогобич : ДДПІ ім. І. Франка, 2017. – № 9 (152). – С. 185–191.

3. Жданюк А.В. Модель формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк //Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ВПЦ „Візаві”, 2017. – Вип. 2, Ч. 2. – С. 33–41.

4. Жданюк А.В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин / А.В. Жданюк // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка і психологія”. –2017. – № 1 (13). – С. 14–21.

5. Жданюк А.В. Роль конфліктологічної освіти у професійному становленні майбутнього юриста / А.В. Жданюк // Нова педагогічна думка. –2017. – № 2 (90). – С. 36–40.

6. Жданюк А.В. Щодо етапів процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста / А.В. Жданюк // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Бердянськ : БДПУ, 2017. – Вип. 2. – С. 213–219.

7. Жданюк А.В. Структура готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 159. – С. 201–206.

8. Жданюк А.В. Медіація як технологія запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів / А.В. Жданюк // Наукові записки. Серія „Психолого-педагогічні науки”. – 2017. – № 3.– С. 75–81.

9. Жданюк А.В. Визначення рівня сформованості мотиваційного критерію готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності: констатувальний етап експерименту / А.В. Жданюк // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка і психологія”. – 2017. – № 2 (14). – С. 156–163.

Статті у закордонних виданнях

10. Жданюк А.В. Діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // *East European Scientific Journal*. – Warsaw, 2017. – № 10 (26), Vol. 2, P. 88. –

Р. 21–26.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Жданюк А.В. Види конфліктів у професійній діяльності юриста / А.В. Жданюк // Педагогіка і психологія : напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: зб. наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня 2017 р., м. Одеса). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С. 138–141.

12. Жданюк А.В. Щодо інтеграції інформаційних технологій у процес професійної підготовки юристів /А.В. Жданюк // Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених (18 – 19 квітня 2017 р.) / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2017. – С. 51–55.

13. Жданюк А.В. Методологічні підходи до вивчення особливостей конфліктологічної юридичної діяльності /А.В. Жданюк //Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства: зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 10–11 березня 2017 р.). – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. – С. 53–58.

14. Жданюк А.В. Причини виникнення конфліктів у професійній діяльності юриста / А.В. Жданюк // Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи:: тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпро, 23 березня 2017 р.). –Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. – С. 56–59.

15. Жданюк А. В. Щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем з філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. – Київ: НПУ імені Драгоманова, 2017. –Вип. 11. – С. 41–44.

16. Жданюк А.В. Щодо сукупності умінь майбутніх юристів, що

необхідні для запобігання конфліктам у професійній діяльності /А.В. Жданюк // Психологія та педагогіка сучасності : проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: зб. тез наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 серпня 2017 р.). – Львів : ГО „Львівська педагогічна спільнота”, 2017. – С. 71–75.

17. Жданюк А.В. Позааудиторні навчальні заходи у формуванні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності /А.В. Жданюк // Наукова дискусія : питання педагогіки та психології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1–2 грудня 2017 р.). – Київ: ГО „Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2017. – Ч. 2. – С. 65–69.

18. Жданюк А.В. Щодо змісту формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності /А.В. Жданюк // Педагогіка і психологія сьогодення : теорія та практика: зб. наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 січня 2018 р., м. Одеса). – Одеса: ГО „Південна фундація педагогіки”, 2018. – С. 79–83.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	
1.1. Конфлікт як компонент професійної діяльності майбутнього юриста	28
1.2. Готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності як психолого-педагогічна проблема.....	62
1.3. Структурно-критеріальний аналіз феномену „готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”.....	91
Висновки до розділу 1.....	120
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	
2.1. Модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.....	123
2.2. Реалізація моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.....	158
2.3. Аналіз ефективності розробленої моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.....	188
Висновки до розділу 2.....	227
ВИСНОВКИ.....	231
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	235
ДОДАТКИ.....	272

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Українське суспільство нині рухається шляхами складних перетворень, вибудовуючи правову систему, реформуючи законодавство, збільшуючи соціальну значущість юриспруденції, що потребує проведення відповідних реформ в юридичному корпусі держави. У зв'язку з цим перед сучасною системою сучасного вищої освіти постають завдання щодо вдосконалення підготовки майбутнього фахівця-юриста відповідно до його фундаментальної ролі – утвердження верховенства права через захист прав і свобод особистості. Певні кроки в цьому напрямі вже здійснюються: впроваджуються інноваційні технології навчання, нова система оцінювання, вводяться нові навчальні дисципліни, модернізуються освітньо-кваліфікаційні рівні тощо. Проте досі українська система юридичної освіти, правозастосовча та правоохоронна практика скеровують юриста на суто правову підготовку, недооцінюючи та не враховуючи потенціал психології та конфліктології.

Використання знань з конфліктології у професійній діяльності юристів, яка, на відміну від діяльності фахівців інших соціономічних професій, спрямована на запобігання та вирішення соціальних конфліктів та різного роду протиріч, стає необхідною умовою формування професійної майстерності правознавця, сприяє розробці нових шляхів та відмові від застарілих недійових правових механізмів запобігання та розв'язання юридичних конфліктів та суперечок. Це зумовлює необхідність синтезу можливостей теорії права, соціології, психології, медіації, правознавства, конфліктології та інших наук з метою підготовки фахівців відповідного профілю з високим рівнем готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності, компетентної реалізації професійних завдань в умовах конфліктного професійного середовища, здатних реалізовувати ефективні стратегії, тактики, механізми запобігання конфліктам та їх вирішення, володіти навичками конфлікт-менеджменту та конфлікт-консалтингу.

Сучасний етап розвитку теорії та практики правової конфліктології

ґрунтується на досвіді видатних мислителів минулого. Перші спроби дослідження соціального конфлікту як одного з основних елементів суспільної реальності, що виступає безпосереднім джерелом і механізмом її змін, було зроблено у працях філософів Стародавнього Китаю (Конфуцій, Лао-цзи, Мо-цзи, Шан Ян, Хан Фей), Стародавньої Індії (Сіддхартха, Каутілья), Стародавньої Греції та Риму (Фалес, Піттак, Періанд, Біант, Солон, Клеобул, Хілон, Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Аристотель, Сенека, Епікет та ін.), епохи Відродження та Нового часу (Ф. Бекон, Ж. Боден, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, І. Кант, Г. Гегель та ін.). Поштовхом до створення конфліктології як окремої галузі знань стало вчення Ч. Дарвіна про біологічну еволюцію та погляди К. Маркса і Ф. Енгельса щодо конфлікту у системі правовідносин як безкомпромісного зіткнення між полярно протилежними позиціями антагоністичних класів.

З другої половини ХХ ст. відбувається зміна спрямування теорії конфлікту у бік його соціального аспекту. Цій темі присвячено праці Л. Козера [196], Р. Дарендорфа [399], Дж. Бернарда [397], Д. Галтунга, А. Рапопорта та ін.

За часів Радянського Союзу в Україні конфліктологічна проблематика в системі правовідносин була забороненою темою для всіх суспільних наук. Пошуки у означеному напрямі розпочалися після набуття нашою державою незалежності. З'явилися перші вітчизняні наукові праці, підручники та навчальні посібники, в яких досліджуються загальнотеоретичні та спеціальні аспекти конфліктологічної проблематики (І. Бекешкіна, А. Гірник, А. Ішмуратов [171], Г. Ложкін Н. Пов'якель [229], М. Пірен [282] та ін.).

На сьогодні науковці глибоко вивчають проблему конфліктної взаємодії за такими напрямками:

– визначення сутності конфлікту й основних понять, які його описують, типології конфліктів, причин та чинників, що їх детермінують (Г. Антонов [9], А. Анцупов [10], О. Бандурка [19], Ф. Бородкін [53], І. Ворожейкін [73], А. Гірник [171], А. Дмитрієв [115], О. Зінчина [160], А. Ішмуратов [171], М. Кашапов [181], М. Коряк [204], М. Міріманова [249], М. Пірен [282], Л. Цой [372] та ін.);

– виявлення зв'язку конфліктів з проблемами професіоналізації особистості представлено у працях С. Баникіна [20], Г. Болтунова [47], Н. Берегова [30], О. Беспарточна [35, 37], І. Ващенко [63], О. Денисова [109], Т. Дзюби [111], О. Єфимова [125], К. Зайцева [150], Л. Карамушки [178], І. Козич [197], Н. Коломінського [301], Ю. Костюшко [205], М. Коростеліна [203], В. Лазаревої [223], А. Лукашенко [233], О. Лукашенок [234], К. Маркарової [240], С. Омеляненко [264], Н. Самсонової [317], Н. Серебровської [328], І. Устинова [358], Л. Цой [372], О. Щербакової [386], Г. Яворська [390] та ін.);

– теорія та практика управління конфліктами різної спрямованості, зокрема вивчення стратегій розв'язання, умов запобігання таким конфліктам і рекомендації щодо конструктивного їх вирішення (А. Кіссе [185], В. Семенюк [323], І. Сорока [340], М. Тельник [345], С. Тихонюк [348], Є. Тонков [351]), дослідженнями конфлікт-менеджменту (F. Glasl [404]), Л. Цой [372]), попередження мобінгу (L. Vanioerek [409], N. Devenport [413], H. Leymann [408], K. Logenz [405], Є. Батаєва [22], О. Демидович [106]) та ін.).

Різні аспекти професійно-правової діяльності майбутніх юристів проаналізовано у працях таких дослідників, як В. Аврамцев [2], І. Біочинський [39], О. Беспарточна [37], О. Бовдир [44], І. Горлинський [92], С. Демченко [108], А. Жалінський [127], Н. Кожем'яко [194], А. Кучерявий [222], Е. Нігматуліна [258], В. Пермінова [275], О. Половнева [285], О. Пономарьов [289], Н. Руколяньська [313], О. Чернобай [377], Г. Яворська [389] та інші.

Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх юристів репрезентовано у працях таких науковців, як О. Бандурка [19], О. Беспарточна [36], Ю. Бойко [46], І. Бризгалов [56], О. Денищик [110], О. Котикова [208], Л. Насіленко [255], О. Прохоренко [300], В. Савіщенко [315], Г. Яворська [391].

Окремі питання компетентності юриста висвітлено у наукових розвідках таких дослідників, як А. Білоножко [40], О. Беспарточна [37], Ю. Занік [153], О. Кобець [188], Н. Кожем'яко [194], М. Криський [215], С. Пелипчук [270], В. Рижиков [306], В. Савіщенко [315], С. Сливка [336], Г. Федорчук [359], М. Ценко [370], С. Циганій [371], Б. Чупринський [378], Г. Яворська [389].

Вивченням проблеми участі юристів у медіації займалися О. Аллахвердова [5], А. Біцай [41], Д. Давиденко [103], С. Калашнікова [174], О. Карпенюк [179], Г. Козирєв [198], А. Ліпнінський [227], О. Лук'яновська [235], Г. Мета [244], М. Пель [271], А. Понасюк [278], Г. Похмелкіна [244], М. Семеняко [324], Ц. Шамлікашвілі [380]. Серед зарубіжних науковців на особливу увагу заслуговують дослідження таких авторів, як N. Alexander [395], G. Eisenkopf [401], R. Faulkner, C. Haselgrove-Spurin, G. R. Thomas [402], L. Fuller [403], P. Kotite [406], J. A. Mirimanoff, F. Courvoisier [411], De Palo G [400], L. L. Riskin [415], E. M. Runesson, M-L. Guy [416], S. Silbey [417], J. A. Wall, K. R. Holley [418]. Українські вчені також долучилися до розгляду проблемних питань медіативної технології, зокрема цей аспект конфліктології розглядали О. Беліков [26], О. Белінська [27], Є. Бершеда [34], Н. Бондаренко-Зелінська [49], С. Васильчак [61], А. Гаврилішин [77], Л. Гола [87], С. Демченко [107], Г. Єрмоєнко [126], В. Землянська [158], Ю. Мікітін [246], Т. Подковенко [283], Ю. Притика [294], В. Рєзнікова [305].

Однак, у сучасній вітчизняній теоретико-правовій літературі майже немає комплексних праць, присвячених вивченню феномену правового конфлікту, конфліктологічної компетентності юристів, підготовки правознавців до запобігання конфліктам та їх вирішення у професійній діяльності. Водночас багато питань, дотичних до цієї проблематики, розглядають у філософії права, соціології, галузевих юридичних науках. У цьому контексті заслуговують на увагу доробки П. Астахова (юридичні конфлікти та сучасні форми їх вирішення [13]), В. Баєва (соціокультурні підстави права та його виховна функція: методологічно-правовий аспект [18]), С. Бобровник (компроміс і конфлікт у праві [43]), М. Васягіної (профілактика юридичного конфлікту як багаторівневий процес [62]), Л. Герасіної (проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз [82]), Н. Грішиної (психологія конфлікту [97]), С. Гусарєва (юридична деонтологія [102]), В. Жеребіна (проблеми правової конфліктології [146]), В. Кривцової (юридичний конфлікт як феномен правової дійсності [216]), К. Маркарової (формування конфліктологічної компетентності майбутніх юристів у процесі професійної

підготовки у виші [240]), С. Судакової (технологія запобігання юридичним конфліктам [343]), Ю. Тодики (державно-правова конфліктологія [350]), Н. Свиридюк (філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста [319]), Н. Семенової (конфліктна юридична діяльність [322]), О. Сенік (загальна теорія правового конфлікту [326]), Т. Худойкіної (юридична конфліктологія [368]).

Аналіз результатів теоретичних напрацювань учених щодо практичного досвіду підготовки майбутніх правознавців до професійної діяльності дозволив виявити низку *суперечностей* між:

– процесами стрімкої інтеграції України до світового соціально-правового простору, розширенням професійних та культурних зв'язків і зростанням конфліктологічності професійного середовища;

– соціальними очікуваннями суспільства й об'єктивною потребою юридичної практики у правознавцях, здатних до запобігання професійним конфліктам, та недостатнім рівнем їхньої конфліктологічної підготовки;

– значним потенціалом процесу професійної підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності та нерозробленістю моделі підготовки зазначеної категорії фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична й практична розробленість та виявлені протиріччя зумовили вибір теми дисертаційної роботи: **„Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає основним напрямкам досліджень науково-дослідної лабораторії інноваційних методів навчання і кафедри педагогіки та психології ВНЗ „Університет імені Альфреда Нобеля”, проведених у межах комплексних наукових тем: „Модернізація професійно-педагогічної освіти в Україні в умовах інтеграції до світового освітнього простору” (державний реєстраційний номер 0112U002287) і „Теоретичні та методичні засади моделювання компетентнісної професійної освіти у контексті євроінтеграції” (державний

реєстраційний номер 0717U004331). Тему дисертації затверджено вченою радою ВНЗ „Університет імені Альфреда Нобеля” (протокол № 1 від 12 лютого 2016 р.).

Об’єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Предмет дослідження – модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Гіпотеза дослідження. Успішність підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності забезпечується моделлю, спрямованою на формування мотиваційно-ціннісного, змістово-теоретичного, процесуально-практичного та особистісного компонентів готовності до зазначеного виду діяльності, що складається з цільового, змістово-організаційного, рефлексивно-аналітичного та оцінювально-коригувального блоків, передбачає реалізацію підготовчого, навчального, операційного та практичного етапів, гармонійне поєднання навчальної, позанавчальної діяльності та виробничої практики, що покликані забезпечити самореалізацію майбутніх фахівців у різновидах професійно спрямованої діяльності щодо запобігання конфліктам.

Для досягнення поставленої мети та перевірки гіпотези сформульовано такі **завдання** дослідження:

1. На підставі аналізу філософської, соціологічної, психолого-педагогічної літератури визначити теоретичні засади підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

2. Обґрунтувати сутність, структуру, критерії й рівні сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

3. Теоретично обґрунтувати, розробити модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

4. Здійснити експериментальну перевірку ефективності моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

5. Розробити комплекс навчально-методичних матеріалів для викладачів вишів щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Теоретико-методологічні основи дослідження становлять: філософські положення про єдність теорії та практики, взаємозумовленість та взаємозв'язок об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку особистості; положення системного (В. Афанасьєв [14] та ін.), діяльнісного (О. Леонтьєв [225], С. Рубінштейн [310] та ін.), особистісно-орієнтованого (Є. Бондаревська [51], С. Кульневич [220] та ін.), синергетичного (А. Самодрин [318] та ін.), контекстного (А. Вербицький [66] та ін.), технологічного (І. Прокопенко [298] та ін.) підходів; концептуальні положення психологічних теорій конфлікту (Д. Бернхард [397], М. Дойч, К. Левін, Р. Фішер, У. Юрі [97] та ін.); положення теорії управління конфліктами (Л. Карамушка [178], Б. Хасан [366] та ін.); концептуальні ідеї теорії та практики попередження конфліктів (А. Анцупов [10], Ф. Бородкін [53], А. Ішмуратов [171], М. Коряк [204], Г. Ложкін [229], М. Пірен [282] та ін.), конфлікт-менеджменту (F. Glasl [404], Л. Цой [372] та ін.), попередження мобінгу (Є. Батаєва [22], О. Демидович [106], L. Vanioerek [409], N. Devenport [413], H. Leymann [408], K. Lorenz [405] та ін.), медіації у професійних конфліктах (О. Беліков [26], А. Гаврилішин [77], Л. Гола [87], Г. Єрмоменко [126], В. Землянська [158], Т. Подковенко [285], Ц. Шамлікашвілі [380], G. Eisenkopf [401], R. Faulkner [402], L. Fuller [403], J. Mirimanoff [411], J. A. Wall [418] та ін.); положення теорії емоційного інтелекту (Р. Бар-Он [396] та ін.); теоретичні засади професійної освіти, особистісно-орієнтованої освітньої парадигми (Н. Волкова [70] та ін.), формування готовності до професійної діяльності (К. Дурай-Новакова, М. Д'яченко, Л. Кандибович [122], В. Сластьонін [334] та ін.); теорія та практика підготовки фахівців у галузі юриспруденції (В. Аврамцев [2], О. Бандурка [19], О. Беспарточна [38], І. Бризгалов [56] І. Біючинський [39], А. Жалінський [127], О. Котикова [208], М. Криськів [215], О. Чорнобай [377], С. Циганій [371], Г. Яворська [389] та ін.).

Для досягнення мети й реалізації завдань дослідження використано комплекс таких **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, аналогія, зіставлення – для з'ясування стану розробленості проблеми, визначення ключових понять дисертаційної роботи; узагальнення та систематизація концептуальних теоретичних положень, навчальних програм, моделювання – для розробки та обґрунтування моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності; *емпіричні*: анкетування, тестування, спостереження, бесіда, методи експертних оцінок, самооцінки – для виявлення рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) з метою перевірки гіпотези дослідження; *методи математичної статистики* – для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося протягом 2015 – 2018 рр. на базі ВНЗ „Університет імені Альфреда Нобеля”, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Університету митної справи та фінансів. До експериментальної роботи було залучено 286 студентів і 18 викладачів закладів вищої освіти.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* науково обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності на підставі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно орієнтованого, контекстного, технологічного підходів, що містить такі блоки: цільовий (мета, завдання, методологічні засади, принципи); діагностичний (попередня діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); змістово-організаційний (етапи, зміст, форми й технології підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); рефлексивно-аналітичний (аналітико-оцінювальна, пошуково-практична діяльність; рефлексія власних досягнень у професійному й

особистісному зростанні; самодіагностика, самокоригування); оцінювально-коригувальний (перевірка отриманих результатів); *удосконалено* форми, методи та засоби підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності у процесі формування досліджуваної готовності; *набули подальшого розвитку* наукові уявлення про сутність понять „готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”, „модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”, структуру, критерії, показники й рівні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що може бути також застосована як основа для моделювання відповідного процесу для студентів вищів інших напрямів; модифіковано зміст навчальних дисциплін „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”, скориговано їхні цільові орієнтири; розроблено програму та навчально-методичне забезпечення спецкурсу „Основи правової конфліктології”; сформовано банк проблемних ситуацій правової спрямованості; дібрано та адаптовано пакет діагностичних матеріалів для визначення рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності; розроблено програму діяльності дискусійного клубу „Правознавець майбутнього”.

Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі професійної підготовки майбутніх юристів у закладах вищої освіти різного рівня акредитації, у системі післядипломної професійної освіти юристів, а також у самоосвітній діяльності студентів.

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес ВНЗ „Університет імені Альфреда Нобеля” (довідка про впровадження № 1987/3 від 22.12.2017 р.), Харківського національного університету внутрішніх справ (акт про впровадження від 14.02.2018 р.), Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (акт про впровадження № 2392|1 від

26.02.2018 р.), Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт про впровадження № 337 від 28.12.2017 р.), Університету митної справи та фінансів (акт про впровадження № 10-34/01/235 від 01.03.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження репрезентовано в доповідях і повідомленнях на наукових, науково-практичних та науково-методичних конференціях: *міжнародних*: „Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства” (Харків, 2017), „Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці” (Київ, 2017), „Педагогіка і психологія: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі” (Одеса, 2017), „Наукові пошуки: актуальні проблеми теорії і практики” (Київ, 2017), „Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні” (Львів, 2017), „Наукова дискусія: питання педагогіки та психології” (Київ, 2017); *всеукраїнських*: „Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи” (Дніпро, 2017, 2018), а також обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та психології, звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Університету імені Альфреда Нобеля (2016–2018 рр.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дослідження відображено у 18 публікаціях, з них – 9 статей у наукових фахових виданнях, 1 стаття у зарубіжному виданні, 8 статей і тез доповідей у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (418 найменувань, у тому числі 24 – іноземними мовами), 17 додатків на 71 сторінці, 30 таблиць, 15 рисунків. Загальний обсяг дисертації – 343 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Конфлікт як компонент професійної діяльності юриста

Інтеграція України в європейський освітній простір передбачає переорієнтацію всієї системи освіти, в тому числі юридичної, на особистість, гармонізацію вітчизняних і міжнародних стандартів вищої освіти, приведення нормативно-правових актів України відповідно до законодавства Європейського союзу. Такі зміни висувають нові вимоги до рівня підготовки спеціалістів юридичного профілю, здатних навчатися протягом життя, орієнтуватися у швидкоплинних умовах сьогодення, функціонувати у складних ситуаціях суперечливого соціуму. З огляду на специфічний характер діяльності юристів, що супроводжується значною кількістю різноманітних конфліктів, у межах модернізації їх фахової підготовки, важливим стає вдосконалення до рівня європейських стандартів правничої освіти у напрямку запобігання конфліктам як однієї зі складових високоякісної юридичної діяльності.

На сьогодні вимоги щодо рівня знань і вмінь фахівців правничої сфери базуються на провідних концептах, закладених у таких документах: Закон України „Про вищу освіту” (№ 1556-VII, від 01.07.2014), „Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період 2012-2021 роки”, Постанова Кабінету Міністрів України № 1341, від 23.11.2011 „Про затвердження національної рамки кваліфікацій”, Постанова Кабінету Міністрів України № 266, від 29.04.2015 „Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти”, Концепція вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника та інші.

Відмінною якістю ухваленого нового Закону України „Про вищу освіту” [151] та „Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період 2012-2021 роки” [257] є перехід на компетентнісний підхід, що передбачає визначення

ключових компетентностей, які покликані кардинально змінити підготовку фахівців будь-якої сфери виробництва, в тому числі й юристів.

У Національній рамці кваліфікацій України, передумовами запровадження вимог якої стали Рамка кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2005 р.) та Європейська рамка кваліфікацій для навчання впродовж життя (2008 р.), систематизований і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів, які узгоджені з рівнями вищої освіти відповідно до нової редакції Закону України „Про вищу освіту”.

Метою Концепції вдосконалення правничої освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії є сприяння становленню в Україні правничої освіти як системи стандартів змісту та методики викладання правничих дисциплін, базованих на формуванні правничих навичок, обізнаності щодо питань етики та прав людини, розумінні фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини, а також стандартів доступу до правничої професії [296]. Сучасний Стандарт правничої освіти вміщує перелік компетентностей, необхідних майбутньому фахівцю для розуміння природи й функцій права, змісту основних юридичних інститутів, застосування права, а також меж юридичного регулювання різних суспільних відносин. Однією з таких компетентностей у Стандарті зазначено вміння примирювати сторони з протилежними інтересами, тобто вміння запобігати та вирішувати конфлікти в професійній юридичній діяльності.

На жаль, аналіз освітньо-професійних програм та навчальних планів 43 вишів України, що здійснюють підготовку студентів за спеціальністю „Право” („Правознавство”) показав, що тільки в деяких із них до переліку дисциплін професійної спрямованості включена дисципліна, метою якої є ознайомлення майбутніх фахівців із конфліктологічним напрямком їхньої професійної діяльності. Уважаємо доцільним у навчальних закладах цілеспрямовано організувати освітній процес з метою підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що потребує врахування світових тенденцій і державних підходів у їх навчанні, фундаментальних

досліджень і наукових досягнень у реалізації сучасних напрямів оптимізації їх професійної підготовки. Окреслені фактори складають теоретичні засади підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

З метою конкретизації та поглибленого аналізу означених теоретичних засад їх структуровано у групи, які представлено на рисунку 1.1.

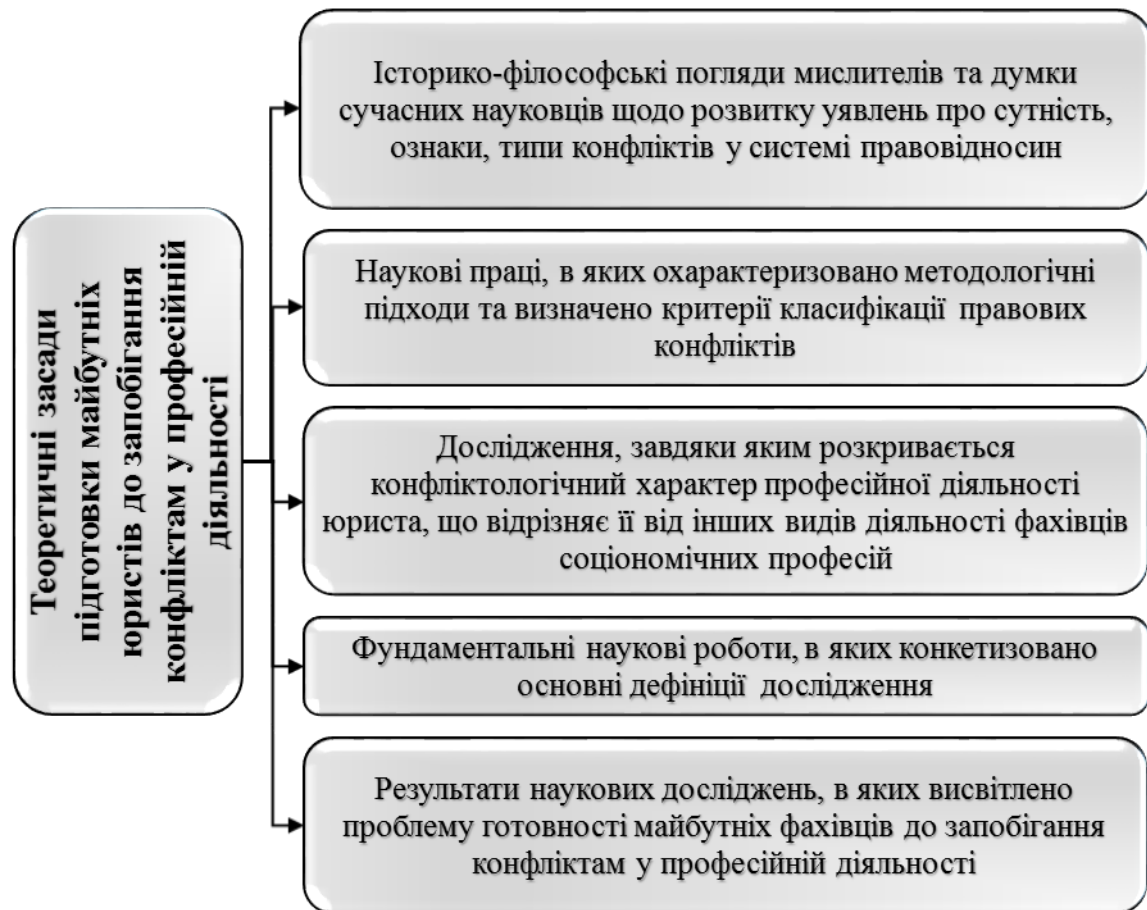

Рис. 1.1. Структура теоретичних засад підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

До першої групи теоретичних засад підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності віднесено історико-філософські погляди мислителів та думки сучасних науковців стосовно розвитку уявлень про сутність, ознаки, типи конфліктів у системі правовідносин.

До другої групи теоретичних засад входять наукові праці, в яких охарактеризовані методологічні підходи та визначені критерії класифікації правових конфліктів.

Третю групу теоретичних засад складають наукові праці, завдяки яким розкривається конфліктологічний характер професійної діяльності юриста, що відрізняє її від інших видів діяльності фахівців соціономічних професій.

Четверту групу теоретичних засад представляють роботи, в яких конкретизуються такі дефініції дослідження, як „підготовка”, „професійна підготовка фахівців”, „підготовка до запобігання конфліктам”.

П'яту групу теоретичних засад підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності становлять результати наукових досліджень, які висвітлюють проблему готовності майбутніх фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Розглянемо більш поглиблено сутність та зміст усіх груп теоретичних засад підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Переходячи до аналізу *першої групи теоретичних засад* підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, зазначимо, що феномен „конфлікт” (від лат. „conflictus”) розуміють як зіткнення (думок, ідей, сил, сторін тощо). Наголосимо, що у системі правовідносин конфлікт є одним з основних елементів соціальної реальності (отже є видом соціальних конфліктів), що виступає безпосереднім джерелом і механізмом її змін.

Проблема конфлікту сягає своїм корінням у далеке минуле та пов'язана з протиборством, протистоянням на ранніх етапах розвитку суспільства, відображаючи повсякденні факти зіткнення між людьми і племенами. Незважаючи на примітивний характер, життя первісної людини було організоване відповідно до соціальних норм, які регулювали спільну працю, розподіл продуктів, визначали порядок взаємовідносин, встановлювали процедури вирішення спорів тощо. Саме ці, єдині для всіх членів суспільства, правила поведінки стали потужним поштовхом для виникнення і розвитку системи правовідносин, джерелом конфліктів у якій виступали нерозділені, контрастуючі явища людського буття протилежної спрямованості.

У свідомості первинної людини були відсутні принципи поєднання

протилежностей, ідеї згладжування гостроти протиріччя та інші думки стосовно зниження рівня конфліктності відносин між родом та окремим його представником. Конфлікт між людьми вирішувався на основі пріоритету інтересів цілого роду (племені), а особисті інтереси окремого представника до уваги не бралися. Суперечка між людиною та родом нерідко вирішувалась шляхом остракізму [373, с. 24]. Щодо конфліктів між племенами, вони вирішувались переважно шляхом збройної боротьби, але відомі випадки „ігрового” способу їх розв’язання (двобій, жеребкування, азартна гра, гадання). Й. Гейзінга [81, с. 97] та Є. Тейлор [344, с. 71] – дослідники первісної культури, вказують на роль випробовування сили, кмітливості, хоробрості, вміння терпіти, перевага у яких ототожнювалася з перемогою у конфлікті. На думку вчених, такий спосіб вирішення конфліктів є позитивним, адже випробування носили відкритий характер, йшли за загальноновизнаними правилами. Зазначимо, що до появи майнового розподілу населення та соціальної нерівності суспільство не мало потреби в правовому регулюванні соціальних відносин, зокрема, конфліктів. Воно обмежувалось звичаями, що спиралися на владу авторитету рад старійшин, які й контролювали всі суспільні відносини. Проте з появою груп і класів з взаємосуперечливими інтересами ситуація докорінно змінилася, а саме – звичай набув статусу правового, а його дотримання забезпечувалось державним примусом [78, с. 6-7].

Вважаємо за доцільне зазначити, що у працях філософів стародавніх часів з’явилися перші спроби раціонального обмірковування способів вирішення конфлікту в системі правовідносин.

Аналізуючи думки мислителів Стародавнього Китаю, констатуємо про існування двох основних підходів до пізнання соціального конфлікту. Прихильники природно-правового підходу (Конфуцій [272], Лао-цзи [224], Мо-цзи [374]) наголошують на необхідності пошуку компромісних шляхів вирішення конфліктних ситуацій.

Конфуцій (551-479 р. до н.е.), підтримуючи родоієрархічну політичну систему держави, в межах якої постійно виникали протиріччя між членами суспільства, висловлював ідеї примирення та договірного характеру

врегулювання правовідносин. Підставою для такого висновку є запроваджений конфуціанством принцип „хе”, що передбачав прийняття правового рішення в процесі протиборства на засадах врахування різних думок, шляхом сполучення „п’яти смаків”, „п’яти звуків”, „п’яти запахів” тощо [272, с. 34-38].

На думку Лао-цзи (VI ст. до н.е.), узгодженість усіх класів на підставі принципу „недіяння”, а також застосування засобів переконання – є основними умовами ефективного функціонування правової системи держави. Філософ стверджував, що застосування сили призводить до виникнення гострих конфліктів. За висновком мислителя, суспільство має жити на засадах природного права (дао), а лідер зобов’язаний дотримуватись принципів дао при прийнятті правових приписів та здійсненні примусових дій [224, с. 30].

Цікавими є погляди засновника моїзму Мо-цзи (479-400 рр. до н. е.), який стверджував, що правові норми мають базуватися на принципах любові до ближнього та заперечення будь-яких війн, необґрунтованого та необмеженого застосування насилля щодо членів суспільства. Дотримання таких постулатів дозволить вирішити соціальні конфлікти за допомогою правокомпромісних засобів [374, с. 6-7].

Шан Ян – представник іншого підходу до пізнання конфлікту – легізму, пропагував ідеї державного управління, яке спирається на закони, що передбачають суворе покарання за їх порушення. Це призводить до утвердження постійного функціонування режиму конфлікту й відсутності відповідних засобів його компромісного вирішення. Отже, на підставі неправових законів конфлікти не отримують правового забарвлення, що зумовлено офіційно встановленими засобами насильницького консенсусу, а правовий компроміс взагалі відсутній [381, с. 147-149].

Хан Фей (III ст. до н.е.), підтримуючи ідеї легізму, висловлював позицію щодо наявності інших регулятивних засад, окрім примусу та зміни законів у зв’язку з плином часу [за 272, с. 210-215].

Формування правової думки Стародавньої Індії відбувалось під впливом міфічних та релігійних уявлень того часу, що знайшли своє відображення у первинних джерелах індійської філософії, таких як Веди (II тис. до н.е.),

Упанішади (IX-VI ст. до н.е.), Закони Ману (II ст. до н.е.) тощо. Цей період характеризувався узурпацією влади з боку класової групи брахманів (жреців), які встановлювали правові норми в соціально-політичному та духовному житті давньоіндійського суспільства. Саме у Ведах з'явилися перші положення про нерівноправність членів суспільства внаслідок розподілу їх на варни. Брахманізм отримує свій подальший розвиток та конкретизацію в Упанішідах, в яких закріплювався керівний статус жреців. У „Законах Ману” писемно легалізувалось данданіті – мистецтво управління за допомогою покарання, що базувалось на принципах нерівності та непропорційності міри покарання по відношенню до скоєного правопорушення. Отже, в межах теологічно-традиційного підходу на рівні законів затверджувався насильницький консенсус та конфлікт, функціонування яких унеможливлювало будь-які виявлення правового компромісу [307, с. 54].

Ідеї вищезазначеної концепції зазнавали критики з боку прихильників природно-правового типу пізнання конфлікту, одним із представників якого вважається Сіддхартха (Будда) (VI ст. до н.е.). Філософ стверджував, що не існує законів, наданих Богом, закони є природним явищем, яке функціонує як незалежний об'єктивний елемент [376, с. 113-118]; висловлював думку щодо обмеження ролі та масштабів насилля; пропагував компромісний спосіб вирішення конфліктних ситуацій. Таким чином, Будда був засновником професійної групи, до якої нині належать юристи, та заклав засади сучасної презумпції невинуватості в частині неможливості застосування покарання без наявності в суб'єкта провини [43, с. 109-110].

Ще один тип пізнання конфлікту у системі правовідносин, що мав місце у філософській думці Стародавньої Індії – це нормативістський підхід, яскравим представником якого був Каутілья (IV – III ст. до н.е.). Філософ наголошував на необхідності розмежування суспільства на класи шляхом антропогенного впливу правлячої еліти на процеси життєдіяльності [12, с. 210-212]. Він висуває ідеї насильницького консенсусу вирішення конфліктних ситуацій, спираючись на принципи нерівності членів суспільства.

Таким чином, незважаючи на існування різних типів праворозуміння

конфлікту та способів його вирішення у Стародавньому Китаї та Стародавній Індії, домінуючим напрямком залишався теологічно-традиційний тип, який обумовлений значним впливом традицій і релігійних догм, що визначали соціально-правовий устрій суспільства.

Філософи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму (VII-VI ст. до н.е.) (Фалес, Пітак, Періанд, Біант, Солон, Клеобул, Хілон) в дослідженнях конфліктів у системі правовідносин розвивали ідеї нормативізму, згідно з якими перевага у вирішенні конфліктних ситуацій надавалась насильницькому консенсусу, що спирався на норми, закріплені в законах. Однак, у цей період з'являються інші погляди. Зокрема, Солон та Піфагор розвивали думку про правовий компроміс як єдиний спосіб подолання правового конфлікту. Солон одним із перших порушив питання щодо законодавчого закріплення компромісних засобів впливу на членів суспільства. За словами Піфагора, ідеальним полісом є суспільство, в якому існує верховенство справедливого закону, заснованого на принципі рівності всіх перед законом [349, с. 8-30].

Геракліт (530-470 рр. до н.е.), використовуючи ідеї Солона у протилежному напрямі, стверджував, що конфлікти є неодмінним атрибутом суспільного життя, а їх розв'язання в будь-який спосіб допоможе досягти єдності в постійній боротьбі протилежних класів [183, с. 87-101]. Подібні думки висловлював і давньогрецький філософ Демокріт [236, с. 373].

Природно-правовий підхід до пізнання конфлікту простежується у поглядах софістів (Гіппія, Антіфонта, Георгія), які розглядали можливість генези правового конфлікту тільки в межах демократичного ладу в країні, що забезпечує рівність для кожного з її членів. Філософи визначили місце насилля в діяльності держави шляхом дослідження її політичного режиму. Залежно від форми державного правління застосовується примус, засоби та заходи якого передбачені положенням закону [118, с. 38].

Аристотель (384-322 рр. до н.е.), розвиваючи ідеї Солона та Демокріта, одним із перших проголосив, що основний спосіб запобігання конфліктам – чітке дотримання законів, що повинні відповідати праву. Такий безконфліктний правокомпромісний стан суспільства вперше отримав законодавче закріплення.

Подібний підхід дослідження правового конфлікту на рівні законів далі було розвинуто в працях Епікура (340-270 рр. до н.е.), Полібія (210-123 рр. до н.е.) [за 43, с. 116].

Ідеї правового врегулювання конфліктів знайшли своє місце в римських Законах XII таблиць (451-449 рр. до н.е.), які спирались на засади законів Солона. У цих документах були закріплені правові норми, що регулювали взаємовідносини між членами суспільства та допомагали вирішувати конфліктні ситуації різних рівнів.

Подальші дослідження правового конфлікту отримали свій розвиток у працях римських стоїків (Сенеки (3-65 рр.), Епікета (50-140 рр.), Марка Аврелія Антоніна (121-180 рр.)), які обґрунтували принцип рівності всіх людей перед законом. Філософи вдосконалили вчення про правовий конфлікт, вивели певні юридичні ознаки поняття й запровадили необхідну для застосування правокпромісних засобів діяльність, що стала прототипом сучасної юридичної діяльності – тлумачення норм законодавства права відповідно до їх правової сутності [118, с. 625-678].

Більш широкий зміст у юридичній діяльності вбачали Платон, Аристотель, Гай, Ульпіан, Модестин, Павел, Папініан, які визначали три її складові: *agere* – керування юридичними діями сторін, *cavere* – складання документів, *respondere* – консультування, надання порад. Згодом розпочинається усвідомлений процес становлення, а отже й організаційного, й методичного оформлення юридичної освіти. Наприклад, в Індії вивчення права брахманів пов'язували з особливою формою усвідомлення світу, тобто релігією. В Ізраїлі правові норми вивчались за Законами Мойсея, в Стародавній Греції в школах стоїків слухачів навчали судовому красномовству.

За твердженням О. Діденко, перша приватна юридична школа, де читали лекції, давали відповіді на запитання, вели диспути з учнями, була організована під егідою Сабіна в I ст. н. е. У IV-V ст.ст. існувало вже декілька таких шкіл з чотирирічним терміном навчання (Рим, Константинополь, Афіни, Олександрія та Бейрут), де слухачі вивчали роботи відомих римських юристів, перш за все, Інституції Гая, твори Папініана й Юлія Павла. У 533 р. імператор Юстиніан

затвердив введення 5-тирічного курсу навчання з обов'язковим вивченням його Інституцій, Дигесту і Кодексу Юстиніана [114, с. 249].

Поступово, проте дуже впевненими кроками, юриспруденція вже за часів Давнього Риму стала самостійною навчальною дисципліною, в межах якої здійснювались перші наукові розвідки щодо ролі конфліктів та способів їх вирішення в системі правовідносин.

Спроби осмислення правових конфліктів знаходимо і в пам'ятках Київської Русі кінця X ст., в яких становлення системи права та поява професії юриста розвивалось під впливом Візантійської імперії, але відбувалось це не так швидко. У „Слові про закон і благодать” Іларіона, „Повісті минулих літ” Нестора, „Повчаннях” Володимира Мономаха, „Слові” і „Малінні” Даниїла Заточника містяться роздуми щодо причин соціальних суперечностей, які виникають у суспільних відносинах; засудження конфліктів-міжусобиць, феодалських війн; поради щодо запобігання несправедливості; шляхи усунення протиріч між різними верствами населення. Прогресивні для свого часу норми врегулювання та вирішення конфліктів встановлювало давньоруське право. Так, вже в першій редакції Руської правди (збірник нормативних правил та законів) зазначалася особистісна й майнова відповідальність за пошкодження чужих речей або невиконання певних зобов'язань [167, с. 7].

В епоху Середньовіччя продовжується розповсюдження юридичної освіти в країнах Західної Європи. У X ст. в Павії була заснована школа, де викладали лангобардське право (перша кодифікація звичаєвого права лангобардів – племені германців) [114, с. 250]. В XI ст. в Болоньї виникає перша школа права, яка з часом реорганізувалась в Болонський університет. У XII-XV ст.ст. засновуються Оксфордський, Кембріджський, Паризький та інші університети, де провідним факультетом вважався юридичний. Відомі юристи Італії, Англії, Франції, Німеччини протягом багатьох десятиліть вивчали теорію права та успішно застосовували її на практиці для вирішення спорів та конфліктних ситуацій.

Підґрунтям конфліктів у цей період вважалася протилежність між тілесним та духовним у людині, між двома „градами” – небесним та земним. В умовах протистояння духовного та тілесного, саме першому надавалася

перевага за будь-яких обставин. У роботах найбільш відомих представників релігійно-філософської думки Августина Блаженного та Фоми Аквінського стверджувалося, що намагання поєднати ці конфліктуючі протилежності дорівнює великому гріху – ересі. Пропагувались насильницькі методи вирішення правових конфліктів, проте цей період залишив нам у спадок приклади подолання конфліктів шляхом встановлення певного терміну „Божого перемир'я” [373, с. 27].

Особливістю юриспруденції Англії часів Середньовіччя є поява багаточисельних *brevia*, що містили індивідуальні позови на кожний конкретний предмет спору, як за часів існування Римської імперії. З плином часу такі *brevia* піддаються жорсткій критиці, й поступово були замінені на збірники судових рішень (*records*), коментарями до них, судовими посібниками (*reports*), де містився опис найбільш важливих судових рішень з їх аналізом та аргументацією. Згодом такі записи формуються в цілу низку багатотомних збірок, і у XII-XIII ст.ст. найбільш відомим стає „*Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae*” („Трактат про закони та звичаї королівства Англії”), що регулював діяльність юристів того часу щодо вирішення спорів та конфліктних ситуацій [114, с. 251].

Перші спроби аналізу системи врегулювання конфліктів залежно від їх видів належать флорентійському політичному діячу і мислителю Нікколо Макіавеллі (1469-1527 рр.), який визначив відмінності між соціально-моральним та політично-правовим уявленнями про конфлікт. Він дійшов висновку, що за допомогою консенсусу можна подолати конфлікти лише у межах соціально-моралістичного буття. Щодо політико-правового буття, вирішення конфліктних ситуацій може здійснюватися у будь-який спосіб, у тому числі й насильницький [237, с. 84-91]. Зазначена позиція філософа згодом знайшла свій розвиток у працях мислителів періоду Відродження та епохи Просвітництва. Це час культурного та ідейного розвитку країн Західної і Центральної Європи, що характеризується появою фундаментальних розробок щодо сутності, причин конфлікту в системі правовідносин та засобів їх вирішення. Отримані висновки Ф. Бекона [58], Ж. Бодена [45], Ж.-Ж. Руссо

[314], Т. Гоббса [86], І. Канта [176], Гегеля [80] та ін. були використані дослідниками правового конфлікту у другій половині ХХ століття.

Так, Ф. Бекон (1561-1626 рр.) – англійський філософ-матеріаліст, першим проаналізував причини соціальних конфліктів у країні, детально переглянув матеріальні, політичні та психологічні умови соціальних суперечностей, а також можливі способи їх подолання. Мислитель звертає увагу на заходи попередження конфліктів, серед яких найбільш суттєвим вважав усунення матеріальних причин, що призводять до незадовільного становища окремих прошарків суспільства. Крім того, важливим засобом запобігання конфліктів філософ вважав мистецтво політичного маневрування [58, с. 386].

Сучасник Ф. Бекона, мислитель із Великої Британії Т. Гоббс (1588-1679 рр.) у своєму творі „Левіафан” обґрунтував концепцію „війни усіх проти усіх” як природного стану суспільства. При нерівності своїх здібностей та можливостей люди прагнуть рівності в бажаннях та намаганнях володіти тим, чим володіють інші, що і є головною причиною конфліктів. Серед інших причин конфліктів Т. Гоббс виділив суперництво, недовіру, прагнення до слави. Одним зі способів виходу з проблемної ситуації він вважав регулятивну функцію держави, що закріплюється в позитивних законах, в яких доцільно було б затвердити соціальні права й свободи населення та природний принцип рівності всіх людей [86, с. 94].

Ж. Боден (1530-1596 рр.) одним із перших визначає необхідність дотримання правових принципів як елементів правового компромісу – ідеальної моделі подолання соціальних конфліктів, зокрема правових [45, с. 35].

У новий час з відкритою критикою врегулювання соціальних конфліктів засобами насильницького консенсусу виступали англійські демократи та французькі просвітителі ХVІІІ ст. Д. Прістлі, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер. Їх роботи були присвячені пошуку раціональних форм організації суспільного життя, усуненню причин соціальних конфліктів. В історичних рамках Нового часу висловлювались різноманітні думки щодо причин конфліктів і перспектив їх вирішення, однак в них переважало визнання вирішальної ролі компромісу між людьми.

У зв'язку з бурхливими змінами в економічній, політичній, духовній та інших сферах суспільного життя XIX ст. починається новий етап у розвитку дослідження соціального конфлікту та виокремлення поняття правового конфлікту. У нових теоріях боротьба, конфлікти і зіткнення здаються не просто можливими, а неминучими явищами соціальної дійсності.

За твердженням В. Іванова, поштовхом до створення конфліктології як окремої галузі знань стало вчення Ч. Дарвіна про біологічну еволюцію, на основі якого виник так званий соціальний дарвінізм. Представники дарвінізму зазначеної теорії (У. Самнер, Л. Гумплович), поклали початок соціологічному вивченню суспільних явищ. Описуючи конфлікти в системі правовідносин, вони відстоювали їх позитивне значення для удосконалення соціальних систем, вказували на закономірності постійної зміни в суспільстві станів конфлікту і стабільності [167].

Німецький філософ соціолог Г. Зіммель (1858-1918) вважається першим, хто ввів у науковий обіг термін „соціологія конфлікту”. Згідно з його вченням конфлікт постає універсальним соціальним явищем, яке надає гармонійності у взаємовідносинах між групами чи різними прошарками суспільства. Абсолютна гармонія в суспільстві неможлива, оскільки за таких умов воно є нежиттєздатним [373, с. 33]. Польські дослідники А. Шьліз та М. Щепанські відзначили, що Г. Зіммелем було виділено 30 форм конфлікту, серед яких: боротьба – конфлікт із застосуванням фізичної сили; суперечка – юридичний конфлікт, який заснований на об'єктивності; конкуренція – резервний спосіб конфлікту. Найбільш важливою формою вчений вважав конкуренцію, метою якої є не перемога супротивника, а доведення своєї переваги [164, с. 17]. Значним внеском Г. Зіммеля у теорію конфлікту стало залучення третьої сторони до розв'язання спорів, з появою якої відкривається можливість соціальної взаємодії, усвідомлення відмінностей, створення коаліцій.

У В. Іванова зазначено, що суттєвий вплив на теорію конфлікту справили вчення К. Маркса та Ф. Енгельса, згідно з якими конфлікт у системі правовідносин поставав безкомпромісним зіткненням між полярно протилежними позиціями антагоністичних класів. Будучи невід'ємною

власністю соціальних систем та головним джерелом їх зміцнень, він здійснює двосторонній вплив на характер і темпи суспільного розвитку. В. Іванов, досліджуючи наукові доробки „класиків марксизму” в Радянському Союзі вважає, що погляди К. Маркса та Ф. Енгельса „були канонізовані й упродовж багатьох років визначали ситуацію з конфліктологічними дослідженнями”, а джерельна база теоретико-методологічних досліджень штучно обмежувалась їх працями [167, с. 43].

Від початку 1920-х років ХХ ст. в юридичній науці періодично з’являлися монографії та наукові статті, присвячені конфліктам у різних сферах життєдіяльності суспільства – у групах та колективах, між керівником і підлеглим, сімейним, трудовим, у діяльності слідчого тощо. Але такий конфлікт не розглядали як самостійний об’єкт із властивими йому особливостями.

З другої половини ХХ ст. простежується зміна спрямування теорії конфлікту. З’являються відповідні праці, присвячені соціальним конфліктам як явищам, що є властивими для внутрішнього життя суспільства. Перші наукові розвідки цього періоду (1950–1970 рр.) стосувалися вивчення причин, функцій, структурно-динамічних показників соціального конфлікту (Л. Козер, Р. Дарендорф, Дж. Бернард, Д. Галтунг, А. Рапопорт та ін.). Другий етап (1980–2000 рр.) відзначився напрацюваннями в галузі вироблення понятійного апарату дослідження правового конфлікту, а також розробками питань розв’язання та запобігання конфліктів у системі правовідносин (Т. Боттомор, М. Дойч, М. Крозьє, Р. Снайдер, Т. Шеллінг та ін.).

На Заході найбільшого поширення набуло визначення конфлікту, запропоноване Л. Козером, і яке зрештою було визнано за енциклопедичне в суспільних науках. Науковець пропонує таке тлумачення: „Конфлікт – це боротьба за цінності й претензії на певний соціальний статус, за владу та недостатні для всіх матеріальні й духовні блага; боротьба, у якій сторони, що перебувають у конфлікті, мають на меті нейтралізувати, завдати збитків чи знищити суперника”. Л. Козер одним із перших спробував класифікувати правові конфлікти, розрізняючи реалістичний (раціональний, конструктивний) конфлікт, що виступає як засіб досягнення певної мети та нереалістичний

(іраціональний, деструктивний) – конфлікт заради конфлікту [196, с. 41-42]. Така класифікація є фундаментальною для аксіологічного сприйняття результатів правового конфлікту, їх переосмислення та використання висновків щодо їх протікання в процесі коригування правових моделей поведінки суб'єктів суспільних відносин [175, с. 25].

У цей період у науці склалося два концептуальні підходи щодо осмислення сутності правового конфлікту: перший заснований на актуальній поведінці, другий акцентує на мотивах дії.

Р. Мак і Р. Снайдер [410], прихильники першого підходу, орієнтованого на взаємодію, визначають конфлікт у системі правовідносин у відносно вузькому значенні, розглядаючи його як приватний вид соціальної взаємодії, підґрунтям якої слугує протилежність цінностей і переслідуваних цілей. До позитивних аспектів цієї теорії можна віднести наведене розмежування поняття „конфлікт” із суміжними термінами: „конкуренція”, „ворожі почуття”, „суперечливі наміри та інтереси”, що дає змогу розкрити сутність, зміст і форми вираження правового конфлікту. Вузьке тлумачення конфлікту не дозволяє детально розглянути складові соціальних протиріч, що являють собою певну єдність.

Р. Дарендорф [399] – представник мотиваційно-орієнтованого підходу, пропонує ввести до змісту дефініції конфлікту не тільки різні форми відкритих дій (зіткнень) соціальних суб'єктів, а й психологічні стани, що їх спричинили. Це, безумовно, є позитивним аспектом теорії. Але науковець ототожнює терміни „конфлікт”, „конкуренція”, „суперечка”, що призводить до „розмитості” понятійного апарату. Вважаючи марними спроби ліквідації глибинних причин соціальних антагонізмів, Р. Дарендорф висловлює припущення щодо можливості винайдення шляхів попередження й впливу на зміну специфіки перебігу конфлікту [216, с. 146].

Теоретичну проблему ціннісно-нормативного конфлікту (як правового) одним із перших сформулював філософ і теоретик права І. Ільїн (1883-1954). На його думку, правовий конфлікт розгортається між природним і позитивним правом, коли останнє стає „сурогатом природного права”. Такий конфлікт вирішується в життєвій боротьбі за право – правотворчості. В об'єктивному

сенсі – це боротьба за оновлення законів, в суб'єктивному – за підтримку та здійснення справедливих повноважень, обов'язків і заборон. Визначаючи сутність правового конфлікту, науковець робить припущення, що певне правопорушення може не порушувати права загалом, а тільки виражати ігнорування (чи скасування) позитивного права заради права природного. Воно може набути характеру дії, яка не руйнує правопорядок, а вдосконалює життя у праві і правом поза ним [164, с. 30–31]. Висновки науковця стали методологічним підґрунтям правової конфліктології та інших досліджень сучасної правової реальності.

За часів перебування України у складі Радянського Союзу конфліктна проблематика в системі правовідносин була забороненою темою для всіх суспільних наук. На ідеологічному рівні була закріплена позиція про неможливість загострення суперечностей та існування конфліктів за часів соціалізму. Визнавалася лише наявність конфліктів у сфері міжособистісних відносин, що відображалось у поодиноких дослідженнях, які зводилися до з'ясування особливостей міжособистісної конфліктної поведінки. Відновлення наукових розвідок у цій галузі відбулося в період „перебудови”, коли поширилося розуміння суспільства як такого, що складається з різнорідних конфліктів. З'явилися передумови для виникнення нового наукового напрямку – теорії правового конфлікту. Перед вченими постало завдання визначити роль та значущість правового конфлікту для гармонізації суспільних, державних та особистісних відносин, а також пізнати закономірності виникнення, розвитку, попередження та розв'язання конфліктів у системі правовідносин.

Напрацюванню теоретико-практичних підходів до вивчення та розв'язання конфліктів в українському суспільстві, систематизації конфліктологічних знань сприяло проведення та видання матеріалів міжнародних конференцій „Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі” (1993 р.); „Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства” (1994 р.); „Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика” (1996 р.). З'явилися перші вітчизняні наукові праці, в яких досліджуються загальнотеоретичні та спеціальні аспекти конфліктологічної

проблематики (І. Бекешкіна [24], А. Гірник [84], А. Ішмуратов [171], Г. Ложкін Н. Пов'якель [229], М. Пірен [282]). Першою в Україні працею з конфліктології для правоохоронців став виданий у серії „Психологія у системі силових структур держави” навчальний посібник професорів О. Бандурки та В. Друзя „Конфліктологія” (Харків, 1997) [167, с. 20-21].

Великого значення набула видана наприкінці 90-х рр. монографія В. Кудрявцева „Юридичний конфлікт: сфери і механізми”, в якій вчений визначив поняття юридичного конфлікту, проаналізував його динаміку та типологію, показав обсяг конфліктних взаємин, дослідив шляхи подолання конфліктів юридичними засобами. Науковець вважав, що цей різновид конфлікту виявляє протиборство сторін за наявності у ньому юридичних елементів. Це „будь-який конфлікт, в якому суперечка так чи інакше пов'язана з правовими відносинами сторін (їх юридичними діями чи станом) і, відповідно, суб'єкти, чи мотивація їх поведінки, чи об'єкт конфлікту має правові ознаки, а конфлікт спричиняє юридичні наслідки” [388, с. 7].

Вагомий внесок у збагачення проблематики юридичної конфліктології зробив Ю. Тихомиров, який у монографії „Юридична колізія” розкрив природу і причини юридичних конфліктів, засоби їх подолання. Науковець у широкому розумінні визначає конфлікт як реалізацію суперечностей у протиборстві чинних правових норм, актів та існуючих інстанцій [347, с. 230-234].

У 1998-2000 рр. В. Жеребін розробив курс лекцій, присвячений правовій конфліктології, в якому визначив правовий конфлікт як протистояння його учасників, що переходить у протилежні дії та вчинки [146, с. 56].

У своїх наукових доробках Л. Герасіна та М. Панова [82] вперше в українській конфліктології поєднують проблему конфліктів з правовими інститутами та розглядають конфлікт не в абстрактному соціальному просторі, а в реальному зв'язку з існуючими правовідносинами, юридичними механізмами і чинним законодавством.

Зазначаємо, що на сьогодні конфліктологію викладають у вишах, захищають кандидатські та докторські дисертації, створюють центри, групи з дослідження й регулювання конфліктів, проводять семінари, тренінги,

конференції. Утім, досі не вироблено загальновизнаної теорії правового конфлікту, є істотні розбіжності в методологічних підходах щодо характеристики цього складного явища. Проблематика правового конфлікту, як і раніше, вимагає фундаментальних наукових розвідок із залученням представників різних спеціальностей, адже в межах однієї наукової дисципліни неможливо всебічно дослідити це складне соціально-правове явище.

Дослідження правових конфліктів – новий актуальний напрям у сучасній вітчизняній науці, виникнення якого зумовлене великою практичною потребою в конфліктологічних пошуках. Так, предметом дисертаційної роботи В. Кривцової „Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності” виступають сутність, структура і функції, соціальні чинники та механізми юридичного конфлікту, а також форми його втілення у правовій реальності. Авторка трактує юридичний конфлікт як „інституційно норматизоване протиборство сторін, викликане протилежністю їх соціально-правових інтересів чи різним ставленням до норм права й цінностей суспільного життя” [216, с. 33].

Н. Свиридюк у своїй роботі „Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста” додає, що юридичний конфлікт „...здійснюється в межах певної процедури, його логічною основою є досить чітка й переконлива аргументація, а розв’язання такого конфлікту, як правило, формалізоване і санкціоноване волею держави або принципами і нормами права. Тому юридичний конфлікт у широкому розумінні – це будь-який соціальний конфлікт, що має хоча б один елемент, який характеризується юридичним змістом” [319, с. 7].

М. Олексюк зазначає, що „...юридичний конфлікт виступає специфічним протиборством сторін, за умов якого хоча б один із цих елементів володіє юридичним характером. Він виявляється у різних формах, використовує різноманітні засоби та виконує важливу роль у становленні права, формуванні нових елементів суспільства, сприяючи його трансформації на засадах розвитку” [263, с. 449].

На думку В. Іванова, „...до юридичних конфліктів можна зарахувати конфлікти, які відбуваються у сфері відносин, що регулюються правом або

підлягають правовому регулюванню. Отже, юридичний конфлікт являє собою юридичне відношення плюс конфліктні дії сторін (протиборство)” [167, с. 32].

В. Криволапчук вважає, що „кваліфікувати юридичний конфлікт досить складно, ... обов’язковою умовою визнання конфлікту юридичним є наявність у його предметі суперечливого юридичного факту, що простежується в змісті конфліктного інциденту; і далі, можливість розв’язання (припинення) протиборства сторін за допомогою правових процедур” [214, с. 7].

Сьогодні між науковцями активно ведеться дискусія щодо розмежування понять „юридичний” та „правовий” конфлікт. Деякі вчені ототожнюють їх, проте більшість дослідників (С. Бобровнік [43], Л. Герасіна [82], Д. Зеркін [159], В. Кривцова [216], М. Панов [82] та ін.) розмежовують ці поняття, виходячи з того, що по-перше, категорія „правове” за обсягом є ширшою, ніж „юридичне”, по-друге, вибір терміну „юридичний” як більш коректного є доречним у разі здійснення логічного наголосу на формальних засадах виникнення правових конфліктів [43, с. 178]. На думку останніх, будь-який юридичний конфлікт – це конфлікт правовий, але не кожний правовий конфлікт виявляється, інституціалізується та фіксується в юридичній формі. Але всі дослідники погоджуються з тим, що основна ознака такого типу конфлікту – це протиборство суперечливих позицій на основі домінування права.

Вагомими для нашого дослідження є наукові розробки С. Бобровнік, яку вважають одним із провідних фахівців вітчизняної юридичної конфліктології. У своїй роботі „Компроміс і конфлікт у праві”, вчена трактує останній як „стан двостороннього зв’язку суб’єктів, заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними інтересів та слугує причиною розвитку або кризи суспільних відносин” [43, с. 181].

Деякі аспекти проблеми правового конфлікту розглядаються і в дисертаційних та монографічних працях таких українських вчених: В. Бабкін [16], О. Вінник [68], Д. Керімов [182], М. Козюбра [148], Н. Оніщенко [292], О. Петрішин [277], Л. Петрова [278] та ін. На думку науковців, зміст сучасних правових досліджень конфліктів полягає в тому, щоб вивчати не тільки конфлікти в самому праві та в системі юридичної практики, а й будь-які

соціальні конфлікти з метою їх правового врегулювання.

Цікавою вважаємо дисертацію О. Сенік „Загальна теорія правового конфлікту”, в якому вона дає змістове та формальне трактування правового конфлікту. Авторка аналізує причини та чинники виникнення правових конфліктів, визначає їх структуру та типологію [326, с. 98-110]. Підтримуючи її погляди щодо сутності правового конфлікту, вважаємо доцільним у межах нашого дослідження використання саме цього поняття, яке визначаємо як *зіткнення протилежно спрямованих, несумісних позицій сторін, що базується на правовому протиріччі, розв’язати яке можливо за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів).*

Свою позицію пояснюємо передусім тим, що, на нашу думку, термін „юридичне” позначає те, що зафіксовано в чинному законодавстві тієї чи іншої держави, а термін „правове” охоплює процеси і явища, що перебувають у сфері дії права. Крім того, під час здійснення юридичної діяльності використовуються як правові, так і неправові процедури, отже, вважаємо, що у своїй роботі юрист стикається саме з правовими конфліктами, аналіз видів яких актуалізував наші подальші пошуки.

Наслідком багатогранних трактувань правового конфлікту стало визначення науковцями різних методологічних підходів та критеріїв щодо їх класифікації. Зазначаємо, що розподіл на види є досить умовний, чіткого розмежування не існує. Вважаємо, що в основу типологізації правових конфліктів доцільно покласти такі критерії, що з одного боку поєднують їх з конфліктними явищами в інших сферах буття, а з іншого – виявляють відмінності від усіх інших. Такі методологічні підстави, на наш погляд, надають системний, онтологічний, діяльнісний, структурно-функціональний, організаційний наукові підходи, які і склали *другу групу теоретичних засад нашого дослідження.*

У найбільш загальному вигляді у роботах [388; 102] виділяються дві великі групи правових конфліктів, виходячи власне з їх розуміння: конфлікти у вузькому їх значенні (ті, що виникають у процесі діяльності й поведінки, фактично правореалізаційні конфлікти) та конфлікти, під якими розуміють

особливу якість та характеристику взаємодії між людьми в певній сфері, що регулюються нормами окремої галузі права.

З позицій системного підходу, що є традиційним для соціологічних та філософських інтенцій, правові конфлікти, як інші соціальні пропонується поділяти на глобальні, регіональні та локальні (за масштабом); на групові та міжособистісні (за суб'єктами-носіями); на конфлікти інтересів, цінностей, потреб, норм і знань (за рушійними силами); на ситуаційні та позиційні (за схемою розгортання подій); на гострі, повільні та поновлені (за характером протікання) тощо [43; 216; 319; 326]. Враховуючи парні соціальні антимонії, що характеризують суперечливі сторони суспільних відносин та структур (компонент і система, частина й ціле, структура і функція, перериване и безперервне, внутрішнє і зовнішнє, організація та дезорганізація, одноманітність і різноманітність та інше), можливе опрацювання типових характеристик конфліктів у системі правовідносин.

Спираючись на методологічні засади онтологічного підходу, В. Кудрявцев за буттєвими ознаками виокремлює „чисто” правові (юридичні), змішані (соціально-правові), помилкові та імітовані конфлікти у правовідносинах. Визначаючи „чисто” юридичні конфлікти як суперечки з приводу права, які в свою чергу можуть мати різні підстави щодо застосування, тлумачення або ігнорування норми закону, вчений класифікує їх у такий спосіб: а) конфлікт, породжений суперечностями між двома або декількома нормативними актами; б) конфлікт, спричинений суперечностями між нормою права і правозастосовчою практикою; в) конфлікт, який виникає внаслідок суперечності між двома або декількома правозастосовчими актами; г) юридичний конфлікт, що виникає у зв'язку з одним актом права, у випадку взаємовиключного його розуміння, тлумачення, застосування або виконання тими чи іншими суб'єктами права. Змішані, або перехідні соціально-правові конфлікти розпочинаються, як правило, незалежно від правових норм і поза сферою правових відносин, але з часом набувають юридичного характеру за відповідними ознаками і рисами [388, с. 85-92].

Аналіз змішаних соціально-правових конфліктів – „конфліктів-симбіозів” з позицій діяльнісного підходу дозволив вченим (Е. Берну [33], Г. Бороздіній [54], Ю. Іванову [167], Г. Ложкіну, Н. Пов’якель [229] та ін.) поділити їх за характером протікання і наслідками на конструктивно-творчі (конфлікти, що виникають всередині правової системи через колізії законів, інноваційні економічно-правові, державно-правові конфлікти) та деструктивні руйнівні (конфлікти, що свідчать про втрату соціально-правовими нормами своєї дієвості, ефективного впливу на правовідносини, на правову поведінку людей). Такі конфлікти є правовими лише за формою прояву, засобами регулювання та розв’язання. Деякі з них спочатку формуються як юридичні конфлікти, а вже потім набувають економічного, політичного чи етнічного змісту; а інші (неправові за природою) лише з часом перетворюються на змішані соціально-правові конфлікти, функціонуючи в тому ж середовищі [159, с. 261-262]. Саме діяльнісний підхід до дослідження конфліктів дозволяє науковцям проаналізувати рівень ефективності спільної діяльності індивідів, зокрема, за критичних чи кризових обставин.

Щодо „помилкового” юридичного конфлікту, в якому відображається удаваність конфліктної ситуації, Ю. Запрудський [155], В. Казимирчук [172], В. Кудрявцев [388] виділяють такі їх види: 1) сторона конфлікту вважає, що перебуває з протилежною стороною у певних правовідносинах, яких насправді не існує; 2) сторони конфлікту не усвідомлюють правовідносин, що між ними існують; 3) сторона конфлікту помилково вважає дії супротивника незаконними; 4) дії супротивника розцінюються як правомірні, але це – помилково.

З позицій когнітивного підходу вчені (В. Кривцова [216], М. Крогіус [217] Н. Фригіна [364] та ін.) визнають існування когнітивного юридичного конфлікту, що відображає суперечності методологічного характеру між вченими, викладачами, юристами щодо розуміння й тлумачення того чи іншого доктринального положення в праві. Маючи теоретико-правовий характер, такий конфлікт може переходити у площину емоційних відносин, які не торкаються предметної сторони протиріччя. Когнітивний конфлікт виявляє себе в

реальному процесі спілкування у різних формах: науково-теоретичних дискусіях, критичних висловлюваннях його учасників тощо.

Структурно-функціональний аналіз дозволив науковцям у працях [146; 167; 373; 388] класифікувати правові конфлікти за критеріями поділу на галузі права, залежно від природи відповідної норми права та за різновидом правозаставної установи. Зазначаємо, що типологізація юридичних конфліктів відповідно до галузей права на сьогодні є найбільш відомою. Найпоширеніші конфліктні взаємодії пов'язані з питаннями цивільного, трудового, сімейного, фінансового, екологічного, господарського, житлового права. Окремо можна виділити державно-правові та політико-правові конфлікти, що підпадають під дію норм державного, конституційного чи адміністративного права. Особливо небезпечними вважаються конфлікти, що мають відношення до чинності кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного законодавства. Окрему групу становлять міжнародні та міжнаціональні конфлікти, які повинні врегульовуватися нормами міжнародного, міжнародного приватного, міжнародного гуманітарного права, угодами і договорами держав та внутрішнім конституційним законодавством.

Залежно від природи відповідної норми права (уповноважуючої, зобов'язуючої чи забороняючої), можуть виникнути правові конфлікти: між уповноваженим суб'єктом і приватною (фізичною) особою, чиї інтереси були або можуть бути порушені; між зобов'язаною особою та державою (в особі її органів; між фізичною (юридичною) особою та державою (суспільством), яка встановлює систему правових приписів, якщо ці особи свідомо ігнорують чи з корисливим умислом порушують правові заборони.

Типологія правових конфліктів згідно з системою державних правозастосовчих або правоохоронних органів та установ дозволяє визначити межі функціональних можливостей відповідних структур у разі виникнення конфліктних ситуацій. За таких умов виділяють судовий конфлікт, конфлікти з приводу діяльності прокуратури, міліції, податкової адміністрації тощо.

Організаційний підхід широко застосовується науковцями в процесі аналізу та класифікації конфліктів у сфері управління, яка пов'язана з чинним

законодавством та правовідносинами. Саме методологія цього підходу дає можливість кваліфікувати такий вид проблемних ситуацій як професійні правові конфлікти. Відомі моделі „організаційного конфлікту”, запропоновані Л. Понді [414] („конфлікти переговорів”, „бюрократичний конфлікт”, „системний конфлікт”), високо оцінюються фахівцями з психології управління. Ці теоретичні конструкти були застосовані науковцем для опису конфліктних ситуацій, які відбивають суперництво сторін за умови володіння дефіцитними ресурсами: на рівні вищого управлінського апарата, у „вертикальному” зрізі внутрішніх організаційних відносин (керівник – підлеглий) і „горизонтальному” – між індивідами рівного статусу.

Таким чином, аналіз видів правових конфліктів з позицій певного методологічного підходу дозволяє розкрити окремі їх особливості. На нашу думку розмаїття конфліктних ситуацій у професійній діяльності юриста, вимагає застосування комплексного підходу для їх упорядкування. Такі ж погляди має М. Калінін, який запропонував класифікацію правових конфліктів: за галузевою сферою (залежно від сфери правових відносин); за способом врегулювання (диспозитивно упорядковані та імперативно упорядковані); за наслідками (раціональні, ірраціональні); за часовим критерієм виникнення та розвитку (реальні та потенційні) [175, с. 29].

Спираючись на основні ознаки правового конфлікту, що відмежовують цю категорію від інших та, наслідуючи позицію С. Бобровник [43], визначаємо такі критерії класифікації: структура сфери прояву (за характером прояву), характер правових наслідків (або структура конфлікту), метод правового упорядкування, зміст конфліктоутворюючих приписів, галузь правових відносин. Ми вважаємо, що саме такий підхід до типологізації дозволить окреслити те широке коло правових конфліктів, з якими юрист стикається у своїй діяльності й на запобігання яких спрямовані його професійні обов’язки.

Зазначені погляди стали вагомими для аналізу конфліктологічного характеру професійної діяльності юристів, що і визначило *третій напрямок нашого наукового пошуку*.

Перш ніж проаналізувати його, акцентуємо увагу на різниці у поняттях „конфліктність” та „конфліктологічність” юридичної діяльності. Ми вважаємо за доцільне виходити з того, що конфліктологія – це система знань і особлива міждисциплінарна галузь, предметом вивчення якої є практика роботи з конфліктними явищами різного роду, що виникають у різноманітних сферах людської взаємодії [274, с. 23]. Відтак, термін „конфліктологічність” юридичної діяльності глибший та ширший за своїм змістом та передбачає звернення до наукового підґрунтя. Це дає нам можливість виокремити особливості професійної діяльності юриста, що детермінують саме конфліктологічний її характер. Розглянемо їх докладніше.

1. Чітка правова регламентація як особливість професійної діяльності юриста розповсюджується на всю його діяльність, у тому числі й на розробку стратегії виходу з суперечок та конфліктних ситуацій. Фахівець юридичного профілю повинен аналізувати свої дії та співвідносити їх із діючими нормами. Порушення правової регламентації розглядається як порушення закону та свідчить про відсутність належного рівня професійної компетентності. Правова регламентація часто стає основою для виникнення як внутрішньоособистісних, так і міжособистісних конфліктів у діяльності юриста.

2. Владний, обов’язковий характер діяльності юриста визначає весь процес виконання його професійних функцій. Фахівець у сфері юриспруденції наділений сукупністю владних повноважень з боку держави, за допомогою яких він виконує свої функціональні обов’язки – здійснює захист прав і свобод громадян. Саме ця позиція може стати основою для виникнення протиріч та конфліктних ситуацій у діяльності юриста. Держава, наділяючи юриста певною владою, одночасно ставить його в рамки закону, змушуючи детально обмірковувати кожен свій крок, що захищає осіб, які беруть участь у правовідносинах, від свавілля з боку юриста. З іншого боку, юрист перебуває в позиції, коли його дії можуть стати причиною додаткових протиріч, конфліктних ситуацій різного рівня та різних типів. Отже, кожне прийняте фахівцем рішення залежить від його внутрішнього світу, наявності у нього моральних, етичних цінностей, рівня професійної компетентності.

3. Самостійність та незалежність професійної юридичної діяльності передбачає неупередженість у ставленні фахівця до учасників процесу, використання доказів у процесі прийняття рішення, абстрагування від почуттів та емоцій. З одного боку, професіонал повинен чітко регулювати свою діяльність у відповідності з законом, з іншого – вміло оцінювати ситуацію, обирати необхідні прийоми і засоби, які дозволять вирішувати професійні завдання, конструктивно будувати професійні контакти.

4. Екстремальний характер діяльності юриста пов'язаний із виконанням фахівцем своїх професійних обов'язків в умовах дефіциту інформації та часу, активною протидією зацікавлених осіб, що ігнорують правові норми, тощо. Така ситуація може призвести до виникнення конфлікту та конфліктних взаємодій з оточуючими.

5. Нестандартний, творчий, пошуковий характер професійної діяльності юриста є невід'ємними взаємопов'язаними характеристиками, адже будь-який її вид вимагає прийняття креативних рішень, відмову від застарілих підходів. У зв'язку з цим, робота юриста може супроводжуватися протиріччями, і як наслідок – конфліктами.

6. Відповідальність як специфічна особливість професії юриста накладає певний відбиток на його діяльність, детермінує професійно-особистісний розвиток суб'єкта юридичної праці, адже вона виступає „...формою зв'язку індивідуального і загального (соціального) в житті та діяльності людини” [319]. Формування професійної відповідальності найчастіше відбувається в ситуації дилеми (розбіжності особистісних і професійних цінностей), що призводить до виникнення конфліктних ситуацій різного роду.

7. Юридична діяльність орієнтована на виконання в суспільстві управлінської функції, полягає в організації взаємодії між різними його суб'єктами. У зв'язку з цим організаційний аспект діяльності лежить в основі будь-якого виду юридичної праці. Як зазначалося, юрист перебуває в середовищі, яке регламентується законами, правовими нормами. Отже, виконуючи організаційну функцію в управлінні тим чи іншим процесом,

фахівець може зіткнутися з протиріччями і конфліктами, породженими певними суперечками.

8. Комунікативна сторона професійної юридичної діяльності характеризує будь-який вид праці юриста. Комунікативна діяльність юриста може здійснюватися за різноманітних обставин, проходити в ситуації конфлікту або співпраці, в сприятливих або несприятливих умовах. У професійній взаємодії процес спілкування може бути результативним або безрезультатним, сприяти досягненню професійних цілей або стати причиною руйнування всієї діяльності юриста.

9. Спрямованість професійної діяльності юриста на вирішення юридичного (правового) конфлікту. Саме юридичний (правовий) конфлікт детермінує зміст конфліктогенного середовища професійної діяльності юриста, на фоні якого розгортаються протиріччя та конфліктні ситуації [373, с. 35-67].

Здійснивши аналіз загальних особливостей професійної юридичної діяльності, що визначають її конфліктологічний характер, перейдемо до розгляду конфліктологічної специфіки видів юридичної діяльності за професійною спеціалізацією (адвокатська практика, суддівство, слідча, прокурорська та нотаріальна діяльність, медіаторство).

Так, дослідники в галузі адвокатської практики (О. Баєв [17], Т. Варфоломєєва [60], Т. Волчецька [72], Ю. Гармаєв [79], В. Карагодін [177], І. Петрухін [379], Л. Трунова [353] та ін.) виділяють у професійній діяльності юриста-адвоката такі види конфліктної взаємодії:

– з учасниками кримінального судочинства з боку обвинувачення (з професійними учасниками: державним обвинувачем, особами, які здійснюють кримінальне переслідування, особами, які здійснюють нагляд і контроль за слідством; з непрофесійними учасниками: потерпілими, їх законними представниками);

– з учасниками кримінального судочинства з боку захисту (з професійними учасниками: іншими адвокатами, які захищають того ж підзахисного, адвокатами-захисниками інших підозрюваних (обвинувачених); з

непрофесійними учасниками: підзахисним, його законними представниками, іншими підозрюваними (обвинуваченими), їх законними представниками);

– із судом (суддею) (в рамках досудового провадження, на судових стадіях у різних інстанціях);

– з іншими особами, що: володіють процесуальним статусом (фахівці, експерти, перекладачі, поняті, статисти), не володіють процесуальним статусом (особи, що мають непроцесуальний інтерес до ходу і результатів кримінальної справи), володіють посадовими повноваженнями, що дозволяють впливати на ефективність адвокатської діяльності (особи, які здійснюють оперативно-пошукову діяльність у рамках кримінальної справи, зацікавлені співробітники правоохоронних та інших владних органів, співробітники кримінально-виконавчої системи, посадові особи).

Отже, конфлікт у діяльності адвоката – це різновид юридичного (правового) конфлікту, що являє собою специфічні кримінально-процесуальні правовідносини, сутність якого полягає у динамічно активному за формою і функціонально біполярному за змістом протистоянні учасників кримінального судочинства, одним з яких є адвокат-захисник [18].

Аналізуючи професійну діяльність суддів, С. Горохов [94] наголошує на її конфліктологічному характері, адже, керуючи процесом судового слідства, вони виконують дисциплінарно-регулюючу функцію, стримуючи агресивні емоції та конфліктні прояви сторін. Сам судовий процес, як правило, проходить в атмосфері постійно підвищеної психоемоційної напруги та пов'язаний з різними за своєю глибиною і тривалістю стресогенними факторами, що супроводжують його виконання. У разі появи перших ознак „процедурного” конфлікту між учасниками судового процесу суддя повинен застосувати певні заходи для того, щоб суб'єкти конфлікту відмовились від агресивної політики відстоювання своїх інтересів. Якщо виникненню конфлікту не вдалось запобігти, суддя виступає ініціатором примирення, здійснюючи функцію посередництва („медіації”).

У своїй роботі автор дає таке визначення конфлікту в діяльності суддів: „...протидія суб'єктів кримінального судочинства, що здійснюється в межах

кримінально-процесуальних відносин та виникає внаслідок гострих протиріч між протилежними процесуально значущими інтересами учасників або засобами захисту (реалізації) вказаних інтересів”. С. Горохов [94] поділяє конфлікти в залежності від стадій судочинства на ті, що виникають до (пов’язані з затриманням підозрюваного, застосуванням запобіжних заходів, оскарженням дій та рішень посадових осіб, що здійснюють кримінальне судочинство) та в ході судового розгляду (пов’язані з виконанням судових дій слідчого характеру).

На думку Г. Доспулова [117], Н. Мілорадової [248], А. Ратинова [303], Л. Філонова [360], Г. Шиханцова [328] та ін., слідча діяльність має яскраво виражений суперечливий характер, адже наявність конфліктних ситуацій – одна зі специфічних особливостей професійної діяльності працівників правоохоронних органів. Дотримуючись позиції О. Баєва [17], наголошуємо, що конфлікт у слідчій діяльності є різновидом соціальних конфліктів, специфіка яких обумовлена такими основним факторами:

- їх природа має похідний характер від кримінально-правових форм конфліктів;
- діяльність слідчого спрямована на вирішення кримінально-правових конфліктів, розслідування злочинів, а також виконання інших функціональних обов’язків, що визначені кримінально-процесуальним законодавством;
- екстремальний характер діяльності слідчого проявляється в постійних нервово-емоційних навантаженнях, праці в умовах хронічного стресу та підвищеної службової та моральної відповідальності за прийняті рішення.

Вищезазначене дало науковцю підстави класифікувати конфлікти в професійній діяльності слідчого в залежності від підстав:

- виникнення протиріч: зовнішні (міжособистісні) та внутрішні (особистісні);
- виконання слідчим соціальних ролей: внутрішньорольові та міжрольові;
- цілей кримінального судочинства – ті, що виникають у зв’язку з необхідністю: покарання злочинника; виправдання невинного; досягнення загальної мети судочинства;

– завдань кримінального судочинства: ті, що виникають у зв'язку з необхідністю: швидкого розкриття злочинів; викриття винних; забезпечення дій за законом;

– засобів вирішення: без активного використання своїх можливостей; із застосуванням своїх можливостей.

Отже, конфлікт у слідчій діяльності являє собою міжособистісне та/або внутрішньо-особистісне протиріччя, що виникає у слідчого в процесі виконання функціональних обов'язків; виражається у несумісності цілей та засобів їх досягнення, що мають суттєве значення для нього або особи, яка з ним взаємодіє, або у протистоянні моральних, когнітивних, духовних цінностей та орієнтацій слідчого як особистості [248].

Щодо професійної діяльності органів прокуратури зазначаємо, що всі її види мають конфліктологічний відтінок. Головне призначення органів прокуратури – відстоювання інтересів законності, її захист та відновлення у випадку порушення. В інтересах забезпечення правопорядку у межах своїх повноважень та існуючих засобів органи прокуратури повинні втручатися в конфлікт або ініціювати його з метою врегулювання та відновлення законності. Органи прокуратури беруть участь у врегулюванні конфліктів, що мають тільки юридичну природу (між інститутами влади, між державою та окремим інститутом, між державою та особистістю, між окремими особами та організаціями у різних поєднаннях), внутрішньоособистісні та конфлікти етичного характеру не підлягають їх компетенції [123].

Аналізуючи специфічні особливості професійної діяльності нотаріусів, О. Певцова [268] вказує на її інтегративний характер, адже саме нотаріальна діяльність поєднує в собі риси різних юридичних професій. З одного боку нотаріус, здійснюючи нотаріальні дії, повинен враховувати інтереси усіх учасників угоди, що споріднює його з адвокатом. Досліджуючи всі матеріали та документи, надані для здійснення нотаріальної дії, нотаріус повинен докладно розібратися в обставинах справи, намагаючись зрозуміти мотиви дій його учасників, що зближує його зі слідчим. Крім того, нотаріус у своїй діяльності зобов'язаний брати активну участь у запобіганні конфліктам, не тільки

владнавши розбіжності, які виникли, але й запобігаючи виникненню спорів та конфліктів у майбутньому, що споріднює його діяльність із діяльністю судді. Можна стверджувати, що нотаріуси працюючи у потенційно конфліктному середовищі, щодня виконують функції медіатора – компетентної особи, яка шляхом організації спілкування між сторонами намагається допомогти їм зрівняти взаємні позиції та знайти прийнятне й остаточне вирішення конфлікту, що їх протиставляє [268, с. 107].

Щодо класифікації конфліктів у професійній діяльності нотаріуса О. Котик [207] виділяє такі види інтерперсональних конфліктів: між нотаріусом і громадянами, які звернулися до нього за юридичною допомогою; між нотаріусом і контролюючими його діяльність посадовими особами (до їх числа відносяться представники управління юстиції, міністерства юстиції, міністерства внутрішніх справ, органів прокуратури, податкової інспекції, пенсійного фонду та ін.); між нотаріусом і посадовими особами органів держуправління, великих підприємств, комерційних фірм, банків та ін.; у нотаріусів між собою. Кожний із вищеперерахованих видів конфліктів представляє собою особливий, дуже специфічний вид міжгрупового конфлікту, результати якого часто бувають непередбаченими.

Ще один вид юридичної діяльності, що поступово впроваджується у сучасну практику українських правознавців та заслуговує, на нашу думку, детального розгляду – медіаторство. Перш за все зазначимо, що термін «медіація» походить від латинського „mediatio” – посередництво. У проекті закону України „Про медіацію” її запропоновано визначати як позасудову процедуру врегулювання конфлікту шляхом переговорів за допомогою одного або декількох посередників (медіаторів) [297].

Науковці в роботах [5; 26; 28; 38; 49; 61; 77; 87; 103 та інші], досліджуючи різні аспекти медіації, акцентують увагу на закладеному в ній потужному ресурсі гармонізації інтересів та досягнення спільної згоди, завдяки чому вона покликана стати невід’ємною частиною соціально-правової практики. Вчені описують різні моделі медіації, що являють собою абстрактні теоретичні конструкції, які відображають процедурні особливості проведення

медіації через характеристику її основних компонентів: підстав звернення до медіації (добровільність чи обов'язковість), ступеня інтеграції у судову систему країни, типу переговорів між сторонами у поєднанні з медіаційною технікою медіатора та обсягу його компетенції під час проведення процедури урегулювання конфлікту [380].

Залежно від ролі медіатора R. Faulkner, C. Haselgrove-Spurin, G. R. Thomas розрізняють такі моделі медіації: 1) „модель рятувальника” – медіатор не має спеціальних професійних знань і навичок, допомагає вирішити незначні, переважно побутові конфлікти; 2) модель, в якій медіатор відіграє роль посередника і виступає третьою стороною у спорі та створює атмосферу конструктивної співпраці, дбає про коректне ставлення сторін одна до одної, сприяє реалістичній оцінці ситуації сторонами, прийняттю адекватного рішення; 3) модель, де медіатор для вирішення конфлікту може використовувати будь-які засоби та методи; 3) модель, де медіатор виступає в ролі організатора (найпоширеніша сучасна модель) [402].

За останні десятиліття медіація еволюціонувала та поступово сформувалася як найбільш бажаний механізм управління громадянсько-правовими, економічними, політичними, соціальними протиріччями та конфліктами, зокрема на їх передконфліктній стадії.

Так, А. Ліпницький, розглядаючи процес управління юридичним конфліктом, вважає доречним залучати медіаторів на різних етапах взаємодії сторін з метою: 1) запобігання або профілактики можливого конфлікту; 2) управління конфліктом та конфліктними відносинами на стадії їх виникнення; 3) використання результатів окремих актів конфліктної боротьби, а також результатів вирішення конфлікту (конструктивних та деструктивних); 4) проектування та конструювання конфліктів та їх наслідків [227].

G. Eisenkopf та A. Bächtiger вважають, що медіація володіє потужним потенціалом для запобігання конфліктам. У своїх роботах („Mediation and Conflict Prevention”, „Mediation and Conflict Management”, „Communication and Conflict Management”) G. Eisenkopf [401] розглядає медіацію як особливий вид соціального зв'язку, що дозволяє здійснити взаємодію партнерів на підставі

спрямованої передачі інформації. На думку автора основу процедури медіації складає трансакційна модель комунікації, що передбачає одночасне відправлення та отримання повідомлень, у результаті чого відбувається взаємодія та формуються відносини між партнерами завдяки організації активного зворотнього зв'язку з елементами спостереження, аналізу та управління станом всієї комунікативної ситуації. На передконфліктній стадії медіацію необхідно розглядати як систему цілеспрямованих, прогнозованих та спланованих комунікативних дій, обумовлених потенційними потребами індивідів, їх соціально-психологічними особливостями та інтересами, з метою запобігання можливості виникнення протиріч та досягнення взаємовигідного рішення і продовження партнерства.

Дослідження J. Wall та K. Holley [418] показало, що посередництво значно зменшує кількість звернень до суду у разі залучення медіаторів до укладення угод та проведення попередніх переговорних процесів. Профілактичні дії медіатора дозволяють передбачити та блокувати можливе джерело юридичних конфліктів, важливе місце серед яких займає правова культура особистості або рівень юридичного забезпечення діяльності суб'єктів взаємодії. Зазвичай, партнери вже на передконфліктній стадії розуміють, що з'явилися проблеми, які можуть ускладнити їх взаємовідносини. Залучення третіх осіб дозволить позбавити ділові стосунки емоційної складової, ірраціонального характеру мотивації, однобічних інтересів сторін.

J. Mirimanoff та F. Courvoisier [411] вважають, що медіація володіє потрійною миротворчою дією: запобігає виникненню конфлікту, вирішує його та дозволяє уникнути його поновлення. З юридичної точки зору, медіація може застосовуватися у всіх галузях громадянського та комерційного права: до неї можна вдатися як до моменту звернення до суду (договірна медіація), так і в ході судового розгляду (на будь-якому етапі). На думку авторів, медіація з деякими умовами можлива в галузі кримінального та адміністративного права. З метою запобігання конфліктам медіатори використовують прийоми принципів переговорів, щоб обговорити з партнерами різні варіанти взаємовигідного виходу з можливих конфліктних ситуацій.

Р. Kotite [406] зазначає, що профілактика конфліктів є основним спрямуванням діяльності системи Організації Об'єднаних Націй, що вимагає планування світової просвітницької освіти в галузі їх запобігання. Це сприятиме сталому загальному економічному розвитку та прийняттю зважених політичних рішень. Автор визначає три стадії запобігання конфліктам: рання ідентифікація причин, миротворчі дії та післяконфліктна реконструкція. Традиційно фахівці зосереджуються на двох останніх стадіях, проте Р. Kotite наголошує на значущості першого етапу. На його думку, необхідно запроваджувати нові методи запобігання конфліктам, зокрема поширювати медіацію, та підтримувати освітні програми, що реалізуються у цьому напрямку. Він виділяє структурну профілактику – визначення основних соціальних, політичних та економічних причин нестабільності й оперативну профілактику – використання стратегій посередництва (медіації) для аналізу вагомих факторів та запобігання діям, що можуть призвести до загострення конфлікту. Саме освіта у напрямку запобігання конфліктам вплине на структурні соціальні протиріччя, взаємодію між людьми, покращить відносини, заохотить зміни у ставленні до способів, які можуть зменшити ризик конфлікту та допоможе у створенні сталого миру.

Міжнародний інститут з попередження та вирішення конфліктів (CPR) розробив „Керівництво з медіації та APC в Європі” [312], в якому докладно описується інструментарій, що використовують юристи на кожному етапі медіації, а також окремі випадки з їх практики. Обґрунтована доцільність використання медіації як однієї з технік запобігання конфліктам.

Отже, розповсюдження медіації, її інтеграція в правову культуру є одним із проявів гнучкого реагування правової практики на запити сучасного світу. На нашу думку, саме на юристах-професіоналах лежить відповідальність за інформування та просвітництво громадян про можливості застосування APC у запобіганні та вирішенні конфліктів, зокрема медіації.

Таким чином, ураховуючи результати науково-аналітичних розвідок, підсумовуємо: *професійна юридична діяльність, незалежно від спеціалізації (адвокатська, слідча, нотаріальна, суддівська, прокурорська, медіаторська),*

має специфічні конфліктологічні риси, що відрізняють її від інших соціономічних професій; вона являє собою складну соціальну систему, яка поєднує різних суб'єктів професійної взаємодії, що мають правові відносини між собою; така діяльність спрямована на запобігання і вирішення різного роду правових конфліктів та соціальних протиріч.

Визначений конфліктологічний характер професійної юридичної діяльності обумовлює необхідність конфліктологічної підготовки майбутнього фахівця в галузі юриспруденції, що вимагає конкретизацію таких дефініцій дослідження, як „підготовка”, „професійна підготовка фахівців”, „запобігання конфліктам”, „підготовка до запобігання конфліктам”, що складають *четверту групу теоретичних засад нашого дослідження*.

1.2. Готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності як психолого-педагогічна проблема

Розкриваючи зміст *четвертої групи теоретичних засад* підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності згадаємо, що виникнення та розвиток права первинно пов'язаний із конкуренцією численних соціальних інтересів і потреб та спрямований на врегулювання суспільних відносин як стабільних, конструктивних, так і конфліктних. Здійснення сучасних державно-правових перетворень в Україні супроводжується не тільки загостренням соціально-правових протиріч, поширенням юридичних колізій, а й посиленням конфліктів правової дійсності. Саме фахівці з юридичною освітою становлять основу кадрового забезпечення процесів побудови правової держави, мають важливе соціальне призначення, несуть відповідальність за дотримання прав та свобод громадян. Усе це обумовлює необхідність удосконалення вищої юридичної освіти, мета якої – підготовка фахівця, який володіє ґрунтовними фаховими знаннями і вміннями, здійснює професійну діяльність, глибоко усвідомлюючи професійний обов'язок і соціальну відповідальність. Значною мірою успішне вирішення фахових завдань залежить від рівня конфліктологічної освіченості юриста, що дозволяє

ефективно аргументувати і приймати важливі рішення, застосовувати технології запобігання, профілактики, управління, мінімізації деструктивних форм конфліктів, утримувати протиріччя в продуктивній конфліктній формі, обирати оптимальну стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях.

З огляду на вищезазначене, вважаємо за необхідне розкрити зміст таких понять як „підготовка”, „професійна підготовка фахівців”, „запобігання конфліктам”, „підготовка до запобігання конфліктам”.

Аналіз літературних джерел виявив існування різних підходів до тлумачення поняття „підготовка”. Упорядники словникових видань визначають цей термін як: „запас знань, отриманих ким-небудь” [262, с. 107]; „сукупність знань, умінь, навичок, оволодіння якими дає змогу бути спеціалістом у певній галузі” [90, с. 145]; навчання, тобто спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань, які визначаються колом компетенцій, та як наявність знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання певних завдань [339]. Але більшість науковців (В. Головенкін [89], Л. Григоренко [95], Л. Карамушка [178] та інші) вважають, що завдання, які ставляться в процесі підготовки фахівця, вирішуються саме у ході його професійної підготовки.

У педагогічній енциклопедії поняття „професійна підготовка” визначається як сукупність спеціальних знань, умінь, і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливість успішного здійснення своїх професійних обов’язків. Професійна підготовка має інтегрований характер і здійснюється в процесі основних видів пізнавальної та творчої діяльності студентів, а її мета – сприяти формуванню стійких орієнтацій на трудовий спосіб життя, морально-психологічної і певною мірою практичної готовності до праці [269, с. 549].

У дослідженні О. Павлик професійна підготовка фахівців – це складна психолого-педагогічна система зі специфічним змістом, наявністю структурних елементів, формами відношень, особливостями навчального процесу, специфічного для даного фаху знаннями, вміннями і навичками [267, с. 8].

Є. Нероба характеризує цей термін як систематичний процес формування

професійно-педагогічних знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності [412, с. 35].

На думку Г. Троцько, професійна підготовка – це система взаємопов’язаних і взаємодіючих структурних та функціональних компонентів, сукупність яких визначає особливість, своєрідність, що забезпечує формування особистості студента відповідно до поставленої мети – вийти на якісно новий рівень готовності студентів до професійної діяльності [352, с.12].

О. Фунтікова тлумачить „професійну підготовку” як здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю [365, с. 298].

З позицій О. Єгоршина професійна підготовка здійснюється з метою одержання певної професії або спеціальності тим або іншим працівником і обов’язково передбачає різні рівні підготовки” [124, с. 122].

Вагоме значення для нашого дослідження мають погляди Ю. Сенько [327], який вважає, що результатом професійної підготовки є готовність випускника вишу до професійної діяльності, а результатом професійної освіти є професійна компетентність. На його думку, готовність до професійної діяльності як новоутворення майбутнього фахівця є фундаментом його професійної компетентності. Тобто, і готовність, і компетентність – це рівні професійної майстерності. Професійна компетентність – своєрідна зона найближчого (або віддаленого) розвитку готовності. Однак автор підкреслює, що вони знаходяться у тісному взаємозв’язку.

Узагальнення думок вчених дозволяє констатувати, що особливістю поняття „*професійна підготовка*” є *спрямованість його на професію шляхом оволодіння певним комплексом знань, умінь, якостей, практичного досвіду, необхідних для успішного вирішення професійних завдань*. Отже, у контексті нашого дослідження вагомого значення набуває саме конфліктологічна складова професійної підготовки майбутніх юристів, точніше, підготовка до запобігання конфліктам, на аналіз якої спрямовані наші подальші пошуки.

Перш за все зазначимо, що термін „*запобігання конфліктам*” найчастіше використовується науковцями у процесі дослідження проблеми управління конфліктами, у тому числі у діяльності фахівців юридичного профілю

(Б. Бараненко, Л. Казміренко, В. Андросюк [202], С. Бобровник [43], І. Ващенко [63], Л. Герасіна, М. Панов [82], Є. Грищенко [99], В. Іванов [167], Ю. Іванова [168], О. Климентьєва [186], В. Кривцова [216], А. Дмитрієв, В. Кудрявцев, С. Кудрявцев [115], В. Лазарєва [223], К. Маркарова [240], Н. Мілорадова [248], Я. Ніколаєнко, В. Цар [259], М. Олексюк [263], І. Переш [273], Н. Свиридюк [319], Н. Семенова [322], О. Сенік [326], Т. Худойкіна [368] та ін.).

Вчені визначають „управління конфліктами” як цілеспрямований, зумовлений об’єктивними законами вплив на динаміку конфлікту в інтересах розвитку або руйнування тієї соціальної системи, до якої має відношення конфлікт [160, с. 42]; цілеспрямовані дії щодо усунення (мінімізації) причин, що породили конфлікт, корекції поведінки учасників конфлікту, підтримання необхідного рівня конфліктності, який не виходить за контрольовані межі [100, с. 121]. Управління конфліктами, як правило, розглядають у двох аспектах: внутрішньому (управління власною поведінкою, емоціями, психологічним настроєм у конфліктній взаємодії) і зовнішньому (відображає організаційно-технологічні сторони цього процесу). Обидва аспекти є важливими для майбутніх юристів.

На підставі аналізу вищезазначених наукових праць з’ясовано, що управління конфліктами, як складний процес, включає такі види діяльності: прогнозування конфліктів; попередження конфлікту; регулювання конфлікту; вирішення (розв’язання) конфлікту. Науковці одностайні у тому, що основна мета управління конфліктами – запобігати деструктивним конфліктам і сприяти адекватному розв’язанню конструктивних. Саме на процесі „запобігання конфліктам” буде зосереджена наша увага.

У словниках термін „запобігання” зазвичай подається у декількох значеннях: 1) не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане; 2) завчасно усунути те, що загрожує, перешкодити здійсненню чого-небудь; 3) відвести заздалегідь, усунути, запобігти небезпеці; 4) догоджати, підлещуватися, домагаючись прихильництва, заступництва; 5) здобути, дістати, придбати, знайти кого-, що-небудь. На підставі цього „запобігання конфліктам” визначається як діяльність, що спрямована на завчасне передбачення та

недопущення конфліктної ситуації [48; 64; 100; 338].

На сьогодні немає чіткого розмежування понять „запобігання конфліктам”, „профілактика конфліктів”, „попередження конфліктів” та „превенція конфліктів”, і ці поняття доволі часто вживають як синоніми.

Так, термін „профілактика конфліктів” трактується вченими як: організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, спрямована на недопущення конфлікту або на мінімізацію ймовірності його виникнення [383, с. 144]; завчасне розпізнання, усунення або ослаблення конфліктогенних факторів і обмеженні таким шляхом можливості їх виникнення або деструктивного розвитку в майбутньому [171, с. 86]; вид управлінської діяльності, що полягає в завчасному усуненні або ослабленні конфліктних факторів і обмеженні таким чином можливості їх виникнення чи деструктивного розв'язання в майбутньому. Це така організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, що виключає чи зводить до мінімуму ймовірність виникнення конфліктів між ними [201, с. 331]. Згідно цих трактувань, за умови ефективної профілактики можна уникнути навіть найменших негативних наслідків, які можуть виникнути внаслідок конфлікту, який був вирішений конструктивно.

Під „превенцією конфліктів” В. Орлянський [265] розуміє такий вид діяльності, що має цільовий характер усунення конфлікту і прямий або опосередкований вплив на фактори запобігання виникненню конфліктної ситуації. У нашому дослідженні ми ототожнюємо поняття „профілактика” та „превенція” конфліктів.

Стосовно феномену „попередження”, дослідники визначають його як: організацію взаємодії та співпраці людей, що виключає або зводить до мінімуму можливість виникнення конфліктів між ними; діяльність суб'єктів взаємодії (або одного з них), а також третіх осіб (посередників) щодо усунення об'єктивних і суб'єктивних причин конфлікту, що назріває [10, с. 288]; діяльність осіб з усунення об'єктивних або суб'єктивних причин конфлікту, що назріває, розв'язання протиріччя неконфліктними способами [346, с. 8]; одне з конкретних проявів людської здатності узагальнювати наявні теоретичні та

емпіричні дані й на цій основі передбачати, прогнозувати майбутнє, поширюючи, таким чином, область пізнаного на ще непізнане [97, с. 83]; вид діяльності суб'єкта управління, спрямований на недопущення виникнення конфлікту [160, с. 45]. Отже, попередження конфлікту вимагає вміння управляти процесом вирішення конфліктної ситуації до того моменту, як вона переросте у відкрите протиборство.

На думку науковців (А. Анцупов [10], М. Васягіна [62], Н. Волкова [71], Є. Дурманенко [121], З. Кондратенко [200], М. Коростелін [203], Н. Курмаєвої [221], Т. Худойкіна [368], В. Шейнов [386] та ін.) прогнозування й профілактика конфліктів є передумовою їхнього попередження та може здійснюватися на певних рівнях діяльності – загально-соціальному, загально-правовому та індивідуальному (конкретному).

Загально-соціальний рівень – це вся соціально-позитивна діяльність суспільства та держави (економічна, політична, соціальна, тощо), що створює основу для зменшення негативних та антисоціальних проявів у суспільстві та укріплення стабільності, атмосфери спокою та безпеки. Від її результату залежить необхідність активізації дій на загально-правовому рівні, який передбачає діяльність, що забезпечує законослухняну поведінку громадян – правотворча, правореалізаційна, правоохоронна (вдосконалення законодавства, формування системи правового виховання, правове інформування громадян, укріплення правопорядку та законності, покращення якості інтерпретаційної діяльності, тощо) [62]. У межах загально-правового виділяють спеціально-правові рівні, на яких виконуються заходи щодо попередження конкретних видів правових конфліктів: адміністративно-правових, громадсько-правових, трудових, кримінальних, тощо.

Індивідуальний (конкретний) рівень діяльності передбачає дії фахівців у межах своєї компетенції, що спрямовані на запобігання конкретним конфліктним юридичним ситуаціям по відношенню до осіб, моральні деформації, негативні правові установки та поведінковий вибір яких можуть спровокувати конфлікт [368]. З огляду на те, що саме на цьому рівні визначаються та усуваються умови та причини правового конфлікту,

припиняються конфліктні дії, дотримання фахівцем специфічних принципів запобіжної діяльності, на нашу думку, є передумовою її ефективності. До таких принципів ми відносимо:

- принцип законності, згідно з яким, діяльність із запобігання конфліктам повинна здійснюватися у жорсткій відповідності до законодавства, компетенції суб'єктів такої діяльності, розмежування повноважень;

- принцип демократизму та гласності, який передбачає активну участь громадян у запобіжній діяльності, в урахуванні громадської думки, у здійсненні органами місцевого самоуправління контролю за такою діяльністю шляхом отримання інформації про превентивні заходи, надання рекомендацій щодо вдосконалення превентивної діяльності та усунення правопорушень;

- принцип гуманізму, відповідно до якого запобіжна діяльність повинна слугувати надійним засобом охорони життя та здоров'я, прав та свобод, честі та гідності людей;

- принцип наукової обґрунтованості, що забезпечує своєчасність, надійність, економічність, результативність, професійність, компетентність, безперервність запобіжної діяльності. Дотримання цього принципу передбачає відповідність поставлених цілей та існуючих засобів соціально-правовій ситуації, що склалася на певний момент часу, діючим можливостям кадрового, ресурсного забезпечення, рівню правового регулювання, а також координацію діяльності суб'єктів, контроль за їх взаємодією.

З огляду на вищевказане, наведемо своє бачення процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів (рис.1.2), який складається з двох етапів: прогнозування правових конфліктів та їх профілактика.

Осмислюючи сутність поняття „прогнозування конфліктів”, відзначимо, що прогнозуючий характер свідомості є однією з відмінних рис людської психіки. Розвиток суспільства призвів до значних наукових досягнень у сфері розуміння зв'язку між минулим і невідомим майбутнім. Дослідниками емоційно-чуттєвої сфери встановлено, що психічному відображенню, разом з активністю і динамічністю, притаманна властивість випередження.

Прогнозування правових конфліктів, як перший етап запобіжної

(превентивної) діяльності юристів, передбачає систематичне та безперервне дослідження правових процесів з метою встановлення прогнозу (ймовірнісного судження) про їх виникнення, перспективи розвитку, майбутній стан. М. Васягіна у самому процесі прогнозування виділяє два етапи: дослідницький (передбачає з'ясування перспектив розвитку правових відносин на підставі існуючих тенденцій) та регулятивний (прогнозування можливих шляхів досягнення бажаного стану відносин у правовій сфері, орієнтуючись на раніше визначені цілі, норми, ідеали). На її думку прогнозування правового конфлікту повинно обов'язково проходити спочатку дослідницький етап, потім – регулятивний [62].

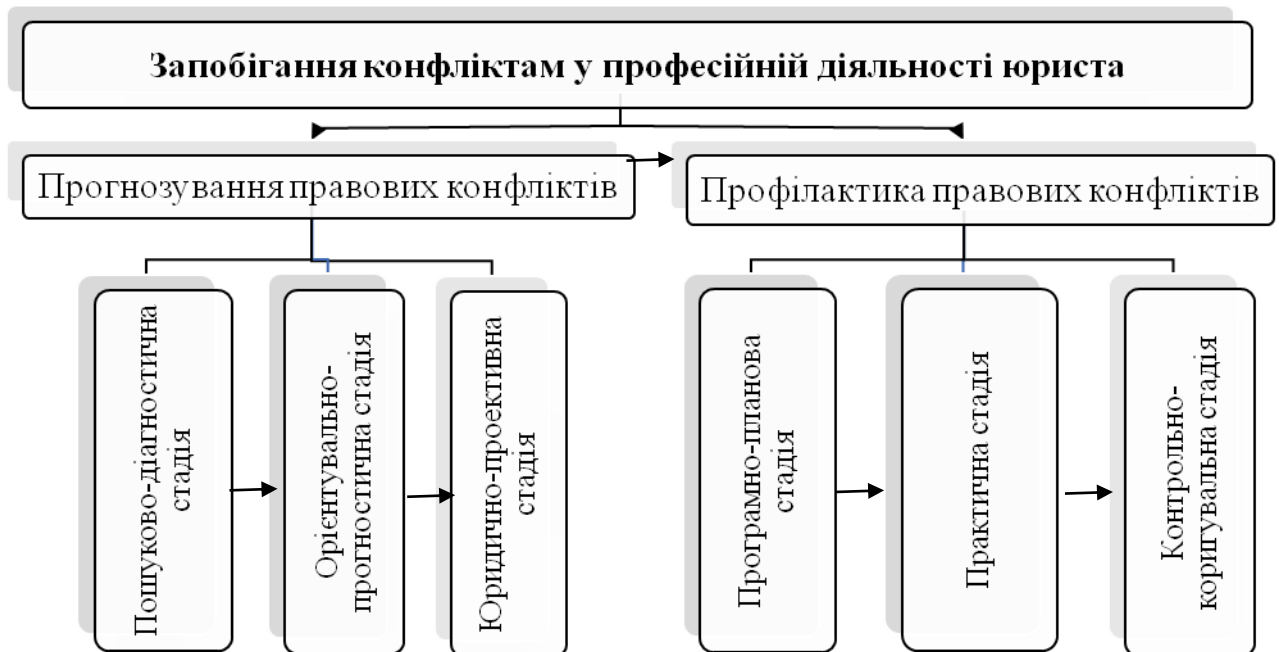

Рис. 1.2. Структурна схема процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста

Підтримуючи погляди С. Наход, розглядаємо процес прогнозування як особливий вид професійної діяльності юриста, що визначається ціннісним цілепокладанням; спрямований на дослідження можливих тенденцій, перетворень і перспектив розвитку суб'єктів і об'єктів діяльності, результатом якого є прогноз, що відображає специфіку майбутнього і має ймовірнісний характер; спирається на принципи її реалізації (варіативності, безперервності, аналогічності, системності, узгодженості, дослідної доказовості) [256].

Спираючись на це визначення та думки С. Судакової [343, с. 136] та М. Васягіної [62, с. 81], у процесі прогнозування правових конфліктів ми виділяємо такі стадії: *пошуково-діагностична*, на якій відбувається діагностика соціальних протиріч (об'єктів, процесів) та обґрунтовується припущення про можливість виникнення та розвиток правових конфліктних ситуацій; *орієнтувально-прогностична*, що пов'язана з прогнозуванням майбутніх станів конфліктних юридичних ситуацій за умов відсутності превентивних заходів, що здатні змінити або відкоригувати негативні тенденції у правовій сфері; *юридично-проектна* стадія, яка спирається на прогностні розробки та результати емпіричних досліджень та визначає „поле вибору” обґрунтованих варіантів превентивних заходів.

Наступний етап запобіжної (превентивної) діяльності юристів – профілактика правових конфліктів. На думку В. Кривцової, проблема профілактики соціально-правової конфліктності полягає в такій організації життєдіяльності суб'єктів суспільних відносин, яка виключає або зводить до мінімуму ймовірність виникнення конфліктів між ними [216, с. 88]. У нашій роботі під профілактикою (превенцією) правового чи юридичного конфлікту будемо розуміти сукупність заходів попередження, спрямованих на збереження та укріплення нормального стану юридичних відносин. Запобігання такому конфлікту є більш доцільним, тому на упередження правових конфліктів варто спрямовувати значні соціальні ресурси.

Підтримуючи погляди вчених, висловлені в роботах [62; 326; 368], до інституціональних елементів структури профілактики віднесемо: об'єкти (негативні зовнішні та внутрішні для правових конфліктів чинники, „введені” або в конфліктну юридичну ситуацію і поведінку сторін потенційного конфлікту, або в деструктивний конфлікт, що вже виник, і поведінку його контрsub'єктів), суб'єкти (люди, колективи та об'єднання, державні та недержавні органи та організації тощо), цілі профілактики (майбутній стан відносин, на які спрямована превентивна діяльність), профілактичні дії (попереджувальні дії, спрямовані на зниження рівня або превенцію деструктивних конфліктів), засоби (система загально-соціальних, спеціально-

правових і технічних засобів, що використовують з метою виконання попереджальної діяльності), методи, прийоми, способи (нормативні, психологічні, адміністративні, організаційні) та результати (наслідки превентивної діяльності).

Отже, профілактика як структурний елемент процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів передбачає послідовне виконання таких стадій: програмно-планова – вибір найбільш раціонального варіанту проекту профілактичної діяльності, який складається відповідно до мети з плануванням превентивних заходів, етапів реалізації визначених дій, суб'єктів, строків, методів, ресурсозабезпеченості, очікуваних результатів; практична, що пов'язана з впровадженням проекту попереджувальних заходів та виконанням нормативних рішень; контроль-коригувальна, на якій відбувається узагальнення результатів виконання профілактичних дій та приймається рішення щодо доцільності розробки коригувальних заходів.

Профілактика як особливий вид соціальної практики, забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються або нейтралізуються фактори, причини, умови, що сприяють конфліктній поведінці, забезпечується відповідний контроль за поведінкою конфліктних осіб. Володіючи специфікою, особливостями, сам процес перетворення відношення стосується лише сфери тих суспільних відносин, які проявляються у зв'язку з появою різних форм конфліктної поведінки та з реалізацією заходів подолання такої поведінки. Це і відрізняє профілактику від інших видів соціальної практики [62, с. 88].

Таким чином, на наш погляд, можна виділити такі *основні ознаки процесу запобігання конфліктам у юридичній діяльності*: здійснюється у двох аспектах: як сукупність знань про засоби, методи, принципи соціальної діяльності у правовій площині, як сама діяльність, що має зміст та форму відповідно до цих знань; йому притаманні стадійність, поетапність виконання дій; здійснюється у різних видах (типах) юридичної та іншої соціальної практики; має цілеспрямований характер, адже завжди орієнтується на досягнення соціально-значущих цілей; передбачає комплексний вплив на конфліктогенні фактори;

спрямований на забезпечення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, укріплення законності та правопорядку; суттєвими елементами його змісту є засоби та методи відповідних превентивних дій; пов'язаний з позитивними юридичними та іншими соціальними наслідками як для потенційних, так і для реальних учасників конфлікту; заснований на принципах, прогнозах та планах.

На підставі вищезазначених положень визначимо процес запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста як *різновид специфічної діяльності, що здійснюється фахівцями у галузі юриспруденції на глобальному, локальному, індивідуальному рівнях у межах їх компетенції, яка спирається на принципи законності, демократизму і гласності, гуманізму, наукової обґрунтованості, спрямована на проведення запобіжних заходів щодо прогнозування та профілактики виникнення конфліктних чинників, умов, причин, поведінки у правовій сфері.*

Таким чином, процес запобігання конфліктам можна розглядати як пізнавальну (гносеологічний аспект) так і перетворюючу (праксеологічний аспект) діяльність, що вимагає від фахівця відповідного рівня конфліктологічної підготовки, що й стало предметом наших подальших роздумів.

Зазначимо, що наукові пошуки дослідників щодо конфліктологічної підготовки майбутніх фахівців визначаються значним розмаїттям і спрямовуються на вирішення таких теоретичних і практичних завдань, як: формування конфліктологічної компетентності: майбутніх спеціалістів (О. Воронцова [75], Л. Мухіна [254], Н. Підбуцька [281], Н. Самсонова [317], С. Філь [361], Б. Хасан [366], Л. Цой [372]); соціальних педагогів (І. Антоненко [8], І. Козич [197]); вчителів (С. Баникіна [20], Г. Бережна [31], О. Єфімова [125], К. Зайцева [150], Ю. Іванова [168], А. Лукашенко [233], Л. Матяш-Заяц [243], Л. Ярослав [394]); психологів (Л. Котлова [209], юристів (В. Іванов [167], К. Маркарова [240]), фахівців митної служби (Д. Івченко [163]); фахівців сфери послуг (С. Калаур [173]), фахівців з товарознавства та комерційної діяльності (М. Коростелін [203]), програмістів (І. Коберник [187]), керівників (О. Денисов [109], М. Замятіна [152], М. Пірен [282]) та ін.; формування

конфліктологічної культури майбутніх фахівців (С. Александрова [4], А. Белінська [25], Т. Браніцька [55], О. Дзяна [317], Н. Серебровська [328], О. Щербакова [386] та ін.), формування навичок діяльності з попередження та вирішення конфліктів (Г. Голобородько, О. Щербак [88]).

У своїх роботах науковці пропонують різні шляхи вдосконалення конфліктологічної підготовки сучасних фахівців: модернізація змісту навчального матеріалу, коригування методів та форм навчання та виховання, переорієнтацію особистісних та професійних якостей тощо.

Так, Н. Самсонова [317] у своїх дослідженнях зазначила, що конфлікт іманентно властивий професійній діяльності будь-якого фахівця, що передбачає навчання його стратегіям попередження конфліктів; довела необхідність структурування професійної діяльності будь-якого фахівця професійними конфліктологічними завданнями і відповідними вміннями.

Відповідно до визначених структурних компонентів конфліктологічної підготовки у навчально-виховному процесі ВТНЗ (бачення і розуміння конфлікту, володіння засобами діагностики конфлікту, володіння технікою ефективного спілкування, уміння прогнозувати та оцінювати наслідки, уміння керувати конфліктом, уміння застосовувати адекватні способи), Т. Підбуцька [281] розробила програму з вдосконалення форм та методів формування конфліктологічних знань та вмінь майбутнього фахівця, результатом впровадження якої став високий рівень конфліктологічної компетентності досліджуваної групи фахівців.

На думку Т. Браніцької [55], метою конфліктологічної підготовки майбутнього фахівця у ВНЗ є не тільки одержання знань про конфлікти, їх види, класифікації, стадії протікання, а, головне, набуття практичних умінь, навичок управління конфліктами, здібностей самостійного прогнозування, діагностування реального конфлікту та конструктивного його розв'язання. З огляду на це, авторка запропонувала спецкурс „Основи формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій”, що дозволяє набути особистого досвіду щодо застосування отриманих конфліктологічних, психологічних знань у процесі вирішення професійно

спрямованих завдань, попередження конфліктів у професійній діяльності.

Використовуючи модель залученого навчання Р. Арнольда, з метою вдосконалення конфліктологічної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій, С. Філь [361] переорієнтувала програму практичних занять курсу „Практична психологія” шляхом поглиблення її конфліктологічним змістом. У результаті циклу практичних занять, присвячених її формуванню, у студентів підвищився рівень володіння конкретними знаннями й навичками, необхідними для вирішення конфліктів, а також їх самооцінка й упевненість у можливості врегулювання конфліктів із використанням сучасних підходів.

Цікавими вважаємо погляди Л. Цой [372], яка одним із дієвих способів формування конфліктологічної компетентності визначає „конфлікт-метод” – шлях пізнання та спосіб побудови раціональної діяльності, оволодіння конфліктною діяльністю з метою мінімізації деструктивних елементів конфлікту й повернення його у сприятливий, соціально-позитивний напрям.

Особливу увагу привертає робота Г. Михайлової [250], в якій подано визначення підготовки студентів до вирішення конфліктів у широкому (процес створення педагогічних умов, що забезпечують орієнтацію студентів на конструктивну, моральну, ненасильницьку діяльність у конфлікті) та вузькому (організація проведення комплексу занять – лекцій, практикумів, тренінгів, ділових ігор, у межах спеціально розробленого навчального курсу) значенні. У дослідженні обґрунтовано програму заходів щодо створення необхідних педагогічних умов для підготовки студентів до вирішення конфліктів; надано рекомендації щодо внесення змін до змісту дисципліни „Конфліктологія”; розроблено методику вивчення вирішення конфліктів та програму навчального курсу „Теорія та практика вирішення конфліктів”. Авторка стверджує, що підготовка студентів до вирішення конфліктів не обмежується лише процесом формування у них конфліктологічних знань та умінь, вона передбачає забезпечення особистісного зростання студентів. Отже, важливими критеріями ефективності підготовки є позитивні зміни в особистісних характеристиках та поведінці майбутніх фахівців у процесі конфліктної взаємодії.

У межах вивчення нашого питання вагомим значенням набувають роботи Г. Голобородько та О. Щербак [88], які наголошують на необхідності оволодіння студентами спеціальними знаннями щодо попередження конфліктів, досвідом попередження і вирішення майбутніх життєвих ситуацій та вважають за необхідне введення до базових навчальних планів професійної підготовки майбутніх менеджерів навчальної дисципліни „Конфліктологія”. Це, на їх думку, сприятиме формуванню конфліктологічних умінь фахівців, а саме умінь аналізувати та диференціювати причини виникнення конфліктів, визначати структуру конфліктних ситуацій, розрізняти етапи перебігу конфліктів різних видів, діагностувати їх, підбирати оптимальні за даних умов методи управління та стилі вирішення конфліктних ситуацій, успішно проводити переговори між опонентами, попереджати виникнення конфліктів.

Цікавою для нас є думка С. Калаур [173], яка з метою поповнення арсеналу компетентностей фахівців сфери послуг, пропонує структурувати навчальну дисципліну „Основи конфліктології” відповідно до видів діяльності в управлінні конфліктами (прогнозування, попередження або стимулювання, регулювання, вирішення конфлікту).

Для повноти здійснюваного аналізу врахуємо думки науковців, які розглядають конфліктологічну компетентність як складову загальної комунікативної компетентності. Так Н. Волковою в докторській дисертації обґрунтовано й апробовано авторський навчальний курс „Професійно-педагогічна комунікація”, де окремий модуль спрямовано на формування умінь щодо запобігання негативних установок під час встановлення комунікативних зв'язків у колективі, попередження та вирішення конфліктних ситуацій (використання позитивних (конструктивних) функцій конфлікту, „блокування” конфлікту шляхом переведення його з площини комунікативної взаємодії у предметно-дійову площину, попередження виникнення конфліктних ситуацій, успішне використання стилів вирішення конфліктної ситуації, урегулювання конфліктної ситуації).

Т. Крамаренко [211] у своїй роботі довела доцільність доповнення й збагачення змісту дисциплін гуманітарної спрямованості теоретичними

знаннями щодо основних професійних діалогічних умінь, володіння якими забезпечує безконфліктність взаємодії.

І. Коберник [187] вважає, що формування конфліктологічної компетентності не може відбуватися відокремлено від формування загальної комунікативної компетентності, а отже паралельно з формуванням граматичного, дискурсивного, прагматичного та соціолінгвістичного компоненту вивчення мови, що дозволить фахівцям оволодіти культурою діалогу та запобігти виникненню професійно спрямованих конфліктів.

Суттєвими для нашого дослідження стали погляди О. Беспарточної [37; 38], Г. Вошколуп [76], Л. Котлової [209], Л. Мухіної [254], які стверджують, що конфліктологічна підготовка майбутніх фахівців у ВНЗ може здійснюватися шляхом опанування конфліктологічних дисциплін, засвоєння окремих конфліктологічних умінь у результаті вивчення оновлених загальноосвітніх дисциплін; моделювання діяльності у конфліктогенному середовищі в процесі викладання фахово-орієнтованих дисциплін.

Серед великої кількості наукових досліджень, окремо необхідно виділити роботи, в яких акцентовано увагу на застосуванні активних форм навчання, за допомогою яких відбувається підготовка майбутніх фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Вчені у своїх доробках ([50], [168], [203], [243], [375]) доводять доцільність проведення тренінгових занять, спрямованих на оволодіння студентами конфліктологічними знаннями та вміннями.

Так, Л. Матяш-Заяц [243] визначає такі можливості психологічного тренінгу для формування конфліктної компетентності у майбутніх педагогів: поглиблення у студентів знань про закономірності сприймання людьми один одного у процесі спілкування; формування системи знань про різноманітні конфлікти; формування вміння адекватно виражати власні емоції та почуття; розвиток умінь та навичок ефективного спілкування з оточуючими; розвиток гнучкості у міжособистісній взаємодії; допомога в усвідомленні власних особливостей, які проявляються у різних ситуаціях взаємодії; навчання розпізнаванню особливостей інших людей, з якими доводиться вступати у

взаємини. Авторка під час реалізації тренінгів пропонує поєднувати міні лекції, вправи, ділові ігри, проблемні ситуації. Подібну точку зору має Л. Бондарева [50], яка розглядає навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організації в економічних університетах.

Тренінговий курс „Conflict Management”, розроблений Ю. Івановою [168], передбачав використання різноманітних форм і методів навчання (діалогових, ігрових, тестових, тренінгових тощо), орієнтованих на активізацію навчально-пізнавальних дій, формування конфліктологічної компетентності та набуття навичок запобігання й розв’язання конфліктів. Провідна увага була приділена сукупності вправ, які демонстрували приклади попередження й розв’язання конфліктів, зокрема тих, що виникають в умовах професійної діяльності, подальше формування вмінь у процесі саморозвитку особистості.

З метою формування готовності до розв’язання конфліктів у майбутніх вчителів іноземних мов Я. Довгополовою [116] було апробовано тренінговий курс „Conflict Settlement”, що містив практичні завдання щодо запобігання (профілактики) конфліктів.

З метою формування конфліктологічних умінь майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності М. Коростеліним [203] розроблено банк тренінгів („Виробничі конфлікти”, „Ефективна взаємодія команди менеджерів”, „Попередження внутрішньоособистісної конфліктності”, „Ефективне управління виробничою організацією”, „Самооцінка раціональної поведінки у конфлікті”, „Дзеркало мого Я”, „Партнерство як ефективна стратегія попередження конфліктів у професійній діяльності”, „Стратегії поведінки в конфліктній ситуації, що сприяють її врегулюванню”, „Ефективна взаємодія як засіб попередження конфліктів”, „Конфлікти та їх вирішення”) для проведення практичних занять, спрямованих на оволодіння студентами знаннями про конфлікти в діяльності товарознавця та комерсанта, зокрема про можливості запобігання їм.

Цінним доробком у межах нашого дослідження стала дисертаційна робота І. Козич, яка у процесі підготовки студентів особливого значення надає використанню проблемних питань, задач, ситуацій, рольових ігор

конфліктологічного характеру, які мають відповідати науковим підходам до опису й пояснення суб'єктивних причин, умов, факторів появи конфліктних ситуацій, а їх виконання має забезпечити засвоєння необхідних конфліктологічних понять [197, с. 13].

Погоджуємося з твердженням В. Лазаревої [223] щодо вагомості систематичної позааудиторної виховної роботи, орієнтованої на усвідомлення студентами ролі конструктивної співпраці як основи запобігання конфліктам, взаємодопомоги у професійній діяльності.

Нам імпонує позиція О. Бартків [21] щодо важливості різних видів практики (навчально-виховної, виробничої, переддипломної) для формування конфліктологічної культури майбутніх спеціалістів. На думку науковця, навчально-виховна практика спрямована на формування конфліктологічних компетенцій: поглиблення й систематизацію знань про конфлікт, способи його запобігання та вирішення; навчально-технологічна – передбачає узагальнення знань про причини появи конфлікту, закономірності його протікання та розвитку, знання про поведінку, спілкування, діяльність опонентів у конфліктному протиборстві, їх психологічні характеристики тощо; переддипломна практика сприяє формуванню культури поведінки особистості в конфліктних ситуаціях у процесі професійної діяльності, що включає особливу систему цінностей, сенсів, мотивів та переконань особистості.

Аналіз напрацювань з приводу конфліктологічної підготовки сучасних фахівців показав наявність лише поодиноких досліджень у межах заявленої проблематики в галузі юриспруденції. Так, питанням формування конфліктологічної компетентності майбутніх юристів у професійній підготовці у ВНЗ присвячена робота К. Маркарової [240], в якій авторка розробила відповідне методичне забезпечення шляхом включення до змісту підготовки дидактичних одиниць, що відображають специфіку конфліктогенного юридичного середовища; наповнення практичних завдань проблемними ситуаціями, які можуть виникнути у професійній діяльності адвоката, слідчого, прокурора; здійснення міждисциплінарних зв'язків у процесі конфліктологічної підготовки майбутніх юристів. Провідна увага була приділена процесу

формування у студентів, що навчаються за напрямом „Юриспруденція”, досвіду запобігання та конструктивного вирішення конфліктів.

Науковий аналіз щодо теоретичного зв'язку конфліктологічних досліджень з юриспруденцією представлений у дисертаційному дослідженні Н. Свиридюк [319], яка наголошує, що правовий шлях запобігання та вирішення конфліктів, пов'язаний з розробками загальної конфліктології, повинен посилено формуватися у свідомості будь-якого професійного юриста, який працює за фахом у правоохоронних, контрольних, представницьких, управлінських органах тощо.

Теоретичні основи превентивної діяльності щодо запобігання юридичним конфліктам розглянула у своїй роботі В. Кривцова [216]. На думку вченої, юрист-професіонал повинен знати та уміти застосовувати у своїй діяльності заходи щодо попередження, спрямовані на мінімізацію деструктивного розвитку соціально-правових суперечностей і збереження нормального стану правових відносин.

Отже, незважаючи на різні погляди щодо змісту, методів, форм навчання, Г. Михайлова, Н. Підбуцька, С. Філь [250; 281; 361] одностайно наголошують на необхідності ґрунтовної конфліктологічної підготовки фахівців соціономічних професій, адже, на їх думку, у структурі вимог до професійної діяльності таких спеціалістів важливе місце займає висока готовність до роботи у професійному й соціальному середовищі, знання психології та етики спілкування, розуміння природи конфлікту, уміння грамотно управляти ним задля того, щоб мінімізувати напруженість у відносинах між людьми.

З огляду на вищезазначене під підготовкою майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності будемо розуміти цілеспрямований процес формування їх готовності до виконання цього виду професійної діяльності, зумовлений системною сукупністю відповідних знань, умінь, навичок, особистісних якостей та практичного досвіду.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам урахувати існуючі позиції дослідників для подальшого дослідження, яке спрямоване на вивчення наукових доробків з проблеми готовності майбутніх

фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що складають *п'яту групу теоретичних засад*. Перш за все зазначимо, що феномен готовність розглядається сучасними вченими з різних позицій (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Підходи науковців до визначення феномену „готовність”

Науковці (М. Д'яченко [122], Б. Жизневський [147], Л. Ковальчук [191], А. Ліненко [228], С. Максименко [238], В. Моляко [253], О. Пелех [238], В. Серіков [329], І. Слепцова [335] та ін.), що дотримуються особистісного підходу, визначають її як цілісне, відносно стійке особистісне утворення, синтез певних особистісних якостей. При цьому А. Ліненко вважає, що це поняття об'єднує комплекс взаємопов'язаних мотиваційно-ціннісних, когнітивно-інтелектуальних та операційно-діяльнісних детермінант безперервного професійного зростання фахівця, які забезпечують оптимальну реалізацію самоосвіти, самовиховання, самоактуалізації у його професійній діяльності спеціаліста. На її думку, готовність як особливий психічний стан, межує з психічними процесами і властивостями особистості [228, с. 21].

Б. Жизневський [147] у своїй роботі визначає готовність як цілеспрямований вияв особистісних властивостей людини, зокрема,

переконань, поглядів, мотивів, почуттів, вольових та інтелектуальних якостей, установок, знань, умінь та навичок.

С. Максименко та О. Пелех розглядають готовність до того чи іншого виду діяльності як „цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, настанови” [238, с. 70].

О. Ковальчук вважає, що готовність, з одного боку, є особистісним утворенням, що включає інтерес ставлення до діяльності, почуття відповідальності, впевненість в досягненні успіху, потребу виконання поставлених завдань на високому професійному рівні, керування своїми почуттями, мобілізацію сил, подолання невпевненості, з іншого – раціонально-технічною властивістю, що включає інструментарій фахівця (його професійні знання, вміння, навички, способи і засоби впливу) [191, с. 29].

У роботі В. Моляко [253], визначено, що готовність до будь-якої діяльності – складне особистісне утворення, свого роду система, що включає багато компонентів, які в своїй сукупності дають змогу певній особі більш чи менш успішно виконувати конкретну роботу.

Вагоме значення для дослідження являють наукові доробки, в яких готовність розглядається з позицій функціонального підходу та виступає основою активної позиції суб’єкта, що спонукає його до діяльності та сприяє її продуктивності. Таких поглядів дотримується І. Дичківська, яка трактує її як особливий особистісний стан, що передбачає наявність у фахівця мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними засобами досягнення цілей, здатності до творчості й рефлексії [113, с. 77].

В. Копоруліна [356, с. 57] розглядає готовність як „активно дієвий стан особистості, установку на певну поведінку, мобілізованість сил для виконання завдання”. Д. Узнадзе [355], В. Ядов [392] стверджують, що готовність включає не лише різні установки, але й усвідомлення завдань вірогідної поведінки фахівця, визначення способів дій, оцінку власних можливостей щодо здійснення професійної діяльності, досягнення кінцевого результату.

Проте нам імпонує позиція прихильників інтегративного підходу, згідно з яким будь-яке поняття розглядається з точки зору взаємозв'язку та взаємозалежності структурних компонентів. Ще чеський мислитель Я. Коменський акцентував увагу на необхідності „завжди і всюди брати разом те, що пов'язане одне з одним” [199, с. 374]. Необхідність інтегративного підходу дидакт пояснював таким чином: „Усі знання виростають з одного коріння – навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках” [199, с. 26].

Так Л. Іванова, поєднуючи три рівня готовності, виділяє: функціональний, який „представляє її як тимчасову готовність та працездатність, передстартову активізацію психічних функцій, змобілізованість необхідних фізичних і психічних ресурсів особистості для здійснення діяльності”; особистісний (морально-психологічний), що „розглядає готовність як прояв індивідуальних якостей особистості, зумовлений характером майбутньої діяльності”; та особистісно-діяльнісний, який „визначає готовність як цілісний прояв усіх сторін особистості, що дає можливість ефективно виконувати свої функції” [162, с. 20].

Л. Суботіна у своєму дослідженні акцентує увагу на інтегративному характері готовності, який, на її думку, виявляється в упорядкованості внутрішніх структур, узгодженості основних компонентів особистості професіонала, стійкості, стабільності й наступності їх функціонування. Тобто професійна готовність характеризується ознаками, що свідчать про психологічну єдність, цілісність особистості професіонала; сприяє продуктивності діяльності” [342, с. 296].

Є. Зеєр тлумачить готовність як складне дворівневе особистісне утворення, на першому рівні якого – бажання, прагнення оволодіти певною професією, спеціальністю; на другому – здатність, підготовленість до професійної діяльності [157, с. 96].

Однак, незважаючи на існування різних підходів до розуміння сутності терміну, науковці одностайні у тому, що готовність фахівця виявляється переважно в сфері певної професійної діяльності. Отже, спираючись на

вищезазначені наукові позиції, будемо здійснювати наше дослідження в контексті інтегративного підходу, визначаючи готовність як *складну та багатогранну інтегративну характеристику особистості, що об'єднує особистісні й функціональні компоненти у їх взаємозалежності та взаємозв'язку та є регулятором успішної професійної діяльності. Вона визначає здатність особистості використовувати і вдосконалювати свої знання, уміння та особистісні якості для успішного виконання діяльності як у повсякденному житті, так і у професійній сфері.* З огляду на це важливого значення набувають наукові праці, в яких досліджується готовність майбутніх фахівців до певного виду діяльності, зокрема готовність студентів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що зазначена проблема знайшла висвітлення у таких аспектах: формування готовності майбутнього фахівця до розв'язання професійних конфліктів (З. Дринка [119], Н. Підбуцька [281], Н. Самсонова [317] та ін.); готовності вчителя до запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій (Г. Антонов [9], Г. Болтунова [47], Я. Довгополова [116], Л. Порохня [290]); готовності майбутніх соціальних педагогів до запобігання та розв'язання професійних конфліктів (А. Лукашенко [233], М. Трухан [354]); готовності майбутніх практичних психологів до розв'язання міжособистісних конфліктів (Є. Варлакова [59]); готовності майбутніх дільничних інспекторів міліції до розв'язання конфліктних ситуацій під час навчання у вищому навчальному закладі МВС України (С. Гіренко [83], В. Лазарева [223]); готовності управлінців до розв'язання конфліктів (Т. Дзюба [11], Л. Карамушка [178], Н. Коломінський [301] та ін.); дидактичні умови підготовки студентів до вирішення професійних конфліктологічних завдань (З. Дринка [119]); психолого-педагогічні умови готовності військових фахівців до вирішення конфліктних ситуацій (І. Устинов [358]). Одразу зазначимо, що науковцями в дослідженнях паралельно вживаються терміни „конфліктна компетентність”, „конфліктологічна компетентність” та „конфліктологічна готовність”.

Так, З. Дринка, розглядаючи дидактичні умови підготовки студентів до вирішення професійно-конфліктологічних задач, вважає, що конфліктологічна

готовність є одночасно складовою соціально-психологічної компетентності та спеціальної готовності для такого типу професій, в яких використання та моделювання конфліктних ситуацій та конфліктів із суб'єктами професійної діяльності виступає сутністю професійної готовності [119].

Фахівець, що володіє конфліктологічною готовністю, на думку Н. Підбуцької, вже підготовлений до професійної діяльності на всіх рівнях ускладнень: від міжособистісних (конфліктні ситуації і конфлікти із суб'єктами професійної діяльності) до внутрішньоособистісних (подолання внутрішньоособистісних рольових, когнітивних, мотиваційних конфліктів). Вона є результатом конфліктологічної підготовки майбутнього інженера-управлінця [281, с. 90].

На думку Л. Порохні, ефективність формування готовності майбутнього учителя до запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій залежить від активної взаємодії різних факторів: розуміння, усвідомлення майбутніми учителями принципу виконання дій щодо запобігання конфліктних ситуацій, знання результатів розв'язання конфліктних ситуацій, вплив раніше засвоєних знань та вмінь щодо запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій і вироблення на навичок в конкретний момент навчання, раціональне співвідношення репродуктивності та продуктивності [290, с. 149].

Цікавою є позиція Н. Самсонової [317], яка виокремлює конфліктологічну готовність у структурі конфліктологічної культури фахівця і визначає її як усвідомлення важливості попередження та подолання конфлікту, вміння обирати оптимальну стратегію поведінки, здатність керувати власним емоційним станом, проявляючи толерантність, емоційну стійкість та стресостійкість. Авторка вважає, що конфліктологічна готовність фахівця виконує функцію регулятивного базису для комунікативної і перетворюючої конфліктологічної діяльності фахівця в конфліктогенному професійному середовищі. Подібні думки виказують О. Бартків [21] та І. Козич [197].

О. Степаненко [341] презентує готовність викладачів вищих навчальних закладів МВС України до попередження та розв'язання професійних конфліктів як складову професійної готовності, що включає сукупність цінностей,

особистісних якостей, мотивацію на безконфліктну взаємодію, а також конфліктологічні знання, уміння і навички, що дозволяють педагогу конструктивно будувати свою професійну діяльність у ситуації конфлікту під час педагогічного процесу ВНЗ МВС України.

На думку О. Дзяни, конфліктологічна готовність майбутніх фахівців сфери обслуговування полягає в здатності розв'язувати конфлікти в професійному середовищі, вмінні розуміти конфлікт та керувати ним, оцінювати конфліктну ситуацію та прогнозувати її наслідки, вмінні діагностувати на початковій стадії виникнення конфлікту, попереджати його або вирішувати конструктивним способом [112, с. 7].

О. Денисов [109] визначає конфліктологічну компетентність як вид професійної готовності спеціаліста виконувати певні трудові функції в професійному конфліктогенному середовищі. Науковець зазначає, що зазначений феномен містить властивості перцептивної, комунікативної, міжособистісної й управлінської компетентностей, реалізує прикладні аспекти спеціальної професійної діяльності.

Важливими для дослідження є погляди науковців, які у своїх роботах [9; 59; 83; 116; 186; 223; 233; 330; 354 та ін.] визначають конфліктологічну компетентність як інтегроване особистісне утворення фахівця, що передбачає його теоретичну і практичну готовність до профілактики, запобігання та розв'язання конфліктів, що дає можливість забезпечити антиконфліктний характер професійної діяльності.

Так, Я. Довгополова [116] зазначає, що готовність майбутнього викладача до попередження конфліктів у професійній діяльності являє собою інтегративну якість особистості, що характеризується наявністю потреби особистості у безконфліктній взаємодії під час виконання професійних функцій та усвідомленим прагненням і спрямованістю на її організацію; високим рівнем оволодіння конфліктологічними знаннями, необхідними для попередження конфліктів у професійній діяльності; сформованістю умінь попередження конфліктів (комунікативно мовленнєві, організаційно-управлінські, морально етичні), емоційного інтелекту й рефлексії.

Як багатопланове утворення, що містить як раціональні компоненти, так і особистісні складові, М. Трухан [354] розглядає конфліктологічну готовність майбутніх соціальних педагогів до діяльності з розв'язання професійних конфліктів у закладах освіти.

На думку Л. Березовської та Т. Конц [32] готовність до вирішення конфліктів – це інтегральне психологічне утворення, яке створює суб'єктивні передумови професійної поведінки і діяльності в ситуації конфлікту.

Є. Варлакова [59] трактує готовність до розв'язання міжособистісних конфліктів як стійку систему професійно важливих якостей особистості, її досвід, знання, навички, вміння, що є необхідними як для конструктивного розв'язання міжособистісних конфліктів у життєдіяльності клієнтів, так і у процесі взаємодії психолога з клієнтом.

Під конфліктологічною готовністю працівника ОВС С. Гіренко розуміє систему особистісних характеристик (знань, умінь, навичок та здібностей), які регулюють його оптимальне функціонування в професійно обумовлених конфліктонебезпечних ситуаціях, забезпечують його здатність використовувати їх для успішного, свідомого впливу на конфлікт та його суб'єктів для досягнення певної мети [83, с. 35].

Цілісною якістю особистості, що охоплює професійну самосвідомість, ставлення до діяльності, мотиви, способи діяльності, здатність до практичної реалізації цих способів та професійно значущі якості особистості майбутнього міліціонера, В. Лазарева [223] вважає готовність до розв'язання конфліктних ситуацій. Згадане психолого-педагогічне новоутворення формується значною мірою на основі позитивного ставлення фахівців до виконання своїх обов'язків, наявності відповідних рис характеру, здібностей та темпераменту, володіння необхідними знаннями, вміннями та навичками у галузі юридичної психології та конфліктології. На думку авторки, сформована готовність до розв'язання конфліктних ситуацій є однією з найважливіших умов успішної професійної діяльності фахівців.

Ураховуємо погляди науковців, які у своїх роботах розглядають психологічну готовність фахівців до попередження і розв'язання конфліктів:

М. Ніконорова визначає її як систему знань, умінь та навичок, особистісних характеристик, які необхідні для успішної профілактики організаційних конфліктів [260]; Н. Горлова – як складну системну якість, що складається з декількох структурних компонентів, які знаходяться в функціональному взаємозв'язку з одним з одним [93]; Г. Ложкін – як інтегральне психологічне утворення, яке створює суб'єктивні передумови професійної поведінки і діяльності в ситуації конфлікту [229].

На конструктивному аспекті готовності майбутніх фахівців до запобігання та розв'язання конфліктів наголошують І. Холковська [367], акцентуючи увагу на вміннях займати конструктивну позицію у професійній діяльності за умов розгортання конфліктної ситуації, прагненні дотримуватися установок і правил діалогічного спілкування, уміннях реалізувати всі етапи керівництва конфліктними ситуаціями (діагностика конфлікту, прогнозування особливостей розвитку, попередження, власне конфліктна взаємодія, розв'язання проблемної ситуації) та А. Скок [333], яка зазначає, що людина набуває конфліктологічної компетентності, якщо змогла усвідомити і прийняти толерантність як цінність, що дозволяє людині у подальшому жити з іншими нормами та цінностями, які допомагають їй в подальшому займати таку позицію, яка обумовлює конструктивний вихід з конфліктної ситуації.

Серед розмаїття наукових робіт, присвячених проблемі готовності до запобігання та вирішення конфліктів у професійній діяльності, можна виокремити лише поодинокі дослідження, що висвітлюють проблему конфліктологічної готовності майбутніх юристів.

Так, К. Маркарова [240] розглядає конфліктологічну компетентність юриста як необхідну частину його професіоналізму, що представляє собою інтегровану характеристику психологічних, моральних, професійно-значущих якостей особистості, а також знань, умінь та навичок, що формуються у процесі професійної підготовки та забезпечують повноцінну здатність фахівця в галузі юриспруденції керувати конфліктом, перетворюючи конфліктогенне професійне середовище.

На думку Є. Грищенко [99], конфліктологічна компетенція юриста

представляє собою сукупність конфліктологічних знань як виду професійних знань про конфлікти та пов'язані з ними явища та факти.

Н. Свиридчук [319] у своїй роботі акцентує увагу на світоглядно-конфліктологічній компетентності юристів, фахова діяльність яких обов'язково присутня в управлінському апараті, представницьких органах усіх рівнів, правоохоронних органах тощо. Автор наголошує на необхідності оволодіння студентами юридичними механізмами вирішення конфліктів як найбільш ефективними, що сприяють вирішенню суперечностей законним шляхом, стабілізують ситуацію, породжують цілком реальні правові, соціальні й економічні наслідки і, що важливо, гарантують ухвалені рішення авторитетом та силою держави або міжнародного співтовариства.

В. Гришко [98] розглядає конфліктологічну компетентність юристів як форму соціальної практики, що сприяє вирішенню соціальних конфліктів, стабілізації правовідносин, становленню громадянського суспільства.

А. Іванова [161] визначає значущість конфліктологічної компетентності в професійному становленні юриста та зосереджується на її спрямованості на запобігання вірогідності виникнення міжособистісного напруження; розширення можливостей отримання інформації про стан взаємовідносин учасників процесуальних відносин (кримінального, громадянського, арбітражного, судового тощо); сприяння більш глибокому пізнанню учасниками конфлікту один одного та проблеми, що виникла між ними.

У межах нашого дослідження розмежовуємо поняття „конфліктологічна компетентність” та „конфліктологічна готовність”. У сучасній науці компетентність розглядають переважно як найважливішу умову ефективної діяльності особистості, як показник її здібностей та визначають як інтегративну якість особистості, яка проявляється у здатності й готовності до діяльності, що базується на знаннях і досвіді [189]. Досвід є важливою складовою компетентності, адже основою компетентності є не тільки знання, обізнаність й навички, а й досвід соціально-професійної діяльності. З цього приводу важливими для нашої роботи є погляди В. Семиченко [325], яка пов'язує конфліктологічну компетентність із результатами діяльності з розв'язання

конкретних проблем. Компетентність при цьому визначається як результативність сформульованих та вирішених суб'єктом проблемних завдань у певній сфері діяльності. Основним показником результативності розв'язання конфліктної ситуації слугує якість нівельованих суб'єктом суперечностей. Зв'язок компетентності й досвіду та результативністю діяльності, на нашу думку, складає основу різниці понять „компетентність” і „готовність”.

Враховуючи це, вважаємо, що готовність забезпечує основу для формування компетентності, а конфліктологічна компетентність – це найвищий прояв конфліктологічної готовності фахівця, при чому готовність характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на діяльність, а компетентність базується на досвіді, визначається результативністю діяльності.

Наголошуючи на особливій значущості конфліктологічної освіченості майбутніх юристів, констатуємо відсутність конфліктологічної компетентності як окремого компонента в системі компетентностей таких фахівців. Дотримуючись класифікації, запропонованої А. Хуторським, визначаємо: ключові (базові, міжпредметні) – компетентності, що формують здібності в студента знаходити і застосовувати потрібну інформацію, працювати в команді, бути готовим до постійного навчання і підвищення кваліфікаційного рівня; загальнопредметні – такі, що відносяться до певного кола навчальних предметів та формують у студента здібності до вирішення проблем на основі відомих фактів, понять з різних освітніх областей; предметні – мають конкретний опис і можливість формування в рамках навчальних предметів [369, с. 58]. Ми вважаємо, що в умовах професійної підготовки майбутніх правознавців важливе місце посідають базові (ключові, універсальні, метапредметні, міждисциплінарні) компетентності особистості, яким відведено провідну роль у вирішенні різнопланових особистісних і професійних проблем (комплекс освітніх досягнень майбутнього фахівця, які він набуває в процесі навчання з метою подальшого розвитку й імплементації у професійній діяльності, що характеризується стійкістю позитивних мотивів професійного саморозвитку і заснований на досвіді професійно орієнтованої діяльності [98, с. 33].

Основними ознаками базових компетентностей є: поліфункціональність –

компетентності допомагають розв'язати різноманітні проблеми у різних сферах особистого й суспільного життя; надпредметність – компетентності включають знання, розумові процеси, інтелектуальні, навчальні й практичні уміння, творчі відкриття, стратегії, технології, процедури, емоції, оцінки тощо; спроможність забезпечувати широку сферу розвитку особистості, її логічного, творчого та критичного мислення, саморефлексії, самовизначення, самооцінки, самовиховання тощо [107, с. 27].

Більшість науковців визнають такий перелік базових компетентностей майбутнього правознавця: навчальна, соціальна, етична, комунікативна, інформаційна. Саме у межах комунікативної компетентності вчені виділяють знання та уміння майбутніх юристів до запобігання та вирішення конфліктів у професійній діяльності, що, на наш погляд, є невиправданим. У процесі спілкування у конфліктогенному середовищі юрист, використовуючи систему відповідних знань та володіючи необхідними професійно-значущими особистісними якостями, може або „погасити конфлікт”, перетворити його у конструктивну взаємодію, або спровокувати подальше „розгортання” конфліктної поведінки учасників професійної діяльності. Отже, вважаємо за необхідне ввести до переліку базових компетентностей юриста конфліктологічну компетентність як окремий вид, адже, володіючи основними ознаками таких компетентностей, найчастіше саме вона визначає результат вирішення професійних задач, досягнення цілей діяльності професіонала у галузі юриспруденції.

Таким чином, конфліктологічна компетентність юриста являє собою когнітивно-регулятивну підструктуру професіоналізму особистості динамічне особистісне утворення, яке характеризується наявністю знань про конфлікт, володінням широким спектром стратегій поведінки в конфлікті, емоційної саморегуляції та значущими особистісними властивостями. Фахівець, що має високий рівень конфліктологічної компетентності, здатний виходити за межі конфліктної ситуації, бачити причини виникнення конфлікту, враховувати усі аспекти конфліктологічної ситуації.

Підсумовуючи вищезазначені положення, вважаємо за доцільне

презентувати власну дефініцію готовності майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Готовність майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності являє собою інтегративне новоутворення особистості, що характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на безконфліктну взаємодію під час виконання професійних функцій; високим рівнем оволодіння теоретичними конфліктологічними знаннями й сформованістю практичних умінь, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності, що є базисом для формування конфліктологічної компетентності фахівця.

Дані нароби є засадничими для структурно-критеріального аналізу готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності та моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

1.3. Структурно-критеріальний аналіз феномену „готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”

Розв’язання основного завдання дослідження – підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, неможливе без дослідження її структури та критеріальної характеристики рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На нашу думку, підготовка до запобігання конфліктам являє собою цілеспрямований процес створення необхідного досвіду, майстерності та мотиваційних детермінант, які надають можливість майбутньому юристу ефективно здійснювати превентивну діяльність, а отже вимагає:

- сформованості інтересу до проблем запобігання конфліктам, позитивної мотивації й потреби в пізнанні, самопізнанні, саморозвитку;
- спрямованості на здійснення превентивної діяльності;

– наявності сукупності конфліктологічних знань, оволодіння якими забезпечує теоретичну готовність юриста до здійснення превентивної діяльності;

– сукупності вмінь, якість засвоєння й узагальнення яких необхідні для успішної практичної запобіжної діяльності юриста;

– розвиненості здібностей аналізу, самоаналізу, самооцінки, осмислення, рефлексії своєї поведінки, вчинків, стосунків з оточенням і корекції результатів власної діяльності.

– розвитку особистісно-професійних якостей (відповідальності, толерантності, витримки, врівноваженості, емпатії, перцептивних здібностей, тощо), що дозволяють ефективно застосовувати ці знання, уміння та навички з метою запобігання конфліктам.

Спираючись на погляди М. Васягіної [62, с. 159], наголошуємо, що, результат діяльності фахівця з запобігання конфліктам можна оцінити за допомогою таких характеристик як інтенсивність, продуктивність та ефективність, що пов'язані між собою причинно-наслідковим зв'язком. Висока інтенсивність є необхідною передумовою її продуктивності, що впливає на загальний показник ефективності.

Інтенсивність запобігання правовим конфліктам полягає в його напруженому, посиленому характері та показує, яку кількість та які попереджувальні дії (діагностика конфліктної ситуації, психологічна, загально-конфліктологічна, правова кваліфікація дій суб'єктів, опитування учасників, спостереження за конфліктною поведінкою, аналіз юридичних документів, превентивні заходи тощо) здійснювались в одиницю часу.

Продуктивність запобігання конфліктам характеризується кількістю потенційно корисного результату, отриманого за одиницю часу – кількість нормативно-правових актів суб'єкта, проекспертизованих на предмет відповідності діючому законодавству України, кількість проінформованих суб'єктів, досягнутих домовленостей на переговорах тощо.

Ефективність – показник, що дозволяє співвідносити користь від результату запобіжної діяльності та витрати на його отримання (фінансові,

ресурсні, моральні, часові). На думку авторки, з метою оцінки корисності ефективності не варто обмежуватися лише визначенням результату та його відповідністю до поставленої мети. Важливо враховувати та використовувати не тільки головний результат (запобігання конфлікту), але і „побочні продукти”, що не мають прямого відношення до мети, але можуть виникнути у процесі запобіжної діяльності (виявлення нормативно-правових протиріч, з’ясування суб’єктами суперечки своїх прав та обов’язків). Згодом така інформація може бути використана у визначенні заходів щодо покращення правовиховної діяльності (підвищення рівня правосвідомості індивідів), вдосконалення законодавства, законодавчої діяльності, а також діяльності правоохоронних органів з метою запобігання юридичним суперечкам.

Отже, у нашому баченні готовність до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів формується на основі засвоєння загальних і професійних знань, отримання умінь і навичок, удосконалення професійно важливих якостей особистості, що визначає інтенсивність, продуктивність та ефективність майбутньої превентивної діяльності юриста.

Вивчення наукових праць з приводу виокремлення структурних компонентів готовності майбутніх фахівців до попередження конфліктів показало, що дослідники визначають різний їх склад: Є. Варлакова виділяє мотиваційний, когнітивний, операційний, комунікативний, емоційний компоненти [59, с. 125], В. Лазарева – мотиваційно-вольовий, оцінно-орієнтаційний, операційний [223, с. 16], К. Розум – мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, поведінковий та рефлексивний [309, с. 164], О. Степаненко – мотиваційно-ціннісний, особистісний, когнітивний, операційний рефлексивний [341, с. 59], І. Холковська – мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, операційно-діяльнісний [367, с. 205].

На думку Л. Семенець формування готовності починається з мотиваційної сфери – постановки мети на основі потреб та цілей або усвідомлення людиною окресленого перед нею завдання. Наступним є розробка плану, моделей, схем подальшої дії. Потім людина приступає до втілення готовності: застосовує певні засоби та прийоми діяльності, порівнює хід

роботи, що виконується, та проміжні отримані результати з окресленою метою, вносить корективи [321, с.72].

Цікавою для нашого дослідження є формула С. Акімова, яка відображає три аспекти готовності: мотиваційний або особистісний, інформаційний та діяльнісний, а саме – „готовність = бажання + знання + вміння” або „готовий = хочу + знаю + вмію” [13, с. 78].

Ураховуючи вищезазначені наробки науковців та підтримуючи погляди К. Устименко, представимо готовність до запобігання конфліктам у вигляді функції: $GZK = f(GZK_{mc}, GZK_{zt}, GZK_{np}, GZK_o)$, де ГЗК – готовність до запобігання конфліктам; GZK_{mc} , GZK_{zt} , GZK_{np} , GZK_o – окремі параметри цієї інтегральної характеристики: відповідно мотиваційно-ціннісний, змістово-теоретичний, процесуально-практичний, особистісний компоненти. На нашу думку, саме функційна залежність відображає ступінь співвідношення між елементами, адже зміни в одному з них неминуче призводять до змін в інших [357, с. 8].

Ми переконані, що без наявності у фахівця позитивної мотивації до здійснення запобіжної діяльності неможливе її виконання, адже саме мотиви впливають на діяльність і поведінку особистості. Крім того, відчуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій – невід’ємний атрибут професійної готовності майбутніх юристів. Пріоритети у їх превентивній діяльності повинні гармонізуватися із пріоритетом совісті, моралі, свідомості, а вся професійно-зорієнтована діяльність підкорятися існуючим у суспільстві нормам. Тому першим компонентом виділено *мотиваційно-ціннісний*. У визначенні наступних складових ми виходили з того, що послідовне виконання дій, пов’язаних із прогнозуванням конфліктів, складанням профілактичної програми, контролем і коригуванням прийнятих рішень на підставі усвідомленого їх застосування у професійно-практичній діяльності юриста потребує наявності у фахівців системи знань про засоби та способи дії. Отже, нами відповідно визначений *змістово-теоретичний компонент*, що характеризує наявність системи знань з проблеми запобігання конфліктам, *та процесуально-практичний*, що відображає ступінь володіння майбутніми юристами сукупністю необхідних дій для здійснення запобіжної діяльності.

На нашу думку, превентивна діяльність неможлива без наявності у юристів особливої чутливості до змін, що відбуваються в процесі оволодіння уміннями запобігання конфліктам, критичного ставлення до себе та власної діяльності. Отже, необхідно визначити *особистісний компонент готовності*.

Упевнені, що лише в сукупній взаємозалежності зазначені компоненти можуть забезпечити високий рівень готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. З метою оцінки рівнів готовності до запобігання конфліктам за кожним із компонентів нами розроблено відповідні критерії (мотиваційний, гносеологічний, операційний, особистісний), які є об'єктивними, враховують основні сутнісні ознаки досліджуваного явища, відображають динаміку вимірюваної якості у просторі й часі та розкриваються через низку показників, за силою прояву яких можна стверджувати про рівень сформованості конкретного критерію.

При виборі критеріїв ми дотримувались загальновизнаних вимог до них: об'єктивність (критерій не повинен бути функцією особистісних характеристик суб'єкта, що ним користується; при цьому важливо, щоб складові критерію можна було однозначно оцінювати у найбільш простій системі – так-ні); ефективність (критерій повинен найбільш повно відображати фактори, які впливають на оцінюваний параметр навчального процесу, що забезпечується за рахунок множинності елементарних критеріїв); надійність і висока достовірність (ця вимога забезпечується достатньою статистикою оцінок за обраним критерієм); спрямованість критерію (критерій повинен бути спрямованим на управління одним або одночасно декількома видами діяльності) [67, с. 35-36].

Отже, в нашій роботі ми виходимо з того, що критерії – міри оцінювання досліджуваного явища та тих змін, які відбулися у розвитку окремих складових чи особистості в цілому у результаті експериментального навчання, за якого визначена гіпотеза відповідає чи не відповідає результатам експерименту; показники – це кількісні та якісні характеристики сформованості кожної якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта, тобто міра (ступінь) сформованості того чи іншого критерію [67, с. 37].

Зупинимося на структурному аналізі феномену „готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності” (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Компоненти, критерії та показники готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Компоненти	Критерії	Показники, що характеризують рівень готовності до запобігання конфліктам
Мотиваційно-ціннісний	Мотиваційний (значущість та потреба у набутті конфліктологічних знань та умінь правового характеру)	співвідношення компонентів мотиваційного комплексу особистості, що спрямовує студентів до конфліктологічної підготовки
		вираженість спрямованості на оволодіння професійно-превентивною діяльністю
		усвідомлення значущості конфліктологічної підготовки
Змістово-теоретичний	Гносеологічний (сформованість конфліктологічних знань)	повнота та характер засвоєння конфліктологічних знань
Процесуально-практичний	Операційний (володіння вміннями та навичками превентивної діяльності)	рівень оволодіння діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, інтерактивними вміннями
Особистісний	Особистісний (сформованість професійно-особистісних якостей)	рівень емоційного інтелекту
		тип реагування у конфліктній ситуації
		рівень індивідуальної рефлексії

Першим компонентом у структурі досліджуваної нами готовності визначено **мотиваційний критерій**, який передбачає ціннісне, позитивне ставлення до превентивної діяльності у сфері юриспруденції; сформованість сукупності цілей і мотивів відповідно до завдань запобіжної юридичної діяльності; стійку потребу до постійного підвищення рівня культури професійно-правового спілкування; прагнення до оптимальної поведінки в умовах конфліктної ситуації; спрямованість на пошук можливостей усунення протиріч та суперечок; уміння критично оцінювати свої особистісні, професійні якості та результати превентивної діяльності; спрямованість до максимально можливої бесконфліктності професійно-значущих дій з одночасною потребою у кар’єрному зростанні.

Вивчення поглядів науковців [59; 156; 203; 256; 309; 357] дозволило нам виокремити складові мотиваційного критерію готовності майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На нашу думку, змістову

сторону спрямованості фахівця, що складає основу його життєвої концепції, „філософії життя”, ставлення до довколишнього світу, інших людей, самого себе визначає *ціннісна складова*. Аналізуючи професійну правосвідомість, необхідно відмітити, що висхідними мотивами професійної поведінки юристів є не їх власні інтереси, а потреби соціальних груп та суспільства в цілому. Саме у ціннісних орієнтаціях юриста повинні бути закладені ідеї гуманізму, взаємодії на принципах безконфліктності, діалогічності, розуміння й поваги іншої культури й людей, дотримання етичних норм та норм права, конструктивного ставлення до професійних конфліктів, на основі яких фахівець оцінює характер суперечки та моделює свою поведінку в конкретній ситуації, метою якої є запобігання конфлікту.

Особливого значення надаємо *пізнавальній складовій* мотиваційного критерію, що передбачає формування стійкого інтересу до конфліктологічної підготовки, основою якого виступає потреба у володінні конфліктологічними знаннями, вміннями й способами передбачення та запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Крім того, звертаємо увагу на необхідність формування *професійних мотивів*, які зорієнтовують особистість на творчу фахову діяльність; прагнення до прояву індивідуальності; бажання досягти успіху в професійній діяльності, зокрема у прогнозуванні виникнення конфліктних ситуацій у процесі виконання професійно-юридичних обов'язків, посередництва у розв'язанні конфліктів клієнтів; прагнення орієнтувати клієнта на конструктивну співпрацю.

Важливу роль у мотиваційному критерії відіграє *особистісна складова*, до якої належать мотиви особистісної зацікавленості (престижні, прагматичні, особистісного та професійного становлення й зростання), які визначають прагнення стати визнаним фахівцем у галузі запобігання конфліктам у професійній діяльності, спрямованість на використання психолого-конфліктологічних знань з метою запобігання деструктивним конфліктам у власному та професійному житті, пізнанні та розвитку своїх особистісних якостей, що сприяють передбаченню можливості виникнення суперечок та конфліктних ситуацій.

Зазначимо, що формування мотиваційного комплексу готовності майбутнього юриста до запобігання конфліктам у професійній діяльності є одним із найскладніших етапів, оскільки ціннісні орієнтації мають об'єктивно-суб'єктивний характер та залежать від особистісних пріоритетів людини.

На основі аналізу загальної системи потреб і зумовлених ними мотивів як самостійного системного утворення О. Затворнюк [156, с. 52] виокремила три етапи їх реалізації. На першому – система потреб та відповідні мотиви переважно не усвідомлюються, їх задоволення відбувається на основі спонтанної активності. На другому – виокремлюються одна або кілька гіперактуальних проблем, задоволення яких визначає спрямованість поведінки й діяльності майбутнього юриста, підпорядкованість їм інших інтересів і прагнень фахівця. На третьому – система потреб і відповідних мотивів є гармонійною та усвідомленою, особистість здатна регулювати характер і засоби їх задоволення. З огляду на вищевказане *показниками мотиваційного критерію* обрано: спрямованість на конфліктологічний аспект професійної підготовки; співвідношення компонентів мотиваційного комплексу особистості, що спонукає студентів до виконання професійно-превентивної діяльності. На підставі виокремлених показників у дослідженні визначено три *рівні* сформованості мотиваційного критерію готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Високий. Студенти мають яскраво виражену потребу в безконфліктній взаємодії; виявляють позитивний стійкий інтерес до процесів прогнозування та профілактики конфліктів; усвідомлюють значущість превентивної діяльності; виявляють активність, цілеспрямованість та самостійність у процесі сприйняття, засвоєння і використання конфліктологічних знань та умінь у практичній діяльності; мають оптимальне співвідношення компонентів мотиваційного комплексу, що спонукають їх до виконання запобіжної діяльності; наполегливі у досягненні своїх цілей.

Середній. У майбутніх фахівців є певна потреба у безконфліктній взаємодії; студенти епізодично виявляють інтерес до процесу прогнозування та профілактики конфліктів; розуміють важливість цієї процедури лише для

окремих видів роботи юриста; вимагають спонукання для прояву активності у навчальній діяльності, пов'язаної з оволодінням конфліктологічними знаннями й уміннями.

Низький. Студенти мають епізодичні потреби у безконфліктній взаємодії, бажання виникають під впливом обставин, щоб отримати схвалення, заслужити повагу оточуючих; вони постійно потребують спонукання до постановки особистих цілей, самоосвіти, саморозвитку особистісних якостей й самовдосконалення; не усвідомлюють значущість прогнозування та профілактики конфліктів у майбутній професійній діяльності; байдуже чи негативно ставляться до навчальної діяльності, пов'язаної з цим процесом; не прагнуть до оволодіння конфліктологічними знаннями й уміннями мають найгірше співвідношення компонентів мотиваційного комплексу, що спонукають їх до виконання професійно-превентивної діяльності.

У визначенні **гносеологічного критерію** провідною для нас була думка К. Маркарової [240, с. 38], яка наголошує, що юридична діяльність не може бути успішною без наявності у професіонала високого рівня знань як загально-професійної, так і спеціальної підготовки, що дозволяє змінювати конфліктогенну ситуацію, наповнюючи її конструктивними формами роботи, спрямованими на запобігання та вирішення юридичних конфліктів. „Знання – перевірений суспільно історичною практикою і засвідчений логікою результат процесу пізнання дійсності, адекватне її відображення в свідомості людини в образі уявлень, понять, суджень, теорій” [245, с. 192].

Отже, здійснення етапів запобіжної діяльності (рис.1.2) потребує засвоєння юристом певного кола узагальнених конфліктологічних знань. Передусім, це стосується основних теоретичних понять юридичної конфліктології, її предмету, завдань, методів дослідження, що дає уявлення про місце конфліктології в системі гуманітарних і суспільних наук.

Значне місце в системі конфліктологічних знань посідають уявлення про сутність правового конфлікту, його структуру, особливості, типи, функції, причини, механізми виникнення, динаміку протікання; закономірності та теорії правового конфлікту; конфліктогенні фактори, можливості їх усунення або

ослаблення; засоби, форми, методи їх попередження та подолання. Ураховуємо погляди Н. Новікової, яка вважає, що передумовою успішної діяльності щодо попередження конфлікту є знання фахівцем „загальної теорії управління (адже конфлікт – різновид управлінської діяльності) та глибокий аналіз конкретної конфліктної ситуації, кожна з якої унікальна” [261, с. 80].

На нашу думку, важливу роль у запобіжній діяльності відіграють знання основ прогнозування конфліктів: сутність та види прогнозування, структура та функції прогностичної діяльності особистості; зміст та склад прогностичних умінь майбутніх фахівців; прогностні розробки та результати емпіричних досліджень; призначення прогнозування у професійній діяльності юриста; функції, принципи, методи, алгоритми прогнозування; умови ефективності складання прогнозу.

Вагомого значення в структурі гносеологічного критерію набувають знання процедури, особливостей, принципів, форм, методів стратегічного планування; аналізу альтернатив та вибору стратегій; технік і технологій управління правовими конфліктами.

Крім того, для ефективного виконання запобіжної діяльності майбутні юристи мають знати комунікативні стратегії і тактики конфліктного протистояння; норми, цінності, навички, мотиви, зразки поведінки, прийняті у професійному співтоваристві; різні форми спілкування та їх значення; роль конфліктогенів спілкування; психологічні характеристики конфліктних особистостей; особливості поведінки, манери спілкування учасників конфлікту, їх психічних станів; соціально-психологічні методи, орієнтовані на коригування думок, почуттів і настроїв людей (методи згоди, доброзичливості, збереження репутації партнера й поваги до його гідності, взаємного доповнення, недопущення дискримінації, психологічного прогладжування).

Таким чином, гносеологічний критерій виявляється на рівні теоретико-методологічної професійної підготовки майбутнього юриста та характеризується обсягом професійно зорієнтованих знань у галузі правової конфліктології (широтою, глибиною, системністю), стилем мислення студента

й у цілому є орієнтовною основою майбутньої превентивної діяльності у сфері юриспруденції.

Даний критерій визначається показниками повноти (передача всіх суттєвих ознак процесу та явищу, що розглядається) та міцності (характеризується збереженням знань у часі та їх відтворенням за необхідності) засвоєння конфліктологічних знань; ступенем оволодіння понятійним апаратом щодо питань прогнозування; знаннями стратегій й технологій профілактики конфліктів у професійній діяльності юриста, основ роботи медіатора як посередника у попередженні й розв'язанні конфліктів. На підставі виокремлених показників виділено рівні сформованості гностичного критерію.

Високий. У студентів сформовано системні знання про сутність, особливості, ознаки, структуру, причини виникнення, динаміку й наслідки правового конфлікту. Вони володіють інформацією про об'єкти прогнозування, їх внутрішні та зовнішні тенденції розвитку та способи впливу на фактори прогнозного фону; сутність та призначення прогнозування у професійній діяльності; функції, принципи, методи, алгоритми прогнозування; умови ефективності складання прогнозу. Майбутні фахівці мають міцні, глибокі та дієві знання щодо методів, стратегій й технологій профілактики конфліктів у професійній діяльності, діяльності медіатора як посередника у попередженні й розв'язанні конфліктів у професійній діяльності юристів; використовують їх у нових ситуаціях.

Середній. Студенти мають достатньо сформовані погляди на сутність, особливості, ознаки, структуру, причини виникнення, динаміку й наслідки правового конфлікту. Вони володіють знаннями у неповному для здійснення прогнозування обсязі та мають проблеми з визначенням тенденцій розвитку та впливу на об'єкти прогнозування факторів прогнозного фону, умов ефективності складання прогнозу, із використанням алгоритму прогнозування. Майбутні фахівці не завжди можуть обрати правильні методи, стратегії й технології профілактики конфліктів у професійній діяльності; не усвідомлюють у повній мірі ролі медіатора як посередника у попередженні й розв'язанні фахових конфліктів; використовують знання у схожих умовах за зразком.

Низький. Студенти мають задовільні знання щодо сутності, особливостей, ознак, структури, причин виникнення, динаміки й наслідків правового конфлікту. Мають епізодичні, безсистемні знання щодо прогнозування у превентивній діяльності юриста. Упевнені, що не потребують спеціальних знань щодо методів, стратегій й технологій профілактики конфліктів у професійній діяльності, посередництві у попередженні й розв'язанні фахових конфліктів.

Щодо **операційного критерію**, то на нашу думку його основу становить сукупність умінь фахівця, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності. До теперішнього часу відсутнє єдине науково обґрунтоване визначення поняття „уміння”. Розмаїття думок можна пояснити тим, що дана категорія розглядається і педагогами, і психологами та має багатокомпонентну структуру. На сьогодні виокремлюють такі основні підходи у трактуванні поняття „уміння”: діяльнісний підхід, який розглядає уміння як категорію діяльності, що знаходиться у нерозривному зв'язку з зовнішніми процесами та психічною діяльністю людини (Ю. Бабанський [15], А. Запорожець [1554], Т. Ільїна [165], І. Ісаєв [166], І. Лернер [226], Б. Ломов [232], С. Наход [256], М. Скаткін [332], В. Сластьонін [334] та інші); особистісний підхід, що розглядає уміння як певну якість, здібність особистості, здатність людини досягти свідомо поставленої мети (С. Кісельгоф [184], В. Лозниця [230], І. Якіманська [393] та інші); особистісно-діяльнісний підхід спирається на те, що уміння формуються у певній діяльності, але одночасно виявляють себе як здатність до цілеспрямованої діяльності й виступають важливою характеристикою особистості (С. Гончаренко [90], Л. Карпенко [212], Є. Мілерян [247], В. Полонський [286], В. Слободчиков [337], А. Хуторський [369] та інші).

Проаналізовані наукові праці дозволяють стверджувати, що *уміння є діяльнісною характеристикою суб'єкта, що формуються на основі засвоєних теоретичних знань у процесі свідомого виконання ним практичних дій у звичних і мінливих умовах та оцінюються лише під час їх реалізації у практичній діяльності.*

Розгляд наукової літератури показав, що досі немає робіт, які були б присвячені дослідженню умінь майбутніх юристів щодо запобігання конфліктам у професійній діяльності, але неможливо не відмітити, що вчені, не виділяючи їх в окрему категорію, надають їм особливого значення.

Так, В. Гришко серед професійно-необхідних умінь майбутнього юриста виділяє такі: володіння історико-правовими методами, технікою встановлення міжособистісних контактів і дотримання етичного такту в процесі спілкування з різними категоріями громадян, незважаючи на можливість їх конфліктної налаштованості; застосування форм, методів і прийомів впливу на співрозмовника в процесі професійної діяльності, зокрема з метою запобігання конфліктних ситуацій; застосування етико-правової культури особистості під час спілкування з громадянами; вміння використовувати в необхідних випадках немовні засоби спілкування [98, с. 107-108].

Аналіз професіограм юристів за професійною спеціалізацією (адвокатська практика, суддівство, слідча, прокурорська та нотаріальна діяльність) дозволив І. Білоновській та О. Філіповій визначити сукупність умінь, необхідних майбутнім фахівцям для здійснення прогностичної діяльності як першого етапу процесу запобігання конфліктам [29, с.19] (табл. 1.2).

Аналізуючи технологію профілактики юридичних конфліктів Т. Худойкіна [368], С. Судакова [343] та М. Васягіна [62] акцентують увагу на вміннях юристів застосовувати у професійній діяльності методики, техніки, тактики та стратегії попередження правових конфліктів та розробляти нові їх форми.

І. Івашкевич у дослідженні структури професійної компетентності юриста значне місце відводить таким вмінням: застосовувати добре відомий метод у змінених та екстремальних соціальних умовах; знаходити більш дотичний до даної професійної ситуації метод розв'язання проблеми (конфліктної ситуації); здійснювати професійну діяльність в умовах вибору і прийняття альтернативних рішень; спростовувати хибне рішення, ставити під сумнів свої дії та вчинки інших; обирати більш раціональні стратегії виконання діяльності та розв'язання професійних (у тому числі конфліктологічних) задач;

прогнозування шляхів розв'язання суперечок; розуміти сутність протиріч, властивих даній проблемі; прогнозування наявності проблеми у ситуаціях, в яких здається, що все вже є вирішеним; мислити в категоріях ймовірного в межах ментальної моделі „це було б так, якби” [169].

Таблиця 1.2

**Уміння, що необхідні юристу для здійснення першого етапу
запобіжної діяльності**

Професії та спеціальності	Уміння, що необхідні юристу для здійснення прогностичної діяльності
Адвокат	визначати можливі варіанти розвитку конфліктних подій чи явищ та інтерпретувати представлені факти; відбирати інформацію, яка має прогностичну спрямованість;
Інспектор (зі справ неповнолітніх, ДАІ, карного розшуку)	прогнозувати можливі варіанти розвитку особистості; передбачати аварійну ситуацію за певними ознаками; попередньо оцінювати конфліктну ситуацію, приймати випереджальні оперативні рішення; орієнтуватися у складній суперечливій ситуації, прогнозувати можливі варіанти розвитку подій;
Нотаріус	передбачати наслідки нотаріальних дій
Прокурор	визначати об'єктивність висунутих обвинувачень, реальність наданих фактів та подій
Слідчий	визначати конфліктогенні фактори; з'ясувати правдивість наданої інформації; складати прогностичний психологічний портрет людини, описувати її поведінку та звички на підставі мінімальної інформації про неї; визначати інформацію, яка дає можливість уявити події з великим ступенем точності; відтворювати події минулого за інформацією, яка є у теперішньому
Суддя	визначати прогноз впливу на певні аспекти суспільної думки
Юрисконсульт	брати участь у врегулюванні претензій у досудовому порядку; прогнозувати успішність судових справ та мирових згод
Кримінолог	наукове попередження основних тенденцій, закономірностей розвитку злочинності або ймовірності здійснення злочину конкретними особами

А. Борейчук [52], розглядаючи інструментальні компетентності майбутніх юристів, у їх структурі окремо визначає уміння аналізувати та синтезувати інформацію, що сприяє роботі з запобігання конфліктам та вирішенню ситуаційних завдань. На думку авторки, важливу роль відіграють уміння розв'язувати проблеми, головними з яких є соціальні протиріччя та юридичний і неюридичний конфлікти.

Ураховуючи особливості юридичної діяльності, С. Циганій [371, с. 49-50] вважає необхідними такі уміння: інформаційні (знайти інформацію, виділити головне в повідомленні, дібрати аргументи, сформулювати питання та

відповідь, зробити висновок, висловлюватись точно, літературно й виразно; володіти голосом, оптимально використовувати невербальні засоби спілкування); перцептивні (оцінити свій стан в момент спілкування, розпізнати настрій співрозмовника, передбачити відповідну реакцію партнера; визначити, як умови спілкування (час, місце) сприяють або заважають взаємодії, допомагають стримувати емоції); інтерактивні (встановлювати контакт зі співрозмовником, підтримувати його в процесі спілкування, переконувати співрозмовника, формулювати розпорядження, піддавати позицію співрозмовника аргументованій критиці, організувати колективне вирішення проблеми); загальноправові (використання знань норм права, оперування юридичною термінологією, володіння основами ораторського мистецтва, складання процесуальних документів); спеціалізовані (використовувати різні форми документів у залежності від виду юридичної діяльності, добирати необхідні за змістом у формулювання, робити акценти в залежності від позиції; володіння загальною медичною, бухгалтерською, технічною, економічною термінологією; вміння формулювати думку абстрактно, висловлюватись чітко, по суті; оперування знаннями, щодо проведення судових засідань, добору форм укладання договорів, проведення оперативно-пошукових дій, експертиз).

Актуальною в межах дослідження є наукова робота К. Маркарової [240, с. 68], в якій авторка визначила склад конфліктологічних умінь майбутнього юриста, що необхідні йому для здійснення своїх професійних обов'язків. До таких умінь авторка відносить: прогнозування поведінки особистості у ситуації конфлікту; моделювання ситуації конструктивного виходу з конфліктної взаємодії; використання професійно-етичних норм взаємодії між суб'єктами професійної діяльності; здійснення профілактики конфлікту; вміння змінювати деструктивну позицію суб'єктів конфліктної взаємодії, передбачати дії опонентів, їх поведінку в ході конфлікту, визначити ефективність використовуваних прийомів конфліктної суперечки, розвиток конфліктної взаємодії у певному напрямку; вміння безконфліктного спілкування.

Вищевикладене дає можливість обґрунтувати власні міркування з приводу визначення сукупності умінь майбутніх юристів, необхідних для

запобігання конфліктам у професійній діяльності. Спираючись на етапи запобіжної діяльності (рис.1.2), ми виділяємо такі групи умінь:

Діагностично-прогностична група, яка спрямована на розкриття сутності явищ, що характеризують внутрішній стан об'єктів (суб'єктів, процесу) шляхом багатостороннього їх обстеження із застосуванням спеціальних засобів і методів та обґрунтування припущення про виникнення й розвиток конфліктної ситуації. Спираючись на погляди А. Присяжної, до цієї групи відносимо ряд послідовних дій юриста, пов'язаних з: передпрогнозною орієнтацією (визначення об'єктів (суб'єктів) конфліктної ситуації, параметрів і часових меж, за якими буде здійснюватися прогнозування); завданням на прогноз (відображення плану прогностичної роботи у вигляді документа: тематичного плану, пам'ятки тощо); прогностною ретроспективою (дослідження історії розвитку об'єктів (суб'єктів) та прогнозного фону); прогностним діагнозом (передбачає постановку мети прогнозування та вибір адекватних їй методів дослідження); прогностною перспекцією (розробка прогнозу за даними прогнозного діагнозу); верифікацією прогнозу (оцінювання достовірності, точності, обґрунтованості прогнозу); коригуванням прогнозу" [293, с. 57-59].

Група конструктивно-проективних умінь пов'язана з практичними діями та прийомами, які використовуються для генерації та коригування концепцій і способів сприйняття, спрямованих на розробку проектів (планів) запобіжної діяльності й має таку послідовність:

– *цілепокладання*, що спрямоване на усунення об'єктивних передумов конфліктних проявів, обмеження негативного впливу соціальних та правових факторів. Для успішності його здійснення фахівцю необхідно дотримуватись ряду вимог: діагностичність – цілі повинні висуватися і коригуватися на основі постійного вивчення потреб і можливостей; реальність – урахування можливостей конкретної ситуації в процесі цілепокладання; спадкоємність – кожні наступні цілі й завдання повинні витікати з попередніх; узгодженість – цілі й завдання не повинні суперечити один одному, цілі окремих учасників не повинні суперечити загальним цілям; ідентичність – прийняття цілей на емоційному та раціональному рівнях усіма учасниками; результативність –

контроль результатів досягнення мети, можливість визначити, виміряти, наскільки вдалося досягти поставленої мети [266, с. 157]. Як правило, мета потребує конкретизації, що передбачає визначення таких її рівнів: загальний – опис основних бажаних результатів превентивної діяльності, орієнтовний – перелік всіх можливих результатів запобіжної діяльності та розташування їх у відповідній послідовності, що сприяє наближенню до досягнення загальної мети; конкретний – докладний опис прогностичних та профілактичних результатів превентивної діяльності. На нашу думку, цілепокладання є основою проектування та належить до стратегічних умінь юриста, що забезпечують ефективність запобіжної діяльності;

– *висування гіпотез* – дії з перетворення існуючих уявлень про об'єкт (явище, процес) прогнозування, що вимагають здійснення попередньої систематизації отриманої інформації і є основою для формулювання гіпотез, які необхідно буде перевірити у ході виконання наступних етапів запобіжної діяльності. У науковому трактуванні гіпотеза – це „система умовиводів, за допомогою якої на основі ряду фактів робиться висновок про існування об'єкта, зв'язку або причини явища, причому цей висновок не можна вважати абсолютно достовірним” [362, с. 72].

На думку С. Наход [256, с. 49], висування і аналіз гіпотез – необхідне уміння для здійснення прогностичної діяльності, яке ґрунтується на розумінні фахівцем варіативного характеру можливих наслідків своїх дій. Поділяючи цю точку зору, ми вважаємо за необхідне відмітити, що дії юриста, вчинені без оцінки наслідків, без урахування тих зв'язків, які виникнуть у результаті його втручання, можуть виявитися марними, а іноді – навіть шкідливими;

– *визначення сукупності альтернативних рішень та вибір оптимального* – дії, що спрямовані на здійснення прогнозування ймовірних способів перетворення конфліктної ситуації, виявлення можливостей її запобігання. Завдяки цим умінням відбувається пошук, визначення та генерація нових можливих рішень даної проблемної ситуації (чим більше розглядається варіантів, тим вища ймовірність, що серед них виявиться оптимальний). Дана дія вимагає попереднього вибору прийнятних альтернатив (формується на

основі їх детального аналізу з погляду досягнення поставлених цілей, наявних обмежень) та їх оцінки (виробляється на основі даних, отриманих на попередньому етапі, за допомогою інформації, досвіду роботи й інтуїції, обираються найкращі варіанти альтернативних рішень).

Вважаємо, що підвищенню ступеня досвідченості юриста також сприятимуть навички володіння методами формування множини альтернатив для вибору оптимального рішення. За Н. Волковою [69], до таких методів відносяться: емпіричні (ситуація порівнюється суб'єктом з усіма відомими спорідненими ситуаціями та коригується рішення, ураховуючи наявні особливості); логіко-евристичні (передбачають поступове розділення даної проблеми на окремі підзавдання, операції, елементарні дії, які мають відомі евристичні рішення); абстрактно-логічні (дозволяють відволіктися від сутності конкретних дій або прийомів роботи та акцентувати увагу лише на їх послідовності); рефлексивні (базуються на послідовному висуванні гіпотез про можливі цілі іншого суб'єкта операції та формулюванні реакцій у відповідь).

На наше переконання, визначення переваг та недоліків кожної альтернативи, оцінка всіх варіантів рішення відповідно до наявних обмежень; передбачення можливих наслідків вибору того чи іншого рішення дозволяють юристу обрати саме той варіант, на основі якого він надалі буде розробляти коригувальні заходи.

– *складання плану запобіжної діяльності* передбачає дії з програмування комплексу заходів, спрямованих на досягнення поставлених цілей: правотворчі (законодавчі), правореалізаційні (судові, слідчі), інтерпретаційні (легальні, нормативні), правосистематизуючі (кодифікуючі). Планування завжди розраховано на певний проміжок часу, завдання юриста – визначити необхідні ресурси, вказати етапи здійснення плану та почерговість профілактичних заходів, деталізувати функції суб'єктів попередження на кожному етапі. Зазначимо, що арсенал засобів превентивної діяльності юриста, якими він повинен володіти, дуже великий: соціально-юридичні, технічні, соціально-економічні, ідеологічні, матеріальні, інтелектуальні, імперативні, диспозитивні, що впливають на соціальні явища та їх причини. Завдання правознавця

закладається в умінні їх своєчасно визначити, описати, класифікувати розробити план науково обґрунтованих пропозицій щодо їх використання у конкретних сферах та різновидах превентивної діяльності. Ефективність дій юриста, їх науковість та реалістичність залежать від того, якою мірою розроблений план відповідає прогностичній юридично-проектній моделі, що конкретизована у ресурсно обґрунтованих та співвіднесених із нормативним прогнозом варіантах управління конфліктологічними юридичними процесами.

– *реалізація плану запобіжних заходів* орієнтована на матеріалізацію прогнозів, адже за її допомогою відбувається впровадження розробленого проекту попереджувальних заходів, виконання нормативних рішень та здійснення профілактичних процедур;

– *контроль та коригування* – дії з узагальнення та аналізу результатів виконання нормативних рішень та превентивних заходів, визначення їх ефективності, а також розробка коригувальних дій з метою забезпечення відповідності між результатом та метою, передбаченою нормативним прогнозуванням.

Група інтерактивних умінь спрямована на координування, організацію та регулювання взаємодії учасників правового конфлікту, забезпечення діалогічного характеру їх взаємовідносин, досягнення взаєморозуміння, реалізацію конструктивних тенденцій запобігання конфліктним ситуаціям. Специфічність цієї групи обумовлена [371, с. 24]:

– особливостями причин вступу в спілкування – найчастіше приводом до спілкування є злочин, правопорушення, асоціальна поведінка, порушення прав людини, укладання договору, вчинення нотаріальних дій, тощо;

– обмеженістю кола учасників спілкування (постраждалі, правопорушники, свідки, сторони угоди, претензії), що визначається специфічністю причин організації та здійснення професійно-правового спілкування;

– змістом та метою професійно-правового спілкування, що зумовлюють причини його організації та здійснення, а також склад учасників спілкування;

– наявністю множинності цілей у кожному акті спілкування: крім попередження чи розкриття конкретного злочину, правопорушення та особливостей учасників, у кожному акті спілкування співробітниками служби, якою здійснюється спілкування, повинні реалізовуватися завдання виховання, подолання соціально-негативних властивостей і якостей особистості, запобігання злочинів і правопорушень даною особою, її оточенням;

– конфліктним характером спілкування: специфіка передумов вступу у спілкування – злочин чи правопорушення – спричиняють правові ситуації, за яких спілкування його учасників або збігаються (співробітники поліції – правопорушники), або не співпадають (співробітники поліції – свідки);

– формалізованістю спілкування: регламентація цілей, характеру та способів спілкування різними документами (законами, кодексами, статутами, наставленнями, наказами, інструкціями). Формалізація може бути суворо регламентованою, що зумовлюється примусовим характером вимог спілкування (ситуація допиту) і гнучкою (оперативне спілкування). Цілями формалізації спілкування є: 1) захист психіки осіб, що здійснюють правоохоронну діяльність від надмірних психологічних перевантажень; 2) підвищення рівня активності учасників спілкування;

– специфікою прояву психічних станів учасників спілкування: специфіка передумов вступу до професійно-правового спілкування зумовлює появу таких особливостей психічного стану учасників спілкування, як підвищена нервова напруга у зв'язку з високою відповідальністю за результати спілкування, домінування негативних емоційних станів.

Таким чином, дотримуючись діяльнісного підходу, враховуючи погляди науковців та власні розробки, розглядаємо *уміння запобігання конфліктам як засвоєний суб'єктом спосіб виконання дій (діагностико-прогностичних, конструктивно-проективних, організаційно-комунікативних), виражений в його спроможності прогнозувати правові конфлікти, управляти процесом профілактики з метою їх запобігання, забезпечений сукупністю набутих знань у контексті професійно-превентивної діяльності юриста (табл. 1.3).*

Сукупність умінь майбутніх юристів, необхідних для здійснення професійно-превентивної діяльності

Групи умінь	Перелік умінь, необхідних для запобігання конфліктам
Діагностико-прогностичні	<p>аналізувати юридичні та соціальні протиріччя, колізії з метою визначення завдань прогностичного характеру;</p> <p>виділяти суттєві ознаки та якості правового конфлікту, прогнозувати ймовірні способи його перетворення;</p> <p>уявляти різну часову перспективу, вірогідний та варіативний процес розвитку правового конфлікту;</p> <p>визначати склад потенційних учасників (суб'єктів) ймовірного правового конфлікту;</p> <p>визначати характер взаємозв'язку, структури ознак між об'єктами (явищами) прогнозування;</p> <p>збирати та систематизувати необхідну діагностичну інформацію (мотиви, цілі, ресурси, тактику, стиль поведінки, готовність сторін до провокування й поглиблення конфлікту, тенденції розвитку правового конфлікту тощо);</p> <p>визначати конфліктогенні фактори (що сприяють виникненню конфліктної ситуації у правовій сфері, впливатимуть на тривалість юридичного конфлікту, фактори виникнення юридичного конфлікту), що детермінують конфлікт та причини, що є його підґрунтям;</p> <p>використовувати прогностичні методи</p>
Конструктивно-проективні	<p>розробляти правові та інші нормативні процедури попередження типових передконфліктних ситуацій;</p> <p>обґрунтовувати інтуїтивні рішення;</p> <p>розробляти перспективні, поточні плани запобіжної діяльності, обирати з них найбільш ефективні: визначати оптимально-бажаний результат запобіжної діяльності; формулювати ранжований комплекс цілей превентивної діяльності;</p> <p>визначати, формулювати аналізувати гіпотези про можливі стани конфліктної ситуації, оцінювати їх, обирати оптимальну; встановлювати терміни, обсяг витрат, визначати контрольні критерії досягнення цілей;</p> <p>розробляти альтернативні варіанти тактик, стратегій та технологій запобіжної діяльності;</p> <p>встановлювати та обґрунтовувати наслідки прогнозних планів, уявляти їх дію у нових умовах; аналізувати показники превентивної діяльності; складати програми майбутніх дій, розробляти комплекс коригувальних заходів</p>
Інтерактивні	<p>встановлювати комунікативну взаємодію між суб'єктами правового конфлікту;</p> <p>підтримувати психологічний контакт з будь-яким учасником спілкування, долати психологічно-комунікативні бар'єри;</p> <p>моделювати інформацію з урахуванням особливостей її сприйняття і розуміння учасниками конфліктної взаємодії;</p> <p>добирати методи впливу на суб'єктів конфлікту;</p> <p>підтримувати зворотній зв'язок під час комунікації, володіння увагою – внутрішньою, зовнішньою;</p> <p>підтримувати баланс взаємозалежності в рішеннях та діях під час взаємодії;</p> <p>розуміти конфліктогени спілкування та усвідомлювати власні конфліктогени;</p> <p>враховувати особливості поведінки конфліктних особистостей, їх психологічні стани;</p> <p>здійснювати самоконтроль, саморегуляцію за будь-якої ситуації.</p>

Показниками сформованості кожної групи умінь запобігання конфліктам

було обрано: рівень володіння уміннями (діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, інтерактивними) та рівень їх застосування у різновидах навчальної, професійно спрямованої превентивної діяльності.

На підставі виокремлення вище зазначених показників було виділено три рівні сформованості умінь попередження конфліктів.

Високий рівень. Студенти досконало володіють уміннями запобігання конфліктам, упевнено їх застосовують у різновидах навчальної, професійно спрямованої діяльності, творчо ставляться до моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, послуговування стратегіями й тактиками запобігання конфліктам.

Середній рівень. Студенти володіють уміннями запобігання конфліктам, проте мають певні труднощі, копіюючи стереотипний спосіб організації комунікативної взаємодії, відчують труднощі під час моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, послуговування стратегіями й тактиками попередження конфліктів.

Низький рівень. У студентів вміння запобігання конфліктам розвинені недостатньо. Вони діють, спираючись на наявний життєвий досвід, використовуючи метод проб і помилок, відчують значні труднощі під час моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, послуговування стратегіями й тактиками запобігання конфліктів.

Особистісний критерій являє собою сформованість особистісних характеристик майбутнього юриста, важливих для запобігання конфліктам у професійній діяльності. На нашу думку, найважливішою характеристикою в даному аспекті постає *емоційний інтелект*, який ми трактуємо як здатність особистості до інтелектуальних операцій з емоціями: ідентифікації, розуміння емоцій і управління ними. На сьогодні існує декілька підходів щодо концептуалізації поняття емоційний інтелект, які доповнюють один одного. Ми вважаємо за доцільне розглянути модель Р. Бар-Она, яка складається з 15 компетенції, згрупованих у 5 загальних з тематики сфер [396].

У контексті нашого дослідження *внутрішньоособистісна сфера* емоційного інтелекту стосується здібностей особистості розуміти і

контролювати власні емоції у процесі запобігання конфліктам та охоплює: асертивність (здатність фахівця не залежати від зовнішніх впливів та оцінок власної запобіжної діяльності, самостійно регулювати власну поведінку та нести відповідальність за юридичні наслідки прийнятих рішень), емоційний самоаналіз (самоспостереження за власними виявами у процесі здійснення превентивної діяльності; усвідомлення власних емоцій, почуттів, причин вчинків, а також їхнього впливу на оточуючих; саморефлексія); незалежність (інтуїтивна антиципація; здатність самостійно приймати рішення, прогнозувати наслідки майбутньої діяльності, зокрема запобіжної; самомотивування, самоналаштування на діяльність; відкладання задоволення теперішніх потреб заради більш значущих віддалених цілей; усвідомлення духовних потреб, внутрішнього стану людини; саморегулювання емоційного стану), самооцінка, самоповага (адекватна самооцінка; здатність поважати і приймати свої сильні й слабкі сторони, усвідомлювати межі власних можливостей), самоактуалізація (прагнення фахівця до максимально повного виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей, потреба у самовдосконаленні та реалізації власного потенціалу у сфері запобігання конфліктам у професійній діяльності).

Міжособистісна сфера відображає чутливість особистості до настрою та почуттів інших людей, що уможливорює взаємодію з ними та має три складові: емпатія (розуміння, осягнення внутрішнього світу або емоційного стану іншої людини; емоційна чуйність людини до переживань оточуючих, відгук на почуття іншої людиною, переживання тих же емоційних станів, які відчуває партнер по взаємодії, на основі повного ототожнення); соціальна відповідальність (правова активність, бажання брати участь у правотворчій діяльності, проявляти власну громадську позицію, готовність до співпраці); міжособистісні стосунки (встановлювати міжособистісні контакти з колегами, клієнтами, підтримувати дружні стосунки з людьми, управляти емоціями під час взаємодії з іншими; усвідомлювати мотиви діяльності людей; виявляти співчуття; усвідомлювати необхідність дотримуватись загальновизнаних норм).

Сфера адаптивності являє собою здатність фахівця бути гнучким і реалістичним та охоплює: уміння вирішувати конфлікти (передбачає

проведення переговорів та посередництво під час вирішення конфліктів, досягнення консенсусу; розуміння та розпізнавання емоцій, що виникають в інших людей; вияв толерантності у взаєминах між людьми; адекватне невербальне вираження власних емоцій); оцінка дійсності (здатність об'єктивно оцінювати конфліктні ситуації, поведінку людей, їх мотиви, прагнення тощо); гнучкість (здатність адаптуватися до мінливих умов запобіжної діяльності).

Сфера управління стресом стосується здатності витримувати стрес та контролювати свої імпульси: толерантність до стресу (здатність ефективно протистояти несприятливим подіям та конструктивно справлятися з ними); контроль імпульсивності (здатність контролювати руйнівні емоції та імпульси)

Сфера загального настрою представляє собою: задоволеність життям (здатність бути в гармонії з самим собою, іншими людьми і життям в цілому); оптимізм (вміння позитивно дивитися на речі).

Отже, емоційний інтелект (за Р. Бар-Оном) охоплює когнітивні, особистісні та мотиваційно-вольові риси особистості, характеризує самосвідомість та соціальні навички, які знаходяться у тісному взаємозв'язку з адаптацією до реального життя і процесами подолання стресу. Його високий рівень дозволить майбутньому юристу не тільки гармонізувати внутрішній світ, але й допоможе встановлювати продуктивний контакт з іншими людьми у процесі запобігання конфліктам у професійній діяльності.

З огляду на те, що діяльність юриста, в тому числі превентивна, має стресовий характер, особливої значущості набуває *тип реагування фахівця у конфліктних ситуаціях*, що розглядається нами як сукупність вербальних та невербальних емоційних реакцій людини, які виявляються у конфлікті та визначають певний спосіб поведінки (копінг-стратегія).

Більшість дослідників копінг-стратегій поділяють їх на активні та пасивні (конструктивні та неконструктивні). До активних стратегій відносять стратегію „вирішення проблем”, як базову копінг-стратегію, пасивна копінг-поведінка забезпечує використання варіантів поведінки, що містять базову копінг-стратегію „уникання”.

Цікавою, на наш погляд, є класифікація копінгу, яку запропонував американський дослідник С. Карвер [398]. На його думку, найбільш адаптивними копінг-стратегіями є ті, які спрямовані на вирішення проблемної ситуації: активний копінг (активні дії з усунення джерела стресу); планування (планування своїх дій відносно проблемної ситуації, що склалася); пошук активної соціальної підтримки (пошук допомоги, поради у свого соціального оточення); позитивне тлумачення та зростання (оцінка ситуації з огляду на її позитивні сторони й ставлення до неї як до одного з епізодів свого життєвого досвіду) прийняття (визнання реальності ситуації).

Інший блок копінг-стратегій, на думку автора, також може сприяти адаптації людини у стресовій ситуації, проте він не пов'язаний з активним копінгом: пошук емоційної соціальної підтримки (пошук співчуття та розуміння від оточуючих); придушення конкуруючої діяльності (зниження активності відносно інших справ і проблем і повне зосередження на джерелі стресу); заборона (очікування сприятливіших умов для вирішення ситуації).

Третю групу копінг-стратегій складають ті, що не відносяться до адаптивних стратегій, проте, в деяких випадках, допомагають людині адаптуватися до стресової ситуації і подолати її: фокусування на емоціях та їх вираженні (емоційне реагування у проблемній ситуації); заперечення (заперечення стресової події); ментальне відчуження (психологічне відвернення від джерела стресу через розваги, мрії, сон); поведінкове відчуження (відмова від вирішення ситуації).

Стиль копінг-поведінки є особистісною характеристикою, подібною до когнітивного стилю, що у контексті нашого дослідження спирається на такі принципи:

– об'єктивності й поступливості, адже при взаємному зіткненні інтересів запобігти реальному конфлікту можна тільки за допомогою компромісів. Доки переважає зосередженість на інтересах однієї сторони, будь-яке відхилення від позиції має вигляд поразки. Варто розглядати справу, враховуючи інтереси усіх сторін, що передбачає взаємні поступки;

– ясності та доброзичливості, що дає можливість пом'якшити напругу у

відносинах, яка виникає внаслідок односторонньої чи взаємної помилки. Непорозуміння, а тим більше реальне зіткнення інтересів нерідко нагромаджує масу додаткових обставин, які часто приховують початкове джерело конфлікту та відволікають від нього увагу сторін [11]. Тому необхідним стає критичний перегляд ситуації, що відкриє замасковані непорозуміння і ліквідує наближення конфлікту, що може виникнути на їх основі. Будь-яку позицію сторін, тим паче агресивну та категоричну, необхідно трактувати у найбільш сприятливому світлі, що дозволить пом'якшити загальне напруження;

– дистанції та володіння собою, дотримання якого необхідно переважно у ситуаціях психологічної несумісності, адже під час конфліктів цього типу основне джерело суперечки закладено в самій людині, у її внутрішніх якостях. Розраховувати на компроміс чи прояснення ситуації в подібних випадках не має сенсу, отже дистанціонування та управління своїм психологічним станом є запорукою припинення розгортання конфліктної ситуації.

У більшості літературних джерел оптимальний стиль копінг-поведінки пов'язаний з психологічним благополуччям людини, що виражається у зниженні рівня тривожності, психосоматичної симптоматики, депресивних показників, що впливає на ефективність професійної діяльності юриста, зокрема у запобіганні конфліктам.

Розглядаючи особистісний критерій готовності до запобігання конфліктам, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що для здійснення превентивної діяльності юрист має володіти *рефлексивністю*, адже запобіжна юридична діяльність за своєю природою є рефлексивною і включає: рефлексію виконавчої діяльності (реальні вказівки, пропозиції, поради, спонукання до дії); визначення стратегії дії (вибір програми запобіжних заходів з урахуванням ситуації, що склалася і стану готовності до її вирішення); аналіз і власну оцінку обраної стратегії і реалізованої на її основі програми, співвіднесення її з поставленими цілями і завданнями. Рефлексивне управління складає основу самовдосконалення юридичної діяльності, професійних умінь юриста, у тому числі й умінь запобігання конфліктам.

Підтримуючи погляди науковців [98; 256; 361; 371], ми вважаємо суттєвим визначити кілька моментів, що відображають роль рефлексії у запобіжній діяльності юриста: по-перше, рефлексія є однією з важливих умов засвоєння змісту превентивної діяльності; по-друге, на її підставі здійснюється контроль і управління процесом засвоєння знань, формування умінь запобігання конфліктам; по-третє, рефлексія необхідна при зміні умов професійної діяльності; по-четверте, вона є одним із основних механізмів розвитку власне превентивної діяльності. Рефлексуючий юрист – це особистість, яка має глибину, проблемність і критичність мислення; відкритість, готовність до діалогу; гнучкість у пошуку альтернативних підходів до вирішення проблем; варіативність і пластичність у комунікативних стратегіях, особистісну включеність у діяльність, прийняття відповідальності за вибір рішення, а також уміння аналізувати та досліджувати свій досвід.

Беручи до уваги викладене вище, особистісний критерій готовності майбутніх юристів до запобігання представлено такими показниками: рівень емоційного інтелекту, типом реагування у конфліктній ситуації, індивідуальною рефлексивністю. У дослідженні виділено три рівні сформованості особистісного критерію.

Високий. Характеризує студентів, які володіють високим рівнем емоційного інтелекту, активним типом копінг-стратегії та сформованістю індивідуальної рефлексивності.

Середній. Студенти мають певні труднощі самоаналізу, самооцінки своєї професійної, запобіжної діяльності; в окремих випадках демонструють наявність емоційного інтелекту, рефлексивності.

Низький. Студенти мають значні труднощі самоаналізу, самооцінки своєї професійної, запобіжної діяльності, виявляють низький рівень сформованості емоційного інтелекту та рефлексивності.

Взаємозв'язок критеріїв та рівнів готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам представлено у табл. 1.4. На підставі визначених критеріїв та показників виділено три рівні сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам: високий, середній, низький.

Взаємозв'язок критеріїв та рівнів готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам

Кри тері ї	Рівні готовності		
	Високий	Середній	Низький
Мотиваційний	мають яскраво виражену потребу у безконфліктній взаємодії; усвідомлюють значущість превентивної діяльності; мають оптимальне співвідношення компонентів мотиваційного комплексу	сформована певна потреба у безконфліктній взаємодії; розуміють важливість превентивної діяльності лише для окремих видів роботи юриста; мають неоптимальне співвідношення компонентів мотиваційного комплексу	мають епізодичні потреби у безконфліктній взаємодії, не усвідомлюють значущість превентивної діяльності у роботі юриста; мають найгірше співвідношення компонентів мотиваційного комплексу
Гносеологічний	знання повні, дієві, студенти виявляють активне послугування ними у здійсненні запобіжної діяльності	знання неповні, студенти виявляють певні труднощі послугування ними у здійсненні запобіжної діяльності	знання епізодичні, студенти не використовують їх під час здійснення запобіжної діяльності
Операційний	активне використання умінь запобігання конфліктам при вирішенні практичних завдань професійного спрямування (рівень проектування)	усвідомлене використання умінь запобігання конфліктам для вирішення алгоритмізованих професійних завдань (рівень планування)	неусвідомлений характер запобіжної діяльності (рівень цілепокладання)
Особистісний	високий рівень емоційного інтелекту; переважає активний тип копінг-стратегії; сформованість рефлексивних умінь на високому рівні	епізодично виявляється наявність емоційного інтелекту; переважає неоптимальний вид копінг-стратегії; сформованість рефлексивних умінь на достатньому рівні (труднощі з самоаналізом, самооцінкою запобіжної діяльності)	низький рівень сформованості емоційного інтелекту; переважає пасивний тип копінг-стратегії; рефлексивні уміння розвинені недостатньо (значні труднощі з самоаналізом, самооцінкою запобіжної діяльності)

Високий рівень готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності характеризується високою сформованістю всіх компонентів у їх єдності та взаємозв'язку. Студент має яскраво виражену потребу у безконфліктній взаємодії, він наполегливий у досягненні своїх цілей; володіє повними, міцними знаннями щодо стратегій й технологій запобігання конфліктам у професійній діяльності, особливостей діяльності медіатора як

посередника у попередженні й розв'язанні конфліктів, вміє творчо їх використовувати у нових ситуаціях; досконало володіє діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, інтерактивними вміннями, вміє їх творчо використовувати у превентивній діяльності. Володіє високим рівнем емоційного інтелекту та сформованістю рефлексивних умінь, у конфліктних ситуаціях переважає активний тип копінг-стратегій.

Середній рівень готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності характеризується наявністю у студента певної потреби у безконфліктній взаємодії, спонуканні до постановки особистих цілей, самоосвіти, саморозвитку; епізодичними, безсистемними знаннями стратегій й технологій запобігання конфліктам у професійній діяльності, особливостями діяльності медіатора як посередника у попередженні й розв'язанні конфліктів. Діагностично-прогностичні, конструктивно-проективні та інтерактивні вміння розвинені, проте студент має певні труднощі під час моделювання різноманітних конфліктних ситуацій. Студент володіє рефлексивними вміннями, проте має труднощі з самоаналізу, самооцінки професійної, запобіжної діяльності; епізодично демонструє наявність емоційного інтелекту; у конфліктних ситуаціях переважає неоптимальний вид копінг-стратегій.

Низький рівень готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності характеризується епізодичними потребами студента у безконфліктній взаємодії, постійним спонуканням його до постановки особистих цілей, самоосвіти, саморозвитку; наявністю безсистемних знань стратегій і технологій запобігання конфліктів у професійній діяльності, особливостей діяльності медіатора як посередника у попередженні й розв'язанні конфліктів. Діагностично-прогностичні, конструктивно-проективні та інтерактивні вміння розвинені недостатньо, студент відчуває значні труднощі під час моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, спираючись на наявний життєвий досвід; студент виявляє низький рівень сформованості емоційного інтелекту; має недостатньо розвинені рефлексивні вміння, значні труднощі у здійсненні самоаналізу, самооцінки професійної превентивної діяльності, у конфліктних ситуаціях переважає пасивний вид

копінг-стратегій.

Таким чином, структурно-критеріальний аналіз готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності дозволив чіткіше уявити сутність досліджуваного явища і конкретизувати його зміст.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури із проблеми дослідження дозволив нам зробити низку висновків узагальнюючого характеру.

У дисертації обґрунтовано теоретичні засади підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, основу яких склали ідеї філософів, соціологів, психологів, педагогів, юристів. У роботі доведена доцільність використання поняття „правовий”, а не „юридичний” конфлікт та подано таке його визначення: зіткнення протилежно спрямованих, не сумісних позицій сторін, що засноване на правовому протиріччі, й розв’язати яке можна за допомогою правових засобів із застосуванням як формальних, так і неформальних процедур (переговорів).

Встановлено, що професійна юридична діяльність, незалежно від спеціалізації (адвокатська, слідча, нотаріальна, суддівська, прокурорська), *по-перше*, має специфічні конфліктологічні риси, що відрізняють її від інших соціономічних професій, *по-друге*, являє собою складну соціальну систему, яка поєднує різних суб’єктів професійної взаємодії, що мають між собою правові відносини, *по-третє*, така діяльність спрямована на запобігання й вирішення різного роду правових конфліктів та соціальних протиріч.

У дослідженні наведено кореляцію поняття „запобігання конфліктам” із суміжними поняттями: „профілактика конфліктів”, „превенція конфліктів”. Поняття „запобігання конфліктам” презентується як різновид специфічної діяльності, що здійснюється фахівцями у галузі юриспруденції на глобальному, локальному, індивідуальному рівнях у межах їх компетенції, яка спирається на принципи законності, демократизму і гласності, гуманізму, наукової обґрунтованості, спрямована на проведення запобіжних заходів щодо

прогнозування та профілактики виникнення конфліктних чинників, умов, причин, поведінки у правовій сфері.

Встановлено етапи та стадії здійснення запобіжної діяльності майбутнього юриста. На етапі прогнозування виділено: *пошуково-діагностичну стадію*, на якій відбувається діагностика соціальних протиріч (об'єктів, процесів) та обґрунтовується припущення про можливість виникнення та розвиток правових конфліктних ситуацій; *орієнтувальню-прогностичну стадію*, що пов'язана з прогнозуванням майбутніх станів конфліктних юридичних ситуацій за умов відсутності превентивних заходів, які здатні змінити або відкоригувати негативні тенденції у правовій сфері; *юридично-проектну стадію*, яка спирається на прогностичні розробки та результати емпіричних досліджень та визначає „поле вибору” обґрунтованих варіантів превентивних заходів. Виявлено стадії профілактики правових конфліктів: *програмно-планова* (передбачає вибір найбільш раціонального варіанта проекту профілактичної діяльності, який згідно з метою складається з планування превентивних заходів, етапів реалізації визначених дій, суб'єктів, термінів, методів, ресурсозабезпеченості, очікуваних результатів); *практична*, що пов'язана з упровадженням проекту запобіжних заходів та виконанням нормативних рішень; *контрольно-коригувальна* (узагальнення результатів виконання профілактичних дій, прийняття рішення про доцільність розробки коригувальних заходів).

На підставі аналізу наукових праць визначено ключове поняття дослідження – „готовність до запобігання конфліктам” як інтегративне новоутворення особистості, що характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на безконфліктну взаємодію під час виконання професійних функцій; високим рівнем оволодіння теоретичними конфліктологічними знаннями й сформованістю практичних умінь, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності, що є базисом для формування конфліктологічної компетентності фахівця.

Визначено сукупність умінь, необхідних для здійснення запобіжної діяльності: діагностично-прогностичні, які спрямовані на розкриття сутності явищ, що характеризують внутрішній стан об'єктів (суб'єктів, процесу) шляхом

багатостороннього їх обстеження із застосуванням спеціальних засобів і методів, та обґрунтування припущення про виникнення й розвиток конфліктної ситуації; конструктивно-проективні, що пов'язані з практичними діями та прийомами, які використовуються для генерації та коригування концепцій і способів сприйняття, спрямованих на розробку проектів (планів) запобіжної діяльності; інтерактивні, які спрямовані на координування, організацію та регулювання взаємодії учасників правового конфлікту, забезпечення діалогічного характеру їх взаємовідносин, досягнення взаєморозуміння, реалізацію конструктивних тенденцій запобігання конфліктним ситуаціям.

Виявлено критерії сформованості готовності до запобіганням конфліктам визначено: *мотиваційний* (потреба особистості у безконфліктній взаємодії; усвідомлення значущості превентивної діяльності; оптимальне співвідношення компонентів мотиваційного комплексу), *гносеологічний* (повнота та міцність засвоєння студентами системи знань, необхідних для успішної роботи із запобіганням конфліктам у професійній діяльності), *операційний* (рівень володіння сукупністю умінь запобігання конфліктам: діагностично-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні, рівень їх застосування у різновидах навчальної, професійно спрямованої діяльності, ставлення до моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, послуговування стратегіями й тактиками запобігання конфліктам), *особистісний* (ступінь сформованості емоційного інтелекту, рефлексивних умінь, переважання виду копінг-стратегії у конфліктних ситуаціях). Визначено показники та рівні сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам (низький, середній і високий).

Отримані висновки теоретичного аналізу щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності стали основою для подальшої дослідно-експериментальної діяльності щодо розробки та впровадження моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Матеріали, які ввійшли до розділу, опубліковано автором у наукових статтях і матеріалах конференцій [128; 131; 132; 137; 138; 139; 140; 143; 144; 145].

РОЗДІЛ 2.

ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ ДО ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТАМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Здійснене у першому розділі дисертації обґрунтування теоретичних засад підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, визначення структурно-критеріальної характеристики зазначеної готовності стало теоретико-методологічною базою для розробки моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, чому і присвячено даний підрозділ.

Дослідження сформульованої проблеми вимагає детального теоретичного осмислення поняття „модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності”.

На підставі аналізу наукової літератури виявлено, що питанню моделювання присвячено багато наукових праць, серед яких роботи М. Амосова [6], С. Вішнякової [299], Н. Волкової [69], К. Гнезділової [85], В. Давидова [104], О. Дахіна [105], С. Касярум [85], Г. Коджаспірової [193], Е. Костяшкіна [206], В. Мижерікова [245], В. Полонського [286], О. Рудницької [311], О. Тарнопольського [70], Ю. Шапрана [382], В. Штоффа [385] та ін.

Зазначимо, що поняття „модель” походить від франц. *modele* та від лат. *modulus* – міра, зразок, норма [262, с. 374], завдяки чому існує досить різнопланове його трактування. Даючи визначення цьому поняттю, деякі вчені акцентують увагу на його структурній характеристиці, розглядаючи підпорядкованість та функціональну значущість елементів [6; 105; 206 та ін.]; цілісності та системній організації її компонентів [193; 245; 299 та ін.].

Так, на думку С. Перової, модель застосовується у тих випадках, коли з якихось причин важко чи неможливо вивчати оригінал у природніх умовах,

коли необхідно полегшити процес дослідження того чи іншого об'єкта. Вона необхідна для оптимального спрощення структурологічних зв'язків об'єкта, відсіювання випадкових і несуттєвих елементів. У дослідженні модель виконує функції схематичного зображення явища, являє собою результат абстрактного узагальнення практичного досвіду, співвіднесення теоретичних уявлень про об'єкт та емпіричних знань про нього [276, с. 135].

К. Гнезділова та С. Касярум зазначають, що у дослідженні педагогічних процесів створення моделі є найкращим методом, який надає певну інформацію про процеси, що відбуваються у так званих „живих системах” [85, с. 8].

За своїм призначенням модель виконує такі функції: нормативну (дає змогу порівнювати явище (процес) з іншим, більш дослідженим); системоутворюючу (дає можливість розглядати дійсність як сукупність явищ); конкретизувальну (дає змогу розробити й обґрунтувати теорію); пізнавальну (спрямована на розгляд наукових та прикладних завдань) [280, с. 263].

У нашому дослідженні дотримуємось поглядів Н. Волкової та О. Тарнопольського, які вважають, що модель являє собою „теоретично й практично створену структуру, яка відтворює ту чи іншу частину дійсності у схематизованій і наочній формі. Відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, модель здатна заміщати його таким чином, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт” [69, с. 8].

Отже, педагогічний зміст моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності полягає в тому, що вона дає змогу виділити актуальні та перспективні завдання навчально-виховного процесу, виявити, дослідити та науково обґрунтувати умови можливого зближення між вірогідними, очікуваними та бажаними змінами об'єкта, що вивчається. На нашу думку, модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності допомагає у процесі дослідження розв'язати, зокрема, такі проблеми: формулювання конкретної мети для викладачів і студентів, якої вони мають досягти; здійснення контролю за ефективністю процесу формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності; конкретизація вимог

суспільства до знань, умінь, навичок і особистісних рис майбутніх фахівців у вигляді набутих компетенцій та усвідомлення студентами значення готовності до запобігання конфліктам у процесі їхнього фахового становлення; активізація рефлексії студентів та спрямованість їх на саморозвиток.

Послугування моделями дослідження об'єктів пізнання покладено в основу методу моделювання, який являє собою „сукупність методів побудови моделі та вивчення з її допомогою відповідних явищ, процесів, систем об'єктів; сукупність методів використання результатів вивчення моделей для визначення або уточнення характеристик самих об'єктів дослідження, здійснення управління ними, перевірки відповідних гіпотез щодо оригіналу” [213, с. 111].

На думку О. Матвієнко, у психолого-педагогічних дослідженнях метод моделювання дає змогу створювати ефективні умови для реалізації мети навчально-виховної діяльності, цілеспрямовано впроваджувати інноваційні технології у навчально-виховний процес навчальних закладів й управляти ними [242, с. 249]. „Широке розповсюдження ... моделювання в педагогічних дослідженнях пояснюється розмаїттям його гносеологічних функцій, що зумовлює вивчення педагогічних явищ і процесів на спеціальному об'єкті – моделі, яка є проміжною ланкою між суб'єктом – педагогом, дослідником і предметом дослідження, тобто певними властивостями і відношеннями між елементами навчально-виховного процесу” [252, с. 5].

Під моделюванням процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності ми розуміємо створення прогностичної моделі як складової фахової підготовки майбутнього юриста, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єктів підготовки у процесі викладання психолого-педагогічних та юридичних дисциплін, результатом якої є сформована зазначена готовність. Прогностичність моделі визначається: врахуванням не лише сучасних, але й майбутніх потреб суспільства, зокрема відображенням нових перспективних вимог до підготовки майбутнього юриста та тенденцій розвитку юридичної освіти; формулюванням методологічних положень концептуальної моделі (основних принципів організації професійної підготовки майбутніх юристів, наукових підходів до організації дослідження);

врахуванням структури готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, яка має охоплювати варіативні відкриті елементи, котрі можуть перебувати як у статичному, так і в динамічному станах; досягненням гнучкості й динамічності моделі за умов дотримання ступеневості й етапності формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам; з'ясуванням педагогічних умов, що впливають на досліджуваний процес і визначають методику та технології формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам; відтворенням досягнення певного результату формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, який виражається у рівнях та передбачає постійний моніторинг; урахуванням динаміки змін не лише на рівні компонентів готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, але й педагогічної системи в цілому.

Отже, створення моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам дозволяє спроектувати цей процес, тобто визначити його принципи, особливості, здійснити аналіз основних етапів, спрогнозувати ймовірний результат, забезпечити реалізацію випереджального підходу з урахуванням вимог сучасної вищої освіти до рівня підготовки юристів.

Наше дослідження передбачає побудову структурно-функціональної моделі, характеристику її властивостей, адже саме такий вид моделювання поєднує структурний та кількісний аналіз, гармонізує змістовний і формально-логічний підхід у педагогічному дослідженні [406, с. 55]. Урахування структурного складу досліджуваного феномену дозволяє дослідити особливості моделювання процесу формування готовності до запобігання конфліктам в контексті навчально-виховного процесу (зафіксувати структуру процесу, зокрема педагогічного, структуру діяльності викладача та студента як суб'єктів педагогічного процесу та інші явища, їх якісну характеристику). Функціональний складник дозволить прослідкувати за динамікою навчально-виховного процесу; виокремити та здійснити аналіз найбільш впливових чинників його реалізації; створити комплекс педагогічних умов, реалізація яких зможе забезпечити ефективне управління навчально-виховним процесом та його прогнозування.

Спираючись на теорію функціональних систем П. Анохіна [7], вважаємо, що модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам являє собою єдність таких блоків: **цільового** (визначення мети, завдань, методологічних підходів, принципів формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам); **діагностичного** (з'ясування наявного стану сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам); **змістово-організаційного** (упровадження змісту, форм і технологій навчання); **рефлексивно-аналітичного** (здійснення аналітико-оцінювальної діяльності, рефлексія власних досягнень у професійному й особистісному зростанні; самодіагностика, самокоригування); **оцінювально-коригувального** (здійснення контролю, аналізу, та коригування отриманих результатів) (рис. 2.1).

Сутність першого блоку (**цільового**) обумовлена соціальним замовленням суспільства на підготовку високоосвіченого фахівця юридичної галузі, здатного ефективно вирішувати завдання створення і зміцнення правової бази суспільства, зокрема здійснювати превентивну діяльність у межах професійної практики. Загальною **метою** підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам визначено формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Поставлена мета конкретизується у таких групах **завдань**: **діагностичні**: проведення діагностичного зрізу з метою з'ясування наявного рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за мотиваційним, гносеологічним, організаційним та особистісним критеріями; **технологічні**: реалізація розробленої моделі протягом навчання майбутніх юристів у ВНЗ, яка передбачає проектування освітнього процесу, що сприяє ефективному формуванню готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, набуттю особистістю значущого превентивного досвіду; **організаційні**: спрямування діяльності викладачів та кураторів на створення позитивного емоційного фону, атмосфери емоційного натхнення, творчості; актуалізацію потреби студентів у самопізнанні, самореалізації у різновидах професійно спрямованої діяльності.

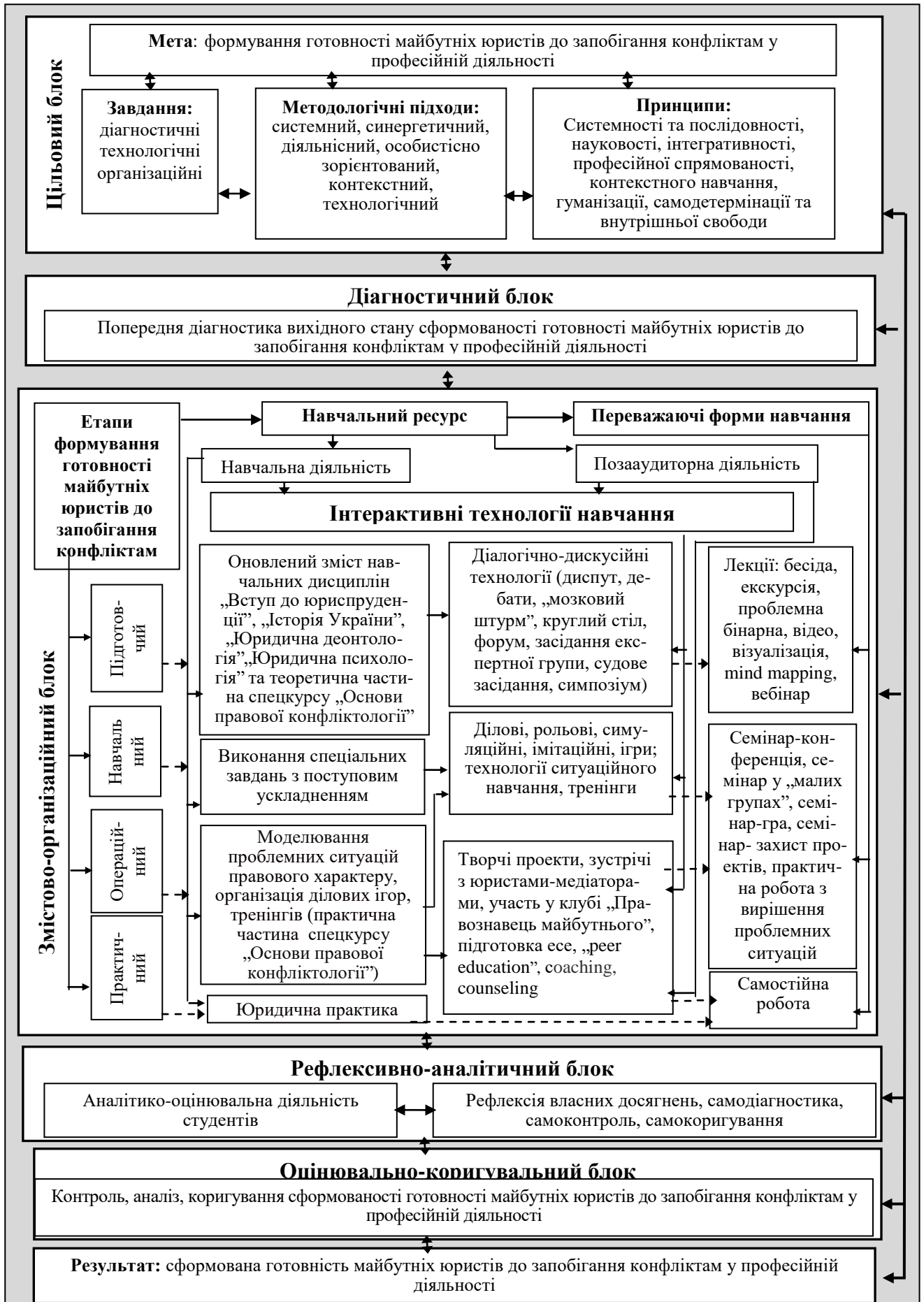

Рис. 2.1. Структурно-функціональна модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Розробка моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності потребує об'єктивності та надійності наукових висновків та залежить від наукового фундаменту, з позиції якого пояснюються основні педагогічні явища, розкриваються закономірності, які впливають на теоретичну інтерпретацію цих явищ у майбутньому.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що у дослідженнях останніх років активно використовується рівневий підхід до аналізу педагогічного знання. Відповідно до „загальної схеми рівнів методології”, запропонованої І. Блаубергом та Є. Юдіним, визначено чотири рівні методологічного аналізу: філософська методологія (загальні принципи пізнання й категорії, що застосовуються у різних галузях діяльності й свідомості людини); рівень загальнонаукових принципів і норм дослідження, що використовуються в усіх або у значній кількості наук; конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження й процедур, що використовуються у тій або іншій спеціальній науковій дисципліні; методично-процедурний, що описує методику й техніку отримання наукової інформації та її обробку [42, с. 20].

Розглянемо більш докладно загальнонауковий рівень методологічних підходів, на яких базується побудова моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Системний підхід (В. Афанасьєв [14], В. Беспалько [35], В. Загвязинський [149], Н. Кузьміна [220], І. Лернер [226], В. Сластьонін [334] й ін.) є основою дослідження будь-якого явища та потребує його (явища) розгляду з різних сторін: по-перше, як певної самостійної одиниці, що має специфічні закономірності (виділення параметрів та способів їх організації); по-друге, як певної частини своєї видо-родової макроструктури, що підпорядкована її закономірностям (системи); по-третє, як прояв зовнішніх взаємодій спільно з умовами його існування (людина в контексті її життєдіяльності). У рамках такого підходу процес підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності досліджується як цілісна система, упорядкована множина взаємопов'язаних компонентів (мети,

змісту, методів, засобів, форм і результатів навчання), що є цілісним утворенням.

Екстраполяція загальних ознак систем, визначених В. Афанасьєвим (наявність компонентів; структури; інтегративних якостей; функціональних характеристик системи і компонентів; мети; комунікативних властивостей; історичності) [14, с. 210] на систему підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам, дозволяє нам: розглянути предмет дослідження з позиції його компонентів (структурних та функціональних); з'ясувати ступінь взаємодії між ними; виявити зовнішні зв'язки й визначити функції та роль зазначеної готовності у системі „освітній процес” юридичного факультету університету, що спрямований на якісну підготовку майбутніх юристів; визначити діагностичний інструментарій для вирішення проблем оптимальної конфліктологічної підготовки студентів. Центром такої системи є особистість студента, яка розглядається як цілісна, динамічна, унікальна, складна система, що саморозвивається, та має потенційні здібності до самовдосконалення, самоуправління, самонавчання та самодіагностування, результати якості конфліктологічної освіти якої виявляються, зокрема, у сформованості готовності випускника до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Діяльнісний підхід (О. Леонт'єв [225], С. Рубінштейн [310] та ін.) визначає провідну роль діяльності в реалізації внутрішніх потенцій та резервів особистості та передбачає дотримання принципів єдності свідомості та діяльності (діяльність обумовлює формування психічних процесів і свідомості людини, які, виступаючи регуляторами, стають основою подальшого особистісного вдосконалення), інтеріоризації – екстеріоризації (завдяки засвоєнню зовнішньої соціальної діяльності (інтеріоризації), здійснюється формування психологічної структури особистості). Реалізація цього підходу передбачає включення студентів у різноманітні види діяльності, наближеної до майбутньої професійної. Отже, з позиції діяльнісного підходу, розглядаємо процес підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам як специфічний вид діяльності, у ході якого здійснюється вплив на мотиви та інтереси студента; до цілей навчальної діяльності включається формування

готовності до запобігання конфліктам; провідна роль надається власній активності суб'єкта, результатом якої є не тільки перетворення зовнішнього світу, а й формування його специфічного, цілісного, відносно самостійного внутрішнього світу.

Синергетичний підхід (А. Самодрин [318] та ін.) робить акцент на самоорганізації системи та передбачає комплексне врахування зв'язків різних рівнів і форм між її елементами, розвиток яких (зв'язків) посилює їх цілісність та ефективність, можливість багатоваріантного розвитку з урахуванням статистичних (імовірнісних) і динамічних законів і закономірностей [74]. Послугування синергетичною методологією для вирішення окресленої у роботі проблеми означає, що підготовку майбутніх юристів до запобігання конфліктам не можна вважати передбачуваним, планомірним, поступовим, лінійним процесом [318]. Ураховуючи той факт, що під час побудови конкретної моделі науковці змушені нехтувати деякими другорядними елементами, процес формування готовності може супроводжуватися кризами, запобігання або подолання яких зумовлює необхідність проведення аналізу (самоаналізу), перебудови професійної картини світу майбутнього фахівця. У контексті даного підходу готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності розглядається з погляду її еволюції та трансформації змісту як складноорганізована система, що має суперечливі та хвилеподібні властивості, які здійснюються під впливом багатьох чинників. У такій системі враховуються внутрішні потреби особистості, а також індивідуально-типологічні особливості суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі; формування готовності до запобігання конфліктам обов'язково враховує фактор випадковості, що впливає на ефективність цього процесу; проведення аналізу стану сформованості готовності до запобігання конфліктам становить підґрунтя для здійснення подальшої експериментальної діяльності та виокремлення можливих варіантів розвитку даної готовності; результати сформованості готовності до запобігання конфліктам мають бути актуальними і затребуваними на сучасному етапі розвитку суспільства.

Особистісно-орієнтований підхід (О. Бондаревська [51], С. Кульневич [220] та ін.) пов'язаний з формуванням особистісних і професійних якостей фахівця і передбачає створення активного освітньо-виховного середовища для формування його компетенцій. Особистісно-орієнтована освіта спрямована на розвиток і саморозвиток фахівця, його становлення з урахуванням індивідуальних особливостей, що дає можливість реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності з опорою на власні інтереси, можливості й здібності, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід. Даний підхід націлює педагогів на визнання студента активним суб'єктом навчально-виховного процесу; створення умов для повноцінного прояву і гармонійного розвитку усіх особистісних якостей студентів на фоні їх професійного становлення [192]; стимулювання прагнення до набуття професійних знань і умінь, формування особистісного досвіду юриста.

Процес підготовки до запобігання конфліктам стає керованим завдяки механізму вибірковості, що забезпечується гармонійним балансом між зовнішніми впливами і внутрішніми процесами – персоналізацією, самоідентифікацією, самореалізацією тощо. В умовах вищої школи це передбачає проектування навчально-виховного процесу таким чином, щоб під час підготовки студентів до запобігання конфліктам впливати на їх свідомість, формувати й розвивати навички та звички професійно спрямованої поведінки, сприяти формуванню особистих переконань (мотивів), якими майбутні фахівці будуть керуватися у професійній діяльності.

Контекстний підхід (А. Вербицький та ін.) передбачає моделювання й організацію навчального процесу з використанням комплексу дидактичних форм, методів і засобів предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності студентів [66]. Оскільки у навчальній діяльності простежуються особливості майбутньої професії, створюються реальні можливості для розвитку не тільки навчально-пізнавальної, але й професійної мотивації студентів, вона стає особистісно значущою. У такому випадку навчальний матеріал набуває для майбутніх юристів особистісного сенсу, що, у свою чергу, є важливим чинником стимулювання пізнавальної активності

студентів і формування у них ціннісного ставлення до майбутньої професії. Характерною особливістю контекстного підходу є послідовне моделювання змісту та способів організації навчання, що забезпечує перехід від теоретичного осмислення професійних знань до їх прикладного застосування. Таким чином студенти не тільки дізнаються про можливі способи використання фахових знань у майбутній діяльності, але й отримують можливість відразу ж оперувати ними. Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам за умов контекстного підходу у навчанні здійснюється у ході залучення студентів до базових (навчальна, квазіпрофесійна і навчально-професійна) та проміжних (імітаційне моделювання, лабораторно-практичні заняття, аналіз конкретних ситуацій, розігрування ролей, спецкурси та спецсемінари, курсове проектування тощо) форм діяльності. Отже, контекстний підхід сприяє підвищенню пізнавальної активності; формуванню навчальної та професійної мотивації, ціннісного ставлення до професії юриста; забезпеченню поступового переходу студентів від навчальної до професійної діяльності.

Не менш важливого значення ми надаємо *технологічному підходу* (І. Прокопенко, В. Євдокимов та ін.), що є відображенням еволюційних процесів у сучасній педагогіці та передбачає впровадження в освітній процес педагогічних технологій, за допомогою яких мають більш ефективно вирішуватися навчальні, виховні та управлінські завдання. Методологія технологічного підходу нерозривно пов'язана з поняттям „технологія”, що в словнику визначається (від нім. *technologie*; гр. *techne* – мистецтво, майстерність, *logos* – наука, учіння) як сукупність методів і процесів, що застосовують в якій-небудь справі, у виробництві чого-небудь, а також науковий опис таких методів [262, с. 697].

На думку І. Прокопенка та В. Євдокимова, з позицій технологічного підходу досліджуваний педагогічний процес розглядається як чітка послідовність кроків, спрямованих на досягнення запланованої мети, що дозволяє досягти результатів із заздалегідь заданими кількісними та якісними показниками та відповідає критеріям технологічності [298 с. 38]. Це положення

стало технологічним підґрунтям проектування моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Упровадження технологічного підходу до вирішення проблем підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності означає наукову обґрунтованість кожного елементу, етапу для досягнення максимально ефективного результату, а вдосконалення освітнього процесу відбувається шляхом його технологічної переорієнтації за результатами діагностування.

Спираючись на виокремлені методологічні підходи, ми визначили певні закономірності та принципи, за умов урахування яких можна сподіватися на досягнення очікуваних результатів.

Відомо, що у науково-педагогічній теорії закономірності становлять основу практичної організації навчального процесу. З урахуванням положень теорії та практики підготовки майбутніх юристів можна виділити такі закономірності формування їх готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності: спрямованість навчально-виховного процесу на формування зазначеної готовності; формування позитивного ставлення до обраної професії та на основі цього – розвиток мотиваційної сфери, формування позитивних настанов, прагнень до оволодіння конфліктологічними знаннями та вміннями; урахування прикладних аспектів конфліктологічної спрямованості при викладанні загальнонаукових та спеціальних навчальних дисциплін; дотримання вимог нормативно-правових актів, у яких регламентується діяльність юристів та визначено вимоги до майбутніх фахівців юридичної сфери; урахування індивідуальних якостей та можливостей кожного студента; оптимальне поєднання форм, методів та засобів навчання, компетентне педагогічне керівництво у навчально-виховному процесі; використання можливостей взаємовпливу та взаємонавчання у студентському колективі для стимулювання пізнавальної активності майбутніх фахівців; забезпечення можливості для саморозвитку, самовдосконалення та самоаналізу, що передбачає якісні зміни особистості; забезпечення зворотного зв'язку для засвоєння змісту навчання та розвитку особистісних якостей суб'єктів цього процесу; використання комплексного підходу до формування усіх компонентів

готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, що сприятиме підвищенню рівня їх професіоналізму.

Визначення закономірностей та врахування недоліків системи підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності дозволяють нам узагальнити дидактичні принципи побудови навчально-виховного процесу у ВНЗ, дотримання яких дозволить підвищити ефективність формування у студентів зазначеної готовності. Саме принципи є ключовими засадами діяльності суб'єктів цього процесу. Зокрема, можна виділити такі принципи: системності та послідовності, науковості, інтегративності, професійної спрямованості, контекстного навчання, гуманізації, само детермінації та внутрішньої свободи особистості.

Дотримання *принципу системності та послідовності* передбачає визначення певного порядку використання форм і методів підготовки майбутніх юристів до запобігання професійних конфліктів, чітке планування процесу формування зазначеної готовності в організації навчального процесу. Він детермінує професійну підготовку майбутніх юристів у системному взаємозв'язку мети, завдань, організації підготовки, методичного забезпечення, критеріїв і показників та спрямований на результат – належний рівень готовності до зазначеного виду діяльності. Цей принцип передбачає, що знання у галузі запобігання конфліктам та превентивні вміння, які формуються в процесі професійної підготовки, повинні бути нерозривно пов'язані між собою та утворювати цілісну систему. На думку В. Ягупова [96, с. 160], впроваджуючи зазначений принцип у професійну підготовку майбутніх юристів, необхідно дотримуватись певних правил: структурувати зміст теоретичного матеріалу та логічно розподіляти його; переходити від простих форм і засобів до більш складних; чітко виокремлювати головне у навчальному матеріалі, який вивчають студенти; враховувати особливості майбутньої професійної діяльності під час вивчення теоретичного матеріалу з правової конфліктології.

Принцип науковості передбачає, що усі рішення, які приймаються в процесі організації навчально-пізнавальної діяльності студентів мають

базуватися на об'єктивних наукових конфліктологічних фактах і наукових підходах, з огляду на що, увесь навчальний матеріал, який мають вивчити майбутні юристи, має бути науково обґрунтованим. Дотримання даного принципу вимагає: забезпечення тісного зв'язку навчального матеріалу з практичною діяльністю майбутнього фахівця загальноосвітнього навчального закладу; розкриття причинно-наслідкових зв'язків конфліктологічних явищ; професійний підбір навчальних матеріалів з урахуванням сучасних досліджень даної проблематики. Згідно з поглядами В. Ягупова [96, с. 160], даний принцип повинен підкріплюватися правилами: відбір теоретичного матеріалу з урахуванням останніх досягнень правової конфліктології; наукова організація та проведення лекційних і семінарських занять на основі використання сучасних наукових підходів; популяризація українських конфліктологічних надбань правової спрямованості.

Принцип інтегративності пов'язаний, з одного боку, зі статичною властивістю системи зберігати стан взаємозалежності своїх елементів, узгодженості їх функціонування, з іншого – з динамічністю процесу, який виражається у формуванні та зміцненні єдності системи. Суть інтеграції – у пошуку єдиного об'єднуючого джерела і, як наслідок, у створенні нового інтегрованого змісту. Міжпредметна інтеграція має на меті об'єднати споріднені блоки знань із різних навчальних дисциплін навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприйняття, мислення, почуттів студентів. Це дає можливість пізнавати явище з різних боків, досягнути цілісності знань. У дослідженні проведено аналіз інтеграції конфліктології з правовими та загальноосвітніми дисциплінами, визначено її роль у формуванні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На нашу думку, глибоке вивчення правової конфліктології необхідне не тільки для підвищення якості підготовки студентів, а й для формування загальної юридичної культури, для фундаментального засвоєння сучасного права.

Принцип професійної спрямованості передбачає проектування змісту навчання у контексті майбутньої професійної діяльності. Він визначає

необхідність органічного поєднання загальнопрофесійної, професійної освіти і життєвого досвіду майбутніх юристів та орієнтує на цілеспрямоване навчання студентів застосовувати опановані знання у майбутній практичній діяльності. Реалізація у практичній підготовці майбутніх юристів цього принципу відбувається завдяки відбору теоретичного та практичного матеріалу відповідного змісту, що спрямовується на формування усвідомлення студентами важливості знань з правової конфліктології для майбутньої професійної діяльності; набуття ними умінь і навичок, необхідних для успішного засвоєння дисциплін професійної та практичної підготовки. Даний принцип буде ефективним за умов дотримання таких правил: цілеспрямоване використання педагогічних засобів, що уможливають засвоєння студентами передбачених програмами конфліктологічних знань, формування умінь і навичок правової спрямованості; формування інтересу і ціннісне ставлення до вивчення навчальних дисциплін правового конфліктологічного змісту.

Принцип контекстного навчання близький за змістом до попереднього. Він надає можливість зберегти сутність навчання й адаптувати його до різних етапів процесу формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Підтримуючи погляди А. Вербицького [66], вважаємо, що за умов: розуміння індивідуальної значущості знань, умінь і навичок та забезпечення особистісно-змістового включення студентів у навчальну діяльність; наявності цілісної інформації про сутність, структуру і функції професійної діяльності; послідовного переходу від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності; проблемного й діалогічного спілкування у системах „студент – викладач” і „студент – студент”; диференційованого підходу до відбору змісту та методів організації професійної підготовки забезпечується діяльнісний характер процесу навчання, його динамічність.

Принцип гуманізації забезпечує розвиток особистості юриста у відповідності з духовними цінностями загальнолюдської культури. Гуманізація – це не лише орієнтація навчального закладу на студента, повага до його особистості, довіра до нього, але це, що найголовніше, створення

максимально сприятливих умов для розкриття і розвитку його здібностей, для його самовизначення, які співзвучні з його особистісними цілями та інтересами [101]. Гуманізація навчального процесу відбувається завдяки переходу від імперативно-директивного до демократично-рівноправного та від монологічного до діалогічного способів спілкування між викладачем та студентом. Таким чином, принцип гуманізації передбачає таку систему взаємовідносин, у яких кожен студент стає суб'єктом педагогічного процесу, а його умови дають можливість кожному майбутньому фахівцю як найповніше розвинути, сформувати загальнолюдські цінності, розкрити свої неповторні національні та особисті риси [96].

Принцип самодетермінації та внутрішньої свободи особистості передбачає свідоме, рефлексивне визначення та усвідомлення студентом власної діяльності у вирішенні завдань превентивно-прогностичного характеру з метою набуття конфліктологічного досвіду майбутнього особистісного становлення у професійній сфері. За таких умов студенти мають можливість регулювати зміст, напрямок й процес власної навчальної активності на основі внутрішніх мотиваційних, цільових та ціннісно-сміслових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх умов, унаслідок чого активність стає відносно незалежною від них. Цей принцип реалізується за допомогою використання у навчальній діяльності диференційованих творчих завдань, складність яких студент має обирати відповідно до своїх здібностей та інтересів з подальшим їх самостійним вирішенням. Це дає можливість майбутнім фахівцям самореалізуватися у різновидах інтерактивної діяльності, яка має бути внутрішньо вільною та передбачатиме розвинену здатність до самоконтролю та відповідальності за власні успіхи і помилки.

Зазначені принципи, з одного боку, конкретизують визначені вище закономірності, а з іншого – забезпечують дотримання їх в професійній підготовці через впровадження відповідних вимог. Таким чином, урахування описаних закономірностей та дотримання визначених принципів дозволить зробити висновок про завершеність процесу формування у майбутніх юристів готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності та, за умови

позитивної динаміки в рівнях розвитку цієї якості, констатувати дієвість розробленої моделі.

Описуючи другий – *діагностичний* – блок моделі, наголосимо на його значущості, адже діагностика є обов'язковим компонентом освітнього процесу, за допомогою якого з'ясовується, чи досягнута поставлена мета. Сучасні науковці по-різному визначають педагогічну діагностику: як компонент педагогічного процесу [104; 363]; як підрозділ педагогіки [71, с. 56], як прикладну науку [1, с. 42]; як спеціальну галузь педагогіки [251, с. 8], як особливий вид педагогічної діяльності [379, с. 67]. Нам імпонує думка І. Підласого, за яким „діагностика – це прояснення всіх обставин протікання дидактичного процесу, точне визначення його результатів. Без діагностики неможливе ефективне управління дидактичним процесом, досягнення оптимальних для наявних умов результатів” [284, с. 313].

Розділяючи думки О. Матвеевої, відмітимо взаємозв'язок між поняттями „педагогічна діагностика” та „якість освіти” у межах перетину їх з поняттями „норма” та „стандарт”, оскільки якість освіти виявляється за відповідністю сформованості соціально-професійної компетентності випускника стандарту вищої освіти (нормі), а педагогічна діагностика визначає відповідність стану об'єкта діагностування стандарту (нормі) під час державної атестації [241]. Отже, у межах нашого дослідження якість конфліктологічної підготовки майбутнього юриста визначається відповідністю стандарту освіти сформованості конфліктологічної компетентності випускника, зокрема його готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Діагностичний блок нашої моделі призначений для визначення вихідного стану сформованості зазначеної готовності. Підтримуючи погляди В. Аванесова [1, с. 42], який виокремив сфери діагностики за аналогією з трьома основними функціями освітнього процесу (виховання, освіта й навчання), ми передбачили проведення діагностичного зрізу: у сфері виховання (виявлення й вимірювання складу і структури життєвих установок особистості, які торкаються мотиваційного комплексу навчальної та професійної діяльності юристів; особистісних характеристик майбутнього юриста, важливих для

запобігання конфліктам у професійній діяльності); у сфері навчання (визначення рівня оволодіння конфліктологічними знаннями, уміннями й навичками, що набуваються у межах ВНЗ); у сфері освіти (визначення рівня розвитку особистості й оволодіння системою конфліктологічних знань про способи превентивної діяльності).

Педагогічна діагностика готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності – цілеспрямований, організований та керований процес, який відбувається у два етапи: перший – спрямований на отримання інформації про вихідний стан сформованості зазначеної готовності, що підтверджує або не підтверджує якість існуючих структурних компонентів освітнього процесу, другий – передбачає визначення сформованості готовності до запобігання конфліктам під час державної атестації як відповідності стандарту освіти. Це пов'язує діагностичний блок нашої моделі з оцінювально-коригувальним, який буде описано далі у роботі.

Третій блок моделі – *змістово-організаційний* – охоплює систему знань, умінь та досвіду професійно-превентивної діяльності, засвоєння яких за умов впровадження моделі сприятиме формуванню готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Аналіз теорії і практики конфліктологічної підготовки майбутніх юристів дозволив виявити низку недоліків, серед яких: 1) у цілях професійної підготовки юристів конфліктологічний компонент представлений контекстно; 2) зміст навчання, спрямованого на досягнення готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, не відображається у професійних, соціально-гуманітарних дисциплінах, а має фрагментарний, дифузний характер, що не забезпечує відповідного рівня їх підготовки.

Отже, головним завданням третього блоку моделі вважаємо визначення чіткої організації діяльності студентів та науково-педагогічного складу через встановлення порядку їх взаємодії щодо змісту професійно-превентивної підготовки майбутніх юристів.

Визначити зміст процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності означає передбачити потребу в обсязі

інформації, необхідній студенту для здійснення профілактики та попередження виникнення професійно спрямованих конфліктів, забезпечення спроможності виконувати функції медіатора, що відповідає новим запитам ринку праці.

При обґрунтуванні наповнення третього блоку моделі ми враховували той факт, що зміст готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам повинен охоплювати її мотиваційний, гносеологічний, операційний та особистісний компоненти, які є єдиним цілим однієї якості та виявляються при їх взаємодії. Таким чином, він має бути спрямований на формування позитивного ставлення студентів до конфліктологічних знань, усвідомлення їх як особистісної цінності; вміщувати комплекс знань, практичних умінь і навичок, потрібних для виконання майбутніми фахівцями професійно-превентивних функцій; орієнтувати студентів на усвідомлення системи загальнолюдських гуманістичних цінностей, цінностей комунікації (між людьми, спільнотами, світоглядними позиціями), власних цінностей.

Наголошуючи на необхідності поступального професійного розвитку студентів в умовах модельованої, імітованої або реальної професійної діяльності, у змістово-організаційному блоці формування готовності передбачено поетапний перехід від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності майбутніх фахівців. З огляду на це, охарактеризуємо етапи підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам, котрі визначено як підготовчий, навчальний, моделюючий та практичний.

Метою першого – *підготовчого етапу* – є формування теоретичних знань студентів про сутність, зміст, структуру та значущість професійно-превентивної діяльності майбутніх юристів і стимулювання подальшого розвитку їхніх мотивів щодо опанування цим видом діяльності.

На другому – *навчальному етапі* – відбувається усвідомлення студентами мети виконання превентивних дій, осмислення їх операційного складу. Під час виконання відповідних завдань значна увага має приділятися оволодінню студентами навичками реалізації таких розумових операцій, як аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція тощо.

Третій – *операційний етап* – має дослідно-евристичний характер та спрямовується на застосування студентами умінь запобігання конфліктам для вирішення проблемних ситуацій та завдань. На цьому етапі відбувається перенесення відомих знань на нові об'єкти (явища, процеси).

Четвертий етап – *практичний* – має дослідно-творчий характер та передбачає застосування умінь запобігання конфліктам у практичній діяльності юриста в умовах проходження професійно-юридичної практики.

З огляду на той факт, що процес підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам спирається на інтеграцію знань із різних дисциплін спеціальної підготовки майбутніх фахівців, для досягнення поставленої мети нами оновлено зміст навчальних дисциплін, які, на нашу думку, пов'язані з правовою конфліктологією і у процесі вивчення яких можна створити найкращі умови для засвоєння студентами знань і формування зазначеної готовності. До низки цих дисциплін віднесено такі: „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”. Оновлення навчальних дисциплін передбачає розширення змісту навчальних програм завдяки їх доповненню й збагаченню теоретичними знаннями щодо сутності правового конфлікту, його видів, функцій, особливостей перебігу на різних етапах розвитку, ролі та можливостей регулювання у сучасному суспільстві; технологій та правил раціональної поведінки для запобігання, розв'язання й усунення правового конфлікту; основних професійних конфліктологічних умінь, якими має володіти юрист; стратегій та тактик здійснення превентивної діяльності, а також збільшенню кількості годин, відведених на практичні заняття та самостійну роботу студентів через упровадження інтерактивних технологій навчання. Здійснена робота з оновлення навчальних дисциплін узагальнена у табл. 2.1.

На нашу думку, зміст зазначених дисциплін має реалізовуватись в таких аспектах: пізнавальному (формування уявлень про особливості правового конфлікту в сфері професійної діяльності юриста, підходи вітчизняних та зарубіжних фахівців щодо стратегій запобігання, попередження, подолання конфліктних ситуацій); розвивальному (розвиток умінь запобігання

конфліктам); виховному (оволодіння професійними цінностями, морально-етичними нормами, професійно значущими якостями); навчальному (формування навичок здійснення превентивної професійної діяльності).

Таблиця 2.1

Оновлення змісту навчальних дисциплін з метою підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам

Навчальна дисципліна	Зміст оновлення навчальної дисципліни
Вступ до юриспруденції (I семестр)	Професіограми діяльності юриста: конфліктологічний аспект. Проблемні ситуації у практиці правоосвітніх відносин. Моделювання проблемних ситуацій у прикладних галузях юриспруденції. Готовність до запобігання конфліктам як актуальний компонент професійної компетентності сучасного юриста. Роль та місце умінь запобігати конфліктам у професійній діяльності юриста. Характеристика превентивної діяльності юриста. Розвиток та практичне застосування медіації у світі та Україні.
Історія України: державно-правовий контекст (I семестр)	Взаємозалежність права і соціальної конфліктності: історико-антропологічний аспект. Історико-філософські погляди українських мислителів та думки сучасних науковців стосовно розвитку уявлень про сутність, ознаки, типи конфліктів у системі правовідносин.
Юридична деонтологія (I семестр)	Конфлікти в праві та роль юриста у їх запобіганні та вирішенні. Принцип безконфліктної взаємодії як основа здійснення юридичної діяльності. Система загальнолюдських гуманістичних цінностей (добро, істина, толерантність, справедливість) як основа професійної комунікації юристів. Психолого-правова характеристика професійного спілкування юриста.
Юридична психологія (V семестр)	Психологічні концепції ставлення до конфліктів. Особистість в умовах правового конфлікту. Психологічні характеристики конфліктних особистостей. Методики діагностики когнітивного, операційного, особистісного компонентів психологічної готовності юриста до професійної діяльності в умовах конфлікту. Формування конструктивної поведінки юриста у конфліктних ситуаціях.

Окрім цього, з метою набуття студентами теоретичних знань і практичних умінь у галузі правової конфліктології нами розроблено спеціальний курс „Основи правової конфліктології”, який введено у навчальний план студентів експериментальної групи у VII семестрі; його зміст органічно

поєднується зі змістом вищезазначених дисциплін, знання з яких стали підґрунтям для засвоєння даної дисципліни.

Курс „Основи правової конфліктології” відноситься до дисциплін варіативної частини професійного циклу і містить два модулі: 1. Правовий конфлікт як феномен правової дійсності. 2. Управління конфліктами у системі правовідносин (див. додаток А).

Завдання курсу: набуття студентами теоретичних знань із проблем правової конфліктології; формування у студентів навчально-професійних мотивів та готовності до здійснення діяльності з запобігання та вирішення правових конфліктів; оволодіння студентами практичними навичками запобігання та розв’язання правових конфліктів різних рівнів; підвищення рівня конфліктологічної компетенції майбутніх правознавців; формування у студентів вмінь організації та проведення переговорів з установкою на співпрацю, надання посередницьких послуг; оволодіння засобами діагностики та профілактики конфліктної ситуації у системі правовідносин.

Програма дисципліни розрахована на 114 годин, із яких: лекційних – 18 годин, практичних занять – 18 годин, індивідуальної роботи – 6 годин, самостійної роботи – 72 години (додаток А).

Вважаємо, що знання, отримані в процесі вивчення курсу, стануть для студентів міцним підґрунтям для здійснення діяльності щодо запобігання та вирішення правових конфліктів. Із цією метою зміст курсу спроектований як предмет навчальної діяльності майбутнього фахівця, щоб засвоєння здійснювалось у зазначеному контексті, де знання виконуватимуть функцію орієнтувальної основи, засобів її регуляції, а форми організації навчальної роботи виступатимуть як форми відтворення змісту, що засвоюється. Дана позиція реалізована через систему практичних занять, позааудиторної і дослідної роботи.

Після закінчення спецкурсу студент повинен:

– **знати:** місце та роль правової конфліктології в системі професійної підготовки юриста; історичні тенденції розвитку, методи та напрямки сучасних наукових досліджень в галузі правової конфліктології; природу правового конфлікту, чинники, що зумовлюють його виникнення, структурну

характеристику, типологію, динаміку розвитку правових конфліктів; конфліктологічну специфіку видів юридичної діяльності (адвокатська та нотаріальна практика, суддівство, слідча діяльність, діяльність органів прокуратури); психологічні особливості та моделі поведінки особистості в умовах правового конфлікту; типи конфліктних особистостей; можливості психологічного захисту особистості в ситуації правового конфлікту; технології конструктивної поведінки юриста в умовах правового конфлікту; поняття, сутність, принципи, стадії, етапи, структуру, заходи та засоби превентивної діяльності юриста; форми, критерії, умови та засоби вирішення правового конфлікту; стратегії та засоби розв'язання конфліктів у системі правовідносин; альтернативні засоби вирішення правових конфліктів; історію виникнення та сучасний стан розвитку медіації; роль медіатора у процесі запобігання та вирішення правових конфліктів; стадії медіативного процесу.

– *уміти* проводити діагностику конфліктних ситуацій, виявляти справжні інтереси сторін; прогнозувати можливе виникнення й розвиток правових конфліктів; вдало поєднувати методи, прийоми та засоби запобігання конфліктам у професійній діяльності; визначати найбільш ефективні стратегії і тактики подолання конфлікту та застосовувати їх; використовувати методики психологічного захисту в конфліктних ситуаціях; виявляти чинники соціальних конфліктів у окремому трудовому колективі, організації, розробляти конкретні рекомендації щодо управління різними видами конфліктів; використовувати медіацію в юридичній практиці; вибудовувати діалогічну взаємодію з суб'єктами професійної діяльності в складних ситуаціях (проблемних, конфліктних, кризових, екстремальних); встановлювати професійно вмотивовані контакти зі співробітниками, підлеглими, керівництвом, клієнтами на основі відкритості, довіри, співпереживання; уникати реплік і висловлювань, психологічних бар'єрів та незручностей, що створюють перешкоди для професійної взаємодії; володіти конструктивними стилями поведінки в конфліктній ситуації; бути наполегливим і принциповим у відстоюванні прийнятих рішень; створювати довірливі відносини; розуміти внутрішній світ співрозмовника, його особливості, настрої, мотиви, наявний психічний стан,

прогнозувати його поведінку; дотримуватися моральних норм юридичної діяльності тощо.

Вищезазначений зміст навчання має виробити систему дій, спрямованих на застосування отриманих знань, умінь та особистого досвіду у галузі запобігання конфліктам під час вирішення різноманітних професійних завдань конфліктологічного характеру. Зазначеного можна досягти шляхом технологічного забезпечення процесу професійної підготовки майбутніх юристів, що передбачає застосування розмаїття інтерактивних методів навчання, серед яких: діалогічно-дискусійні; ігрові; ситуаційного навчання (кейс-метод), виконання професійно спрямованих вправ, тренінгів, які мають реалізовуватися під час проведення лекційних та практичних занять. Вибір вищезазначених методів здійснено з урахуванням поглядів провідних педагогів (О. Безпалько [23], І. Белоновська [28], А. Вербицький [66], Н. Волкова [70], О. Кобрій [190], С. Кожушко [195], В. Краєвський [21], О. Лукашенок [234], Л. Порохня [290], О. Пометун [287], Т. Поясок [291], Г. Селевко [320] та ін.). Розглянемо можливості інтерактивних технологій у процесі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Діалогічно-дискусійні технології. Рівень та характер превентивної діяльності юриста, перш за все, визначається якістю засвоєних загально-теоретичних та спеціальних знань у галузі правової конфліктології, які студенти отримують при вивченні відповідних дисциплін. Їх мета – сформувати у студентів понятійний апарат у галузі правової конфліктології, познайомити зі специфікою, методами, засобами та прийомами здійснення превентивної діяльності. На нашу думку, саме група діалогічно-дискусійних технологій є провідною у засвоєнні студентами-юристами практично спрямованого теоретичного матеріалу.

Аналіз наукових робіт [66; 70; 170; 195; 256 та ін.] дозволив нам визначити відповідність діалогічно-дискусійних технологій навчання (діалог, дискусія (круглий стіл, засідання експертної групи, симпозіум, дебати, мозковий штурм та ін.), інформаційно-комунікаційні технології (чат, телекомунікаційний проект, вебінар), комп'ютерні стратегічні стимулятори) цілям і завданням досліджуваного нами поняття „готовність до запобігання

конфліктам”, з’ясувати їх основні характеристики та описати можливості таких технологій у процесі формування зазначеної готовності (див. табл 2.2).

Таблиця 2.2

Можливості діалогічно-дискусійних технологій щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Критерії готовності до запобігання конфліктам	Можливості діалогічно-дискусійних технологій
мотиваційний	Комунікативна спрямованість діалогічно-дискусійних технологій дозволяє усунути відносну пасивність студентів та активізувати їх мотиваційну сферу, дає можливість майбутнім фахівцям визначити особистісний сенс навчальної діяльності, пов’язаний з підвищенням інтересу до отримання конфліктологічних занять правового характеру.
гносеологічний	Застосування у навчальному процесі прийомів діалогічно-дискусійних технологій сприяє актуалізації вже відомих та накопиченню нових теоретичних знань, які дають можливість використовувати їх у діяльності юриста з запобігання конфліктам.
операційний	Використання методів та прийомів діалогічно-дискусійних технологій, зокрема брейнстормінг, „дерево рішень”, синектика, „займи позицію”, „вогонь по ведучому”, „передача повноважень”, „зміна вагових категорій” дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів, розвинути критичність, варіативність та гнучкість мислення, самостійність аналізу фактів, здатність виробляти, обговорювати та відстоювати власну позицію, формулювати програму дій, що стосуються запобігання конфліктам в їх професійній сфері.
особистісний	Завдяки використанню лекцій-діалогів, проблемних лекцій, лекцій-конференцій, лекцій-візуалізацій виникає можливість створення ситуацій для саморефлексії, самооцінки студентами реального рівня особистісного розвитку і вироблення на цій основі програми саморозвитку.

Як бачимо (табл 2.2), застосування діалогічно-дискусійних технологій дозволяє активізувати пізнавальну діяльність студентів, підвищити навчальну та професійну мотивацію, створити оптимальні умови для освіти та самоосвіти,

забезпечити розвиток гнучкості, критичності, варіативності мислення, що сприяє формуванню готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності у процесі їх навчання у вищому навчальному закладі.

Ігрові інтерактивні технології. Упровадження ігрових методів навчання у процес підготовки майбутніх юристів передбачає багаторазове програвання ймовірнісних конфліктних ситуацій, що виникають у професійній діяльності фахівців галузі юриспруденції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Можливості ігрових інтерактивних технологій щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Критерії готовності до запобігання конфліктам	Можливості ігрових інтерактивних технологій
мотиваційний	Ігровий азарт, можливість іти на ризик без побоювань збуджують допитливість студентів щодо способів запобігання та вирішення конфліктних ситуацій в ігровому середовищі і посилюють професійно-спрямований інтерес; мотивують до навчання, оскільки сприяють появі нових уявлень та ціннісних орієнтацій, які ґрунтуються на отриманому досвіді.
гносеологічний	Позитивні емоції, що супроводжують процес пошуку в процесі застосування ігрових технологій, дозволяють отримати знання з проблем правової конфліктології, сформуванню цілісного уявлення про превентивну діяльність юриста.
операційний	Відображаючи різні сфери діяльності фахівця, ігрові технології сприяють опануванню студентом досвідом превентивної діяльності шляхом подолання типових труднощів у застосуванні на практиці фахових знань, подібної до тієї, яку він буде виконувати у професійному житті; дозволяють сприймати та аналізувати інформацію, виділяти фактори та умови, що впливають на конфліктну ситуацію, робити висновки.
особистісний	Сприяють розвитку особистості, створюють тривалу зацікавленість у саморозвитку та розкритті свого потенціалу; дозволяють проводити контроль, оцінку, узагальнення отриманих результатів своєї діяльності, нести відповідальність за прийняті рішення.

Вони спрямовані на оволодіння студентами умінь запобігання виникнення конфліктних ситуацій, зменшення їх кількості; подолання деструктивних наслідків конфліктів; спрямування конфліктів у конструктивне русло.

Отже, послугування ігровими інтерактивними технологіями в процесі навчання студентів у ВНЗ дозволяє стимулювати їх пізнавальну мотивацію; розвивати теоретичне та професійно-превентивне практичне мислення у фаховій сфері; формувати цілісне уявлення про майбутню превентивну діяльність; набувати досвіду у прийнятті рішень; розкривати власний професійний потенціал.

Технології ситуаційного навчання. Цей вид технологій передбачає подання матеріалу, що вивчається, у вигляді сукупності творчих завдань, по-різному пов'язаних із життєво-змістовою, майбутньою професійною діяльністю студентів. До таких технологій ми відносимо моделювання проблемних ситуацій, технологію case-study (ситуаційне моделювання), ситуаційні вправи тощо (табл. 2.4). Враховуючи те, що превентивна діяльність юриста є актом складної розумової діяльності фахівця, вважаємо ефективним педагогічним засобом формування та розвитку його професійного мислення, розв'язання у процесі навчання проблемних ситуацій конфліктологічного характеру.

Зазначимо, що юридична ситуація (єдина, цілісна, відносно стабільна сукупність обставин, що випадково склалася за певних умов та часу, підлягає правовому вирішенню, має ймовірнісний характер, характеризується повторенням та конфліктністю [29, с. 28] за своєю сутністю та по факту є проблемною, отже, на нашу думку, зміст юридичної освіти повинен будуватися на вивченні різноманітних правових ситуацій, що представлені як вихідна ланка права. З цією метою нами було розроблено банк проблемних ситуацій для викладачів вишів щодо формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності (див. додаток Б).

Аналіз можливостей інтерактивних технологій навчання дозволив нам визначити доцільність їх використання на кожному етапі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Можливості технологій ситуаційного навчання щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Критерії готовності до запобігання конфліктам	Можливості технологій ситуаційного навчання
мотиваційний	Наявність певного протиріччя проблемних ситуацій, що розв'язується з застосуванням засобів пізнання, продукує особистісну значущість змодельованої ситуації для фахівця, сприяє досягненню мотивації успіху, стимулює його інтерес до професійних проблем юристів, актуалізує відповідальне ставлення до навчальної та професійної діяльності.
гносеологічний	Спрямування технологій на самостійний пошук студентами нових знань розширює поле правових знань, забезпечує особливий тип аналітичного та стратегічного мислення, формує глибину переконань, міцність засвоєння теоретичних знань в галузі правової конфліктології, досвід їх застосування у практичній діяльності.
операційний	Використання технологій ситуаційного навчання інтенсифікує у студентів уміння правового вирішення проблемних ситуацій з урахуванням мінливих функцій та стереотипів поведінки учасників конфлікту; дозволяє отримати базу для перевірки теорії, дослідження ідей, виявлення закономірностей, взаємозв'язків, формулювання гіпотез. Пошук студентами шляхів розв'язання протиріч та суперечок правового характеру спонукає їх до прогнозування варіантів подальшого розвитку конфліктних ситуацій і, як наслідок, вироблення стратегій їх запобігання.
особистісний	Застосування зазначених технологій формує самостійність оцінки та вибору правової позиції студентів при взаємодії з суб'єктами навчального процесу; сприяє розвитку усвідомленості та підвищення відповідальності за прийняті рішення, здатності оцінити результати своєї діяльності, що забезпечує адекватну самооцінку.

Так, метою *підготовчого етапу* є формування теоретичних знань про сутність, зміст, структуру, значущість конфліктологічних знань та умінь правового характеру в професійній діяльності юриста, стимулювання розвитку мотивів щодо опанування необхідними для здійснення превентивної діяльності

уміннями шляхом оновлення змісту навчальних дисциплін та в результаті ознайомлення з теоретичною частиною спецкурсу „Основи правової конфліктології”. На нашу думку, під час засвоєння теоретичного матеріалу доцільно послуговуватися діалогічно-дискусійними технологіями навчання, що обумовлено можливістю трансформації традиційного навчального процесу у співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці). Реалізація зазначених технологій визначає рівноправність, рівнозначність суб’єктів навчання (студентів і викладача).

Активна участь студентів забезпечується такими прийомами: запитання до аудиторії, коментування, голосова розрядка, гумористична репліка або казус, педагогічне авансування, „театральна пауза”, „перенесення дискусії на діяльність”, „передача повноважень”, „зміна вагових категорій”, „навмисна помилка” тощо. Використання таких прийомів оптимізації діалогічного спілкування сприяє глибокому усвідомленню студентами питань, пов’язаних із майбутньою превентивною діяльністю, а отже із формуванням готовності до запобігання конфліктам. На цьому етапі також передбачено термінологічні диктанти; відгадування кросвордів; виконання завдань на картках, де необхідно вставити пропущені терміни; спеціально організовані бесіди, диспути, спрямовані на засвоєння майбутніми юристами понять, що стосуються правової конфліктології; завдання, які передбачають пошук і виправлення у підготовленому тексті навмисно зроблених помилок чи неузгодженостей у застосуванні термінів.

Таким чином, на підготовчому етапі студенти отримують теоретичну базу з питань правової конфліктології та оволодівають термінологічним апаратом, необхідним для подальшого формування готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

На другому, *навчальному етапі* передбачено підготовку майбутніх юристів до запобігання конфліктам на ґрунті алгоритмізованих дій, що вимагає виконання майбутніми фахівцями відповідних вправ та нескладних завдань із вичерпними умовами, основною метою яких є засвоєння дій, спроектованих викладачем. Завдання, які пропонуються студентам, поступово ускладнюються

від дій за зразком, аналогією, алгоритмом до дій, що призводять до теоретичного відкриття або постановки нової проблеми. Спочатку студенти виконують завдання з підказкою, потім завдання, які стосуються їх життєвого досвіду, далі майбутні фахівці самостійно прогнозують виникнення конфліктних ситуацій та розробляють дії щодо їх запобігання за певною алгоритмічною послідовністю: визначають об'єкт ймовірної конфліктної ситуації; з'ясовують його характеристики; дають оцінку факторам, що можуть детермінувати конфлікт; аналізують взаємовідносини між учасниками суперечки; формулюють проблему та пропонують можливі варіанти виходу з ситуації та оцінюють їх за критерієм оптимальності; складають план превентивної діяльності. Виконання вправ та завдань даного типу допомагає студентам більш чітко уявити роль отриманих конфліктологічних знань правової спрямованості, навичок і вмінь майбутньої превентивної діяльності, виявити власну активність і самостійність.

Наголосимо, що у зв'язку з мінливим та діалектичним характером діяльності юриста із запобігання конфліктам, вона в цілому не може піддаватися алгоритмізації, але певні його дії можуть бути формалізовані. Це стосується сприйняття існуючої або ймовірної конфліктної ситуації, осмислення її на основі встановлення зв'язків між елементами, визначення проблеми та формулювання на її основі завдань, спрямованих на запобігання або вирішення суперечки. Вважаємо, що така алгоритмізація не виключає креативний характер діяльності юриста, адже у конкретній або ймовірній професійній конфліктній ситуації, володіючи технологічними закономірностями та набором професійно-значущих умінь, юрист синтезує існуючі знання та організовує свою діяльність, спрямувавши її на запобігання або позитивне вирішення протиріччя.

Отже, результатом навчального етапу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності є сформованість зовнішніх дій їх професійно-превентивної діяльності.

Головним завданням *операційного етапу* є вироблення у студентів навичок здійснення професійно-превентивної діяльності залежно від обставин,

що передбачає апробацію різних стратегій та запобіжних тактик, винайденню лінії поведінки у різноманітних конфліктологічних ситуаціях правової спрямованості, підвищенню у майбутніх фахівців здатності до вияву особистісної позиції та аргументації власної думки, яка у даному випадку відіграє роль специфічного навчально-виховного засобу. На цьому етапі в процесі підготовки майбутніх юристів доцільно застосовувати різні види ігрових технологій, технологій ситуаційного навчання, проектну технологію, тренінги костюм. Результатом операційного етапу є сформованість у правознавців внутрішніх дій професійно-превентивної діяльності.

Реалізація *практичного етапу* процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, на нашу думку, відбувається під час проходження студентами різних видів практики, що являє собою цілісну відносно самостійну систему планомірної, послідовної практичної підготовки майбутніх юристів до професійної діяльності на основі щільного зв'язку з вивченням науково-теоретичних основ побудови цієї діяльності.

Підтримуючи погляди вчених [91; 220; 231; 308 та ін.] вважаємо, що у процесі професійної практики відбувається актуалізація майбутніми фахівцями знань, засвоєних на попередніх етапах навчання; осмислення ними своїх дій і поведінки, у результаті чого збагачується теоретична база студентів, виробляється власна професійна позиція. Умови практичної діяльності, у ході якої студенти зустрічаються з багатьма конфліктними ситуаціями, дозволяють їм навчитися не тільки обмірковувати факти і явища, але і прогнозувати ймовірність виникнення суперечки, самостійно формулювати завдання, активно шукати найбільш ефективні способи їх запобігання та вирішення. Занурюючись в професійну атмосферу, аналізуючи та екстраполюючи розвиток конфліктних ситуацій у майбутнє, відокремлюючи істотне від несуттєвого, студенти набувають практичного досвіду вже в період навчання у ВНЗ. Завдяки зворотному зв'язку майбутні фахівці одразу отримують інформацію про результати своєї практичної діяльності, що дає можливість, порівнюючи їх із запланованими, коригувати і перетворювати цю діяльність відповідно до поставлених цілей, і таким чином здійснювати превентивну діяльність.

Цільовими завданнями професійної юридичної практики передбачено: проведення спостереження за діяльністю юриста, виявлення особливостей його превентивної діяльності у межах конкретного закладу; складання психолого-педагогічної характеристики юриста з урахуванням особливостей його професійної діяльності; підготовка й проведення дослідження згідно з завданням, поставленим керівником практики від вищого навчального закладу; складання, реалізація та коригування планів і програм відповідно до отриманих результатів.

Отже, у процесі професійно-юридичної практики відбувається закріплення та удосконалення сформованих на попередніх етапах навичок та умінь, що є підґрунтям для здійснення майбутньої діяльності правознавців із запобігання конфліктам. Результатом практичного етапу є сформованість у студентів готовності до запобігання конфліктам у їх професійній діяльності.

Зазначимо, що на всіх етапах підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам, вагомого значення набуває активна участь студентів у різних формах *позааудиторної роботи* (участь у роботі дискусійного клубу „Правознавець”; у зустрічах з юристами-медіаторами; написання есе, підготовка творчих проєктів; „peer education”; coaching, counseling; створення портфоліо), мета якої – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного, фізичного розвитку студентів у вільний від навчання час; підготовка їх до майбутньої превентивної діяльності; впровадження якісно нових форм і методів організації такої підготовки. Наголошуємо на необхідності професійно спрямованої позааудиторної роботи зі студентами, що передбачає створення навчальних ситуацій, складність яких поступово збільшується та вимагає від майбутніх фахівців самостійності, вольового напруження, емоційної налаштованості для розв’язання запропонованих завдань.

Особливого значення у процесі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам надаємо методу сучасного консультування та тренінгу – *coaching*, що являє собою систему реалізації соціального, особистісного і творчого потенціалу майбутнього фахівця та сприяє ефективному досягненню поставлених цілей, що виражаються у конкретних результатах. Цей метод відрізняється від класичного тренінгу тим, що коуч не дає порад та

рекомендацій, а шукає рішення разом із клієнтом; від психологічного консультування – спрямованістю мотивації особистості. Завдяки *coaching* майбутні фахівці мають можливість розширити галузь пізнання, підвищити ефективність та якість свого життя. Використовуючи недирективний підхід до навчання та розвитку, особистісний *coaching* представляє собою навчальний процес у вигляді структурованої бесіди коуча з клієнтом. За допомогою супроводжуючих питань, віддзеркалювання, спонукання, мотивуючого виклику та підтримуючого діалогу, фахівець допомагає клієнту розпізнати його цілі, розробити плани та стратегії, що ведуть до їх реалізації. Підтримуючи клієнта в реалізації планів, коуч сприяє усвідомленню персональної відповідальності за власне життя. У ході спільної праці плани коригуються таким чином, щоб максимально відповідати потребам клієнта та умовам його соціального оточення. Вважаємо, що використання цього методу, сприятиме підвищенню результативності навчання, зокрема в галузі правової конфліктології.

Крім того, на всіх етапах підготовки студентів до запобігання конфліктам, доцільним, на нашу думку, стане використання методу індивідуальних бесід – *counseling*, що трактується як професійна бесіда, діалог між співрозмовником-професіоналом і людиною, яка знаходиться в проблемній ситуації. Це свого роду форма підтримки майбутніх фахівців, що дозволяє їм сфокусованим поглядом подивитися на свої труднощі у роботі з клієнтами, а також проконсультуватися з іншим, як правило, більш досвідченим професіоналом. Особливого значення надаємо зустрічам з юристами-медіаторами, які в процесі *counseling* знайомлять майбутніх правознавців з досвідом посередницької діяльності у напрямку запобігання конфліктам. *Counseling* цінний переважно для початківців, тому що дозволяє майбутньому юристу певним чином розділити відповідальність із каунселлором за окремі аспекти роботи з клієнтами, тобто рятують їх від професійної самотності. У результаті такої взаємодії очікується вироблення умінь складання власного плану дій майбутнім юристом; оцінка ним власного рівня конфліктологічних знань, умінь і навичок правової спрямованості. У *coaching* та *counseling* багато спільного, а головна відмінність полягає в тому, що *counseling* займається вирішенням проблем, тоді як метою *coaching* є вдосконалення

ефективності у будь-якій справі.

Отже, за умови правильного підбору видів позааудиторної роботи студенти мають можливість набути первинного практичного досвіду, сформувати навички самостійних дій, пошуку власного професійного стилю діяльності. Важливою умовою є систематичність проведення позааудиторних заходів та їх зв'язок із навчальною та практичною діяльністю.

Рефлексивно-аналітичний блок розробленої моделі є надзвичайно вагомим, адже пов'язаний зі здатністю студентів до рефлексії – самопізнанні суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів на основі життєвого досвіду; осмислення власних дій та їх закономірностей; здатності свідомості зосереджуватися на самій собі [180]. Цей блок передбачає реалізацію таких основних завдань: озброєння майбутніх юристів методами та методиками, необхідними для здійснення аналізу та оцінювання власної превентивної діяльності в обраній галузі; стимулювання студентів до самоаналізу і самооцінювання власної превентивної діяльності та рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам.

Рефлексія аналітико-оцінювальної діяльності студентів виявляється в усвідомленні ними власних дій, у самопізнанні та виконує функцію самовизначення особистості. Розвиток індивідуальності та її особистісне й професійне становлення відбувається саме в процесі усвідомлення сенсу, який реалізується в конкретному сегменті життєвого процесу. Самосвідомість є початком мотивації, яка посилюється в міру розвитку потреб студента, і, перш за все, пізнавальних, освітніх. Рефлексія у даному випадку не лише забезпечує розуміння і коригування суб'єктивних цілей, зумовлює критерії утворення ієрархії мотивів, а й здійснює можливу переоцінку складності завдання, прогнозує наслідки передбачуваних дій тощо.

Важливого значення надаємо розвитку саморегуляції та самоконтролю студентів у процесі виконання превентивної діяльності, адже вдосконалення умінь запобігання конфліктам має відбуватися впродовж усієї професійної діяльності юриста, тому студенти мають проявляти рефлексивність і адекватно оцінювати результати цього процесу. Розвиток рефлексії дозволяє студенту

зрозуміти можливість вибору; обрати стратегію поведінки у проблемній ситуації; реалізувати її та оцінити ефективність; здійснити коригування поведінки; узагальнити, осмислити досвід своєї роботи, оцінити її з позиції соціальної значущості.

З метою вдосконалення рефлексивної складової готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів доцільним вважаємо використання: *портфоліо* як форми самозвіту студентів, в якому фіксуватимуться досягнення, недоліки, проблеми, які були вирішені в процесі здійснення майбутніми фахівцями превентивної діяльності; *наукових консультацій* як різновиду зворотного зв'язку, у процесі яких студентам буде надана допомога з боку викладачів та тьюторів у розумінні теоретичних аспектів чи практичних питань, що викликали складнощі у процесі оволодіння ними професійно-превентивною діяльністю; *технології сталкінгу*, що передбачає роботу з актуальними завданнями саморозуміння та самоприйняття та спрямована на відслідковування власних реакцій та станів, що виникають внаслідок зовнішнього впливу; *технології локбуку*, що спрямована на відпрацювання навичок самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, розвиток рефлексивних умінь, що є особливо актуальним в аспекті вирішення завдань формування готовності майбутніх фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Оцінювально-коригувальний блок передбачає контроль, аналіз та корекцію отриманих результатів експериментальної роботи щодо формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам. Основні завдання: вивчення динаміки змін у мотивації студентів щодо оволодіння конфліктологічними знаннями та уміннями правового характеру; проведення постійної діагностики результатів формування у студентів готовності до запобігання конфліктам за визначеними критеріями (мотиваційним, гносеологічним, операційним, особистісним); своєчасне фіксування недоліків чи помилок у формуванні готовності до запобігання конфліктам, визначення шляхів та засобів їх усунення, виявлення найбільш ефективних напрямів, методів та форм діяльності викладачів під час реалізації цього процесу і

поширення досвіду навчальної роботи.

Отже, презентована у параграфі модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності являє собою єдність цільового, діагностичного, змістово-організаційного, рефлексивно-аналітичного, оцінювально-коригувального компонентів. У наступному підрозділі буде здійснено опис формувального етапу експерименту, на якому відбувалася реалізація моделі, котра передбачала цілеспрямоване поетапне формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності у навчальній, позанавчальній діяльності, під час проходження виробничої практики.

2.2. Експериментальна перевірка моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності

Даний підрозділ присвячено опису експериментальної роботи з реалізації на практиці моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, яка спиралася на теоретичні позиції, обґрунтовані у попередньому підрозділі. Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності в процесі дослідження здійснювалася у чотири взаємопов'язані етапи: підготовчий, теоретичний, операційний та практичний.

Результатом першого етапу стало усвідомлення студентами особистісної значущості конфліктологічних умінь правової спрямованості для майбутньої професійно-превентивної діяльності, оволодіння теоретичними знаннями (усвідомлення власної потреби в оволодінні знаннями з проблеми правової конфліктології у діяльності юриста) та розумовими операціями, які є основою готовності, що формується, визначення мотивів діяльності студентів. Цьому сприяло послугування діалогічно-дискусійними технологіями навчання під час викладання спецкурсу, обраних для дослідження навчальних дисциплін та участь у позааудиторній роботі.

На другому етапі студенти отримували інформацію, необхідну для

здійснення превентивної діяльності. Результатом даного етапу стало оволодіння студентами діями, що складають структуру умінь запобігання конфліктам: діагностико-прогностична, конструктивно-проективна, організаційно-комунікативна групи. Операції, необхідні для формування зазначених груп умінь, відпрацьовувалися шляхом використання вправ, тестів, ситуаційних технологій та під час виконання самостійних, індивідуальних завдань та позааудиторної роботи.

Під час реалізації третього етапу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам увага акцентувалася на формуванні у них умінь діяти у нових мінливих професійних ситуаціях. Результатом цього етапу стала сформованість у майбутніх фахівців внутрішніх дій превентивного характеру шляхом моделювання проблемних ситуацій, організації ділових та імітаційних ігор, тренінгів та позааудиторної діяльності.

Четвертий, заключний, етап передбачав удосконалення тих умінь запобігання конфліктам, які ще не є достатньо сформованими і потребують відшліфування до моменту застосування їх у практичній діяльності. Даний етап був спрямований на ліквідацію ускладнень та помилок, коригування дій, закріплення знань, синтез окремих спонукань у єдине ціле – готовність до запобігання конфліктам. Результатом даного етапу стали сформовані всі групи запобіжних умінь, які є досконалими, відпрацьованими і можуть бути застосовані в професійних ситуаціях. Підвищенню ефективності процесу підготовки студентів до запобігання конфліктних ситуацій сприяло моделювання проблемних ситуацій та їх вирішення в період проходження студентами професійної практики, що вимагало від них самостійності, ініціативності, творчого підходу, наполегливості тощо.

Реалізація *цільового блоку* моделі передбачала формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності як провідну мету усіх етапів формувального експерименту.

Основою проведення експериментальної роботи став оновлений зміст навчальних дисциплін „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”, а також розробка спецкурсу „Основи правової конфліктології”.

Акцентувалася увага на формуванні мотиваційно-ціннісного компоненту готовності студентів до запобігання конфліктам, що здійснювалося на початку вивчення кожної навчальної дисципліни та авторського навчального курсу. Саме усвідомлення особистого значення реальних переваг від збагачення власного професійно-превентивного досвіду стало провідним стимулом активної діяльності студентів. Для формування зазначеного компоненту готовності нами була застосована послідовність мотиваційно-спонукальних прийомів, яка дозволяла збудити інтерес і бажання до розв'язання поставлених навчальних завдань:

- створення ситуації успіху, що передбачає виконання практичних завдань, які ґрунтуються на існуючому досвіді студентів у сфері запобігання та вирішення конфліктів. У цьому випадку вони використовують вже відомі їм способи запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій й подальшу рефлексію;

- створення неочікуваних ситуацій, що за своїм призначенням породжує інтерес у студентів до оволодіння конфліктологічними знаннями й уміннями правової спрямованості (діагностико-прогностичними, конструктивно-проективними, організаційно-комунікативними), спонукає їх до дискусії, сприяє залученню до активної роботи;

- виникнення та фіксація ситуації „розриву”, що є більш складним прийомом, адже передбачає вирішення конфліктної ситуації, яка виявляє «розрив» між тим, що майбутні фахівці вже знають і чого вони ще не вміють. Студенти починають усвідомлювати наявність обмеженості знань у галузі запобігання та вирішення конфліктів у професійній діяльності. На цьому етапі майбутні фахівці визначають те, чого бракує їм для формування готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності, аналізують та обговорюють способи фіксації проблеми, обирають оптимальний варіант;

- самостійне формулювання цілей і завдань, які студентам належить вирішити, визначення знань і умінь, якими необхідно оволодіти для запобігання та конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій.

У процесі експериментального навчання стимулювання пізнавальної

мотивації студентів досягалося завдяки їх взаємодії з однокурсниками, викладачами, використанню індивідуально-диференційованих завдань, ситуацій партнерства як навчального співробітництва. Ми чітко усвідомлювали, що без сформованої у майбутніх фахівців мотивації до набуття конфліктологічних знань правового характеру навчання стане механічним засвоєнням теоретичних основ, які, в силу свого невключення до особистісної сфери студента, залишаться незатребуваними і нереалізованими в подальшій діяльності.

Окрім того, з метою підвищення мотивації студентів до навчального процесу і для покращення психологічної атмосфери на заняттях, відбувалося регулярне з'ясування й урахування побажань стосовно організації та здійснення навчальної діяльності. Зокрема, з цією метою студенти відповідали на питання: „Чи спостерігаєте Ви позитивну динаміку у ставленні до процесу опанування професійно-превентивною діяльністю?“, „Чи змінилося Ваше бажання щодо оволодіння цим видом діяльності?“, „Якою мірою відповідають організація та зміст навчальної діяльності Вашим очікуванням у галузі правової конфліктології?“, „Які труднощі виникли у Вас під час оволодіння уміннями запобігати професійним конфліктам?“, „Чи вдалося ці труднощі подолати?“, „Чи була надана необхідна допомога для подолання цих труднощів з боку викладача?“, „Які зміни ви вважаєте за доцільне ввести в організацію навчальної діяльності, щоб вона забезпечувала максимальний позитивний вплив на формування готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста?“

Систематичне опрацювання результатів такого опитування дозволяло своєчасно фіксувати позитивні чи негативні зміни у стані мотивів студентів у галузі правової конфліктології, а на цій підставі вносити до навчальної діяльності відповідні корективи, реалізуючи системну методичну підтримку експериментального навчання.

Реалізація *діагностичного блоку* моделі передбачала визначення вихідного рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста, яке проводилося за допомогою комплексу

методів та спеціальних методик діагностичного дослідження, який представлено в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Методи дослідження вихідного рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста та цілі їх використання

Методи дослідження	Цілі їх використання
Спостереження за навчальною діяльністю студентів. Бесіди зі студентами, викладачами, тьюторами, кураторами студентських груп, керівниками професійної практики.	Оцінювання можливостей майбутніх юристів у галузі правової конфліктології. З'ясування місця готовності до запобігання конфліктам в ієрархії готовності майбутніх юристів до здійснення професійної діяльності.
Анкетування з використанням методик: „Діагностика навчальної мотивації” (А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації) (додаток В), „Професійна спрямованість студентів” (Т. Дубовицької в авторській модифікації) (додаток Г) „Діагностика внутрішньої мотивації студентів до навчальної діяльності конфліктологічної спрямованості” (Т. Дубовицької в авторській модифікації) (додаток Д).	Визначення значущості показників навчально-професійної мотивації та факторів привабливості обраної професії, що характеризують розуміння юристами цілей та завдань формування готовності до запобігання конфліктам для виконання ними майбутньої професійно-превентивної діяльності.
Тестування за допомогою використання авторських завдань на виявлення рівня володіння сукупністю знань, необхідних для запобігання конфліктам у професійній юридичній діяльності (додаток Е)	З'ясування ступеня володіння студентами понятійним апаратом з питань правової конфліктології; розуміння сутності, структури готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста; визначення повноти та характеру засвоєння конфліктологічних знань правової спрямованості.
Тестування за допомогою використання авторських завдань на визначення рівня оволодіння сукупністю умінь, необхідних для запобігання конфліктам у діяльності юриста (додаток Ж)	Визначення рівня засвоєння майбутніми юристами сукупності дій щодо здійснення професійно-превентивної діяльності та вияву готовності студентів до запобігання конфліктам у практичній діяльності.
Діагностика за допомогою методик: „EQ-і на визначення рівня сформованості емоційного інтелекту” (Р. Бар-Она), „Копінг-поведінка у стресових ситуаціях” (Т. Крюкової) (додаток З), „Визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості” (А. Карпова).	Визначення показників, на підставі яких студентами здійснюється самоконтроль та самоуправління процесом формування готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

На цьому етапі для нас було важливо здійснити діагностику рівня сформованості визначених компонентів готовності майбутніх юристів до

запобігання конфліктам: *мотиваційно-ціннісний* – усвідомлення значущості та потреби у підвищенні конфліктологічної підготовки правової спрямованості; *змістово-теоретичний* – повнота та характер засвоєння конфліктологічних знань, активність у взаємодії з однокурсниками, викладачами, фахівцями; *процесуально-практичний* – рівень володіння уміннями та навичками професійно-превентивної діяльності (діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, організаційно-комунікативними); *особистісний* – рівень виявлення емоційного інтелекту, копінг-поведінки, рефлексивності в процесі професійно-превентивної діяльності. Отримані результати, надані в підрозділі 2.3, дозволили більш цілеспрямовано розробити навчально-методичне забезпечення процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Реалізуючи *змістово-організаційний блок* моделі, нами було проаналізовано робочі програми навчальних дисциплін студентів I-IV курсів спеціальності 081 „Право”: „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”, у результаті чого ми дійшли висновку про можливість розширення їх змісту за рахунок уведення тем конфліктологічної спрямованості (див. табл. 2.6), спираючись на освітні програми підготовки студентів спеціальності „Право”.

У процесі вивчення означених тем студенти ознайомились із конфліктологічним аспектом професійної підготовки, дослідили історичний шлях розвитку правового напрямку в конфліктології, оволоділи понятійним апаратом щодо конфліктологічних питань.

Докладніше зупинимо увагу на розкритті особливостей реалізації запропонованого нами спецкурсу „Основи правової конфліктології”.

Упроваджуючи зазначений спецкурс у навчальний процес студентів на підготовчому та теоретичному етапах, ми намагались обирати такі форми організації навчання, які максимально сприяли б залученню студентів до діалогічної взаємодії, спільного обговорення проблем, тому провідними в експериментальному навчанні стали діалогічно-дискусійні технології.

**Оновлення змісту навчальних дисциплін із метою формування
готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам**

Навчальна дисципліна	Зміст оновлення навчальної дисципліни
Вступ до юриспруденції (I семестр)	Професіограми діяльності юриста: конфліктологічний аспект. Проблемні ситуації у практиці правоосвітніх відносин. Моделювання проблемних ситуацій у прикладних галузях юриспруденції. Готовність до запобігання конфліктам як актуальний компонент професійної компетентності сучасного юриста. Роль та місце умінь запобігати конфліктам у професійній діяльності юриста. Характеристика превентивної діяльності юриста. Розвиток та практичне застосування медіації у світі та Україні.
Історія України: державно-правовий контекст (I семестр)	Взаємозалежність права і соціальної конфліктності: історико-антропологічний аспект. Історико-філософські погляди українських мислителів та думки сучасних науковців стосовно розвитку уявлень про сутність, ознаки, типи конфліктів у системі правовідносин.
Юридична деонтологія (I семестр)	Конфлікти в праві та роль юриста у їх запобіганні та вирішенні. Принцип безконфліктної взаємодії як основа здійснення юридичної діяльності. Система загальнолюдських гуманістичних цінностей (добро, істина, толерантність, справедливість) як основа професійної комунікації юристів. Психолого-правова характеристика професійного спілкування юриста.
Юридична психологія (V семестр)	Психологічні концепції ставлення до конфліктів. Особистість в умовах правового конфлікту. Психологічні характеристики конфліктних особистостей. Методики діагностики когнітивного, операційного, особистісного компонентів психологічної готовності юриста до професійної діяльності в умовах конфлікту. Формування конструктивної поведінки юриста в конфліктних ситуаціях.

Так, лекційне заняття за темою „Теоретико-методологічні засади правової конфліктології” було проведено у формі *проблемної лекції*, яка за А. Вербицьким [66] належить до лекцій контекстного типу, а тому сприяла досягненню поставлених нами цілей: засвоєння теоретичних знань із питань правової конфліктології; розвиток теоретичного мислення; формування пізнавального інтересу до змісту предмета і мотивації до майбутньої професійно-превентивної діяльності. Вибір такого типу лекції обумовлений

тим, що вона, володіючи певними особливостями (наявність проблемної ситуації; постановка перед аудиторією проблемних запитань; активна участь слухачів у вирішенні проблем на лекції; оформлення кінцевих висновків на основі доказового аналізу різних поглядів при вирішенні проблем, що розглядаються [239, с. 312]), допомагає розкрити основні суперечливі тенденції наукового знання та логіку їх подолання.

З метою утримання уваги аудиторії та збудження інтересу студентів викладачам запропоновано розпочати лекцію з несподіваної репліки, факту, жартівливого зауваження, історичного екскурсу. У ході проблемної лекції використовувались методичні прийоми керування процесом мислення студентів, серед яких: постановка проблемних та інформаційних питань („Як Ви вважаєте, коли і чому з'явилися перші спроби правового врегулювання суспільних відносин?”, „Чим обумовлені особливості правовідносин у різних історичні періоди розвитку суспільства?”); спонукання студентів до спільних роздумів („Як Ви вважаєте, чи є необхідність виділяти правову конфліктологію в окрему наукову галузь?”, „В якому напрямку сьогодні може еволюціонувати правова конфліктологія як наука?”); звертання до слухачів за допомогою („Давайте разом визначимо поняття „правова конфліктологія”, „Давайте спробуємо порівняти генезу ідеї правового конфлікту в різних країнах світу”). Питання інформаційного характеру були спрямовані на знання студентами дисциплін „Філософія”, „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий аспект” та інших; щодо проблемних питань, то вони передбачали відкриття студентами в процесі обговорення раніше невідомих знань.

Друге теоретичне заняття нашого спецкурсу було присвячене правовому конфлікту як різновиду соціальних конфліктів та проведене у формі *лекції-бесіди*. Перевага такої форми викладання полягала в тому, що вона дозволила спрямувати увагу студентів на найбільш важливі питання правової конфліктології, визначити зміст та темп подання навчального матеріалу з урахуванням особливостей суб'єктів навчання. Із метою підвищення рівня навчальної та професійної мотивації майбутніх юристів ми розробили систему питань таким чином, щоб забезпечити приведення в дію позитивної чуттєво-вольової, емоційної сфери, ціннісної орієнтації студентів, розвинути їх інтерес

до проблеми конфлікту в системі правовідносин як феномену, що має не тільки важливе професійне значення, але й містить особистісний сенс. Для стимулювання зацікавленості студентів до питань правової конфліктології та можливості колективного обговорення порушеної проблеми їм заздалегідь пропонувалося підготувати різні повідомлення, інформацію для яких вони могли знаходити у спеціалізованих книгах, наукових журналах, мережі Інтернет тощо. Проаналізувавши матеріал, на занятті студенти мали можливість вільно висловити свою точку зору, що сприяло утворенню підґрунтя для загального обміну думками.

Для глибокого розуміння конфліктологічної специфіки видів юридичної діяльності нами було вирішено присвятити два теоретичних заняття розгляду окресленої проблематики, перше з яких запропоновано провести у вигляді *лекції-екскурсії* до слідчих відділень. Необхідність вибору такої форми викладання зумовлена тим, що під час подання навчального матеріалу визначеного змісту важко наочно відтворити конфліктологічну атмосферу правозастосовчої роботи фахівців юридичного профілю. Ознайомча екскурсія як сучасна ефективна форма організації навчання в професійних умовах проводилася з метою спостереження та вивчення майбутніми фахівцями тих об'єктів та явищ дійсності, котрі надалі можуть стати предметом їх професійної діяльності. Її завдання – активізація самостійної розумової діяльності екскурсантів, формування у них навичок самостійного спостереження й аналізу візуальної інформації та зорових вражень.

Підготовка до лекції-екскурсії складалася з трьох основних етапів: попередня робота – добір матеріалів для майбутнього заняття, їх вивчення (процес накопичення знань за даною темою, визначення мети і завдань заняття); безпосередня розробка самої екскурсії, яка включала: складання екскурсійного маршруту; обробку фактичного матеріалу; роботу над змістом екскурсії; написання контрольного тексту; роботу над методикою проведення екскурсії; вибір найефективніших методичних прийомів показу та розповіді під час проведення лекції-екскурсії; підготовку методичної розробки та плану заняття; написання викладачами індивідуальних текстів; завершальний етап –

погодження плану екскурсії з керівником екскурсійної установи, призначення екскурсоводів тощо.

Відвідавши слідчі відділення міських та районних відділів управління внутрішніх справ, студенти мали можливість познайомитися з провідними фахівцями в цій галузі, оцінити важливість, зміст та характер діяльності слідчого. Така форма заняття дозволила реалізувати принципи наочності, науковості, доступності, позитивного емоційного фону, здійснити зв'язок із життям. Особливе значення мала доступність і доказовість інформації, що надавалася викладачами та екскурсоводами.

Аналізуючи роботу педагогів, констатуємо, що їх зусилля, спрямовані на активізацію процесу навчання, сприяли формуванню у студентів навичок самостійного здобуття знань, допомагали поєднанню отриманих теоретичних знань з набутим практичним досвідом.

Друге заняття за темою „Конфліктологічна специфіка видів юридичної діяльності” було проведено з застосуванням *технології вебінару* одночасно для всіх студентів експериментальної групи. До проведення вебінару було залучено робітників суддівських, нотаріальних та адвокатських організацій, органів прокуратури, з якими попередньо обговорено тему заняття, послідовність викладення проблемних питань, визначено організаційні моменти (час початку (10.00), тривалість (1 година – подання матеріалу, 20 хвилин – питання та відповіді учасників). Усі групи студентів досліджуваної вибірки та спікери були зареєстровані для участі у вебінарі. З метою економії часу до початку сесії на адреси електронної пошти студентам було розіслано роздаткові матеріали для ознайомлення з основною термінологією.

Під час проведення вебінару користувачі мали можливість задавати питання у чаті, що був відкритий для всіх учасників. На наше прохання питання ставились студентами після викладення змістовного блоку, щоб не втрачати логіку подання матеріалу. Дуже важливим і слухним способом підтримки зацікавленості та уваги студентів стала їх активна участь в обговоренні теми, тому в процесі вебінару спікери ставили питання та ініціювали обговорення головної теми. Використання фахівцями великої кількості візуальної інформації компенсувало труднощі у встановленні невербального контакту зі студентами.

Дублювання відповідей через мікрофон було необхідною умовою проведення вебінару, що збільшувало вірогідність того, що вони будуть почуті всіма учасниками. На заключному етапі ще раз визначено окреслену проблему, коротко сформульовано відповіді на питання студентів, з'ясовано цінність отриманих висновків.

На нашу думку, тему „Особистість в умовах правового конфлікту” доцільно було розглянути у ході *бінарної лекції*. З цією метою до навчального процесу залучалися викладачі-психологи. Таку форму транслявання окресленої проблематики вважаємо найбільш ефективною, адже вона допомогла проаналізувати проблемні питання з точок зору фахівців різних наук. В основу лекції було покладено принцип взаємодоповнення інформації партнера (міркування вголос).

Фахівці-психологи та юристи допомогли студентам розібратися у психологічних аспектах поведінки особистості в умовах правового конфлікту; залучили їх до моделювання деструктивної, конструктивної та конформістської форм реагування у конфліктних юридичних ситуаціях; проаналізували демонстративний, ригідний, некерований, надточний, безконфліктний типи та стилі поведінки за сіткою Томаса-Кілмана (конкуренції, ухиляння, пристосування, співробітництва, компромісу); визначили механізми психологічного захисту для оптимізації внутрішніх ресурсів юриста в процесі здійснення професійної діяльності та сформулювали переваги конструктивного підходу до вирішення протиріч. Діалог викладачів між собою демонстрував культуру спільного пошуку розв'язання проблемної ситуації, яка розігрувалася, із залученням до спілкування студентів, які задавали питання, висловлювали свою позицію, формували власне ставлення до матеріалу, що обговорюється, давали емоційний відгук на те, що відбувається.

За результатами проведеного заняття констатуємо: високий рівень ініціативності студентів у сприйнятті нової інформації; наявність проблемного характеру не тільки змісту, а і форми викладу, що активізує мислення студентів; можливість передачі більшої за обсягом інформації за рахунок переконструювання матеріалу й підтримки високого рівня уваги й інтересу

студентів; збільшення педагогічного ефекту, адже тема є принциповою для даного предмета; вироблення альтернативності мислення та поваги іншої точки зору; підвищення культури ведення дискусії за рахунок демонстрації подібних рис викладача й участі в ній самих студентів.

Лекційне заняття за темою „Запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста” було проведено з застосуванням методики *mind mapping* (інтелект-карти), що представляє собою структурно-логічну схему, за допомогою якої у згорнутому вигляді подається навчальний матеріал з урахуванням суттєвих зв'язків і взаємовідносин.

Методика генерації ідей засобами інтелект-карт була популяризована англійським психологом Т. Бьюзеном [57], який, узагальнюючи та вдосконалюючи роботи професора Корнуельського університету Дж. Новака, визначив радіальність побудови інтелект-карт навколо ключової думки, від якої розходяться різні за кольором, товщиною та розмірами стрілки-гачки, що асоціюють ключову ідею з поняттями, відчуттями, образами тощо. Отже, інтелект-карта представляє деяку індивідуальну форму «мозкового штурму», що дозволяє студенту гнучко підійти до інформації, сприймати її в цілому як один об'єкт, систематизувати та структурувати зміст. Приклад інтелект-карти за визначеною темою наведено на рисунку 2.2.

Акцентуємо увагу, що запропоновані інтелект-карти легко запам'яталися та відтворилися студентами завдяки системі ключових слів, фраз, малюнків, умовних знаків кодування, що дозволило створити ситуацію успіху в навчанні.

Психологічна сутність *mind mapping* полягала в інтенсифікації навчально-пізнавальної діяльності студентів шляхом організації сприятливих умов для ефективного перебігу процесів сприймання, запам'ятовування і відтворення великих за обсягом і цілісних за характером масивів навчальної інформації.

Передостаннє теоретичне заняття спецкурсу було проведено у формі *лекції-візуалізації*, особливістю якої є наявність умов для реалізації повною мірою принципу наочності. Зазначений тип лекцій сприяв навчанню студентів перетворювати усну й письмову інформацію у візуальну форму, що завдяки систематизації й виокремленню найбільш значущих, суттєвих елементів змісту

навчання формує в них професійне мислення. Процес візуалізації являє собою згортання когнітивних операцій шляхом утворення на основі різних видів інформації наочного образу, який може слугувати опорою для розумових і практичних дій [69]. Таким чином, лекція-візуалізація являє собою не лише трансляцію усної інформації, перетвореної у візуальну форму за допомогою мультимедійних засобів, а й слугує інструментом організації інтелектуальної діяльності студентів.

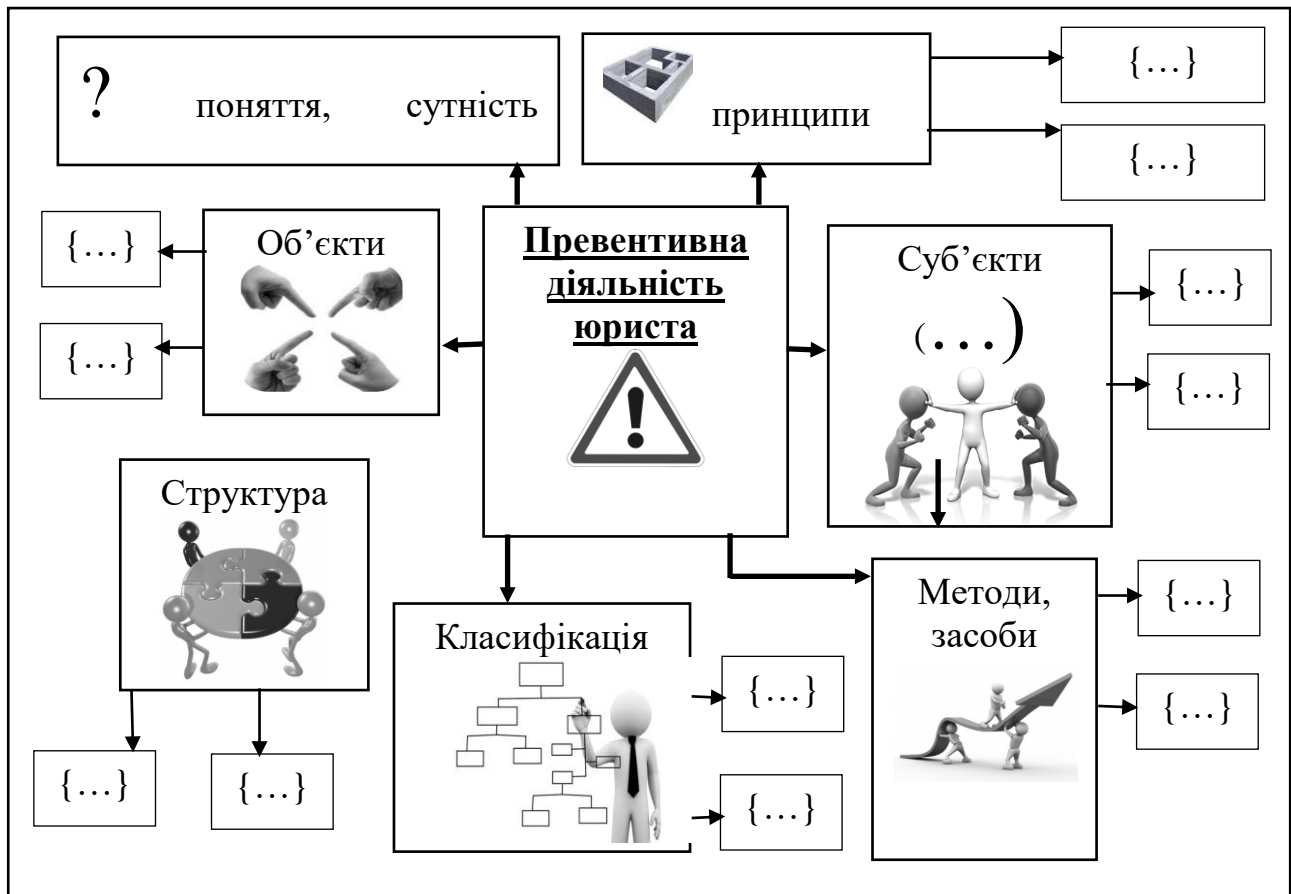

Рис. 2.2. Інтелект-карта

Підготовка цієї лекції полягала в реконструюванні, перекодуванні змісту у візуальну форму для демонстрації презентації. Головне завдання – максимально полегшити сприймання складного матеріалу, коли необхідно не тільки враховувати ключові поняття й базові визначення специфічних особливостей видів юридичної діяльності, а й усвідомлювати характер відношень між ними. Для проведення лекційного заняття ми використовували мультимедійну дошку SMART Board, завдяки якій лектор виділяв ті фрагменти навчального матеріалу, на які студентам варто звернути увагу. Підготовлені

візуальні матеріали (слайди) було використано в чіткій послідовності як комплекс проблемних завдань, що активізували розумову діяльність суб'єктів навчання (приклад слайдів наведено на рисунку 2.3).

Різновидом лекції-візуалізації вважається *відеолекція*, яка була застосована в процесі розгляду теми «Медіація як технологія запобігання та врегулювання конфліктів у професійній діяльності юриста». Вона являла собою демонстрацію збірки відео-матеріалів з окресленої проблематики, представленої Українським центром медіації (<https://www.youtube.com/watch?v=YyYxVeKCfcl>) у мережі Інтернет. Студенти мали можливість отримати знання з таких питань: сучасний стан розвитку медіації в Україні; поняття, цілі, принципи та види медіації; медіатор та його роль у процесі переговорів, стадії медіативного процесу тощо.

Рис. 2.3. Слайди для лекції-візуалізації

Зазначимо, що основним завданням відеолекції стало здійснення впливу на емоційний стан студентів, залучити їх до спільного навчального процесу. До переваг такої форми викладання відносимо: можливість переглядати матеріал, повертаючись до «проблемних моментів»; нагода знайомитися з досвідом провідних фахівців; подолання психологічних бар'єрів у навчанні шляхом створення індивідуального контакту викладача зі студентами.

Отже, спостереження за діяльністю студентів у процесі проведення лекцій із застосуванням діалогічно-дискусійних методів показали, що оволодіваючи знаннями про значущість та сутність правової конфліктології,

студенти створювали позитивний мікроклімат, що безпосередньо впливало на успішність їх навчання та самопочуття в колективі академічної групи. Майбутні фахівці набували цінних і важливих теоретичних знань, які стали підґрунтям для здійснення у перспективі професійно-превентивної діяльності.

Реалізуючи процесуальну частину змістово-організаційного блоку моделі на операційному та практичному етапах, ми обирали такі інтерактивні технології навчання, які максимально сприяли б залученню студентів до вирішення професійно-конфліктних ситуацій, завдань, обговорення професійних проблем. Тому провідними стали технології моделювання проблемних ситуацій, ситуаційного навчання (виконання професійно спрямованих вправ, завдань, кейс-технології), ігрові (ділові, рольові, сюжетно-рольові, ситуативні, імітаційні ігри), проектні, тренінгові, що були реалізовані в різних формах навчання.

Зосередимо увагу на розкритті особливостей їх впровадження.

Вагомого значення набуло використання технології *моделювання проблемних ситуацій* у процесі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що передбачало аналіз таких обставин, що імітують у навчальному процесі події, які вміщують елементи протиріччя, невизначеності або альтернативні сценарії розвитку правового процесу. Підібрані нами професійні завдання не тільки відображали зміст майбутньої превентивної діяльності, але й виступали в якості засобів її оволодіння. У процесі їх вирішення відбувалось становлення та розвиток професійно-превентивного мислення майбутніх юристів.

Серед способів моделювання проблемних ситуацій нами використовувалися такі: спосіб аналогій, що спирається на життєвий досвід або актуалізацію раніше отриманих знань для вирішення нових завдань; аналітико-синтетичний спосіб, завдяки якому студенти самостійно досліджували явища і факти й робили відповідні наукові висновки; висунення проблемного питання, який застосовувався для вирішення проблеми й оволодіння новими знаннями.

Серед ситуацій, які було обговорено під час проведення семінарських занять можна виокремити такі: „Нова робота”, „Спадкоємці”, „Правопо-

рушення”, „Договірні зобов’язання”, „Усна домовленість”, „Звільнення співробітників”, „Умови договору”, „Підвищення ціни” (додаток Ж).

Широке впровадження на даному етапі отримав *метод ситуаційного моделювання*, послугування яким передбачало осмислення студентами реальної професійно спрямованої ситуації шляхом актуалізації певного комплексу знань, який студенти мали засвоїти для її вирішення. Ці завдання вимагали від правознавців здійснення всебічного аналізу практичних проблем, оцінювання ситуацій, організації пошуку та вибору необхідної інформації; вироблення умінь формулювати питання і запити, розробляти багатоваріантні підходи до реалізації плану дій, самостійно приймати рішення в умовах невизначеності. Майбутні фахівці розглядали запропоновані ситуації за певним сценарієм, який включав їх самостійну роботу, „мозковий штурм” у межах малої групи, публічний виступ із демонстрацією та захистом виробленого рішення, контрольне опитування учасників на предмет знання визначених фактів. Плідне обговорення отримали такі ситуації: „Захист прав на житло”, „Доручення на машину”, „Перекручення показань”, „Договірні відносини” (додаток Ж).

Щодо різниці застосування зазначених методів, наголошуємо, що моделювання проблемних ситуацій передбачає лише побудову моделі ситуації та її аналіз, тоді як ситуаційне моделювання вимагає ще проведення дослідів, мисленнєвих експериментів із моделлю та оцінку можливих результатів прийнятих рішень. Ми пропонуємо використовувати переваги обох методів, адже за такого підходу формуються уміння запобігати конфліктам більш широкого спектру. Така організація семінарських занять стимулювала індивідуальну активність студентів, створювала позитивну мотивацію до навчання, зменшувала кількість „пасивних” та невпевнених у собі студентів, забезпечувала високу ефективність навчання, формувала у майбутніх фахівців готовності до запобігання конфліктам, а також, надавала можливість безпосередньо викладачу самовдосконалюватись, набувати нового досвіду та оновлювати власний творчий потенціал.

Корисним для студентів виявилось розв’язання *ситуаційних вправ*, що описували реальну ситуацію, яка мала місце в практиці правознавця, під час виконання яких у студента виникала потреба поставити себе на місце фахівця-

юриста і прийняти власне рішення, враховуючи визначені обставини.

Зазначимо, що кожна така вправа містила взаємопов'язані структурні компоненти: пізнавальний (вміщує елементи, які доповнюють знання студента прикладами з конкретної галузі знань, зокрема правової конфліктології); понятійний (представляє собою професійну мову, в якій вживання термінів і понять є однозначним і зрозумілим для студента та його партнерів, що беруть участь в обговоренні рішень стосовно аналізованої ситуації); дидактичний (визначається сутністю і атрибутами аналізу ситуації як активного методу навчання); суспільний (відображає можливість групового обміну думками та порівняння різних поглядів у формі колективної дискусії); аналітичний (змушує до індивідуального способу мислення і поглибленого аналізу); евристичний (дає змогу визначати варіанти можливих рішень і обрати найкращий); мотиваційний (поєднується зі створенням цікавої дидактичної ситуації, яка стимулює і залучає студента до пошуку шляхів розв'язання проблеми) [331].

У процесі виконання ситуаційних вправ майбутні фахівці описували обставини, виступаючи в ролі юристів, що активізувало превентивне мислення, зокрема їхні міркування та висновки в логічному ланцюжку виявлення причинно-наслідкових зв'язків явищ, заснованих на професійних ситуаціях. Це сприяло відточенню студентами аргументації власної думки, винайденню лінії професійно спрямованої поведінки; забезпечувало вияв особистісної позиції студентів у кожній конкретній ситуації. Серед вправ, що найбільше зацікавили студентів, зазначаємо такі: „Подарунки для юриста”, „Юрист-початківець”, „Конфлікт інтересів”, „Перша зустріч адвоката і клієнта” та ін.

Отже, практика показала, що впровадження технологій ситуаційного навчання є доцільним у якості педагогічного засобу формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Розглянуті проблемні ситуації забезпечували формування зазначеної готовності, адже відбувалася їх інтеграція в особистісно значущих професійно-превентивних проектах. Крім того, моделювання, аналіз та вирішення студентами професійно-орієнтованих проблемних ситуацій є необхідною умовою реалізації особистісно зорієнтованого, діяльнісного та контекстного підходів.

Особливого значення у процесі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам надавали застосуванню на семінарських заняттях *ігрових технологій навчання*, що були спрямовані на розвиток усіх груп превентивних умінь майбутніх юристів. Зазначаємо, що ділова гра є комплексною, багатофункціональною дією, в межах якої сполучено декілька взаємопов'язаних видів діяльності: аналіз і пошук розв'язання проблем, навчання, розвиток, дослідження, консультування, формування колективної діяльності. Саме в процесі навчально-ігрової діяльності її учасники переживали найрізноманітніші емоційно-психічні стани, що загострювало їхні відчуття, активізувало внутрішні стимули, поглиблювало пізнання, посилювало прагнення до навчання, усувало напругу, втомлюваність, відчуття перевтоми, невпевненість, сприяло самоутвердженню особистості, посилювало її віру в свої сили і можливості, розвивало творче мислення, шліфувало вміння, необхідні для асертивного спілкування.

У межах нашого спецкурсу було проведено різноманітні ділові ігри (імітаційні, оперативні, рольові ігри, діловий театр, психосоціодрама) із застосуванням певних технік та технологій (паралель, ротація ролей, дублювання, відображення, підтримка, монолог, стілець-співбесідник, німий помічник, консультаційна група, розстановка, перегравання), серед яких найбільш ефективними виявились: „Поведінка у конфліктній ситуації, що виникла у ділових взаєминах”, „Костюм з газети”, „Острів скарбів”, „Скарга”, „Важкий клієнт”, „Ефективне спілкування і раціональна поведінка в конфлікті”, „Дії в екстремальній ситуації”, „Адвокат. Нотаріус. Суддя. Слідчий. Прокурор. Корпоративний юрист. Медіатор”.

Підсумовуючи результати використання ігрових технологій навчання, з усією упевненістю стверджуємо, що вони виявились важливим фактором озброєння студентів професійно-превентивними вміннями. Майбутні юристи оволоділи вміннями встановлювати та обґрунтовувати наслідки складених прогнозів щодо розвитку правових відносин, уявляти їх зміни у нових умовах; передбачати та моделювати можливі варіанти проявів поведінки суб'єктів та умови досягнення безконфліктної взаємодії; планувати основні етапи своєї роботи, проводити аналіз змісту, процесів і результатів власної діяльності;

розробляти плани, формулювати та надавати рекомендації щодо організації та проведення дій, пов'язаних із юридичною превенцією.

Не менш важливе значення в процесі реалізації запропонованої моделі мало використання *проектної технології*, що передбачала розробку студентами (самостійно або об'єднавшись у групи) проекту на одну з запропонованих тем (див. семінарське заняття № 9 додатку А). Із існуючих у практиці сучасної педагогіки типів проектів (дослідницькі, творчі, пригодницькі, інформаційні, практико-орієнтовані тощо) нами було обрано практико-орієнтований вид, який передбачає визначення з самого початку практичного результату діяльності його учасників, що спирається на їх професійні інтереси. Такий проект потребував добре продуманої структури всієї діяльності його учасників із визначенням функцій та обсягу участі кожного з них у формуванні кінцевого продукту. Подібний вид діяльності вимагав від студентів координації роботи на різних етапах проекту, корекції спільних та індивідуальних зусиль, оформлення презентації отриманих результатів і можливих способів їх упровадження в практику.

Студентами успішно було реалізовано захист проектів, над якими вони працювали в позааудиторний час, під час якого вони представили аргументовані факти, створили презентації, що містили основні положення та підсумки роботи. У виступах майбутніх юристів простежувалася чітка позиція авторів проекту, впевненість, переконливість, вони продемонстрували володіння теоретичною базою з обраної проблеми.

На основі проведеної практичної роботи можемо зробити висновок про необхідність використання проектної діяльності як однієї з ефективних форм роботи в процесі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

У процесі професійної підготовки майбутніх юристів нами активно використовувалися різноманітні *тренінги*, спрямовані на допомогу студентам в усвідомленні моделей власної поведінки, у тому числі професійної, та її причин, виявлення своєї ролі в запобіганні та вирішенні конфліктів правової спрямованості („Безконфліктна взаємодія”, „Технології ефективного спілкування та раціональної поведінки в умовах конфлікту”, „Психологія

процесу переговорів” та ін.). Участь у тренінговій групі вимагала постійної аналітичної роботи, заохочувала до висловлення почуттів, поглядів, опису вражень, обміну думками, участі у дискусії, а отже сприяла формуванню зазначеної готовності у майбутніх правознавців.

У контексті нашого наукового пошуку переважного значення надавали «Тренінгу превентивних умінь майбутнього правознавця» (див. семінарське заняття №6-7 додатку А), проведеному у межах семінарських занять з курсу «Основи правової конфліктології», протягом якого було розкрито зони, пов’язані з превентивною діяльністю юриста, що потребують розвитку або корекції.

Даний тренінг сприяв формуванню у студентів самоконтролю, саморегуляції у будь-якій ситуації, самооцінці вчинків незалежно від сили зовнішніх чинників; усвідомленню учасниками себе і розумінню інших людей; передачі нового досвіду у вигляді знань, умінь, навичок, пов’язаних із майбутньою превентивною діяльністю. Завдяки проведенню тренінгу кожен учасник розширив власну картину світу, підвищив ефективність у різних сферах життя, зокрема в галузі професійної діяльності, активізував процес самопізнання, чому сприяло отримання великого діапазону зворотного зв’язку.

Значну увагу під час реалізації змістовно-організаційного блоку було приділено *позааудиторній діяльності* студентів, яка спрямовувалася на формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Із цією метою проводилися такі заходи: зустрічі з юристами-медіаторами, які ділилися власним досвідом превентивної діяльності; організація роботи дискусійного клубу „Правознавець майбутнього” із застосуванням технології „*peer education*”, у ході якої студенти готували виступи, повідомлення, проекти, брали участь у тренінгах; конкурс на тему „Юрист-початківець”; конкурс на кращу статтю про можливості превентивної діяльності юристів; підготовка портфоліо.

Зупинимось докладніше на значенні *зустрічей студентів з досвідченими юристами-медіаторами* в процесі формування їх готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Перш за все зазначимо, що досвід

багатьох країн світу підтверджує дієвість та перспективність застосування медіації в процесі вирішення суперечок, що успішно використовується та вже законодавчо закріплено у Норвегії, Фінляндії, Польщі, Великобританії, Австрії, Німеччині, Франції, Бельгії, США. У сучасну Україну медіація прийшла в класичному розумінні як напрацьована технологія в рамках цивільного судочинства в середині 90-х років ХХ ст., що стало поштовхом для відкриття медіаційних центрів. Громадськими „Групами медіації” Донецька, Луганська, Одеси, Києва, Криму, Харкова вона апробувалася в різних сферах: трудових, сімейних спорах, спорах сусідів, у цивільних провадженнях тощо. Згодом серед науковців та юристів-практиків зріс дослідницький інтерес до різних її аспектів. На сьогодні світовий досвід орієнтований на активне використання медіації як технології вирішення конфліктів, але новітні дослідження розглядають можливість її застосування в процесі запобігання, попередження та профілактики юридичних конфліктів будь-якого рівня.

Зустрічі з юристами-медіаторами відбувалися у навчальній та позааудиторній діяльності студентів та передбачали проведення coaching та counseling; перегляд відеоматеріалів, зроблених фахівцями; аналіз проблемних ситуацій; ознайомлення з сучасними технологіями проведення переговорів, доповідями досвідчених фахівців. Майбутні фахівці усвідомили основні принципи медіативної діяльності: добровільність; гнучкий характер процедури; бажання сторін дійти згоди та вирішити суперечку; брак судових повноважень у медіатора; право конфліктуючих сторін на самовизначення, яке реалізується на підставі їх автономії та поінформованого вибору без будь-якого тиску, завдяки яким сучасні спеціалісти відрізняють її від інших методів вирішення спорів, зокрема від посередництва у широкому розумінні.

У процесі такого спілкування студенти мали можливість вчитися розуміти клієнтів; усвідомлювати власні почуття та реакції; розбиратися у юридичних відносинах; бачити міру ефективності використання власних заходів (наскільки своєчасно вони застосовуються, у відповідному місці й відповідним чином); структурувати взаємодію з клієнтами; використовувати власні потенційні можливості в медіаційній практиці. Отже, такі зустрічі,

виконуючи освітню, підтримуючу та нормативну функції, сприяли формуванню професійної медіативної поведінки майбутнього юриста.

Потужним засобом підготовки студентів до запобігання конфліктам стала робота *дискусійного клубу „Правознавець майбутнього”* (додаток Р), метою створення якого є підвищення якості підготовки професійних кадрів юридичної спеціалізації, збереження та примноження інтелектуального та науково-професійного потенціалу майбутніх фахівців. Зазначимо, що учасниками клубу стали всі студенти експериментальної групи, тому вважаємо за потрібне більш детально розглянути його роботу.

Під час проведення засідань клубу широко використовувалися диспути, що сприяли підвищенню навчальної мотивації, поглибленню знань студентів стосовно специфіки професії юриста та значущості його діяльності. Так, дискусійне засідання за темою „Актуальність міфів та легенд у сучасному праві” передбачало коментування давніх висловів, думок філософів, науковців, що допомогло визначити вагомість права та прослідкувати ставлення до професії юриста на певних етапах розвитку суспільства, зрозуміти злободенність та сучасність позицій мислителів. Найбільш жваво обговорювалися студентами такі тези: „Право – це мистецтво добра та справедливості” (античний вислів); „Мудрий законодавець починає не з видання законів, а з вивчення їх придатності до певного суспільства” (Сенека); „Закони схожі на павутину: слабкого вони заплутують, а сильний її порве” (Солон); „Велике значення законодавства складається в тому, щоб створювати суспільне благо з найбільшої кількості приватних інтересів”; (П. Буаст); „Професія юриста складається в тому, щоб все ставити під сумнів, ні з чим не бути згодним та постійно говорити” (Т. Джеферсон); „Адвокатура – професія творча, девіз адвоката – дослідження та свобода” (Ж. Вафр); „Юрист – це лощман, який вміє плавати між рифами законів”.

За планом роботи клубу в жовтні було проведено „круглий стіл” за темою „Конфліктогенність права”. Студенти обговорювали питання, що, насамперед, торкалися проблем соціальної напруги, елементів конфліктогенності суспільства (умови, причини (фактори), рівень); докладно розглянули

особливості конфліктогенності правових відносин.

Вагомого значення набуло засідання за темою „Яким має бути юрист майбутнього?” У процесі диспуту студенти спільно побудували професіограму правознавця майбутнього, запропонували ввести до її складу нові компетентності, що на їх думку будуть актуальними у XXI сторіччі, серед яких конфліктологічна, креативна, віртуально-орієнтована, психолінгвістична. Враховуючи суперечливу природу діяльності юриста, за результатами опитувальника К. Леонгарда-Г. Шмішека, оцінками тривожності, фрустрованості, агресивності та ригідності студенти проаналізували найбільш сприятливу для фахівця юридичного профілю характерологічну та темпераментну структуру особистості.

Проведена у січні науково-практична конференція „Біфуркація права” передбачала виявлення студентами нових шляхів еволюції правової системи. Майбутні фахівці підготували доповіді за окресленою тематикою та обґрунтували власні погляди. До участі в конференції було залучено правових аналітиків та докторів юридичних наук вишів.

Цікавим видався диспут за темою „Мистецтво красномовства у правовій сфері”, де учасниками клубу було обговорено книгу, видану спілкою адвокатів України та Інститутом адвокатури при Київському університеті імені Т. Шевченка „Судові промови адвокатів України”. Майбутні фахівці мали можливість проаналізувати промови юристів попередніх епох, які вели захист у кримінальних і представляли інтереси сторін у цивільних справах (Л. Ветвінського, А. Копійченка, В. Титаренка, С. Яструбецького, Ю. Каплана, А. Фатєєва, А. Шелепи) та оцінити силу і переконливість красномовства в діяльності правознавця. Майбутніх фахівців зацікавили сторінки життя видатних юристів минулого: М. Муравйова, який на початку XX століття виступав захисником у багатьох судових процесах на захист робітників і політичних партій; В. Макланова, промови якого відрізнялися витонченістю, силою критичної думки, умінням за допомогою досконалого аналізу розкрити суть справи та виявити внутрішню неспроможність доказів і позицій свого супротивника; Ф. Плевако, який, поступаючи В. Спасовичу в глибині

наукового аналізу, М. Карабчевському – в логіці доказів, П. Александрову – в сміливості, О. Урусову і С. Андріївському – в гармонії слова, перевершував їх в заразливій щирості, емоційній потужності, ораторській винахідливості.

Наприкінці засідання студенти обґрунтували вислів Б. Паскаля „Красномовство полягає в умінні висловлювати зв'язки між розумом і серцем наших слухачів та нашими власними думками і словами, а це означає, що передусім ми повинні добре вивчити людське серце, знати всі його пружини, лише тоді наша промова дійде до нього і його переконає”. За результатами дискусії майбутні правознавці запропонували ввести до плану роботи клубу на наступний рік організацію конкурсу на кращу судову промову, що було підтримано викладачами та керівниками гуртка.

Проведення науково-практичного семінару „Формування правового суспільства”, що має на меті визначення перспектив, термінів та можливостей розвитку сучасної правової держави заплановано на квітень. На нашу думку, в Україні створено правові основи, законодавчо закріплено загальні (соціально-економічні, політичні) й юридичні гарантії законності, проте реальним індикатором функціонування правової держави є ступінь практичної реалізованості прав і свобод громадян. Ми вважаємо, що проведення семінару стане поштовхом для генерування думок щодо вироблення стратегій та визначення заходів, необхідних для здійснення цього процесу.

Крім дискусійних засідань за планом роботи клубу було передбачено проведення майстер-класів із залученням провідних фахівців юридичного профілю. Так, за темою „Значення інтерв'ювання як першого етапу спілкування з клієнтом” до студентів було запрошено практичних консультантів юридичних клінік, які розповіли про важливість цього етапу в діяльності правознавця. Фахівці продемонстрували відеозаписи, провели ділові ігри та запропонували вправи на закріплення наданої інформації. Студенти познайомились з етичними засадами, засвоїли етапи інтерв'ювання, розібралися у психологічних аспектах спілкування з клієнтами.

Особливого значення набув майстер-клас „Судові дебати”, проведений адвокатами юридичних клінік, за правилами, наближеними до КАС України.

Експерти, зазначивши, що судові дебати – значуща частина судового розгляду, в якій сторони підбивають підсумки судового дослідження доказів у справі, кожна зі своїх переконань, розкрили теоретичні питання та продемонстрували застосування певних конвенцій на конкретних прикладах із судової практики.

Щодо майстер-класу за темою „Шляхи запобігання та вирішення конфліктів”, на засідання клубу запрошено практикуючих юристів, які ділилися з майбутніми фахівцями досвідом своєї роботи, розповіли про сучасні стратегії та тактики запобігання та вирішення конфліктів у системі правовідносин та залучили студентів до моделювання ситуацій, що вимагають застосування отриманих знань та умінь.

За результатами проведених зустрічей досягнуто домовленості між експертами та керівництвом вишів про співпрацю у навчальному процесі студентів юридичного профілю.

За планом діяльності клубу майбутні правознавці відвідали лабораторію криміналістики бюро Судово-Медичної експертизи, де наочно познайомились із технічними засобами для виявлення, дослідження, збереження та фіксації доказової інформації, процедурою вилучення речових доказів та ін. Студентів зацікавило проведення дактилоскопії як методу кримінальної реєстрації, різних видів ідентифікації особистості, криміналістичне дослідження відбитків печаток та штампів, проведення почеркознавчої експертизи.

З метою навчання студентів правильної організації власного часу (день, місяць, рік) для досягнення максимального результату своєї діяльності та отримання від неї задоволення для членів клубу було проведено тренінг «Тайм-менеджмент у професійній діяльності юриста». Запрошені тренери познайомили майбутніх фахівців з методиками Б. Трейсі, С. Кові, П. Деніелса та ін. Виконуючи вправи, працюючи у групах, студенти самостійно обрали найбільш ефективний для себе метод та відповіли на питання: Як працювати з часом? Як правильно планувати та проводити ділові зустрічі? Що (хто) є поглиначами Вашого часу? Як побороти проблеми в управлінні часом? Як удосконалити роботу з щоденником (комп'ютером/планшетом/смартфоном)?

„Тренінг особистісного зростання юриста” заплановано провести у квітні, для чого на засідання клубу запрошено професійних психологів, кандидатів психологічних наук вишів. Основне завдання цього заходу полягає в гармонізації особистості, подоланні внутрішніх перешкод, що заважають ефективному самовизначенню, використанню внутрішніх ресурсів, розвитку спонтанності й розкриттю творчого потенціалу майбутнього юриста. Такий тренінг активізує прагнення учасників до самопізнання і самовдосконалення, дозволяє кожному з них особисто відповідати за те, хто він є, і дає їм можливість стати „скульптором” власної особистості.

У процесі роботи клубу студенти готували проекти за темою „Потенційні можливості медіації в різних галузях взаємовідносин”. З метою оцінювання підготовлених матеріалів та визначення переможців було створено комісію з викладачів університетів та представників медіативних центрів. Цікавими стали проекти, що висвітлили такі питання: „Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн”, „Медіація в публічно-правових спорах”, „Метод Collaborative Law”, „Можливості модифікації традиційної системи вирішення спорів”. Студентам вдалося проаналізувати зарубіжний досвід застосування медіації та розглянути можливості внесення відповідних змін у роботу судді, адвоката, нотаріуса, корпоративного юриста.

Так, майбутніми фахівцями визначено, що спрямування суддею конфліктуючих сторін на медіацію, їх згода на участь у цій процедурі, досягнення успіху в переговорному процесі, можливість затвердження його судом – запорука просування ідеї медіації в суспільство і подальшого усвідомленого використання її як пріоритетного засобу захисту прав та інтересів громадян. Суддя сам може виступати в ролі медіатора при дотриманні принципів нейтральності, неупередженості, якщо він володіє необхідними знаннями та навичками, і якщо це не суперечить його статусу та посадовій інструкції. Не маючи законодавчого закріплення в Україні, медіація вже застосовується у вигляді примирення в ході судового розгляду справи і в ролі медіатора доводиться виступати саме судді, який розглядає справу.

Щодо участі адвоката в переговорах в якості медіатора, студенти дійшли висновку: „Адвокат може виступати в ролі медіатора, реалізуючи свої функції з

надання юридичної допомоги, однак ця діяльність несумісна з представництвом інтересів однієї з сторін, які беруть участь у процесі медіації. Здійснюючи юридичне консультування, саме адвокат може повідомити сторонам про існування іншого, крім судового розгляду, способу вирішення суперечки. Включаючи медіацію у свій професійний арсенал, юридичний консультант створює умови для пошуку найбільш ефективного і продуктивного виходу з конфлікту, докладаючи зусиль до того, щоб запобігти втягуванню свого клієнта у тривалі та коштовні судові тяжби”.

Аналізуючи діяльність нотаріуса, спираючись на погляди М. Сазонової [316], студенти зазначили, що він є медіатором „на генному рівні”, адже, представляючи інтереси сторін, виступає примирителем при посвідченні будь-яких угод, договорів. Функції нотаріуса спрямовані на використання юридичної кваліфікації для оформлення рішення в юридичній формі. Правила проведення нотаріусом медіації закріплені в нормативних актах, які регулюють порядок здійснення ним професійних обов’язків. За загальним правилом надання нотаріусом юридичної допомоги в якості медіатора не виключає можливості засвідчення ним угоди, яка укладена учасниками медіації. За необхідності нотаріус може рекомендувати сторонам участь у процедурі медіації з метою врегулювання конфлікту. Разом з тим, він може і самостійно вдатися до процедури медіації.

Майбутні правознавці визначили медіацію дієвим інструментом в арсеналі методів корпоративного юриста. Складання документів, підготовка контрактів, юридичний супровід угоди, робота з розбіжностями, доведення справи до суду або врегулювання її – на кожному етапі діяльності організації необхідний правовий супровід, який здійснює корпоративний юрист. Від його компетентності, кваліфікації, світогляду залежить, яким чином будуть складені домовленості, як вони будуть виконуватися, наскільки часто його організація буде стороною судового розгляду, які будуть фінансові та репутаційні втрати організації у зв’язку з розбіжностями і суперечками, що виникають. Знання АРС взагалі, процедури медіації зокрема, дозволить „не доводити справу до суду”, а скористатися незаперечними перевагами посередництва, що надасть

можливість зберегти партнерські відносини, врегулювавши конфлікт в інтересах обох сторін.

За результатами аналізу проєктів, студенти дійшли висновку, що основи медіаторської діяльності та АРС повинні стати частиною професійної підготовки студентів правничих шкіл, юристів різної спеціалізації.

Ще однією важливою подією в роботі клубу стало проведення брейн-рингу „Знавці правової конфліктології”, який був спрямований на поглиблене вивчення студентами-юристами конфліктологічної специфіки обраної спеціальності. Такий формат сподобався студентам, адже дав можливість не тільки перевірити свої знання, але й отримати заряд позитивних емоцій та відчувати дух конкуренції.

За результатами діяльності клубу „Правознавець майбутнього” констатуємо підвищення якості підготовки кваліфікованих фахівців у галузі теорії та практики правової конфліктології.

Вважаємо за потрібне зупинити увагу і на розробці студентами *портфоліо* у позааудиторний період. Це вимагало від них ретельного самоаналізу кроків на шляху досягнення поставленої мети – бути готовими до здійснення професійно-превентивної діяльності та регулярного співставлення наявних результатів своєї роботи з попередніми. Усвідомлення студентами позитивної динаміки в оволодінні уміннями запобігання конфліктами впливатиме на подальший розвиток відповідної мотивації, сприятиме підвищенню самооцінки.

Попередньо викладачі обговорили зі студентами принципи та механізм створення портфоліо. З огляду на масштабну комп'ютеризацію сучасної освіти, його запропоновано систематизувати у вигляді презентації. Майбутнім фахівцям рекомендувалося починати з чіткого визначення комплексної мети власної діяльності: оволодіти уміннями запобігати конфліктам у професійній діяльності, а також із формулювання конкретизованих завдань, які впливають з цієї мети. У тексті портфоліо важливо визначити індивідуальні інтереси, професійні цілі та з'ясувати їх зв'язок з порушеною проблемою. Дуже важливо постійно поповнювати теку статтями, анотаціями книг, порадами фахівців щодо організації превентивної діяльності в юридичній практиці, що

закладатиме певну теоретичну основу для проведення подальшої роботи у визначеному напрямі.

У другій частині портфоліо студентам пропонувалося постійно відображати нові дані про їхні навчальні успіхи у сфері превентивної діяльності: результати письмових робіт, апробовані стратегії з запобігання конфліктам та розв'язання різних проблемних життєвих та професійних ситуацій, тексти доповідей, рефератів, тез конференцій тощо. Оскільки під час проведення експериментальної роботи майбутні юристи залучалися до створення проектів з окресленої проблематики, спочатку різні його фрагменти, а після написання – текст проекту студенти заносили у зібрану ними теку.

Важливе значення для систематизації портфоліо мають матеріали, пов'язані з: проходженням студентами практики (звіти про розроблені на практиці превентивні заходи; щоденники спостережень, які ведуться під час проходження практики); данні про навчальну успішність із фахових дисциплін, без засвоєння яких майбутній юрист не зможе формулювати достовірні прогнози, розробляти та впроваджувати ефективні стратегії та тактики превентивної діяльності; відомості про участь у конкурсах, конференціях, тренінгах, які стосуються визначеної проблеми; методичні матеріали, методики, що використовуються з метою перевірки достовірності висунутих прогнозів щодо здійснення запобіжної діяльності тощо.

Регулярна робота над портфоліо спонукала студентів до постійної рефлексії процесу оволодіння уміннями запобігати конфліктам, впливала на підвищення самооцінки, адже збір інформації про власну динаміку професійного зростання додавав впевненості майбутнім фахівцям у власних силах та можливостях, а також сприяв подальшому самовдосконаленню в обраній галузі.

На завершальному етапі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам було передбачено залучення студентів до різних видів професійної *практики*:

– *безвідривна (навчальна)*, основною метою якої є формування професійно-превентивної позиції правознавця, безконфліктного стилю поведінки фахівця, світогляду, професійної етики (студенти знайомились із

запобіжною діяльністю юриста в закладах різного типу, з функціональними обов'язками, планом, умовами та вимогами роботи, отримували необхідні уявлення про застосування вмінь запобігання конфліктам в подальшій професійній діяльності);

– *виробнича*, що спрямована на вдосконалення студентами умінь та навичок самостійної практичної роботи, необхідних для подальшої юридичної діяльності, прийняття професійно виважених рішень, у тому числі у галузі правової конфліктології. Згідно з завданнями, отриманими від керівника практики від вищого навчального закладу, студенти аналізували природу правових конфліктів (об'єктивну і суб'єктивну), визначали їх безпосередні причини і мотиви, розглядали форми протікання конфліктів, застосовували засоби та стратегії їх запобігання та розв'язання, обирали відповідний стиль професійної поведінки у конфліктній ситуації, знаходили оптимальні, доречні засоби впливу на конфліктну поведінку клієнта тощо;

– *переддипломна практика* передбачає послідовне вивчення студентами-практикантами всіх аспектів правової роботи, яка проводиться юридичними службами підприємств, організацій, юридичними фірмами або юрисконсультами. Під час проходження такої практики студенти вивчають завдання та функції юридичної служби різних господарюючих суб'єктів або юридичних фірм, основні напрями їх роботи, особливості здійснення своєї діяльності, зокрема акцентується увага на роботі щодо запобігання та розв'язання правових конфліктів. Закінчується практика поданням письмового звіту про виконану роботу, щоденника спостережень, розробок заходів, які організували і провели студенти, та підсумковою конференцією.

Під час проходження практики майбутні фахівці мали можливість виявляти творчі здібності, реалізовувати теоретичні знання та застосовувати сформовані професійно-превентивні вміння, здобуті під час навчальних занять, працювати в нових умовах.

Отже, ґрунтовна підготовка студентів до здійснення превентивної діяльності в умовах навчальної та позааудиторної роботи дала змогу виявити результативність обраної моделі формування готовності майбутніх юристів до

запобігання конфліктам. У цілому реалізація моделі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам дозволила зробити висновок про доцільність її упровадження у навчальний процес.

Аналіз експерименту підтвердив наше припущення, що підготовка студентів до запобігання конфліктам є досить складним процесом, який забезпечує професійний розвиток та саморозвиток особистості майбутнього фахівця шляхом набуття необхідних знань, умінь, навичок, потрібних для майбутньої професійно-превентивної діяльності.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Цей підрозділ дисертаційної роботи присвячено результатам дослідно-експериментальної роботи, що проводилась у природних умовах підготовки фахівців у межах вищого навчального закладу. Основною метою даного етапу став кількісний, якісний та зіставно-порівняльний аналіз досягнутих результатів, інтерпретація отриманих фактів, узагальнення проміжних та підсумкових даних діагностики, що у своїй сукупності відображає динаміку рівня готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Для підтвердження гіпотези дослідження було проведено педагогічний експеримент, що потребував опрацювання наукової літератури з проблематики дослідження, зокрема робіт із методології та методики педагогічного дослідження Н. Кузьміної [219], П. Образцова [40], М. Скаткіна [322]; праць із основ використання методів математичної статистики С. Скворцова [117], Ю. Слепко [384].

Дослідження тривало протягом чотирьох років і охопило три взаємопов'язані етапи науково-педагогічного пошуку, кожен з яких спрямований на досягнення мети дослідження, проте передбачає власні завдання.

На аналітико-пошуковому етапі (2015-2016 рр.): було вивчено і проаналізовано стан проблеми дослідження; сформульовано гіпотезу, мету і завдання; теоретично обґрунтовано і розроблено модель формування готовності

майбутніх юристів до запобігання конфліктам; визначено дослідно-експериментальні методики, складено програму дослідження; проаналізовано навчальні та робочі програми, наявне методичне забезпечення; встановлено кількісний і якісний склад учасників експерименту; проведено діагностику наявного рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

На експериментальному етапі (2016-2017 рр.) дослідно-експериментальним шляхом було перевірено гіпотезу, апробовано модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, проаналізовано проміжні результати контрольних зрізів, скоректовано методи і форми експериментальної роботи.

На контрольному етапі (2018 рр.) систематизовано, узагальнено та оброблено емпіричні дані, зіставлено одержані експериментальні результати з прогнозованими, сформульовано загальні висновки дослідження та визначено перспективи подальших досліджень у межах означеної проблеми.

Програма експериментального дослідження передбачала три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. Експериментальною роботою було охоплено 286 студентів та було залучено 18 викладачів Університету імені Альфреда Нобеля, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Університету митної справи та фінансів.

Констатувальний етап експерименту, який було проведено в реальних умовах навчально-виховного процесу ВНЗ, передбачав вирішення таких завдань:

– виявити у студентів рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм, що визначається співвідношенням компонентів мотиваційного комплексу навчальної діяльності студентів; ступенем вираженості спрямованості на оволодіння професією; усвідомленням значущості конфліктологічних знань та умінь як важливої складової професіоналізму сучасного правознавця;

– визначити рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм, що визначається повнотою та міцністю засвоєння конфліктологічних знань; ступенем оволодіння понятійним апаратом щодо питань прогнозування; знаннями стратегій та технологій профілактики конфліктів у професійній діяльності юриста, основ роботи медіатора як посередника у попередженні й розв’язанні конфліктів;

– з’ясувати рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм, що визначається рівнем володіння діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, інтерактивними вміннями та рівнем їх застосування у різновидах навчальної, професійно спрямованої превентивної діяльності;

– з’ясувати рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм, що визначається рівнем емоційного інтелекту, типом реагування в конфліктній ситуації, індивідуальною рефлексивністю.

Формувальний етап експерименту передбачав здійснення експериментальної перевірки гіпотези дослідження, апробацію моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, аналіз проміжних результатів контрольних зрізів. Формувальний етап педагогічного експерименту проводився серед студентів I – IV курсів спеціальності 081 «Право». На формувальному етапі експерименту в експериментальних групах (ЕГ – 136 осіб) реалізовувалася теоретично обґрунтована модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. У контрольних групах (КГ – 150 осіб) навчальна діяльність студентів здійснювалася за допомогою традиційних для ВНЗ методів і форм, окреме завдання щодо забезпечення формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності не ставилося.

Контрольний етап дослідження являв собою інтегральну обробку даних, порівняння первинних і кінцевих результатів дослідження та їх аналіз; опис ходу і результатів дослідження, статистичну обробку даних; оформлення результатів. Дані, отримані під час контрольного етапу, було математично та статистично оброблено за допомогою факторного, дисперсійного,

кореляційного аналізу, який проводився у системі SPSS 17.0. Отримані результати зведено в таблиці, аналіз яких дає можливість відстежити динаміку змін у просуванні майбутніх юристів до оптимального рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Опишемо процедуру та етапність виявлення рівнів сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам на констатувальному етапі експерименту, діагностика якого здійснювалася за мотиваційним, гносеологічним, операційним та особистісним критеріями згідно з комплексом методик, який представлено у таблиці 2.7.

Під час розробки та відбору методик експериментального дослідження важливими для нас були такі аспекти: методика повинна бути особистісно-зорієнтованою; у сукупності забезпечувати можливість аналізу та дослідження системи знань та умінь студентів з питань готовності до запобігання конфліктам; надавати кількісні результати для здійснення якісного аналізу досліджуваного явища. Отже, підібрані психодіагностичні методики базуються на теоретичному конструкті, який конкретизує критеріальні та рівневі показники досліджуваного явища. Переходимо до безпосереднього критеріального аналізу констатувальної діагностики наявного стану сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

З'ясування рівня сформованості мотиваційного критерію готовності передбачало послідовне виконання таких етапів: 1) розрахунок співвідношення компонентів мотиваційного комплексу, що спонукає студентів до конфліктологічної підготовки; 2) аналіз рівня вираженості спрямованості студентів на оволодіння професійно-превентивною діяльністю; 3) визначення рівня усвідомлення значущості конфліктологічних знань та умінь як важливої складової професіоналізму сучасного правознавця.

З метою встановлення співвідношення компонентів мотиваційного комплексу, що спонукає студентів до навчання конфліктологічних дисциплін (внутрішнього – ВМ та зовнішнього – ЗВМ (зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивації) нами було використано методику

А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації (див. дод. В), результати якої згруповані у табл. 2.8.

Таблиця 2.7

**Діагностичний інструментарій виявлення рівнів сформованості
готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам**

Методика діагностики	Показники, що діагностуються
<i>Мотиваційний критерій</i>	
Методика „Діагностика навчальної мотивації студентів” А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації	Види значущих мотивів: утилітарні, уникнення невдач, престижу, творчого самовдосконалення, соціальні, навчальні, професійні
Методика Т. Дубовицької „Професійна спрямованість студентів” в авторській модифікації	Ступінь вираженості спрямованості на оволодіння професійно-превентивною діяльністю юриста
Методика Т. Дубовицької „Діагностика внутрішньої мотивації студентів до навчальної діяльності конфліктологічної спрямованості”	Рівень усвідомлення значущості конфліктологічної підготовки
<i>Гносеологічний критерій</i>	
Тест на виявлення рівня володіння сукупністю знань, необхідних для запобігання конфліктам	Повнота конфліктологічних знань та характер їх засвоєння
<i>Операційний критерій</i>	
Тест на визначення рівня оволодіння сукупністю умінь, необхідних для запобігання конфліктам у діяльності юриста	Рівень оволодіння діагностично-прогностичними, конструктивно-проективними, інтерактивними вміннями
<i>Особистісний критерій</i>	
Методика Bar-On EQ-і на визначення рівня сформованості емоційного інтелекту	Рівень сформованості компонентів емоційного інтелекту: внутрішньо-особистісного, міжособистісного, адаптивності, регуляції стресу, загального настрою
Методика Т. Крюкової „Копінг-поведінка в стресових ситуаціях”	Тип реагування на конфліктну ситуацію (проблемно-зорієнтований, емоційно-зорієнтований, уникнення)
Методика А. Карпова „Визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості”	Рівень компонентів індивідуальної рефлексії (ситуативної, ретроспективної, перспективної)

Зазначимо, що до найкращих оптимальних комплексів варто віднести типи співвідношень $BM > ЗПМ > ЗНМ$ та $BM = ЗПМ > ЗНМ$. Найгіршим

мотиваційним комплексом вважається співвідношення $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$. У діагностиці ми враховували не тільки тип мотиваційного комплексу, а і те, наскільки один тип мотивації перевершує подібний за ступенем вираженості. За даними таблиці видно, що утилітарні та мотиви уникнення невдач (отримати диплом, закінчити розпочату справу, не відставати від друзів, уникнути осудження), є значущими для студентів обох груп (відповідно 28,7 %; 25,3 % КГ та 29,4 %; 22,1 % ЕГ).

Таблиця 2.8

Вихідні дані складових мотивації до конфліктологічної підготовки юристів за методикою А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації

Вид мотивів навчання	Показник по КГ (%)	Показник по ЕГ (%)
Утилітарні	28,7	29,4
Уникнення невдач	25,3	22,1
Престижу	10,0	6,6
Самореалізаційні	6,7	11,8
Соціальні	4,0	5,9
Навчально-пізнавальні	8,7	8,8
Професійні	16,0	14,7

Така ситуація свідчить про те, що навчальна діяльність студентів має формальний характер, вона орієнтована не на засвоєння нових знань, формування нових умінь, а на успішне складання сесії у будь-який спосіб. Успішна навчальна діяльність у цьому випадку розглядається як необхідність отримання стипендії, диплому. Студенти усвідомлюють та побоюються можливих неприємностей, які можуть виникнути в результаті невиконання роботи. За такої мотивації в навчальній діяльності відсутній творчий підхід, самостійна постановка навчальних цілей.

Мотиви престижу (бути у числі найкращих студентів, отримати схвалення від батьків, педагогів, мати переваги серед інших) переважають у респондентів КГ (10,0%), для яких властиве прагнення отримати високий соціальний статус. Мотиви творчої самореалізації (можливість розробки нових тактик, стратегій запобігання та вирішення конфліктів; застосування альтернативних підходів до виконання професійно-превентивної діяльності) займають значне місце у студентів ЕГ (11,8%).

Акцентуємо увагу, що мотиви лише кожного десятого студента КГ (8,7%) та ЕГ (8,8%) пов'язані з конфліктологічним змістом навчальної діяльності та процесом її виконання, що свідчить про недостатню орієнтацію майбутніх фахівців на самостійне оволодіння та вдосконалення способів та прийомів отримання конфліктологічних знань, методів наукового пізнання, способів саморегуляції навчальної роботи, раціональної організації власної навчальної праці. Показники професійної мотивації (16,0% КГ та 14,7% ЕГ) відображають фактори, що впливають на наполегливість та успішність оволодіння професією, зокрема професійно-превентивною діяльністю, на пізнавальну активність студентів під час вивчення конфліктологічних дисциплін, на активність після закінчення навчання та влаштування на роботу. У нашому випадку вони свідчать про недостатній рівень усвідомлення студентами значущості професійно-превентивної діяльності юриста.

Наголошуємо, що соціальні мотиви (принести користь суспільству, запобігати та вирішувати конфлікти у системі правовідносин, обов'язок перед країною, від конфліктологічної підготовки залежить майбутнє), які повинні бути провідними у фахівців юридичного профілю, виявилися найменш значущими у респондентів обох груп (4,0% КГ та 5,9% ЕГ). Вони пов'язані з різними видами соціальної взаємодії і виражаються у прагненні зайняти певну позицію у відносинах із оточуючими, приносити суспільно-важливу користь. Різноманітні впливи з боку суспільства формують у таких студентів почуття обов'язку, яке змушує їх отримати професійну освіту та стати громадянами, потрібними своїй країні.

Таким чином, аналіз результатів дослідження показав, що 32,7% ЕГ та 37,5% КГ мають оптимальний сформований мотиваційний комплекс, що свідчить про задоволеність та розуміння значущості обраної професії та професійно-превентивної діяльності юриста. 15,3% респондентів ЕГ та 18,4% КГ мають найгірше співвідношення компонентів мотиваційного комплексу та 29,3% ЕГ і 25,7% КГ знаходяться на межі до цього.

Зазначимо, що професійна мотивація виступає внутрішнім рушійним фактором розвитку професіоналізму особистості, оскільки тільки на ґрунті

високого рівня її формування можливий ефективний розвиток професійної освіти та культури особистості, тому в контексті формування готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів вважаємо за необхідне більш детально дослідити цю групу мотивів. У зв'язку з цим нами була використана методика Т. Дубовицької „Професійна спрямованість студентів” в авторській модифікації [120], за допомогою якої визначалось прагнення майбутніх фахівців до оволодіння професійно-превентивною діяльністю (див. дод. Г). Студенти мали відповісти на 20 суджень „правильно”, „майже правильно”, „неправильно”, „майже неправильно”; за кожну відповідь, яка збігалася з ключем, вони отримували 1 бал. Сумарні дані диференціювалися за рівнями: високий рівень професійної спрямованості – (14-18 бали), середній – (5-13 бали), низький – (0-4 балів).

Аналіз результатів відповідей показав, що 64,6% КГ та 63,9% ЕГ обрали б професію юриста, якби це необхідно було б зробити ще раз. Стійке бажання працювати за фахом, запобігати та вирішувати професійні конфлікти та обґрунтовувати свій вибір можуть 18,6% КГ та 19,9% ЕГ. Вимушено навчаються на факультеті (за бажанням батьків) 23,3% КГ та 20,3% ЕГ. Майже 37,3% КГ та 23,5% ЕГ зацікавлені в отриманні будь-якої вищої освіти, ніж упевнені у виборі професії. За власною ініціативою підвищують рівень свого професіоналізму, прагнуть ознайомитися роботою зі специфікою діяльності щодо запобігання та вирішення конфліктів серед фахівців у галузі юриспруденції, мають захоплення, пов'язані з майбутньою професією лише 12,0% КГ та 15,4% ЕГ. На момент проведення опитування ніхто зі студентів не працював та не шукав роботу за обраною спеціальністю. Упевнені, що майбутня робота розкриє медіаторські здібності та дозволить показати та проявити свої можливості у попередженні та профілактиці конфліктів 28,7% осіб КГ та 29,4% ЕГ. Змінити діяльність та переорієнтуватися на інший напрямок підготовки мають бажання 28,0% КГ та 27,9% ЕГ.

Таким чином, діагностика показала (табл. 2.8): лише 9,2% КГ та 8,8% ЕГ мають високий рівень професійно-превентивної спрямованості, що свідчить про прагнення цих студентів до оволодіння обраною професією, зокрема

професійно-превентивною діяльністю, бажання в майбутньому працювати за фахом і далі вдосконалюватися в цьому напрямку. Такі респонденти у вільний час займаються справами, що мають відношення до галузі юрисдикції та знайомі з фахівцями-правознавцями, які можуть передати їм свій досвід щодо питань запобігання та вирішення професійних конфліктів. Вони вважають професію юриста справою свого життя.

Дослідження виявило суттєвий відсоток студентів, що мають низький рівень професійно-превентивної спрямованості та тих, хто знаходиться на межі до цього. Такі показники свідчать про те, що респонденти вимушено навчаються на факультеті, вступ до навчального закладу обумовлений не інтересом до професії, а бажанням батьків. Студенти не бачать себе в майбутній професії, за наявності можливості бажають змінити спеціальність.

Наступний етап діагностики передбачав вивчення рівня розвитку у студентів внутрішньої мотивації до навчальної діяльності в процесі вивчення конфліктологічних дисциплін. З цією метою нами була застосована методика Т. Дубовицької (див. дод. Д), яка складається із 20 суджень. Відповіді „правильно”, „майже правильно”, „неправильно”, „майже неправильно” у випадку зі збігом з ключем отримували 1 бал. Сумарні дані диференціювалися за рівнями: високий рівень внутрішньої мотивації: 15-20 балів, середній: 6-14 балів, низький: 0-5 балів. При цьому показники 0 – 10 балів характеризують зовнішню мотивацію, 11-20 балів – внутрішню мотивацію.

Результати проведеного дослідження показали, що лише 12,6% КГ та 14,7% ЕГ вважають за необхідне оволодіння конфліктологічними знаннями та вміннями для ефективного здійснення майбутньої діяльності. Більше половини студентів (54,0% КГ та 58,1% ЕГ) вважають достатнім наявний обсяг знань з питань управління конфліктами, а розгляд складних теоретичних засад у межах даної проблеми не надто важливим. Жоден із респондентів не читає додаткову літературу, присвячену конфліктологічній проблематиці, не обговорює новий матеріал з однокурсниками, не цікавиться науковими пошуками в цьому напрямку. У процесі вивчення дисциплін конфліктологічного характеру в студентів обох груп переважають зовнішні мотиви: оцінка – важливіша за

результат, головне – не засмучувати батьків та викладачів. Отже, респонденти продемонстрували переважно низький рівень внутрішньої мотивації (46,9% КГ та 48,6% ЕГ), що спонукає їх до підвищення рівня конфліктологічної підготовки (табл. 2.8). Узагальнені результати вивчення мотивів студентів, отримані на констатувальному етапі експерименту, представлені у таблиці 2.9, свідчать про те, що рівень сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за мотиваційним критерієм є недостатнім; 43,7% КГ та 42,7% ЕГ епізодично виявляють інтерес до професійно-превентивної діяльності; розуміють важливість конфліктологічних знань та умінь лише для окремих видів роботи юриста; вимагають імпульсу ззовні для прояву активності в навчальній діяльності, пов'язаній з конфліктологічною підготовкою.

Таблиця 2.9

Вихідні дані показників мотиваційного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності студентів контрольної та експериментальної груп

Група респондентів	Рівень сформованості показників					
	високий		середній		низький	
	кіл-ть	%	кіл-ть	%	кіл-ть	%
<i>Професійно-превентивна спрямованість</i>						
контрольна	14	9,2	64	42,7	72	48,1
експериментальна	12	8,8	57	41,9	67	49,3
<i>Усвідомлення значущості конфліктологічної підготовки</i>						
контрольна	13	8,4	67	44,7	70	46,9
експериментальна	11	7,8	59	43,6	66	48,6
<i>Загальні результати</i>						
контрольна	13	8,8	66	43,7	71	48,5
експериментальна	11	8,3	58	42,7	67	49,0

Майже половина студентів обох груп (48,5% КГ та 49,0% ЕГ) постійно потребують спонукання до постановки особистих цілей, самоосвіти, саморозвитку особистісних якостей та самовдосконалення; не усвідомлюють значущості професійно-превентивної діяльності юриста; байдуже чи негативно ставляться до навчальної діяльності, пов'язаної з вивченням конфліктологічних

дисциплін; мають найгірше співвідношення компонентів мотиваційного комплексу.

Діагностика гносеологічного критерію, який передбачав виявлення рівня опанування системою конфліктологічних знань, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності, була проведена з застосуванням розробленого з цією метою тесту (див. дод. Е). Спираючись на роботи Т. Дзюби [111], А. Присяжної [293], Л. Регуш [304], О. Лук'яновської та Р. Мельниченко [235] нами визначені та згруповані у три розділи завдання таким чином, щоб вони торкалися таких аспектів запобігання конфліктам:

- загальних понять конфлікту, запобігання конфлікту, особливостей поведінки в конфліктах;
- питань прогнозування; стратегій профілактики конфлікту; методів і способів запобігання й подолання конфліктів у професійній діяльності юриста;
- основ роботи медіатора як посередника у запобіганні й розв'язанні конфліктів.

Така система діагностики змістовного компоненту обрана з огляду на її можливість перевірити різні аспекти досліджуваної проблеми за найменший проміжок часу. Для визначення *повноти* конфліктологічних знань студентів, застосовувався коефіцієнт засвоєння знань К, який обчислювався за формулою [275, с. 67]:

$$K = X_{\text{п}} \times 100 \% / \text{П, де:}$$

$X_{\text{п}}$ – кількість правильних відповідей усіх студентів групи;

П – максимальна можлива кількість правильних відповідей у групі;

П = (кількість студентів) x (кількість завдань).

Правильна відповідь на репродуктивні завдання оцінювалася в 1 бал, реконструктивні – в 2, продуктивні – 3 бали. Якщо відповідь неповна, реконструкційні завдання оцінювалися в 1 бал, продуктивні – в 1-2. Максимальна кількість балів – 45. Підраховувалася загальна кількість правильних відповідей у групах. Якщо студент отримував 35-45 балів, що свідчило про високий рівень засвоєння, 25-34 балів – середній рівень, менше 25 – низький рівень.

Нами визначався і *характер засвоєння конфліктологічних знань*, оскільки завдання, що містилися в ньому, були різного рівня (репродуктивні, реконструктивні, продуктивні). Характер засвоєння знань визначався за 30-бальною шкалою: якщо студент виконував завдання на продуктивному рівні, він отримував 20 – 30 балів, на реконструктивному рівні – 11 – 19 балів, на репродуктивному – менше десяти балів. Загальні межі значення рівня характеру засвоєння знань представлено в таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Межі значень рівня характеру засвоєння знань	
Рівні	Значення рівня сформованості мотивації досягнення
Репродуктивний	$K_{33} \leq 10$
Реконструктивний	$11 \leq K_{33} \leq 19$
Продуктивний	$20 \leq K_{33} \leq 30$

Загальний рівень сформованості гносеологічного критерію визначався як сума кількісних значень кожного з вищезазначених показників. Було виокремлено три рівні: низький (0-34 балів), середній (35-54 балів), високий (55-75 балів) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Межі значень рівня сформованості гносеологічного критерію	
Рівні	Значення рівня сформованості гносеологічного критерію
Низький	$0 < K_{ГК} \leq 34$
Достатній	$35 \leq K_{ГК} \leq 54$
Високий	$55 \leq K_{ГК} \leq 75$

Отримані результати дозволили зробити важливі висновки. Виявилось, що переважна більшість студентів не мають стійких та систематизованих знань стосовно досліджуваної проблеми. На питання тесту «Що є сутністю конфлікту»? 29,4% КГ та 33,3% ЕГ відповіли: «зіткнення сторін, думок, сил»; більшість студентів обох груп (46,7% КГ та 44,2% ЕГ) визначила це поняття як „загострення суперечок”. Друге питання репродуктивного рівня передбачало знання терміну „конфліктогени”. Відповідно 40,0% КГ та 42,6% ЕГ вирішили, що це компоненти, з яких складається конфлікт; лише 20,0% КГ та 14,7% ЕГ

правильно зазначили, що це фактори (слова, дії), які детермінують конфлікт. Третє та п'яте питання не викликали ускладнень при з'ясуванні методів діагностики та запобігання конфліктам у професійній діяльності. Майже всі дали правильні відповіді та відмітили відповідно індивідуальну бесіду, спостереження, соціометрію та чітке й конкретне визначення позицій, відносин, понять; забезпечення зворотного зв'язку; прогнозування перспективи. Лише 10,0% КГ та 7,4% ЕГ відповіли на питання „Що відноситься до етапів конфлікту”: „глухий кут”, конфліктна ситуація, інцидент, ескалація, післяконфліктна стадія. Визначити сутність прогнозування (з'ясування тенденцій змін та розвитку об'єкта (явища, процесу)) вдалося 25,7% студентів ЕГ та 31,3% КГ. Питання „Які дії включає процес прогнозування?” виявилось надскладним для студентів обох груп, адже жодної правильної відповіді (передпрогнозна орієнтація, прогнозний діагноз, прогнозна перспекція, верифікація, коригування) не було наведено. Щодо трактування поняття „медіація” переважна більшість студентів (84,6% ЕГ та 73,3% КГ) впоралася з завданням та надала правильну відповідь: „діяльність посередника (медіатора) з урегулювання спорів”.

Щодо завдань реконструктивного рівня: правильно встановили запропоновані відповідності 58,8% ЕГ та 53,3% КГ; легко відрізняли прогнозування від профілактики правових конфліктів 66,2% ЕГ та 60,0% КГ; не змогли визначити спрямування превентивної діяльності юриста 51,5% ЕГ та 36,7% КГ; жоден студент не відповів на 5 („3 точки зору транзактного аналізу до конфліктогенів можна віднести...”) та 10 („На які групи поділяються нормативно-правові конфлікти”) питання; 44,1% ЕГ та 50,0% КГ не змогли розрізнити поняття „юридичний конфлікт”, „правовий конфлікт” та „правовий інцидент”; більшість (62,5% ЕГ та 58,7% КГ) респондентів на питання „Які альтернативні способи вирішення конфліктів Вам відомі?” зазначили тільки третейський суд та медіацію; легко справились із визначенням заборон у діяльності медіатора та позитивних функцій конфлікту 40,4% ЕГ та 60,0% КГ.

Цікавими для нас стали відповіді на завдання продуктивного рівня: переважна більшість студентів обох груп правильно визначила гносеологічний

аспект діяльності юриста з запобігання конфліктам та заплуталась у понятті „праксеологічний аспект”; запобігання конфліктам ототожнюється респондентами з терміном попередження; до провідних умінь юриста, необхідних до запобігання конфліктів, віднесено організаційні, комунікативні та управлінські; основними принципами медіації названо нейтральність, неупередженість та добровільність; стадії процесу медіації зовсім не охарактеризовані.

Таким чином, загальний рівень сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за гносеологічним критерієм на констатувальному етапі експерименту дозволяє зробити такі висновки (див. табл. 2.12):

Таблиця 2.12

Вихідні дані показника складників гносеологічного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності студентів КГ та ЕГ

Група респондентів	Рівень сформованості гносеологічного критерію					
	високий		достатній		низький	
	кіль-сть	%	кіль-сть	%	кіль-сть	%
<i>Повнота конфліктологічних знань</i>						
контрольна	35	23,3	68	45,3	47	31,3
експериментальна	33	24,3	59	43,4	44	32,4
<i>Характер засвоєння конфліктологічних знань</i>						
контрольна	20	13,3	46	30,7	84	56,0
експериментальна	17	12,5	39	28,7	80	58,8
<i>Загальні показники</i>						
контрольна	27	18,3	47	31,0	76	50,7
експериментальна	24	18,4	42	30,5	70	51,1

лише 18,3% студентів КГ та 18,4% ЕГ мають глибокі системні конфліктологічні знання; володіють інформацією щодо прогнозування та профілактики правових конфліктів; знають методи, стратегії й технології профілактики конфліктів у професійній діяльності, а також розуміють діяльність медіатора як посередника у попередженні й розв’язанні конфліктів у професійній діяльності юристів.

Середній рівень виявлено у 31,0% студентів КГ та 30,5% – ЕГ, які мають достатньо сформовані конфліктологічні погляди; володіють знаннями в неповному для здійснення прогнозування обсязі та мають проблеми з визначенням тенденцій розвитку та впливу на об'єкти прогнозування факторів прогнозного фону; не усвідомлюють повною мірою ролі медіатора; використовують знання у схожих умовах за зразком. На жаль, низький рівень продемонструвала значна кількість студентів (50,7% – КГ та 51,1% ЕГ), які часто є пасивними при використанні конфліктологічних знань у професійно спрямованій діяльності; мають епізодичні, несистемні знання щодо прогнозування у превентивній діяльності юриста; не знайомі з діяльністю медіатора. Це потребує внесення відповідних корективів у навчальний процес для перерозподілу визначених показників у бік збільшення високого та середнього рівнів їх розвитку.

Із метою визначення рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за *операційним критерієм* нами були розроблені спеціальні завдання, згруповані у додатку Ж, рівень якості вирішення яких здійснювався на підставі аналізу оцінок експертів, якими стали викладачі ВНЗ (18 викладачів, які протягом навчального року реалізовували модель формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності в процесі навчальної та позанавчальної роботи). Завдання були підібрані таким чином, щоб за результатами відповіді на них, можна було визначити рівень сформованості у студентів груп умінь, необхідних для запобігання конфліктам: діагностично-прогностичних, конструктивно-проективних, інтерактивних. Кожне завдання передбачало здійснення респондентами таких операцій: аналіз юридичного протиріччя, виділення суттєвих ознак та якостей правового конфлікту, систематизація діагностичної інформації, визначення конфліктогенних факторів, розробка альтернативних варіантів виходу з конфліктної ситуації, складання програми майбутніх дій тощо. Студенти повинні були сформулювати свої пропозиції для кожної зі сторін конфлікту, застосовуючи уміння встановлювати та налагоджувати безконфліктну

комунікативну взаємодію, моделювати інформацію з урахуванням особливостей її сприйняття і розуміння учасниками протиріччя.

Оцінювання відповідей кожного студента відбувалося викладачами відповідно до запропонованої картки (додаток І). Максимальна кількість балів за правильне виконання завдання – 15 (диференційовано 0-5 балів за кожною групу умінь). Отже, ступінь оволодіння респондентами кожною групою умінь визначався за 20-бальною шкалою: 15-20 балів – високий рівень, 8-14 – середній, < 7 – низький. Загальний рівень сформованості операційного критерію – сума кількісних значень кожної з вищезазначених груп умінь (низький (0-20 балів), середній (21-40 балів), високий (41-60 балів)) (табл. 13). Результат сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм визначався як середнє арифметичне значення оцінок усіх викладачів, що перевіряли роботу студента.

Таблиця 2.13

Межі значень рівня сформованості операційного критерію

Рівні	Значення рівня сформованості операційного критерію
Низький	$0 < K_{OP} \leq 20$
Середній	$21 \leq K_{OP} \leq 40$
Високий	$41 \leq K_{OP} \leq 60$

Аналіз отриманих даних засвідчив, що:

1) Лише 6,7% КГ та 11,01% ЕГ показали високі результати виконання завдання 1 (конфлікт з приводу розподілення літніх путівок для дітей працівників та керівників організації) та визначили об'єднуючі, роз'єднуючі та вторинні інтереси конфліктуючих сторін, при чому більшість із них до об'єднуючих віднесла: визнання необхідності надання путівок у першу чергу хворим дітям; бажання разом врегулювати конфлікт. Роз'єднуючі інтереси: робітники вважають, що діти керівництва і так мають можливість відпочивати в таборах, адже батьки отримують більшу заробітну плату; невдоволеність тим, що важливі рішення приймаються без їх участі; з боку керівництва: їх діти майже не бачать батьків, що є причиною їх зайнятості; вважають, що заслуговують на привілейований статус в організації. До вторинних інтересів

віднесено: небажання надавати розголосу ситуації; з боку ІТР вважають, що повинно бути рівнозначне розподілення путівок; керівництво вважає, що має право приймати рішення самостійно.

Щодо ресурсів сторін, 23,3% КГ та 36,7% ЕГ визначили погрози, санкції керівництва та затягування робочого процесу працівниками інженерно-технічного відділу; 32,0% КГ та 29,4 % ЕГ наголосили на можливості введення обмежень та посилення дисципліни з боку керівників та нанесення навмисних пошкоджень обладнанню, організацію невдоволених груп з боку працівників.

Більше половини студентів (52,0% КГ та 51,5% ЕГ) змогли сформулювати пояснювальну модель конфлікту та визначити його основний мотив – протиріччя сторін у надмірно великій різниці в заробітній платі, матеріальних та соціальних вигодах. Респонденти описали такий конфлікт як слабковиражений та швидкоплинний.

До деструктивних функцій конфлікту слухачами віднесено: розшарування колективу, зростаюча недовіра, чутки, напружений емоційний фон та погіршення соціально-психологічного клімату в колективі. Серед конструктивних функцій конфлікту зазначені: обидві сторони поважають та прислуховуються одна до одної; розуміють, що кожен важливий на своєму робочому місці.

2) З метою виконання завдання 2 (прогнозування конфліктів в організації) студентам були представлені трудові договори деяких співробітників, останні накази та розпорядження, що їх стосуються, план структурних реорганізацій, посадові інструкції, скарги та пропозиції. На підставі аналізу документації лише 5,3% КГ та 7,4% ЕГ було спрогнозовано можливість виникнення структурного конфлікту в організації, адже запропоновані нововведення, на їх думку, потенційно можуть гальмувати вже налагоджене співробітництво. Позиційні конфлікти або конфлікти значущості суб'єктів соціальної взаємодії побачили 10,6% КГ та 14,7% ЕГ (деяким співробітникам було надано певні пільги). Ураховуючі потенційні зміни, 38,6% КГ та 33,8% ЕГ передбачили інноваційний конфлікт в організації, адже стрімкий процес нововведень може викликати протидію з боку тих співробітників, які не підтримують їх, особливо

якщо це пов'язано з рівнем освіченості фахівців у цій галузі. Жоден респондент не побачив можливості виникнення динамічних конфліктів, посилаючись на брак інформації з цього приводу. Основні рекомендації студентів для керівництва та співробітників з метою запобігання конфліктам в організації були такі: провести загальне зібрання та прояснити суть інноваційних змін в структурі; залучити співробітників до обговорення перспективних планів; організувати спільні заходи з метою налагодження соціально-психологічного клімату в колективі.

3) Щодо виконання завдання 3 (конфлікт подружньої пари з приводу продажу квартири) зазначимо, що студенти обох груп запропонували значну кількість причин, за яких, на їх думку, подружжя не бажало продавати квартиру. Серед них: немає довіри до протилежної сторони; не вистачить грошей від продажу квартири, щоб придбати собі гідне альтернативне житло; занепокоєння, де будуть жити діти, якщо не буде можливості одразу придбати житло; небажання щось залишити чоловіку (дружині) тощо. 41,3% КГ та 47,8% ЕГ змогли визначити загальну процедуру медіації, але не дали розгорнутого пояснення своєї позиції сторонам конфлікту. 16,0% КГ та 23,5% ЕГ до правил медіації віднесли необхідність кожного учасника бачити і чути усіх, можливість вільно брати участь в обговоренні ситуації, відчувати психологічний комфорт.

4) Завдання 4 (провести транзакційний аналіз запропонованої взаємодії) викликало найбільшу складність у його вирішенні. Тільки 10,0% КГ та 11,8% ЕГ відома транзакційна теорія Е. Берна, що допомогло їм визначити транзакцію як одиницю взаємодії партнерів по спілкуванню, що супроводжується представленням їх позиції. Студенти правильно склали матрицю (рис. 2.4), виділили суб'єкти міжособистісної взаємодії, визначили позицію кожного суб'єкта та її спрямованість. Правильно зазначена кількість розбіжностей у позиціях (0) дала можливість студентам зробити висновок про відсутність конфліктної ситуації.

Отримані результати дозволили нам розрахувати вихідний загальний рівень сформованості готовності юристів до запобігання конфліктам за

операційним критерієм (табл. 2.14).

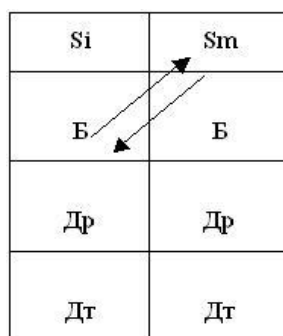

Рис. 2.4. Матриця транзакційного аналізу міжособистісної взаємодії за завданням 4 додатку

Таблиця 2.14

Вихідні дані показника складників операційного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів КГ та ЕГ

Група респондентів	Рівень сформованості операційного критерію					
	високий		середній		низький	
	кіл-сть	%	кіл-сть	%	кіл-сть	%
<i>Діагностично-прогностичні</i>						
контрольна	24	16,0	61	40,7	65	43,3
експериментальна	15	11,0	60	44,1	61	44,9
<i>Конструктивно-проективні</i>						
контрольна	18	12,0	52	34,7	80	53,3
експериментальна	22	16,2	41	30,1	73	53,7
<i>Інтерактивні</i>						
контрольна	38	25,4	62	41,3	50	33,3
експериментальна	33	24,3	58	42,6	45	33,1
<i>Загальні показники</i>						
контрольна	27	17,8	58	38,9	65	43,3
експериментальна	23	17,1	53	39,0	60	43,9

Дані таблиці 2.14 дають можливість констатувати перевагу низького рівня сформованості діагностично-прогностичної (44,9 % ЕГ і 43,3 % КГ) та конструктивно-проективної (53,7 % ЕГ та 53,3 % КГ) груп умінь запобігання конфліктам. Цим студентам у процесі констатувальної діагностики було складно прогнозувати ймовірні способи перетворення конфлікту, уявляти вірогідний та варіативний процес його розвитку, систематизувати необхідну

діагностичну інформацію, планувати основні етапи медіаторської роботи, обґрунтовувати свої рішення та пропозиції.

Зазначаємо, що дослідження інтерактивної групи умінь показало перевагу середнього рівня їх сформованості (41,3% КГ та 42,6% ЕГ). Це виражається в невмінні студентами координувати, організовувати та регулювати взаємодію учасників суперечок, забезпечувати діалогічний характер їх відносин.

Для того, щоб з'ясувати, чи належать визначені нами групи умінь до одного інтегрованого критерію, нами було проведено статистичний аналіз його складників у КГ та ЕГ, результати якого представлені у додатку К. На підставі розрахунків можна зробити висновок: складові комплексного показника операційного критерію готовності юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності демонструють високий рівень їх узгодженості (всі коефіцієнти кореляції перевищують значення 0,8), а також повну узгодженість матриці компонент, що свідчить про належність усіх елементів до однієї групи факторів. Це є підтвердженням ефективного виділення складових умінь запобігання конфліктам (діагностично-прогностичних, конструктивно-проективних, інтерактивних) як складових операційного критерію.

Узагальнені показники операційного критерію дають підстави стверджувати, що у майбутніх юристів переважають середній та низький рівень сформованості всіх груп умінь, що потребує негайного їх удосконалення.

Наступним етапом діагностики стало визначення рівня розвитку умінь запобігання конфліктам за особистісним критерієм, що відображає сформованість емоційного інтелекту юриста, тип реагування фахівця в конфліктних ситуаціях, рівень його рефлексивності.

Із метою оцінки сформованості емоційного інтелекту нами було застосовано опитувальник Bar-On EQ-i [396], що являє собою один із найбільш надійних та валідних психометричних засобів вимірювання визначеного компоненту особистісного критерію. Проведена діагностика дозволила встановити як інтегративний показник емоційного інтелекту, так і рівні вираженості окремих його складових (внутрішньоособистісний компонент (ВК), міжособистісний компонент (МК), адаптованість (А), регуляція стресу (РС), загальний настрій

(ЗН)). У підсумку опрацювання відповідей респондентів отримано такі результати: 16,3% ЕГ та 17,9% КГ мають високий, 33,7% ЕГ та 32,8% КГ – середній, 50,0% ЕГ та 49,3% КГ низький рівень емоційного інтелекту, при чому найгірші показники за ВК та РС (рис. 2.5).

Отже, результати дослідження емоційного інтелекту респондентів за методикою Bar-On EQ-i показали, що більше половини студентів обох груп невпевнені у своїх силах, у власній компетентності, недостатньо усвідомлюють особистісні почуття та можуть їх диференціювати, а також визначати причини своїх емоцій.

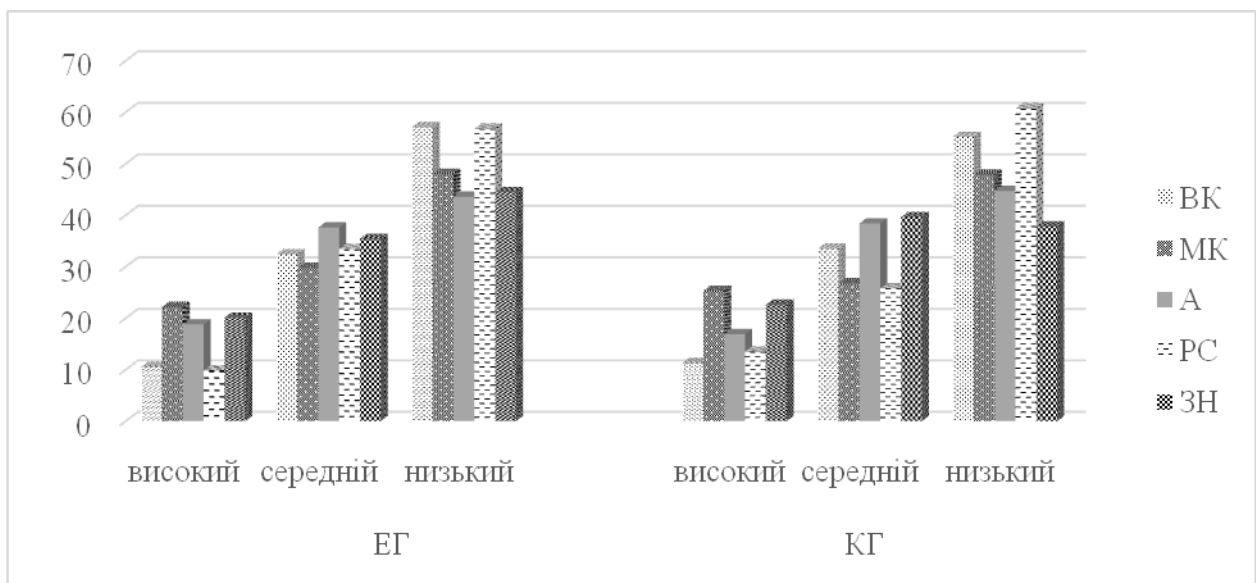

Рис. 2.5. Порівняльна характеристика рівня сформованості компонентів емоційного інтелекту за методикою Bar-On EQ-i.

Це впливає на здатність майбутніх фахівців відкрито виражати свої думки, займати певну позицію, захищати свої права, незважаючи на умови ризику та наявність емоційних складностей.

Низькі показники за компонентом регуляції стресу свідчать про недостатню здатність майбутніх фахівців протистояти несприятливим обставинам та стресовим ситуаціям шляхом активного та позитивного їх подолання, яка заснована на вмінні обирати план дій для управління стресом, оптимістичному настрої до набуття нового досвіду та здатності до самоконтролю в складній ситуації.

Щодо міжособистісного компоненту емоційного інтелекту, майже половина студентів обох груп (52,0% ЕГ та 52,1% КГ) здатні розуміти, усвідомлювати та

цінувати почуття інших людей, налаштовані на кооперацію, співробітництво. Цей компонент пов'язаний з можливістю взаємодіяти з іншими людьми, приймати оточуючих та дотримуватись соціальних норм і правил.

Важливою складовою емоційного інтелекту за обраною методикою є адаптованість, яка за результатами дослідження має такі показники: ЕГ – 18,8% високий, 37,6% – середній, 43,6% – низький рівень; КГ – 16,9%, 38,4%, 44,7% відповідно. Це свідчить про недостатню сформованість реалістичності (здатності до прагматичної, об'єктивної та адекватної оцінки ситуації, концентрування на можливостях їх вирішення), гнучкості (здатності до адаптації до незнайомих та динамічних обставин), здатності до ефективного вирішення проблем (визначення проблеми та виникнення почуття впевненості та мотивації на її вирішення, збір необхідної інформації, генерація можливих рішень, вибір оптимальної альтернативи). Ураховуючи, що емоційний інтелект являє собою сукупність здібностей, що виступають психологічним ресурсом у процесі опанування складних життєвих ситуацій, вважаємо за необхідне дослідити тип реагування фахівця в таких умовах. З цією метою нами застосована методика Т. Крюкової „Копінг-поведінка в стресових ситуаціях” (див. дод. 3), на думку якої опановуюча поведінка – це така поведінка, що дозволяє суб'єкту за допомогою усвідомлених дій засобами, адекватними власним особливостям та ситуації, впоратися зі стресом або життєвою проблемою [218]. До критеріїв такої поведінки автор відносить усвідомленість, цілеспрямованість, контролювання, нерозривний зв'язок та спрямованість на стресову ситуацію; регулювання рівня стресу; значущість наслідків вибору такої поведінки для психологічного комфорту суб'єкта; соціально-психологічна обумовленість опанування; можливість навчання такому виду поведінки. За результатами дослідження (рис. 2.6) 27,9% ЕГ та 32,0% КГ у стресових ситуаціях обирають проблемно-зорієнтований стиль поведінки (ПЗ), за умови якого суб'єкт аналізує ситуацію, що сталася, звертається за допомогою до інших, шукає додаткову інформацію.

Такий стиль передбачає: попередній аналіз проблеми; фокусування на проблемі та пошук можливих засобів її вирішення; усвідомлення індивідом своїх можливостей та особливостей ситуації; вибір з можливих альтернатив

найбільш прийнятної моделі поведінки; звернення до власного досвіду вирішення аналогічних проблем; прагнення контролювати ситуацію; орієнтацію на необхідність вирішення проблеми; практичну реалізацію планів.

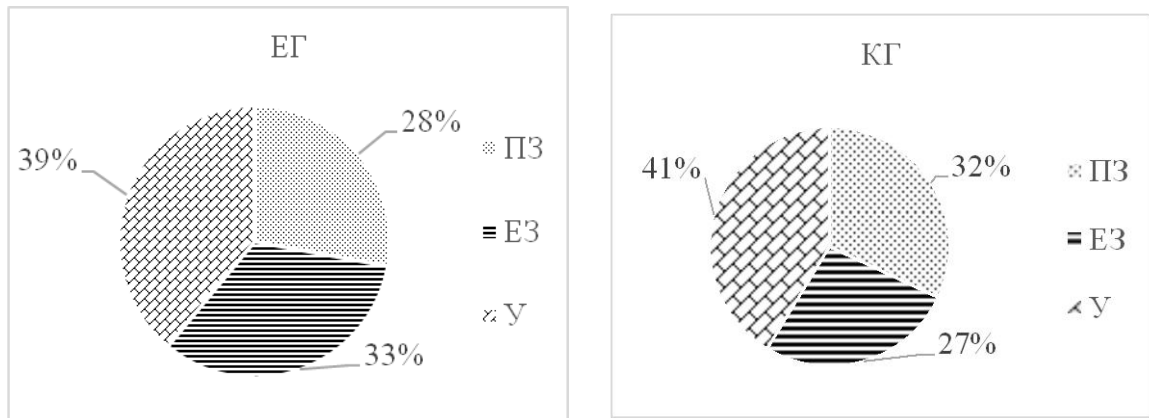

Рис. 2.6. Діаграми розподілу стилів поведінки респондентів КГ та ЕГ у конфліктних ситуаціях

Отже, 33,1% ЕГ та 26,7% КГ у складних ситуаціях обирають емоційно-зорієнтований стиль поведінки (ЕЗ), що передбачає занурення у власні переживання, самозвинувачення, залучення інших до переживання. Такий стиль проявляється у: внутрішній агресії (злість на себе, почуття провини); зовнішній агресії (злість на оточуючих, немотивовані зриви на близьких людей), фіксації на переживанні своєї безпорадності, неможливості впоратися з ситуацією), зосередженні на власних недоліках, апатії або роздратуванні на події, що можуть не мати відношення до ситуації, переживанні нервової напруги, пошуку можливостей для емоційної розрядки.

39,0% ЕГ та 41,3% КГ обирають тактику уникнення від проблеми, що проявляється у прагненні отримувати задоволення від речей, що не мають відношення до ситуації (покупки, їжа, читання тощо), намаганні побути на самоті, віддалитися від напруженої ситуації (або навпаки знаходитися в групі людей), поділитися своїми переживаннями з близькими людьми.

Наступним етапом став аналіз наявності взаємозв'язку між емоційним інтелектом та стилем поведінки фахівця в стресових ситуаціях. З цією метою ми провели кореляційний аналіз із використанням коефіцієнту кореляції Пірсона, який характеризує наявність тільки лінійного зв'язку між ознаками. Коефіцієнт лінійної кореляції є параметричним методом і його коректне

застосування можливе в нашому випадку, тому що результати вимірювань представлені в шкалі інтервалів, а розподіл значень в аналізованих змінних підкоряється закону нормального розподілу. Зведені дані значущих коефіцієнтів кореляції згруповані у таблиці 2.15.

Згідно з результатами таблиці 2.15, загальний рівень емоційного інтелекту значущо позитивно пов'язаний з проблемно-зорієнтованим стилем поведінки людини у стресових ситуаціях (на рівні значущості $p < 0,01$), тобто більш високий рівень емоційного інтелекту свідчить про більш високу вираженість цієї стратегії.

Таблиця 2.15

Результати кореляції шкал емоційного інтелекту та копінг-стратегій

Шкали опитувальників	Проблемно-зорієнтований тип поведінки	Емоційно-зорієнтований стиль поведінки	Уникнення проблеми
Внутрішньоособистісний компонент	0,231**	-0,126*	-0,051
Міжособистісний компонент	0,151**	-0,214	-0,102
Адаптованість	0,213**	-0,139	-0,222
Регуляція стресу	0,158*	-0,236*	-0,168*
Загальний настрій	0,195**	-0,112*	-0,198
Загальний показник	0,346**	-0,182	-0,122

Щодо компонентного аналізу, внутрішньоособистісна складова та загальний настрій емоційного інтелекту зворотно корелюють з емоційно-зорієнтованим стилем (на рівні значущості $p < 0,05$); показник регуляції стресу зворотно корелює з типом уникнення проблем та емоційно-зорієнтованою стратегією (на рівні значущості $p < 0,05$).

Розглядаючи особистісний критерій сформованості готовності до запобігання конфліктам, вважаємо за необхідне дослідити рівень сформованості рефлексивних умінь у майбутніх юристів. Застосування методики „Визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості” А. Карпова [138] надало можливість виявити здатність студентів до аналізу та планування своєї діяльності, а також прогнозування всіх можливих варіантів її наслідків. За результатами методики 16,3% ЕГ та 20,5% КГ показала високий

рівень індивідуальної міри рефлексивності, майже половина (42,4% ЕГ та 40,0% КГ) – низький рівень.

Щодо компонентів рефлексії, студенти обох груп мають найгірші показники за перспективною складовою (42,4% ЕГ та 42,7% КГ – низький рівень). Це означає, що таким респондентам складно планувати свою поведінку, орієнтуватися на майбутні та прогнозувати ймовірнісні результати свої професійних дій.

Найкращими, але такими, що потребують удосконалення, виявилися показники ретроспективної рефлексії (45,1% ЕГ та 41,8% КГ – середній рівень), що передбачає вміння фахівця аналізувати свою попередню діяльність; мотиви, причини, наслідки, помилки в отриманих результатах.

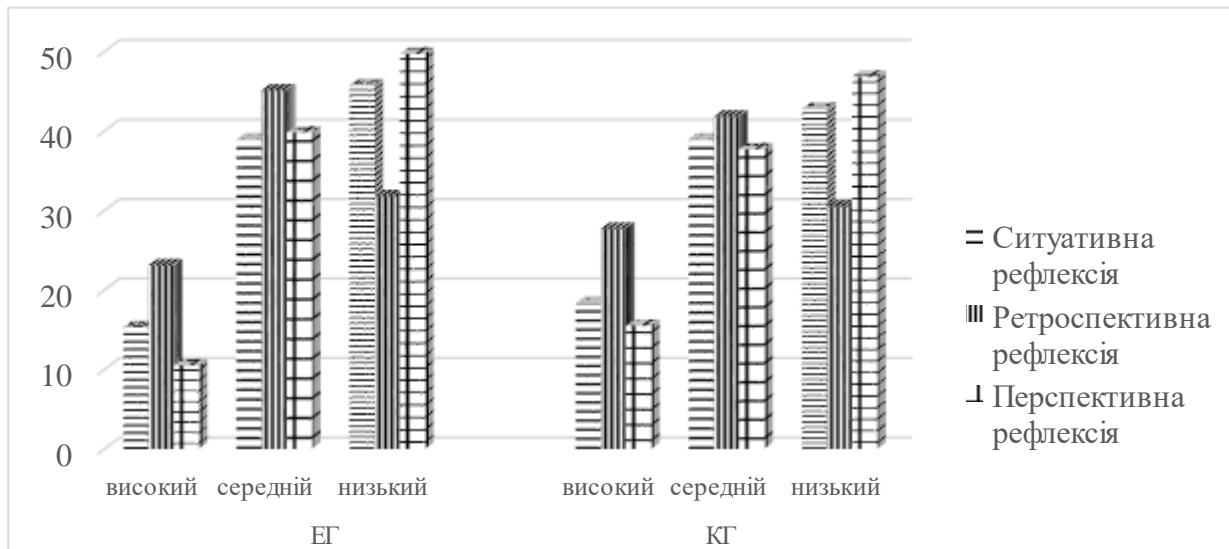

Рис. 2.7. Результати діагностики рівня сформованості рефлексивних умінь у майбутніх юристів

Що стосується ситуативної рефлексії, вона забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, розуміння її елементів, здатність суб'єкта до співвіднесення своїх дій з ситуацією та їх координація у відповідності до мінливих умов та власного стану. Поведінковими проявами та характеристиками такого виду рефлексії є час на розмірковування людиною своєї поточної діяльності, ступінь розгорнутості процесів прийняття рішення, схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях. За результатами діагностики ситуативна рефлексія студентів обох груп потребує негайного розвитку, адже 45,8% ЕГ та 42,8% КГ мають низький рівень її значень.

Таким чином, загальний рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів за особистим критерієм на констатувальному етапі експерименту має значення, згруповані в таблиці 2.16, та потребує подальшого вдосконалення в процесі впровадження розробленої моделі.

Узагальнені дані констатувального етапу експерименту щодо рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у майбутніх юристів експериментальної та контрольної груп представлено в таблиці 2.17.

Таблиця 2.16

Вихідні дані рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у студентів за особистісним критерієм (у %)

Група респондентів	Рівень сформованості показників					
	високий		середній		низький	
	кіл-ть	%	кіл-ть	%	кіл-ть	%
<i>Емоційний інтелект</i>						
контрольна	27	17,9	49	32,8	74	49,3
експериментальна	22	16,3	46	33,7	68	50,0
<i>Індивідуальна рефлексивність</i>						
контрольна	31	20,5	59	39,5	60	40,0
експериментальна	22	16,3	56	41,3	58	42,4
<i>Загальні результати</i>						
контрольна	29	19,1	54	36,2	67	44,7
експериментальна	22	16,3	51	37,5	63	46,2

Таблиця 2.17

Узагальнені дані рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у студентів (у %) на констатувальному етапі експерименту

Групи Рівні	КГ		ЕГ	
	кількість	%	кількість	%
Низький	70	46,5	65	47,6
Середній	56	37,5	51	37,4
Високий	24	16,0	20	15,0

Отже, аналіз даних за окремими показниками, а також узагальнені результати діагностики наявного стану сформованості готовності до запобігання

конфліктам у студентів експериментальної і контрольної груп не показав суттєвих відмінностей між ними, що є необхідною вимогою для забезпечення чистоти експерименту. Варто також відзначити, що отримані дані свідчать про недостатній рівень сформованості у майбутніх юристів ЕГ та КГ готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Викладене доводить актуальність здійснення експериментального навчання під впливом спеціально розробленої моделі, наприкінці якого ми провели повторну діагностику рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів.

Основним завданням підсумкової діагностики стало виявлення змін у студентів КГ та ЕГ у рівні сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, порівняння та зіставлення отриманих результатів.

Передусім розглянемо результати контрольного аналізу емпіричних даних за мотиваційним критерієм. З'ясовано, що більшість студентів КГ, як і на початку експерименту, не вважає за потрібне оволодіти навичками професійно-прогностичної діяльності, не хоче витратити час на засвоєння конфліктологічних знань та умінь, адже на запитання, чи усвідомлюють вони важливість засвоєння конфліктологічних умінь, типовими були такі відповіді: „Вважаю, що конфлікт у професійній діяльності юриста не відрізняється від будь-якого іншого виду конфлікту, отже не бачу необхідності вивчати його окремо” (Олена М.). „Якщо мені ці знання знадобляться для написання кваліфікаційної роботи, я зможу самостійно ними оволодіти або компенсувати їх відсутність іншими знаннями з юридичних дисциплін ” (Андрій К.). „Уміння, що пов'язані з прогнозуванням юридичних конфліктів неможливо сформулювати або розвинути, вважаю їх вродженими” (Максим Л.). Як свідчать отримані дані, суттєвих змін у стані мотивації студентів контрольної групи не відбулося.

Аналогічно, наприкінці експериментальної роботи проводилася діагностика стану сформованості мотиваційної сфери у студентів ЕГ, результати якої свідчать про суттєві зміни. Так, більшість із них усвідомили важливість професійно-прогностичної діяльності юриста та висловили переконання, що хочуть оволодіти уміннями, необхідними для запобігання конфліктам. У цих студентів переважали відповіді такого плану: „Я добре

усвідомлюю важливість превентивної діяльності юриста і рада за надану можливість вивчати цю проблему та оволодівати відповідними вміннями під час вивчення спецкурсу „Основи правової конфліктології” (Аліна А.); „Я вважаю, що кожному майбутньому юристу треба обов’язково оволодівати вміннями запобігання та вирішення конфліктів, тому що вони дозволяють приймати правильні рішення, прогнозувати тенденції майбутнього розвитку конфліктних ситуацій” (Олеся Д.); „Оволодіння вміннями щодо запобігання та вирішення конфліктів допомагає встановити, до яких наслідків можуть призвести ті чи інші дії юриста, тому вважаю за необхідне вивчати запропонований спецкурс”.

Контрольна діагностика за методикою А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації показала, що в експериментальній групі кардинально змінилася ієрархія мотивів: пріоритетну групу складають навчальні, професійні та соціальні мотиви (відповідно 20,7%; 20,6%; 20,3%). У свою чергу констатуємо зменшення показників утилітарних (4,4%) та мотивів уникнення невдач (7,4%); мотиви престижу залишились на попередньому рівні (10,3%). Що стосується контрольної групи, показники за всіма групами мотивів майже не змінилися: провідними залишились утилітарні та мотиви уникнення невдач (22,0%; 20,0%); дещо збільшились мотиви престижу та творчої самореалізації (13,3%; 10,0%).

За результатами проведеного аналізу на 28,0% збільшилась кількість студентів ЕГ проти 6,6% КГ, що мають оптимальне співвідношення компонентів мотиваційного комплексу. Динаміка показників мотиваційного комплексу на контрольному етапі експерименту представлена на рис. 2.8.

Узагальнені дані рівня сформованості у студентів експериментальної та контрольної груп мотивів, необхідних для успішного здійснення запобіжної діяльності, отримані наприкінці експерименту, представлено в таблиці 2.18.

Статистичний аналіз даних готовності майбутніх юристів за мотиваційним критерієм наведено у додатку Л.

За другим, гносеологічним критерієм, у студентів обох груп аналізувалися зміни в рівнях сформованості знань конфліктологічного

характеру, при чому діагностувалася повнота та характер їх засвоєння. Результати анкетування студентів стосовно рівня їх конфліктологічної обізнаності свідчать про суттєві зміни в ЕГ порівняно з результатами, що були отримані на констатувальному етапі: 39,0% (53 особи) мають високий рівень конфліктологічних знань; 49,3% (67 осіб) – середній, лише 11,7% (16 осіб) – низький рівень.

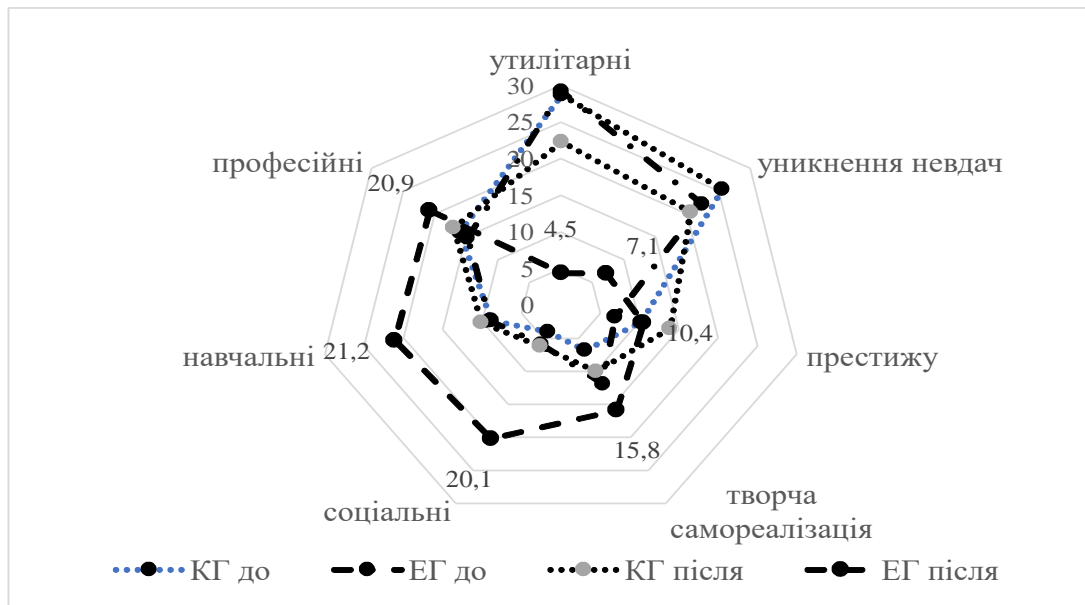

Рис. 2.8. Динаміка показників мотиваційного комплексу на контрольному етапі експерименту

Таблиця 2.18

Рівень сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм до та після експерименту

Групи Рівень	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кіл-ть	%	кіл-ть	%	кіл-ть	%	кіл-ть	%
низький	71	48,5	67	49,0	58	38,7	16	11,7
середній	66	43,7	58	42,7	74	49,3	67	49,3
високий	13	8,8	11	8,3	18	12,0	53	39,0

Отже, студенти ЕГ показали глибокі системні знання з конфліктологічної проблематики; вони володіють інформацією щодо прогнозування та профілактики правових конфліктів; розуміють специфіку діяльності медіатора. Таких результатів, на нашу думку, було досягнуто завдяки введенню у навчальний процес спецкурсу „Основи правової конфліктології”, спрямованого на засвоєння майбутніми фахівцями теоретичних знань.

Щодо студентів КГ, рівень їх знань стосовно окреслених питань суттєво не змінився. За результатами аналізу, спостерігаємо збільшення високого рівня лише на 2,4%, середнього – на 10,0%, зменшення низького – на 12,4%.

Констатувальна діагностика засвідчила найгірші значення показника характеру засвоєння конфліктологічних знань у студентів обох груп. Однак, після упровадження моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності вони зазнали позитивних змін: відбулося кількісне та якісне зростання у просуванні студентів ЕГ до високого та середнього рівнів сформованості. Не залишилися незмінними й результати сформованості за компонентом повноти знань конфліктологічного характеру (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Дані рівнів сформованості компонентів гносеологічного критерію студентів після формувального етапу експерименту

Група респондентів	Рівень сформованості гносеологічного критерію					
	високий		середній		низький	
	кіл-сть	%	кіл-сть	%	кіл-сть	%
<i>Повнота конфліктологічних знань</i>						
контрольна	40	26,7	65	43,3	45	30,0
експериментальна	60	44,1	61	44,9	15	11,0
<i>Характер засвоєння конфліктологічних знань</i>						
контрольна	22	14,7	58	38,7	70	46,7
експериментальна	50	36,8	66	48,5	20	14,7
<i>Загальні показники</i>						
контрольна	30	20,7	62	41,0	58	38,3
експериментальна	53	39,0	67	49,3	16	11,7

На основі даних таблиці констатуємо, що значення високих рівнів сформованості гносеологічного критерію ЕГ за усіма компонентами випереджають аналогічні в КГ. Приріст значення високого рівня загального результату сформованості гносеологічного критерію студентів ЕГ складає 20,6% (повнота конфліктологічних знань 18,9%, характер засвоєння знань 22,3%) проти 2,4% (3,5%, 1,3% відповідно) у показниках КГ.

Статистичний аналіз даних щодо динаміки рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм було проведено подібно до розгляду мотиваційного критерію (див. дод. М).

Узагальнені дані щодо рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм, отримані наприкінці дослідження, відображено у таблиці 2.20 та свідчать про таку динаміку: кількість майбутніх фахівців із високим рівнем сформованості в ЕГ зросла на 20,6%, тоді як у КГ – на 2,4%; із середнім: +18,8%, +10,0%; із низьким: -39,4%; -12,4% відповідно. З метою наочного представлення ефективності експериментальної роботи результати цього зрізу зображено на рис. 2.9.

Таблиця 2.20

Загальна оцінка рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм у студентів контрольної та експериментальної груп

Групи Рівні	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%
Низький	76	50,7	70	51,1	58	38,3	16	11,7
Середній	47	31,0	42	30,5	62	41,0	67	49,3
Високий	27	18,3	24	18,4	30	20,7	53	39,0

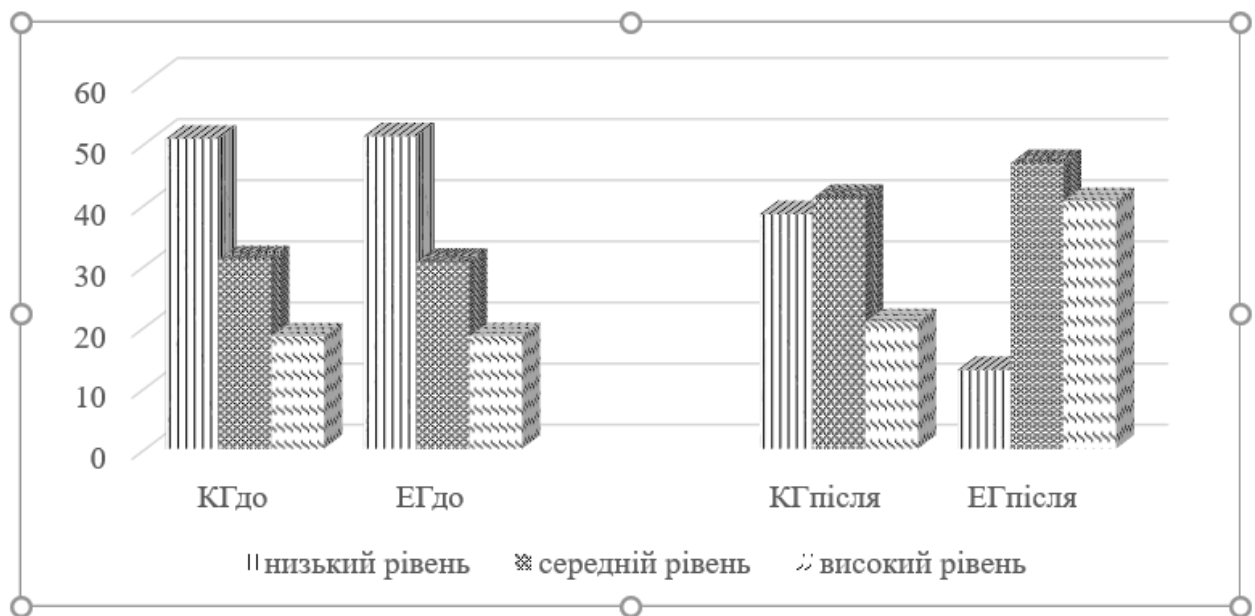

Рис. 2.9. Порівняльна характеристика рівнів сформованості прогностичних умінь за гносеологічним критерієм до та після проведення експерименту

Суттєве збільшення значень високого та середнього рівнів свідчить, що переважна більшість студентів ЕГ достатньою мірою оволоділи теоретичною базою щодо специфіки превентивної діяльності юриста. Такі зміни пояснюються передусім удосконаленням навчального плану студентів ЕГ та впровадженням у навчальний процес розробленої моделі. Отриманий результат підтверджує ефективність, результативність та впливовість моделі формування готовості майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за гносеологічним критерієм.

Наступний етап нашої роботи – аналіз емпіричних даних, отриманих за операційним критерієм. Перш за все, акцентуємо увагу, що діагностика рівнів сформованості умінь щодо запобігання конфліктам за групами (діагностично-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні) відбувалася аналогічно до констатувального етапу експерименту. Нові завдання повністю відповідали встановленим вимогам та оцінювались експертами за раніше визначеними критеріями. Результати виконання завдань наведено у додатку Н. Розрахунок результатів вирішення завдань дає можливість спостерігати позитивну динаміку всіх складників умінь необхідних для запобігання конфліктам в ЕГ (табл. 2.21). Отримані дані свідчать про суттєве збільшення в ЕГ рівня сформованості усіх компонентів операційного критерію.

Суттєво змінилися дані високого рівня умінь діагностично-прогностичної групи: + 29,5% ЕГ проти +4,0% КГ; конструктивно-проективної: +16,9% ЕГ та 4,6% КГ; інтерактивної: +19,9% ЕГ і -6,8% КГ. Середній рівень характеризується такими тенденціями: +2,2 % ЕГ та 6,0 % КГ – діагностично-прогностична група; +21,4% ЕГ і 0,0% КГ – конструктивно-проективна група; +2,3% ЕГ проти +3,4% КГ.

Ми передбачали такі зміни, адже формуванню та розвитку досліджуваних показників в експериментальній групі сприяв комплекс практичних завдань, що був запропонований студентам у межах спецкурсу „Основи правової конфліктології”. Майбутні фахівці вчилися передбачати виникнення конфліктних ситуацій та вживати запобіжних заходів, будувати прогнози розвитку суперечок, формулювати та спростовувати гіпотези, виробляти

альтернативні рішення розв'язання конфліктів, висувати варіанти розвитку подій, обирати оптимальний та порівнювати його з існуючим на практиці.

Таблиця 2.21

Загальна оцінка рівнів сформованості складників операційного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів КГ та ЕГ

Група респондентів	Рівень сформованості операційного критерію					
	високий		достатній		низький	
	кіл-сть	%	кіл-сть	%	кіл-сть	%
<i>Діагностично-прогностичні</i>						
контрольна	30	20,0	70	46,7	50	33,3
експериментальна	55	40,5	63	46,3	18	13,2
<i>Конструктивно-проективні</i>						
контрольна	25	16,6	52	34,7	73	48,7
експериментальна	45	33,1	70	51,5	21	15,4
<i>Інтерактивні</i>						
контрольна	28	18,6	67	44,7	55	36,7
експериментальна	60	44,1	61	44,9	15	11,0
<i>Загальні показники</i>						
контрольна	28	18,4	63	42,0	59	39,6
експериментальна	53	39,3	65	47,5	18	13,2

Із метою доведення достовірності емпіричних даних здійснимо статистичний аналіз рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм у студентів ЕГ і КГ за описаною раніше схемою (див. додаток Н). Таким чином, при порівнянні числових даних діагностики на констатувальному та контрольному етапах експерименту стає очевидною позитивна динаміка рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів за операційним критерієм, яка значною мірою проявилась в ЕГ: кількість майбутніх фахівців із високим рівнем зросла на 22,2%, тоді як у КГ – на 0,6%; на середньому рівні: +8,5%, +3,1%; на низькому: -30,7%; та -3,7% відповідно.

Для зручності розгляду ефективності експериментальної роботи результати цього зрізу представлено на рис. 2.10.

Такі зміни свідчать про те, що переважна більшість студентів ЕГ оволоділи уміннями, необхідними для запобігання конфліктам, упевнено їх застосовують у різновидах навчальної, професійно спрямованої діяльності, творчо ставляться до моделювання різноманітних конфліктних ситуацій, послуговуються стратегіями й тактиками запобігання конфліктів. Вони здатні правильно виокремлювати суттєві ознаки та діагностувати конфліктні ситуації, визначати тенденції їх подальшого розвитку та причинно-наслідкові зв'язки між явищами, спроможні визначати мету, передбачати виникнення можливих складнощів, висувати вірогідні гіпотези, проводити уявні експерименти, визначати можливості творчого використання тих чи інших теоретичних надбань і практичного досвіду в своїй майбутній професійно-юридичній діяльності.

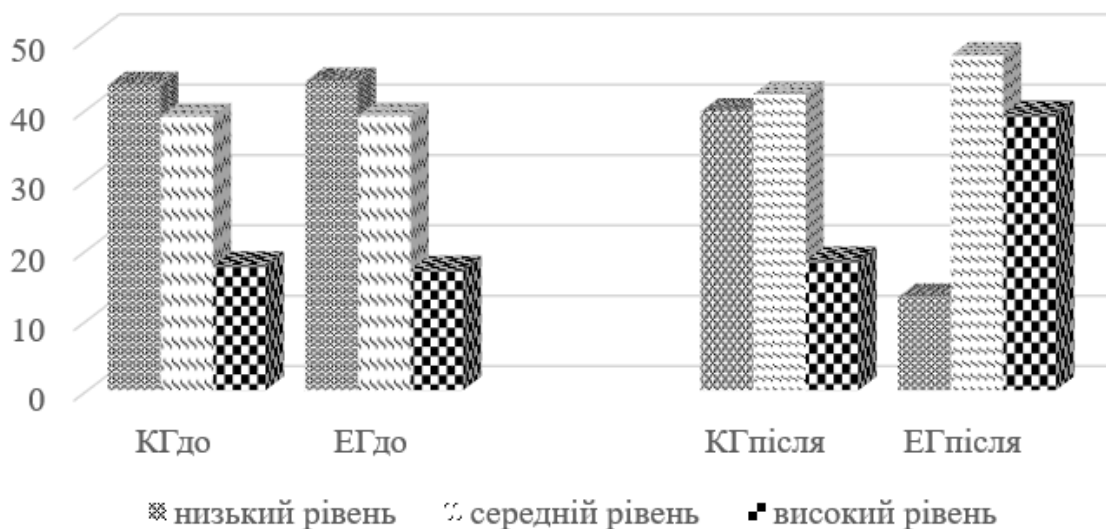

Рис. 2.10. Порівняльна характеристика рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам (у %) за операційним критерієм до та після проведення експерименту

Усе це підтверджує ефективність розробленої нами моделі, її результативність та впливовість на рівень формування у майбутніх юристів усіх груп умінь запобігання конфліктам.

На завершення аналізу ефективності проведеного дослідження за визначеними критеріями, наведемо результати контрольної перевірки рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів за особистісним критерієм (табл. 2.22).

Спираючись на результати таблиці 2.22, відзначимо, що на підсумковому етапі спостерігається розрив у рівнях сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм у КГ та ЕГ. Порівняльна характеристика показників за компонентами емоційного інтелекту за методикою Bar-On EQ-i до та після проведення експерименту представлена на рисунку 2.11.

Таблиця 2.22

Дані рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у студентів за особистісним критерієм до та після експерименту

Групи Рівні	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%	кіль-ть	%
Низький	67	44,7	63	46,2	59	38,9	28	20,7
Середній	54	36,2	51	37,5	57	38,6	66	48,2
Високий	29	19,1	22	16,3	34	22,5	42	31,1

За результатами проведеного аналізу констатуємо значні зміни в ЕГ: підвищення рівня сформованості внутрішньоособистісної сфери на 23,3% (високий рівень) та 10,0% (середній рівень), міжособистісної сфери – на 13,3% та 12,0%, сфери адаптивності – на 19,8% та 2,5%, сфери управління стресом – на 20,1% та 15,4%; сфери загального настрою – на 20,0% та 6,8% відповідно (рис. 2.11).

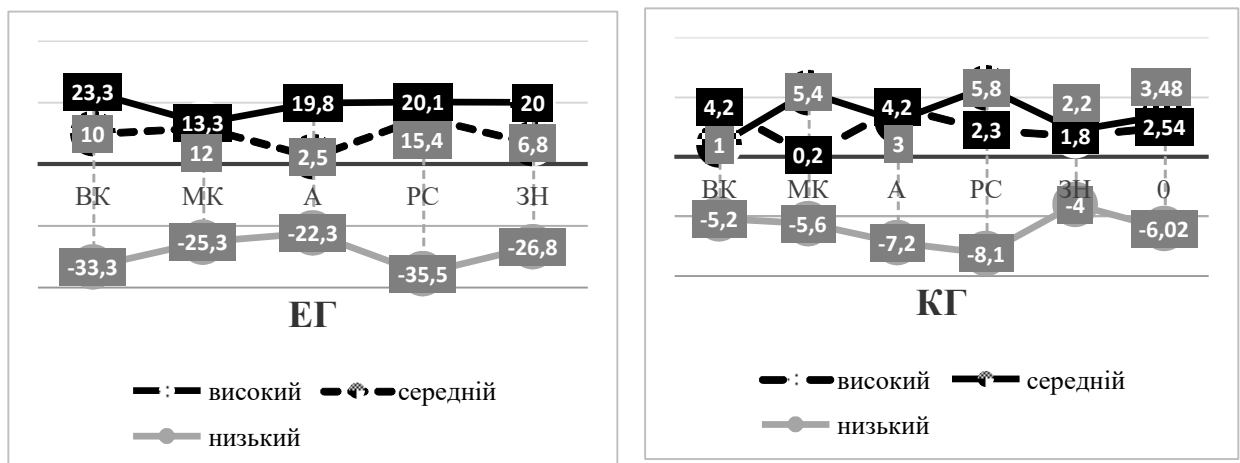

Рис. 2.11. Порівняльна характеристика компонентів емоційного інтелекту за методикою Bar-On EQ-i до та після проведення експерименту

Стосовно контрольної групи збільшення значень за усіма компонентами емоційного інтелекту не є яскраво вираженими. Щодо типу реагування

майбутніх юристів у конфліктних ситуаціях, на контрольному етапі експерименту спостерігається збільшення кількості студентів ЕГ, що обирають проблемно-зорієнтований тип копінг-стратегії на 18,9% проти 2,5% в КГ. В оцінці індивідуальної міри рефлексивності особистості за методикою А. Карпова, констатуємо підвищення значень високого рівня в ЕГ на 21,2% (ситуативної рефлексії на 20,6%, ретроспективної на 17,8%, перспективної на 25,4%) проти 0,7% в КГ.

Проведений наприкінці експерименту статистичний аналіз даних сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм підтвердив нормальність значень розподілення за усіма вибірками (див. додаток О).

Результати діагностики рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм на констатувальному етапі експерименту були далекими від ідеалу: 16,3 % студентів ЕГ мали високий; 37,5% – середній; 46,2% – низький рівень сформованості. На контрольному етапі приріст значень високого рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм у студентів ЕГ становить +14,8%; середнього +10,7%; низького -25,5%. Аналогічні показники у КГ мають такі значення: +3,4%; +2,4% та -5,8% відповідно.

На нашу думку, такі позитивні зрушення є результатом використання в процесі підготовки майбутніх юристів ЕГ комплексу вправ на розвиток рефлексії, під час виконання яких студенти почали по-іншому сприймати себе та інших, набули почуття впевненості в собі, здатності до імпровізації, активності, ініціативності, прогностичності, спрямованості на співробітництво, схильності до самоаналізу.

Закінчуючи порівняльний аналіз рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів на підсумковому етапі експерименту, узагальнимо дані за всіма критеріями (табл. 2.23).

За даними таблиці 2.23 можна зробити загальний висновок, що за всіма визначеними критеріями більш інтенсивна позитивна динаміка у рівні

сформованості готовності до запобігання конфліктам спостерігалася у студентів ЕГ.

Таблиця 2.23

Результати експериментальної роботи (приріст у %)

Рівні сформованості готовності до запобігання конфліктам у майбутніх юристів за визначеними критеріями	Групи	
	ЕГ (136 осіб)	КГ (150 осіб)
Мотиваційний критерій		
Високий рівень (спрямованість на безконфліктну конструктивну взаємодію, стійкі навчально-професійні мотиви, усвідомленість у необхідності конфліктологічної підготовки)	+30,7	+3,2
Середній рівень (певна потреба у безконфліктній конструктивній взаємодії, стійкі навчально-професійні мотиви лише для окремих видів робіт, недостатня усвідомленість у необхідності конфліктологічної підготовки)	+6,6	+5,6
Низький рівень (нестійкі мотиви вимушеності, уникнення труднощів, пов'язаних з окремими сферами професійної діяльності, епізодичні потреби у безконфліктній конструктивній взаємодії, нерозуміння значущості конфліктологічної підготовки)	-37,3	-8,8
Гносеологічний критерій		
Високий рівень (глибинні системні знання широкого спектру питань у галузі правових конфліктів)	+20,6	+2,4
Середній рівень (окремі знання у галузі правових конфліктів, їх системність)	+18,8	+10,0
Низький рівень (формальний характер теоретичних знань у галузі правових конфліктів, відсутність системності)	-39,4	-12,4
Операційний критерій		
Високий рівень (активне використання вмінь запобігання конфліктам при вирішенні практичних завдань у професійній галузі)	+22,2	+0,6
Середній рівень (усвідомлене використання умінь запобігання конфліктам для вирішення алгоритмізованих професійних завдань)	+8,5	+3,1
Низький рівень (неусвідомлений характер запобіжної професійної діяльності)	-30,7	-3,7
Особистісний критерій		
Високий рівень (сформованість емоційного інтелекту, вибір активного типу копінг-стратегії у конфліктних ситуаціях, адекватна самооцінка професійної діяльності)	+14,8	+3,4
Середній рівень (достатній рівень сформованості емоційного інтелекту, вибір емоційно-зорієнтованого типу копінг-стратегії у конфліктних ситуаціях, ситуативна самооцінка професійної діяльності)	+10,7	+2,4
Низький рівень (недостатній рівень сформованості емоційного інтелекту, вибір типу копінг-стратегії «уникнення» в конфліктних ситуаціях, неадекватна самооцінка професійної діяльності)	-25,5	-5,8

У підсумку дослідження ефективності проведеного експерименту за усіма розробленими критеріями ми вдалися до загального аналізу результатів, здійснивши обчислення середньостатистичного значення за трьома рівнями сформованості визначених критеріїв та порівнявши отримані дані з даними констатувальної діагностики (табл. 2.24, рис. 2.12).

Порівняння отриманих даних свідчить про однозначно позитивні кількісні зрушення після введення експериментального навчання. Засвоєні професійні знання, сформовані професійно важливі групи умінь, необхідні для запобігання конфліктам дозволили студентам ЕГ піднятися на більш високий рівень їх професійної підготовки.

Таблиця 2.24

Зміна рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам у студентів контрольної та експериментальної груп

Рівень	Констатувальний етап				Контрольний етап			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	кіл-сть	%	кіл-сть	%	кіл-сть	%	кіл-сть	%
Низький	70	46,5	65	47,6	59	38,9	20	14,3
Середній	56	37,5	51	37,4	64	42,7	66	48,6
Високий	24	16,0	20	15,0	27	18,4	50	37,1

За результатами контрольного етапу експерименту в ЕГ виявилися позитивні якісні зміни у формуванні в майбутніх юристів готовності до запобігання конфліктам.

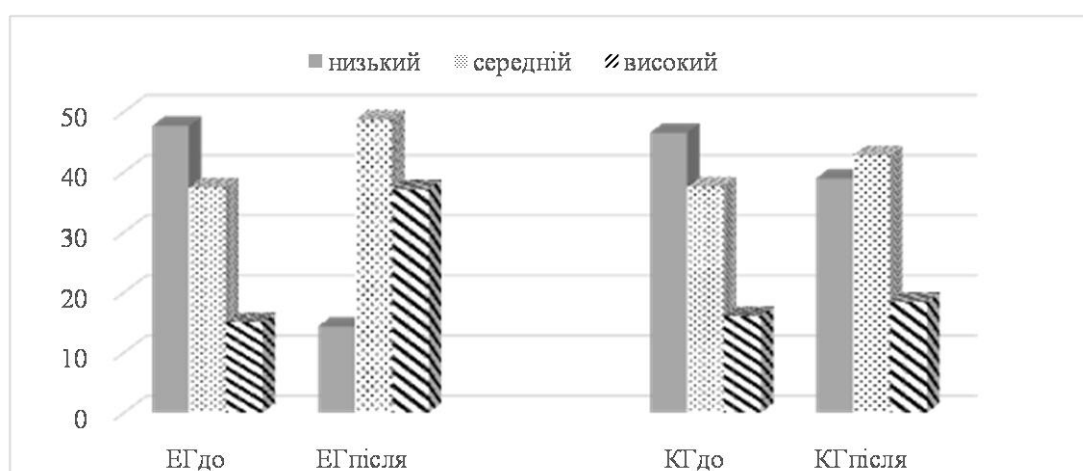

Рис. 2.12. Порівняльна характеристика рівнів сформованості умінь запобігання конфліктам майбутніх юристів ЕГ та КГ до та після проведення експерименту

На констатувальному етапі в ЕГ було лише 15,0% студентів (20 осіб), які мали високий рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам, на

кінець формувального етапу експерименту їх відсоток становив 37,1% (50 осіб); розрив – 22,1% засвідчив перехід студентів на більш високий рівень сформованості визначеної готовності.

Відповідно результати дослідження констатують зменшення кількості студентів ЕГ, що мали низький рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам до 14,3%, розрив між показником зазначеного рівня на констатувальному та контрольному етапах експерименту становить 33,3% проти 7,6% у студентів КГ.

Статистичний аналіз контрольних показників підтвердив гіпотезу про нормальний розподіл оцінок у порівнюваних групах, що дозволило нам використати t-критерій Стьюдента та визначити статистично значущі розбіжності між значеннями рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам пар $EГ_{до} - EГ_{після}$ та $EГ_{після} - KГ_{після}$. На контрольному етапі експерименту за допомогою апарату дисперсійного аналізу (F-критерій Фішера) визначено існування статистично значущих відмінностей дисперсій рівнів сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності між КГ та ЕГ.

Для більш детального аналізу ми вирішили з'ясувати, чи існують кореляційні зв'язки між досліджуваними критеріями. З цією метою ми застосували коефіцієнт кореляції Пірсона, зведені дані якого наведено у табл. 2.25.

Таблиця 2.25

Зведені дані коефіцієнтів кореляції для контрольної групи

Матриця кореляцій (кореляція Пірсона)				
Компоненти інтегрованого критерію	Мотиваційний	Гносеологічний	Операційний	Особистісний
Мотиваційний	1,000	0,550**	0,480**	0,450**
Гносеологічний	0,550**	1,000	0,560**	0,873**
Операційний	0,480**	0,560**	1,000	0,626**
Особистісний	0,450**	0,873**	0,626**	1,000

Дані таблиць 2.25 та 2.26 засвідчують високий рівень узгодженості всіх компонентів інтегрованого критерію готовності до запобігання конфліктам у студентів ЕГ.

Отже, на основі статистично доведеної очевидної різниці в отриманих під час дослідно-експериментальної роботи результатах, що характеризують

чотири критерії сформованості у юристів готовності до запобігання конфліктам, можемо стверджувати про високу ефективність упровадження запропонованої моделі.

Таблиця 2.26

Зведені дані коефіцієнтів кореляції для експериментальної групи

Матриця кореляцій (кореляція Пірсона)				
Компоненти інтегрованого критерію	Мотиваційний	Гносеологічний	Операційний	Особистісний
Мотиваційний	1,000	0,844**	0,814**	0,744**
Гносеологічний	0,844**	1,000	0,840**	0,771**
Операційний	0,814**	0,840**	1,000	0,869**
Особистісний	0,744**	0,771**	0,869**	1,000

** – кореляція значуща на рівні $p < 0,01$

Основні результати другого розділу опубліковано у працях [129; 130; 133; 134; 135; 136; 141; 142].

Висновки до розділу 2

У процесі проведення наукових розвідок було теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, описано процес та проаналізовано результати її впровадження в практику ВНЗ.

Під моделюванням процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності ми розуміємо створення прогностичної моделі як складової фахової підготовки майбутнього юриста, що забезпечує ефективну взаємодію суб'єктів підготовки в процесі викладання психолого-педагогічних та юридичних дисциплін, результатом якої є сформована зазначена готовність.

Розроблена модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності являє собою взаємозв'язок таких блоків: цільового, діагностичного, змістово-організаційного, рефлексивно-аналітичного, оцінювально-коригувального.

У межах поданої моделі визначено її мету (формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності) та завдання (діагностичні: проведення діагностичного зрізу з метою з'ясування

наявного рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за мотиваційним, гносеологічним, організаційним та особистісним критеріями; *технологічні*: реалізація розробленої моделі протягом навчання майбутніх юристів у закладах вищої освіти, яка передбачає проектування освітнього процесу, що сприяє ефективному формуванню готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, набуттю особистістю значущого превентивного досвіду; *організаційні*: спрямування діяльності викладачів та кураторів на створення позитивного емоційного фону, атмосфери емоційного натхнення, творчості; актуалізацію потреби студентів у самопізнанні, самореалізації у різновидах професійно спрямованої діяльності). Обґрунтовано *методологічні підходи* (системний, діяльнісний, синергетичний, особистісно орієнтований, контекстний, технологічний) та *принципи* (системності та послідовності, науковості, інтегративності, професійної спрямованості, контекстного навчання, гуманізації, самодетермінації та внутрішньої свободи особистості) формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Діагностичний блок моделі призначено для визначення вихідного стану сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Змістово-організаційний блок* охоплює систему знань, умінь та досвіду професійно-превентивної діяльності, передбачає поетапний перехід від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності майбутніх фахівців.

У розділі розкрито сутність проведення констатувального, формувального, контрольного етапів педагогічного експерименту.

Метою констатувального етапу експериментального дослідження було визначення вихідного стану сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності за мотиваційним, гносеологічним, організаційним та особистісним критеріями шляхом використання обраних та обґрунтованих методик. Діагностика загального рівня сформованості прогностичних умінь засвідчила перевагу низьких (47,6% – ЕГ;

46,5% – КГ) й середніх (37,4% – ЕГ; 37,5% – КГ) показників інтегрованого критерію: виявлено недостатній рівень мотивації студентів до майбутньої професії; відсутність стійких та систематизованих знань у галузі правової конфліктології; недостатність опанування студентами досвіду професійно-превентивної діяльності, а також усвідомлення відповідальності за прийняті рішення, здатності оцінити результати своєї діяльності.

У ході формувального етапу експерименту відбувалася реалізація моделі, яка передбачала цілеспрямоване поетапне формування в майбутніх юристів готовності до запобігання конфліктам у навчальній, позааудиторній діяльності та під час проходження різних видів практики.

У процесі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності доведено ефективність таких технологій навчання: *діалогічно-дискусійні* (діалог, дискусія, круглий стіл, засідання експертної групи, симпозіум, дебати, мозковий штурм та ін.), *інформаційно-комунікаційні* (чат, телекомунікаційний проект, вебінар та ін.), *ситуаційного навчання* (моделювання проблемних ситуацій, case-study, ситуаційні вправи), *ігрові* (ділові, рольові, симуляційні, імітаційні). Протягом усіх етапів формування відповідної готовності вагомого значення набуває активна участь студентів у різних формах *позааудиторної роботи* (дискусійний клуб „Правознавець”, зустрічі з юристами-медіаторами, написання есе, підготовка творчих проектів, „peer education”, coaching, counseling, створення портфоліо).

Використання методів математичної статистики для аналізу результатів контрольного етапу дослідження, зокрема факторного, дисперсійного, кореляційного аналізу, який проводився у системі SPSS 17.0, дозволили відстежити динаміку змін у просуванні майбутніх юристів до оптимального рівня сформованості зазначеної готовності. За даними контрольного етапу експерименту в ЕГ виявлено позитивні якісні та кількісні зміни у формуванні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам. Завдяки запровадженому експериментальному навчанню 49,3% студентів (66 осіб) вийшли на середній рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На констатувальному етапі в

експериментальній групі було лише 15,0% студентів (20 осіб), які мали високий рівень сформованості зазначеної готовності, на кінець експерименту їх відсоток склав 37,1% (50 осіб); розрив становив 22,1%, що засвідчило перехід студентів на більш високий рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Результати дослідження засвідчують зменшення кількості студентів експериментальної групи, що мали низький рівень сформованості прогностичних умінь до 14,3%, розрив між показником зазначеного рівня до та після проведення експерименту становить 33,3% проти 7,6% у студентів КГ.

На підставі порівняння отриманих результатів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено, що реалізація моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності зумовила суттєві статистично значущі зміни в рівні сформованості зазначеної готовності за кожним критерієм і досліджуваного феномену в цілому.

Результатом упровадження моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності є особистість студента з високим рівнем сформованості зазначеної готовності, яка підготовлена до професійно-превентивної юридичної діяльності відповідно до сучасних вимог.

Узагальнення отриманих результатів дозволило констатувати, що мету дослідження досягнуто, а виконані завдання та підтверджена гіпотеза дають змогу сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що виявляється в обґрунтуванні та експериментальній перевірці моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Досягнута мета дослідження, вирішені завдання та підтверджена гіпотеза є підставою для формулювання **загальних висновків**:

1. На підставі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблематики розкрито методологічні та теоретичні засади підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, основу яких становлять: історико-філософські погляди вчених-мислителів та доробки сучасних науковців щодо розвитку уявлень про сутність, ознаки, типи конфліктів у системі правовідносин; наукові праці, в яких охарактеризовано методологічні підходи та визначено критерії класифікації правових конфліктів і які репрезентують конфліктологічний характер професійної діяльності юриста, що відрізняє її від інших видів діяльності фахівців соціономічних професій; дослідження, в яких конкретизовано такі дефініції дослідження, як „підготовка”, „професійна підготовка фахівців”, „підготовка до запобігання конфліктам”; результати наукових розвідок, що висвітлюють проблему готовності майбутніх фахівців до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

2. Готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності визначено як інтегративне новоутворення особистості, що характеризується стійкою мотивацією й налаштованістю на безконфліктну взаємодію під час виконання професійних функцій; високим рівнем оволодіння теоретичними конфліктологічними знаннями і сформованістю практичних умінь, необхідних для запобігання конфліктам у професійній діяльності, що є базисом для формування конфліктологічної компетентності фахівця. Зазначена інтегративна характеристика відображає усвідомлення майбутніми юристами

значущості превентивної діяльності, володіння повною мірою здобутими знаннями в галузі правової конфліктології, визначає сформовану сукупність умінь (діагностико-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні) та розвинуті особистісні якості (емоційний інтелект, копінг-стратегії, рефлексивність). Така готовність є складовою готовності до професійної діяльності, потребує постійного розвитку і вдосконалення у майбутній професійній діяльності.

Обґрунтовано структурні компоненти готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності: *мотиваційний* (значущість та потреба у набутті конфліктологічних знань та умінь правового характеру), *гносеологічний* (повнота та характер засвоєння конфліктологічних знань), *операційний* (рівень володіння сукупністю превентивних умінь: діагностико-прогностичні, конструктивно-проективні, інтерактивні), *особистісний* (рівень сформованості рефлексії, емоційного інтелекту, копінг-стратегії). Висвітлено сутність рівнів сформованості досліджуваної готовності (низький, середній та високий), розкрито їх змістове наповнення.

3. Теоретично обґрунтовано модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, яка ґрунтується на системному, діяльнісному, синергетичному, особистісно орієнтованому, контекстному, технологічному підходах та принципах формування зазначеної готовності: системності та послідовності, науковості, інтегративності, професійної спрямованості, контекстного навчання, гуманізації, самодетермінації та внутрішньої свободи. Охарактеризовано такі блоки моделі: цільовий (забезпечення сформованості у майбутніх юристів готовності до запобігання конфліктам), діагностичний (проведення попередньої діагностики вихідного стану сформованості зазначеної готовності), змістово-організаційний (його основу становить оновлений зміст дисциплін „Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія” завдяки збагаченню теоретичними знаннями щодо сутності правових конфліктів; набуття особистістю значущого професійно-превентивного досвіду через гармонійне поєднання діалогічно-дискусійних,

ситуаційних, ігрових технологій, інтеграції навчальної та позааудиторної діяльності студентів, створенню мотиваційного середовища, спрямованого на спонукання студентів до усвідомленого оволодіння превентивними вміннями), рефлексивно-аналітичний (спрямований на забезпечення формування стійких уявлень про себе, оточення, рефлексивних очікувань, обґрунтованість професійних дій), оцінювально-коригувальний (своєчасне фіксування недоліків чи помилок формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, визначення шляхів та засобів їх усунення). Результатом упровадження моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності є особистість студента з високим рівнем сформованості зазначеної готовності, яка підготовлена до професійно-превентивної діяльності відповідно до сучасних вимог.

Реалізація розробленої моделі забезпечує послідовність і неперервність процесу формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам, який є кумулятивним: результати, отримані на попередніх етапах, трансформуються й інтегруються з метою створення підґрунтя для вирішення завдань на подальших етапах дослідження.

4. Експериментальне дослідження підтвердило ефективність розробленої моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. На підставі порівняння отриманих результатів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено, що реалізація розробленої моделі зумовила суттєві статистично значущі зміни в рівні сформованості кожного компонента зазначеної готовності майбутніх юристів й досліджуваного феномену в цілому, що було підтверджено за допомогою кореляційного, факторного та дисперсійного аналізу.

У процесі дослідження виявлено позитивну динаміку розвитку готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, а саме: на 22,1% зросла кількість студентів, що відповідає високому рівню; на 11,2% збільшилась кількість студентів із середнім рівнем і, відповідно, зменшилась кількість студентів з низьким рівнем – на 33,3%. За результатами аналізу проведеного дослідження констатовано статистично значущу різницю між

показниками експериментальної та контрольної груп після експерименту, що свідчить про безумовну ефективність та достовірність обґрунтованої й експериментально перевіреної моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, а також її навчально-методичного забезпечення.

5. Розроблено навчально-методичне забезпечення процесу підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, що представлено: оновленим змістом дисциплін психолого-педагогічного циклу („Вступ до юриспруденції”, „Історія України: державно-правовий контекст”, „Юридична деонтологія”, „Юридична психологія”); програмою авторського навчального спецкурсу „Основи правової конфліктології” для професійної підготовки студентів освітньо-кваліфікаційного рівня „бакалавр” спеціальності 081 „Право”, що включає лекційний матеріал та комплекс вправ, творчих завдань, тренінгів, ділових ігор, навчальних проєктів, банк проблемних ситуацій з урахуванням специфіки діяльності юристів. Дібрано та адаптовано пакет діагностичних матеріалів для визначення рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, розроблено програму діяльності дискусійного клубу „Правознавець майбутнього”.

Висновки і положення дослідження можуть бути використані для удосконалення сучасної системи юридичної освіти у ВНЗ.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів висвітлення й вирішення проблеми підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. Перспективою подальшого дослідження є вивчення впливу різноманітних чинників на успішність формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, в їхній навчальній та позааудиторній діяльності, розробка дидактичного забезпечення процесу формування зазначеної готовності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов В. С. Определение, предмет и основные функции педагогической диагностики. *Педагогическая диагностика*. 2002. № 1. С. 41-43.
2. Аврамцев В. В. Профессиональное общение в деятельности юриста : учебн. пособие. Нижний Новгород : „Общество „Интелсервис”, 2000. 78 с.
3. Акимов С. С. Готовность бакалавров технологического образования к научно-исследовательской деятельности. *Информационные технологии в образовании* : VIII открытая научно-практическая конференция студентов и аспирантов. М. : Издательство СПбГУИТМО, 2005. С. 15-17.
4. Александрова С. А. Проблема формування конфліктологічної культури студентів туристських спеціальностей. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2012. №4 (239). Ч. II. С. 5-9.
5. Аллахвердова О. В. Медиация как метод разрешения конфликтов в России. Социальный конфликт. Калуга, 1999. 194 с.
6. Амосов Н. М. Мое мировоззрение. Киев : Полифаст, 2000. 371 с.
7. Анохин П. К. Опережающее отражение действительности. *Вопросы философии*. 1962. № 7. С. 97-98.
8. Антоненко І. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх соціальних педагогів. URL : <http://www.kspu.kr.ua/download/nauk>.
9. Антонов Г. В. Педагогічні засади запобігання і розв'язання конфліктів у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис... канд. педаг. наук : 13.00.04; Харк. нац. пед. унів-т. Харків, 2005. 22 с.
10. Анцупов А. Я. Конфликтология : учебник для вузов. – М. : ЮНИТИ, 1999. 551 с.
11. Апопій В. В. Організація торгівлі : підручник; 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 616 с.
12. Артхашастра или „Наука политики” / [пер. с санскрита]; изг. подг. В. И. Кальянов. М. : Науч.-изд. центр „Ладомир” : Наука, 1993. 793 с.
13. Астахов П. А. Динамика разрешения юридических конфликтов : теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Моск. ун-т МВД России. М., 2006. 22 с.

14. Афанасьев В. Г. Системность и общество. – М. : Политиздат, 1980. 368 с.
15. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса : методические основы. М. : Просвещение, 1982. 192 с.
16. Бабкін В. Нарис історії розвитку загальної теорії держави і права, філософії та енциклопедії права. *Антологія української юридичної думки в 6 т.* Т. 1. К., 2002. 568 с.
17. Баев В. Г. Социокультурные основания права и его воспитательная функция: методолого-правовой аспект. *Юридическая наука.* 2011. № 3. С. 3-7.
18. Баев М. О. Тактико-этические начала деятельности адвоката-защитника в уголовном судопроизводстве. М. : Юрлитинформ, 2009. 448 с.
19. Бандурка А. М. Конфликтология. Х. : ООО „Петров”, 1997. 168 с.
20. Баныкина С. В. Конфликтологическая компетентность педагога. Астрахань, 1997. 169 с.
21. Барткив О. С. Через практику к конфликтологической культуре будущих социальных педагогов. *Современное образование Витебщины.* 2015. № 4 (14). С.14-17.
22. Батаева Е. В. Моббинг на рабочем месте (междисциплинарные аспекты изучения). *Социологический журнал.* 2016. Том 22. № 3. С. 49-66.
23. Безпалько О. В. Формування готовності студентів педвузу до проектування організаційних форм виховної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 1998. 170 с.
24. Бекешкіна І. Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні. К. : Абрис, 1994. 48 с.
25. Белинская А. Б. Конфликтологическая культура социального педагога. *Вісник психології та соціальної педагогіки.* URL : <http://www.psyh.kiev.ua>.
26. Беліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання. URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2664>.
27. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2011. №1 (5). С.158-172.

28. Белоновская И. Д. Игровые технологии в подготовке кризис-менеджеров: учебно-методическое пособие. М. : Дом педагогики, ИПК ГОУ ОГУ, 2011. 197с.

29. Белоновская И. Д. Моделирование проблемных ситуаций как средство формирования прогностических умений будущего юриста : монография. Оренбург : ООО ИПК „Университет”, 2012. 192 с.

30. Берегова Н. П. Формування професійної готовності майбутніх психологів до роботи з проблемними клієнтами : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2009. 20 с.

31. Бережная Г. С. Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Калининград, 2009. 43 с.

32. Березовська Л. І. Психологічна готовність студентів до розв'язання конфліктів. *Науковий вісник Мукачевського державного університету. Серія „Педагогіка та психологія”*. 2016. Випуск 2 (4). С. 230-233.

33. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы. Пер.с англ. / Общ. ред. Мацковского М. С. Л. : Лениздат, 1992. 400 с.

34. Бершеда Є. Р. Перспективи застосування медіації при вирішенні податкових спорів в Україні. URL : <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/.../document>.

35. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. М. : Педагогика, 1989. 192 с.

36. Беспарточна О. І. Інноваційні технології навчально-виховного процесу як основа модернізації вищої освіти. *Інженерні та освітні технології*. Кременчук, 2015. Вип. 3 (11). С. 125-128.

37. Беспарточна О. І. Професійна підготовка майбутніх правознавців в умовах дистанційного навчання. *Наука і освіта*. Одеса, 2018. № . С. 34-42.

38. Беспарточна О.І. Формування конфліктологічної компетентності у студентів-правників у процесі фахової підготовки. *Інженерні та освітні технології*. Кременчук : КрНУ, 2018. Вип. 1 (21). 92 с.

39. Биочинский И. В. Современные психолого-педагогические

технологии в профессиональной подготовке будущих специалистов ОВД : учебно-методическое пособие. Нижний Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2005. – 77 с.

40. Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05. К., 2008. 27 с.

41. Біцай А. В. Моделі медіації у світі та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 85-89.

42. Блауберг И. В. Становление и сущность системного похода. М. : Наука, 1973. 270 с.

43. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу. К. : Вид-во „Юридична думка”, 2011. 384 с.

44. Бовдир О. С. Роль комунікативної культури у професіях юристів. *Педагогічний альманах*. 2010. Вип. 5. С. 104-110.

45. Боден Ж. – основоположник концепции государственного суверенитета : научно-аналитический обзор / сост. Г. Б. Агабеков. М. : ИНИОН, 1990. 44 с.

46. Бойко Ю. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. К., 2008. 21 с.

47. Болтунова Г. М. Формирование готовности учителя к разрешению конфликтных ситуаций в педагогическом процессе. *Оптимизация и интенсификация педагогического процесса в вузе и школе* : межвуз. сб. науч. тр. М. : Ишим, 1994. С. 65-67.

48. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб. : Норинт, 2000. 1536 с.

49. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів : європейський досвід для України. *Приватне право і підприємництво*. 2009. Вип. 8. С. 167-168.

50. Бондарєва Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організацій в економічних університетах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. К., 2006. 21 с.

51. Бондаревская Е. В. Вариативность стратегии личностно-ориентированого воспитания. *Лучшие страницы педагогической прессы*. 2001. №1. С. 63-71.

52. Борейчук А. Змістово-структурні особливості інструментальних компетентностей майбутніх юристів. *Наукові записки. Серія : Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2016. Вип. 9. Ч.3 С. 26-29.

53. Бородкин Ф. М. Внимание : конфликт! Новосибирск, 1983. 314 с.

54. Бороздина Г. В. Психология делового общения. М. : ИНФРА-М, 1998. 224 с.

55. Браніцька Т. Р. Актуальні завдання і проблеми конфліктологічної підготовки майбутніх фахівців соціономічних професій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*. Випуск 38. 2012. С. 130-134.

56. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій. 3-тє вид., стереотип. К. : МАУП, 2003. 48 с.

57. Бьюзен Т. Интеллект-карты. Практическое руководство. Издательство : Попурри, 2010. 352 с.

58. Бэкон Ф. Сочинения : В 2-х т. М. : Мысль, 1979. Т. 2. 504 с.

59. Варлакова Є. О. Формування готовності майбутніх практичних психологів до розв'язання міжособистісних конфліктів. автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05. Київ, 2011. 21 с.

60. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника : монография. К. : Вища школа, 1987. С. 30-31.

61. Васильчак С. В. Медіація як один із методів цивілізованого вирішення корпоративних конфліктів. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. № 20. С. 133-137.

62. Васягина М. М. Профилактика юридического конфликта как многоуровневый процесс : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Саранск, 2006. 218 с.
63. Ващенко І. В. Конфлікти у діяльності працівників органів внутрішніх справ і шляхи їх подолання (соціально-психологічний аспект) : дис. ... доктора псих. наук : спец. 19.00.05. Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 498 с.
64. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.
65. Величко Л. Синергетичні характеристики навчального процесу. *Біологія і хімія в школі*. 2006. № 3. С. 8–10.
66. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход. М. : Просвещение, 1993. 153 с.
67. Вергасов В. М. Активизация познавательной деятельности студентов в высшей школе. К. : Высш. шк., 1985. 176 с.
68. Вінник О. Господарські товариства і виробничі кооперативи : правове становище. К. : ТОВ Знання КОО, 1998. 309 с.
69. Волкова Н. П. Моделювання професійної діяльності у викладанні навчальних дисциплін студентам вищих навчальних закладів. Д. : Вид-во Дніпропетровського ун-ту ім. Альфреда Нобеля, 2013. 267 с.
70. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Вид. центр „Академія”, 2001. 576 с.
71. Волкова Н. П. Профілактика як один із шляхів запобігання конфліктам у педагогічному колективі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка та психологія”*. Дніпропетровськ, 2014. № 1 (7). С. 5-10.
72. Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике : учеб. пособие. Калининград : Изд-во Калинингр. ун-та, 1997. 95 с.
73. Ворожейкин И. Е. Конфликтология : учебник. М. : ИНФРА–М, 2000. 224 с.

74. Воронкова В. Г. Формування синергетично-рефлексивної моделі самоуправлінського суспільства : цивілізаційний контекст. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії* : [зб.наук.пр.] Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2012. Випуск № 49. С. 17-28.

75. Воронцова О. В. Конфліктність та конфліктна компетентність особистості. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Рівне, 2006. Вип. 3 (35). С. 302-307.

76. Вошколуп Г. Ю. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх економістів з використанням відповідної навчальної дисципліни. *Сучасна вища освіта : проблеми та перспективи* : V Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених : тези доповідей, Дніпро, 23 березня 2017 р. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. С. 36-39.

77. Гаврилішин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів. *Науковий Вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 5. Т. 1. С. 275-278.

78. Галамай О. З. Вплив природно-правового звичаю на формування правових відносин. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів : ЛьвДУВС, 2014. Вип. № 1. С. 3-12.

79. Гармаев Ю. П. Криминалистическая классификация незаконной деятельности адвокатов в уголовном процессе. *Вестник криминалистики*. 2003. Вып. 2 (6). С. 55.

80. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство / ред. Петро Соколовський; [пер. з нім. Роман Осадчук та Микола Кушнір]. К. : Юніверс, 2000. 329 с.

81. Гейзінга Й. Homo Ludens / пер. з англ. О. Мокровольського. К., 1994. 250 с.

82. Герасіна Л. М. Проблеми правової конфліктології : феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз. Х. : Прапор, 2004. 112 с.

83. Гіренко С. П. Конфліктологічна готовність працівників органів внутрішніх справ як складова їх професійної підготовки. *Вісник Національного університету оборони України. Питання педагогіки*. Х, 2011. № 4 (23). С. 33-39.

84. Гірник А. М. Управління конфліктом (соціально-психологічний аспект). К. : Світ безпеки, 1996. № 9. С. 27-44.

85. Гнезділова К. М. Моделі та моделювання у професійній діяльності викладача вищої школи : навч. посіб. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. 124 с.

86. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / наук. ред. Тамара Польська; [пер. з англ. Ростислав Димерець]. К. : Дух і Літера, 2000. 600 с.

87. Гола Л. В. Медіація як метод досудового врегулювання господарських спорів URL : http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Pravo/63120.doc.html.

88. Голобородько Г. П. Формування навичок діяльності з попередження та вирішення конфліктів у процесі професійної освіти майбутніх менеджерів URL : http://www.confcontact.com/Okt/32_Golob.htm.

89. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи (Андрагогіка) : підруч. для студентів вищ. техн. навч. закл. Київ : НТУУ „КПІ”, 2009. 405 с.

90. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 376 с.

91. Горленко З. В. О концептуальных основах педагогической практики. *Педагогика*. 1994. № 1. С. 50-55.

92. Горлинский И. В. Педагогическая система непрерывного профессионального образования в учебных заведениях МВД России и пути ее развития. М. : Академия МВД России, 1999. 288 с.

93. Горлова Н. В. Психологическая готовность к разрешению конфликтов в контексте профессиональной подготовки медиаторов. *В мире научных открытий*. Красноярск : Научно-инновационный центр. 2012. № 2 (26). С. 176-188.

94. Горохов С. В. Понятие и классификация конфликтов в деятельности судьи при разбирательстве уголовных дел. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия : Право.* 2010. № 2. С. 311-321.

95. Григоренко Л. В. Формирование готовности студентов педвуза к профессиональной деятельности в процессе самостоятельной работы : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Х. : ХГПУ, 1991. 18 с.

96. Гриценко Л. И. Теория и практика обучения : интегративный подход : учеб. пос. для студ высш. учеб. зав. М. : Академия, 2008. 240 с.

97. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. СПб. : Питер, 2008. 544 с.

98. Гришко В. І. Формування базових компетентностей майбутніх правознавців у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2016. 291 с.

99. Грищенко Е. В. Особенности формирования конфликтологической компетенции студентов-юристов. *Роль и значение науки в вузе и ее влияние на образовательный процесс* : материалы Междунар. заоч. науч.-практ. конф. (Саранск, 30 окт. 2015 г.) / [редкол.: Б.Ф. Кевбрин (отв. ред.) и др.]; Саран. кооп. ин-т РУК. Саранск : ЮрЭксПрактик, 2015. С. 24-27.

100. Громова О. Н. Конфликтология. Курс лекций. М. : Ассоциация авторов и издателей „Тандем”. Издательство ЭКМОС, 2000. 320 с.

101. Гуманізація та гуманітаризація професійної освіти: Науково–методичний збірник / Ред. кол.: І. А. Зязюн, В. О. Зайчук, В. М. Доній, Н. Г. Ничкало, І. Л. Лікарчук, Є. М. Судаков. К., 1995. 160 с.

102. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія : навчальний посібник. К. : Знання, 2005. 655 с.

103. Давыденко Д. Л. Медиация как примирительная процедура в коммерческих спорах : сущность, принципы, применимость. *Хозяйство и право.* М., 2005. № 5. С. 105-111.

104. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения : учеб. пособ. М., 2004. 288 с.

105. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. *Педагогика*. 2003. № 4. С. 21-26.
106. Демидович О. Мобінг немає національності : Емоційне насилля на роботі в Іспанії та країнах Європейського Союзу. *Профспілки України*. 2006. № 6. С. 21-24.
107. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів засобами іноземної мови у фаховій підготовці : монографія. Х. : Видавець Іванченко І. С., 2014. 213 с.
108. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : монографія. К. : Преса України, 2009. 472 с.
109. Денисов О. И. Развитие конфликтологической компетентности руководителя : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13. М., 2000. 167 с.
110. Денищик О. І. Формування моральної культури як складової професійної підготовки майбутніх юристів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Хмельницький, 2010. 253 с.
111. Дзюба Т. М. Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту / За наук. ред. Л. М. Карамушки. Полтава : ПОППО. 2005. 64 с.
112. Дзяна О. С. Формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійній підготовці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2012. 22 с.
113. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник. К. : Академвидав, 2012. 352 с.
114. Діденко О. М. Місце юридичної науки в системі суспільних наук : зародження, становлення та розвиток. *Вісник аграрної історії. Збірник наукових праць*. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Випуск 1. С. 246-257.
115. Дмитриев А. В. Конфликтология. М. : Гардарики, 2000. 320 с.
116. Довгополова Я. В. Теоретичні та практичні підходи до проблеми формування готовності майбутніх викладачів до розв'язання конфлікту. *Вісник*

Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. 2015. № 1155. С.199-204.

117. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юридическая литература, 1976. 112 с.

118. Древнеримская философия : от Спикета до Марка Аврелия / [пер. с лат. и древнегреч., сост., вступ., ст., комм. Шкоды В.]. М. ; Х. : АСТ : Фолио, 1999. 830 с.

119. Дринка З. З. Дидактические условия подготовки студентов к решению профессиональных конфликтологических задач : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01. Калининград, 2000. 20 с.

120. Дубовицкая Т. Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации. *Психологическая наука и образование*. 2002. № 2. С. 42-45.

121. Дурманенко Є. А. Конфлікти в педагогічному середовищі : монографія. Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту імені Л. Українки, 2004. 287 с.

122. Дьяченко М. И., Кандыбович Л.А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск : Изд. БГУ, 1976. 167 с.

123. Дьячков Д. А. Конфликтологическая составляющая в деятельности прокуратуры РФ. *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2008. Выпуск № 3. С. 34-35.

124. Егоршин А. П. Управление персоналом. 4-е изд., испр. Н. Новгород, 2003. 720 с.

125. Ефимова Е. Е. Формирование конфликтной компетентности будущего учителя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. М. : РГБ, 2003. 210 с.

126. Єрьоменко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL : <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374>.

127. Жалинский А. Э. Введение в специальность „Юриспруденция”. Профессиональная деятельность юриста. Учебник. М. : „Проспект”, 2009. 368 с.

128. Жданюк А. В. Види конфліктів у професійній діяльності юриста. *Педагогіка і психологія : напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі* :

Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня 2017 р., м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 138-141.

129. Жданюк А. В. Визначення рівня сформованості мотиваційного критерію готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності : констатувальний етап експерименту. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка та психологія”*. Дніпропетровськ, 2017. № 2 (14). С. 156-163.

130. Жданюк А. В. Діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *East European Scientific Journal*. Warsaw. 2017. № 10 (26). Vol. 2. p. 88. P. 21-26.

131. Жданюк А. В. Конфліктологічна готовність як основа формування конфліктологічної компетентності юриста. *Молодь і ринок*. Дрогобич : ДДПІ ім. І. Франка, 2017. № 9 (152).. С. 185-191.

132. Жданюк А. В. Конфліктологічний характер професійної діяльності юриста. *Науковий вісник Мелітопольського державного університету. Серія : Педагогіка*. 2017. № 1 (18). С. 227-233.

133. Жданюк А. В. Медіація як технологія запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів. *Наукові записки. Серія „Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. № 3. С. 75-81.

134. Жданюк А. В. Методологічні підходи до вивчення особливостей конфліктологічної юридичної діяльності. *Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства : Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції : (м. Харків, Україна, 10-11 березня 2017 р.)*. Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 53-58.

135. Жданюк А. В. Модель формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ „Візаві”, 2017. Вип. 2, Ч. 2. С. 33-41.

136. Жданюк А. В. Позааудиторні навчальні заходи у формуванні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Наукова дискусія : питання педагогіки та психології* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1-2 грудня 2017 року). К : ГО „Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2017. Ч. 2. С. 65-69.

137. Жданюк А. В. Причини виникнення конфліктів у професійній діяльності юриста. *Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи* : V Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених : тези доповідей, Дніпро, 23 березня 2017 р. Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. С. 56-59.

138. Жданюк А. В. Роль конфліктологічної освіти у професійному становленні майбутнього юриста. *Нова педагогічна думка*. Ровно : ТЗОВ „Гедеон-Прінт”, 2017. № 2 (90). С. 36-40.

139. Жданюк А. В. Структура готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. Випуск 159. С. 201-206.

140. Жданюк А. В. Щодо етапів процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Вип.2. Бердянськ : БДПУ, 2017. С. 213-219.

141. Жданюк А. В. Щодо змісту формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Педагогіка і психологія сьогодення : теорія та практика* : Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції 19–20 січня 2018 р., м. Одеса). Одеса: ГО „Південна фундація педагогіки”, 2018. С. 79-83.

142. Жданюк А. В. Щодо інтеграції інформаційних технологій у процес професійної підготовки юристів. *Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих уче-них (18-19 квітня 2017 р.) / М-во освіти і

науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2017. С. 51-55.

143. Жданюк А. В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка та психологія”*. Дніпропетровськ, 2017. № 1 (13). С. 14-21.

144. Жданюк А. В. Щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Гуманітарний корпус* : [збірник наукових статей з актуальних проблем з філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. Випуск 11. Київ : НПУ імені Драгоманова, 2017. С. 41-45.

145. Жданюк А. В. Щодо сукупності умінь майбутніх юристів, що необхідні для запобігання конфліктам у професійній діяльності. *Психологія та педагогіка сучасності : проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні* : Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25-26 серпня 2017 року). Львів : ГО „Львівська педагогічна спільнота”, 2017. С. 71-75.

146. Жеребин В. С. Правовая конфликтология : курс лекций : в 3 ч. Владимир : Владимир. гос. ун-т. 1998. Ч. 1. 127 с.

147. Жизневский Б. Г. Роль игры в формировании социально-психологической готовности к современному труду. *Психология совместного труда детей* : Сб. науч. трудов. М., 1987. С. 138-146.

148. Загальна теорія права : Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.

149. Загвязинский В. И. Основы социальной педагогики : учебное пособие для студентов педагогических вузов и колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого, В. И. Загвязинский, М. Л. Зайцев, Г. Н. Кудашов, О. А. Селиванова, Ю. П. Строков. М. : изд. ИСИМ, 2002. 236 с.

150. Зайцева К. І. Основи формування конфліктологічної компетентності майбутніх учителів засобами акмеологічного тренінгу : навч.-метод. посіб. – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2012. 166 с.

151. Закон України „Про вищу освіту”.

URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

152. Замятіна М. В. Конфліктологічна компетентність у роботі керівника. *Студенческая конференция магистрантов : Інформаційні та управляючі системи*. НТУ „ХПИ”, 2012. С. 145-148.

153. Занік Ю. М. Інтелектуальна культура юриста : філософсько-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2006. 16 с.

154. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : В 2-х т. Т. I. Психическое развитие ребенка. М. : Педагогика, 1986. 320 с.

155. Запрудский Ю. Г. Социальный конфликт : политологический анализ. Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1992. 256 с.

156. Затворнюк О. М. Формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016. 20 с.

157. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования : Учебное пособие. 2-е изд., перераб. М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО „МОДЭК”, 2003. 480 с.

158. Землянська В. В. Запровадження медіації у кримінальне судочинство України. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 6. С. 107-111.

159. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии. Ростов на-Дону. : Феникс, 1998. 480 с.

160. Зінчина О. Б. Конфліктологія : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2007. 164 с.

161. Иванова А. В. Формирование конфликтологической компетентности как основа подготовки медиаторов в вузе. URL : conference.osu.ru/assets/files/conf_reports/conf8/426.doc.

162. Иванова Л. К. Гуманистические ценностные основы социально-педагогической деятельности : учеб. пособ. Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2002. 79 с.

163. Ивченко Д. В. Формирование конфликтологической компетентности специалиста таможенной службы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Калининград, 2000. 167 с.
164. Ильин И. О сущности правосознания. М. : Рарогъ, 1993. 235 с.
165. Ильина Т. А. Педагогика. : курс лекцій : учебное пособие для студентов пед. институтов. М. : Изд-во Просвещение, 1984. 496 с.
166. Исаев Е. И. Педагогическая психология : учебник для бакалавров. М. : Юрайт, 2014. 348 с.
167. Иванов В. М. Юридична конфліктологія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : МАУП, 2004. 224 с.
168. Иванова Ю. М. Формування конфліктологічної компетентності викладача іноземних мов у ВНЗ. *Збірника наукових праць „Молоді фахівці – майбутнє науки”*. Харків, 2013. Вип. 4. С. 76-82.
169. Івашкевич І. В. Професійна компетентність юриста як психологічна проблема. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 94-107.
170. Інтерактивні технології навчання в професійній підготовці майбутніх учителів : монографія; за заг. ред. Н. С. Побірченко. К. : Наук. світ, 2003. 138 с.
171. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів. Київ : Наукова думка, 1996. 189 с.
172. Казимирчук В. П. Юридический конфликт. *Общая теория государства и права : акад. курс*. М. : Норма, 2007. Т. 3. Гл. XIX. С. 428-453.
173. Калаур С. М. Доцільність формування конфліктологічної компетентності у майбутніх фахівців сфери. *Наукові записки. Серія : Педагогіка*. 2011. № 4. С. 190-195.
174. Калашникова С. И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2010. 258 с.
175. Калінін М. Онтологічні підстави типологізації та класифікації правового конфлікту. *Наше право*. 2015. № 5. С. 24-29.
176. Кант И. Сочинения : В 6 т. М. : Мысль, 1996. Т.6. 650 с.
177. Карагодин В. Н. Особенности детерминированности способа сокрытия преступления. *Повышение эффективности расследования*

преступлений. Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1986. С. 63.

178. Карамушка Л. М. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія. К. : Наук. світ, 2009. 268 с.

179. Карпенюк О. С. Правовое регулирование посредничества при разрешении внешнеэкономических споров : дис.... канд. юр. наук : 12.00.03. Москва, 2008. 189 с.

180. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24. № 5. С. 45-57.

181. Кашапов М. М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций : учебн. пособие. М., Ярославль : Ремдер, 2003. 183 с.

182. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. М. : Аванта+, 2001. 559 с.

183. Кессиди Ф. Х. Гераклит. [изд. 3-е, испр. и доп.]. Спб. : Алетейя, 2004. 215 с.

184. Кисельгоф С. И. Формирование у студентов педагогических умений и навыков в условиях университетского образования. Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. 152 с.

185. Кіссе А. І. Політико-правові засади управління етнічним конфліктом : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.05. К., 2006. 32 с.

186. Клименьева О. С. Формування вмінь розв'язання конфліктів у майбутніх правоохоронців у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2016. 20 с.

187. Коберник І. В. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх програмістів на прикладі вивчення іноземної мови). URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8964/Kobernyk_Formuvanni_a_konfliktolohichnoi_kompetentnosti.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

188. Кобець О. В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.06; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2007. 19 с.

189. Кобзар Н. В. Поняття „компетентність”, „компетенція” і „готовність до діяльності” у сучасній освітній парадигмі. URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN11/10knvsop.pdf>.

190. Кобрій О. Вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду. *Теоретичні основи педагогіки*. Дрогобич, 2001. С. 261-263.

191. Ковальчук Л. О. Основи педагогічної майстерності : навч. посібник. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 608 с.

192. Ковальчук Г. О. Активізація навчання в економічній освіті : навч. посіб. 2-ге вид., доп. К. : КНЕУ, 2003. 298 с.

193. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике. 2-е изд., стереотип. М. : Изд. центр „Академия”, 2005. 176 с.

194. Кожем'яко Н. В. Комунікативна компетентність майбутнього фахівця юридичної галузі як педагогічна проблема. *Комп'ютерноінтегровані технології : освіта, наука, виробництво Луцького національного технічного університету*. 2011. № 5. С. 136-141.

195. Кожушко С. П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх фахівців з комерційної діяльності до професійної взаємодії : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Дніпропетровськ, 2014. 595 с.

196. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой; под общ. ред. Л. Г. Ионина. М. : Идея-Пресс, 2000. 208 с.

197. Козич І. В. Формування конфліктологічної компетентності соціального педагога в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Запоріжжя, 2008. 254 с.

198. Козырев Г. И. Конфликтология : учебник. М. : Форум, 2010. 303 с.

199. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках. Изд.2-е / Под ред. и со вст. проф. А. А. Красновского. М. : Учпедгиз, 1957. 351 с.

200. Кондратенко З. К. Некоторые вопросы предупреждения юридических конфликтов. *Марийский юридический вестник*. 2015. № 3 (14). С. 59-62.

201. Конфликтология : учебник для вузов; под ред. проф. В. П. Ратникова.

М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 512 с.

202. Конфліктологія : Навч.-метод. посіб. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 144 с.

203. Коростелін М. О. Формування готовності майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності до попередження конфліктів у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Слов'янськ : Донбаський державний педагогічний університет, 2015. 23 с.

204. Коряк Н. М. Концепция развития личности и практика Т–групп. *Психологические условия социального взаимодействия*. Таллин : Изд-во ТГУ, 1983. С. 59-67.

205. Костюшко Ю. О. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя до міжособистісної взаємодії в ситуації конфлікту : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Житом. держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2005. 20 с.

206. Костяшкин Э. Г. Проблемы опытно-экспериментального прогнозирования. *Советская Педагогика*. 1983. № 6. С. 47-52.

207. Котик Е. Психология конфликта и нотариальная деятельность. *МЕН*. 2005. № 2 (10). С. 79-97.

208. Котикова О. М. Варіативність змісту та структури практикозорієнтованої психолого-педагогічної підготовки майбутніх юристів. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 5. С. 177-183.

209. Котлова Л. О. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх практичних психологів. *Практична психологія освіти XXI ст. : проблеми та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Умань : ВПЦ „Візаві”, 2014. С. 180-184.

210. Краевский В. В. Методология для педагога : теория и практика. Волгоград : Перемена, 2001. 324 с.

211. Крамаренко Т. В. Формування культури професійного діалогу майбутніх фахівців з товарознавства та комерційної діяльності засобами інформаційно–комунікаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. 301 с.

212. Краткий психологический словарь. / сост. Л. А. Карпенко; под общей ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. М. : Политиздат, 1985. 431 с.

213. Краткий словарь по логике; под ред. Д. П. Горского. М. : Просвещение, 1991. 201 с.

214. Криволапчук О. В. Юридичний конфлікт як елемент процесу функціонування та модернізації правової системи суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* Львів : ЛьВДУВС, 2009. Вип. № 3. С. 1-9.

215. Криськів М. Й. Формування професійного мовлення майбутніх юристів на заняттях з ділової української мови. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Педагогіка.* 2001. №3. С. 89-91.

216. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2005. 214 с.

217. Крогиус Н. В. Взаимообусловленность познания людьми друг друга и самопознания в конфликтной деятельности. Психология межличностного познания / под ред. Бодалева А. А. М., 1981. С. 66-80.

218. Крюкова Т. Л. О методологии исследования и адаптации опросника диагностики совладающего (копинг) поведения. Психология и практика : Сб. научн. трудов / Отв. ред. В. А. Соловьева. Вып. 1. Кострома : Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 2001. С. 70-82.

219. Кузьмина Н. В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования. М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. 144 с.

220. Кульневич С. В. Педагогика личности. Ч. 1 : учеб. пособие. Ростов-на-Дону, 1995. 65 с.

221. Курмаева Н. А. Профилактика юридического конфликта. Научный альманах. Юридические науки. 2016. №5-1 (19). С. 416-418.

222. Кучерявий А. О. Управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014.

344 с.

223. Лазарева В. В. Формування готовності майбутніх дільничних інспекторів МВС до розв'язання конфліктних ситуацій у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль : Терноп. нац. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка, 2013. 20 с.

224. Лао Цзы Дао лидера / излож. Джона Хейдера. М. : Медков С. Б., 2007. 171 с.

225. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. М. : Смысл, 2005. 431 с.

226. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности. М., Педагогика, 1980. 219 с.

227. Липницкий А. В. Медиация юридических конфликтов : основания, особенности, технология. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2010. № 1 (45). С. 217-224.

228. Ліненко А. Ф. Готовність майбутніх вчителів до педагогічної діяльності. Педагогіка і психологія. 1995. №1. С. 125-132.

229. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту : теорія і сучасна практика : навч. посіб. К. : ВД „Професіонал”, 2006. 416 с.

230. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. К. : ЕксОб, 2001. 304 с.

231. Локтева Л. В. Руководство процессом теоретического осмысления студентами педагогических явлений в период практики. Педагогическая практика в системе подготовки будущих учителей. М., 1978. С. 79-83.

232. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. М. : Наука, 1984. 444 с.

233. Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Х., 2006. 238 с.

234. Лукашенок О. Н. Профессиональная подготовка учителя к разрешению конфликта в воспитательном процессе : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. М. : МПГУ, 1998. 20 с.

235. Лукьяновская О. В. Основы юридической конфликтологии и медиации; ФГОУ ВПО „Волгоградская академия государственной службы”. Волгоград : Изд-во ФГОУ ВПО ВАГС, 2011. 96 с.

236. Лурье С. Я. Демокрит : тексты, перевод, исследование. Л. : Наука, 1970. 663 с.

237. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве. М. : Мысль, 1997. 640 с.

238. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності). *Рідна школа*. 1994. №3-4. С. 68-72.

239. Манько В. М. Теоретичні та методичні основи ступеневого навчання майбутніх інженерів-механіків сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Т., 2005. 40 с.

240. Маркарова К. Э. Формирование конфликтологической компетентности будущих юристов в процессе профессиональной подготовки в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08; Сев.-Кавк. гос. техн. ун-т. Ставрополь, 2009. 25 с.

241. Матвєєва О. О. Деякі аспекти методології дослідження проблем педагогічної діагностики. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 24 (77). С. 227-235.

242. Матвієнко О. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. К., 2010. 496 с.

243. Матяш-Заяц Л. П. Формування конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів засобами психологічного тенінгу. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки* : Зб. наукових праць. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. № 28 (52). С. 207-214.

244. Мета Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методом и профессиональными технологиями. М., 2004. 146 с.

245. Мижериков В. А. Введение в педагогическую деятельность : учебное

пособие для студентов педагогических учебных заведений. М. : Педагогическое общество России, 2002. 268 с.

246. Микитин Ю. І. Медіація у кримінальних справах : деякі правові аспекти. К., 2006. 84 с.

247. Милерян Е. А. Психология формирования общетрудовых политехнических умений. М. : Педагогика, 1973. 299 с.

248. Милорадова Н. Э. Виды и предмет конфликта в деятельности следователя. Право і Безпека. 2002. № 2. С. 187-190.

249. Мириманова М. С. Конфликтология : учебник для студ. сред. пед. учебн. заведений. М. : Академия, 2004. 320 с.

250. Михайлова Г. В. Подготовка студентов к разрешению конфликтов в учебных группах (на примере технического университета) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Архангельск, 2003. 23 с.

251. Михайлычев Е. А. Концептуальная педагогическая диагностика: становление, достижения, проблемы и перспективы развития : [монография]. Таганрог : Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 2007. 386 с.

252. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. М. : КомКнига, 2006. 200 с.

253. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. К. : Знання. 1989. 48 с.

254. Мухіна Л. М. Теоретико-методологічні підходи до розгляду поняття конфліктологічної компетентності як складової професійної компетентності викладача. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 38. С. 328-339.

255. Насіленко Л. А. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2015. 337 с.

256. Наход С. А. Формування прогностичних умінь майбутніх практичних психологів засобами інтерактивних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Д., 2015. 317 с.

257. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період 2012-2021 роки. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

258. Нигматулина Е. Н. Педагогические условия формирования профессиональной компетентности юриста по направлению подготовки „Международные отношения” : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Стерлитамак, 2014. 238 с.

259. Ніколаєнко Я. М. Роль „Юридичної конфліктології” в підготовці майбутніх юристів. URL : http://conference.nau.edu.ua/index.php/SUO/Confs_14/paper/viewFile/2058/1292.

260. Ніконорова М. А. Формування психологічної готовності персоналу супермаркетів до профілактики організаційних конфліктів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. К., 2013. 20 с.

261. Новікова Н. Управління конфліктами в організації : підходи до вирішення та профілактики. *Галицький економічний вісник*. 2013. №2 (41). С. 79-83.

262. Ожегов С. И. Толковый словарь. URL : <http://slovarozhegova.ru/>.

263. Олексюк М. М. Юридичний конфлікт : суть і місце у сучасній конфліктології. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів : ЛьвДУВС, 2014. Вип. № 2. С. 439-449.

264. Омеляненко С.В. Готовність майбутніх соціальних педагогів до управління конфліктом у педагогічному процесі. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. Випуск 81. Черкаси, 2006. С.18-21.

265. Орлянський В. С. Конфліктологія. К. : Центр навчальної літератури, 2007. 158 с.

266. Павленко О. Цілепокладання як основна мета в системі формування методичної культури викладача вищої школи. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер. : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 131. С. 155-160.

267. Павлик О. Б. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх перекладачів до використання офіційно-ділового мовлення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Хмельницький, 2004. 20 с.

268. Певцова Е. А. Актуальные вопросы профессиональной деятельности юриста. *Научно-теоретический журнал*. 2011. № 2. С. 108-113.

269. Педагогическая энциклопедия. В 4 т. Т. 3. / гл. ред. И. А. Каиров. М. : Сов. энциклопедия, 1968. 880 с.

270. Пелипчук С. М. Педагогічні умови формування суб'єктності майбутніх юристів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Ін-т пед. освіти і освіти дорос. АПН України. К., 2007. 20 с.

271. Пель М. Приглашение к медиации. Практическое руководство о том, как эффективно предложить разрешение конфликта посредством медиации. М. : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2009. 400 с.

272. Переломов Л. С. Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. М. : Наука, 1981. 333 с.

273. Переш І. Є. Юридична конфліктологія : суспільна необхідність та перспективи розвитку навчальної дисципліни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 25. С. 35-37.

274. Перлин А. Г. К вопросу о психологических аспектах ответственности личности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2001. № 1 (15). С. 44.

275. Пермінова В. А. Визначення особливостей професійно-орієнтованої підготовки майбутніх бакалаврів права. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 124. С. 196-199.

276. Перова С. В. Соціально-гуманітарні дисципліни в розвитку ключових компетентностей майбутніх учителів філологів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 16. С. 25-28.

277. Петришин А. В. Государственная служба : Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико-понятийный анализ. Монография. Х. : Факт, 1998. 168 с.

278. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права :

автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Х., 1998. 36 с.

279. Петрухін І. Л. Адвокат і клієнт : відносини довіри. *Адвокат*. 2013. № 1. 112 с.

280. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Кривой Рог, 1993. 374 с.

281. Підбуцька Н. В. Конфліктологічна підготовка майбутньої управлінської еліти. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2010. № 4. С. 87-93.

282. Пірен М. І. Деонтологія конфліктів та управління : навчально-практичний посібник. К. : УАДУ, 2001. 377 с.

283. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання юридичних конфліктів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 45. С. 31-38.

284. Подласый И. П. Педагогика. М. : ВЛАДОС, 2003. 576 с.

285. Половнева Е. Ю. Подготовка будущего юриста к профилактике профессиональных рисков : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чита, 2011. 277 с.

286. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. М. : Высш. шк., 2004. 512 с.

287. Пометун О. Активні й інтерактивні методи навчання : до питання про диференціацію понять. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С. 10-15.

288. Понасюк А. М. Медиация и адвокат : новое направление адвокатской практики. К. : Infotropic Media. 2012. 384 с.

289. Пономарьов О. С. Модель спеціаліста як джерело вибору та обґрунтування змісту професійної освіти : Текст лекції. Харків : НТУ „ХПІ”, 2006. 58 с.

290. Порохня Л. А. Теоретичні засади формування готовності майбутнього учителя до запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій в учнівському середовищі. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. № 36. С. 147-151.

291. Поясок Т. Б. Інформаційні технології навчання в організації самостійної роботи студентів-психологів. *Освіта Донбасу*. 2011. № 3 (146). С. 51-55.

292. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія; Київ. ун-т права Нац. акад. наук України. К. : Кондор, 2012. 614 с.

293. Присяжная А. Ф. Прогностическая компетентность преподавателей и обучаемых. *Педагогика*. 2005. № 5 С. 71-78.

294. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86-92.

295. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива Ради ЄС 2008/52 від 5 травня 2008 року. *Official Journal of the European Union L 136/3*. URL : <http://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.

296. Проект концепції вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL : [http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczyia-vdoskonalennya-pravnichoyi-\(yuridichnoyi\)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/vishha/konczepczyia-vdoskonalennya-pravnichoyi-(yuridichnoyi)-osviti-dlya-faxovoyi-pidgotovki-pravnika-vidpovidno-do-evropejskix-standartiv-vishhoyi-osviti.html).

297. Проект Закону України „Про медіацію” від 17 лютого 2010 року № 7481 : URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44891.

298. Прокопенко І. Ф. Педагогічна технологія : Посібник. Харків : Основа, 1995. 105 с.

299. Профессиональное образование : словарь / сост. С. М. Вишнякова. М. : НМЦ СПО, 1999. 538 с.

300. Прохоренко О. О. Психологічні засади розвитку правової свідомості майбутніх юристів : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. К., 2013. 252 с.

301. Психологія управління в освіті [О.І. Бондарчук, Л.М. Карамушка, Н.Л. Коломінський та ін.]. К. : Валевіна, 2006. 195 с.

302. Путляева Л. В. Современные психолого-педагогические проблемы профессионального обучения. М. : ЦОЛНУВ, 1990. 170 с.

303. Ратинов А. Р. Психология допроса обвиняемого. Москва : Всероссийский научно-исследовательский институт проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. 114 с.

304. Регуш Л. А. Психология прогнозирования : успехи в познании будущего. Спб. : Речь, 2003. 352 с.

305. Резнікова В. В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів. *Вісник КНУ*. 2012. № 90. С. 10-15.

306. Рижиков В. С. Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів : монографія. Херсон : вид-во „Айлан”, 2010. 280 с.

307. Рогозина З. А. История Индии времен Риг-Веды : сочинение. Спб. : Тип.-літ. А. Ф. Маркс, 1905. 496 с.

308. Розов В. К. Педагогическая практика. М. : Просвещение, 1981. 159 с.

309. Розум К. В. Компонентна структура готовності майбутніх учителів гуманітарного профілю до запобігання й розв'язання конфліктів у навчально-виховній роботі з учнями. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 7 (33). С. 163-170.

310. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер Ком, 1999. 720 с.

311. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : [навч. посібник]. К. : ТОВ „Інтерпроф”, 2002. 270 с.

312. Руководство Международного института по предотвращению и разрешению конфликтов (CPR) по медиации и APC в Европе / Международный институт по предотвращению и разрешению конфликтов. – 2015. URL : http://www.mediacia.com/m_docs/cprguide.pdf.

313. Руколянська Н. В. Формування професійної культури та правничої етики майбутніх юристів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41. С. 279-286.

314. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або Принципи політичного права / [склад., пер. з фр., заключ. ст., комен., дод. матеріали О. І. Хома]. К. : Port-Royal, 2001. 348 с.

315. Савіщенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : зб. наук. пр.* Запоріжжя, 2007. Вип. 47. С. 283-288.

316. Сазонова М. И. В старину говорили : „Нотариус – это светский священник”. Інтерв'ю. *Медіація и право.* 2010. № 2. С. 1220.

317. Самсонова Н. В. Конфліктологіческая культура спеціаліста и технология её формирования в системе вузовского образования. Калининград : [б. и.], 2002. 308 с.

318. Самодрин А. П. Принцип синергетики і сучасна школа. *ПостМетодика.* 2002. № 2-3 (40-41). С. 23-27.

319. Свиридюк Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 202 с.

320. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учеб. пособие для пед. вузов и ИПК. М. : Народное образование, 1998. 255 с.

321. Семенець Л. М. Діяльнісна модель формування професійної готовності майбутніх учителів. *Вісник Житомирського державного університету.* 2015. № 4 (82). С. 68-71.

322. Семенова Н. В. Конфликтная юридическая деятельность (Проблемы теории и методологии) : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01; Ярославский гос. ун–т им. П. Г. Демидова. Ярославль, 2002. 23 с.

323. Семенюк В.Л. Управління ціннісно-нормативними конфліктами у військових колективах (психологічний аспект) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09; Національна академія державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 18 с.

324. Семеняко М. Е. Посредничество (медиация) в системе альтернативных способов разрешения конфликтов. *Ученые труды Российской Академии адвокатуры и нотариата*. 2009. № 1. С. 43-47.

325. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : Навч. посіб. К. : Вища школа, 2004. 335 с.

326. Сенік О. М. Загальна теорія правового конфлікту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Львівський держ. ун-т внутр. справ. Л., 2013. 215 с.

327. Сенько Ю. В. Гуманитарные основы педагогического образования : курс лекций. Москва : Издательский центр „Академия”, 2000. 240 с.

328. Серебровская Н. Е. Становление и развитие конфликтологической культуры будущего специалиста социологической профессии в вузовский период : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Нижний Новгород, 2011. 53 с.

329. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. М. : Издательская корпорация „Логос”, 1999. 272 с.

330. Ситянін В. В. Практичні аспекти формування правової компетентності науково-педагогічних працівників вищої школи. *Вісник післядипломної освіти*. К. : Університет менеджменту освіти АПН України, 2009. Вип. 13. С. 100-107.

331. Січкарук О. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : навч.-метод. посіб. К. : Таксон, 2006. 88 с.

332. Скаткин М. Н. Совершенствование процесса обучения. М. : Педагогика, 1971. 208 с.

333. Скок А. Г. Толерантність як чинник психологічної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до попередження конфліктів у професійній діяльності. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. Том. I. Вип. 39. С. 148-152.

334. Слостенин В. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений; под ред. В. Слостенина. М. : Издательский центр „Академия”, 2002. 576 с.

335. Слещова И. Ф. Формирование готовности будущих воспитателей к взаимодействию с детьми дошкольного возраста в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Москва, 2007. 23 с.

336. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 32 с.

337. Слободчиков В. И. Психология человека. М. : Школа-Пресс, 1995. 383 с.

338. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР. Інститут мовознавства. К. : Наукова думка, 1970-1980. Т. 3. 839 с.

339. Словник-довідник з професійної педагогіки / ред.-упоряд. А. В. Семенова. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.

340. Сорока І. В. Психологічна профілактика конфліктів у педагогічному колективі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. педаг. наук : 19.00.10; ВНЗ „Унів-т економіки та права „Крок”. Київ, 2015. 22 с.

341. Степаненко О. І. Формування готовності викладачів вищих навчальних закладів МВС України до попередження і розв’язання професійних конфліктів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. К., 2012. 20 с.

342. Субботина Л. Ю. Формирование профессиональной готовности студентов к самостоятельной деятельности. *Ярославский педагогический вестник*, 2011. № 4. Том II. С. 295-298.

343. Судакова С. В. Технология предупреждения юридических конфликтов : дисс. ... канд. юр. наук : 12.00.01. Ярославль, 2004. 176 с.

344. Тайлор Э. Б. Первобытная культура : Пер. с англ. М. : Политиздат, 1989. 573 с.

345. Тельник М. В. Політичні конфлікти : особливості та шляхи регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 237-242.

346. Теорія і практика впровадження інноваційних технологій навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників : монографія / за заг. ред. Г. М. Романової; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ : Поліграфсервіс, 2014. 215 с.

347. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право : учебн. и науч.-практ. пособие. М., 2003. 310 с.

348. Тихонюк С. А. Особливості політичних конфліктів в умовах реформування політичної системи : дис. ... канд. пол. наук : 21.01.01. К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2013. 219 с.

349. Ткач О. Д. Пифагоризм в двадцатом веке : дневник размышлений. Новороссийск : Новорос. гос. мор. акад., 2004. 59 с.

350. Тодика Ю. М. Державно-правова конфліктологія як важливий напрямок наукових досліджень. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 1996. № 6. Х. : Акад. прав. наук України, 1996. С. 13-23.

351. Тонков Е. Е. Теоретические основы педагогического управления организационными конфликтами (на материале правоохранительной деятельности) : автореф. дис. ... д-ра педаг. наук : 13.00.01; Белг. гос. пед. ун-т. Белгород, 2000. 39 с.

352. Троцько Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. К. : Інститут ПППО, 1997. 54 с.

353. Трунов И. Л. Адвокатская тайна в свете реформ правового регулирования. *Закон и право*. М., 2002. № 4. С. 16-18.

354. Трухан М. А. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до діяльності з розв'язання професійних конфліктів у закладах освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2016. 22 с.

355. Узнадзе Д. Н. Психология установки. СПб : Питер, 2001. 416 с.

356. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / авт. упор. В. М. Копоруліна. Харків : Факт, 2006. 400 с.

357. Устименко Ю. С. Підготовка майбутніх стоматологів до професійної взаємодії засобами інтерактивних методів навчання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Д., 2017. 23 с.

358. Устинов И. Ю. Психолого–педагогические условия формирования готовности военных специалистов к разрешению конфликтных ситуаций : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08, 13.00.01. Воронеж, 2005. 246 с.

359. Федорчук О. С. Підготовка майбутніх правознавців у контексті формування фахово-інформатичної компетентності. *Вісник Луганського нац. пед. університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2005. №4 (84). С. 230-242.

360. Филонов Л. Б. Психологические приемы допроса обвиняемого. *Вопросы психологии*. 1966. № 6. С. 11.

361. Філь С. С. Визначення, зміст та структура конфліктологічної компетентності студентів – майбутніх фахівців соціономічних професій *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2011. Т. 123. С. 20-24.

362. Фролов И. Т. Введение в философию : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Республика, 2003. 623 с.

363. Фруммин И. Д. Образовательное пространство. *Новые ценности образования : тезаурус для учителей и школьных психологов*. М. : Инноватор, 1995. С. 63-67.

364. Фрыгина Н. И. Факторы превращения когнитивного конфликта в межличностный в условиях группового общения: автореф. дис... канд. психол. наук. М., 1980. 22 с.

365. Фунтікова О. О. Педагогіка вищої школи : словник-довідник основних термінів і понять. Запоріжжя : ГУ „ЗІДМУ”, 2007. 407 с.

366. Хасан Б. И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность : монография. Красноярск, 1996. 157 с.

367. Холковська І. Принцип управління-самоуправління у формуванні готовності майбутніх учителів до попередження і розв’язання конфліктів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 8 (ч. 2). С. 201-206.

368. Худойкина Т. В. Юридическая конфликтология как новое научное направление. *Российское право в период социальных реформ* : сб. науч. тр. / под ред. А. В. Петрова и И. А. Складова. Новгород, 1998. С. 73-77.

369. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58-64.

370. Ценко М. Б. Формування комунікативної компетентності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. Х., 2014. № 4. С. 41-50.

371. Циганій С. О. Формування культури професійно-правового спілкування в майбутніх юристів у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. К., 2017. 242 с.

372. Цой Л. Н. Практическая конфликтология. Книга первая. М. : 2001. 233 с.

373. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : Навчальний посібник. К. : Кондор, 2004. 172 с.

374. Черепухин А. В. Система альтернативного разрешения конфликтов. Х. : Торнадо, 2001. 208 с.

375. Черняева Т. Н. Тренинг как средство формирования конфликтологической культуры менеджера: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Калининград, 2004. 150 с.

376. Чопра Дипак Будда : история просветления; [пер. с англ. А. Крылова]. СПб. : Мидгард, 2008. 349 с.

377. Чорнобай О. Л. Розвиток комунікативної компетентності юриста на епохах його професійного становлення. *Вісник Національного університету „Львівська політехніка”*. Юридичні науки. 2015. № 825. С. 241-246.

378. Чупринський Б. О. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2010. 20 с.

379. Шамарин П. И. Некоторые вопросы методологии диагноза : метод. пособие для преподавателей клинических кафедр и студентов. Саратов : Приволжское книжное издательство, 1969. 98 с.

380. Шамликашвили Ц. А. Медиация в современной правовой практике. *Психологическая наука и образование*. 2014. № 2. С. 15-25.

381. Шан Ян. Книга правителя области Шан. [2-е изд.] / [пер. с кит.; вступ. ст., коммент., послесл. Л. С. Переломова]. М. : НИЦ „Ладомир”, 1993. 392 с.

382. Шапран Ю. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*. 2012. № 12. С. 39-43.

383. Шейнов В. Конфликты в организациях. *Справочник кадровика*. 2003. № 9. С. 92-94.

384. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : учебник; Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова юридический факультет. Москва : Зерцало, 1998. 352 с.

385. Штофф В. А. Моделирование и философия. М., 1967. 127 с.

386. Щербакова О. И. Развитие конфликтологической культуры личности. *Высшее образование сегодня*. М, 2008. № 10. С. 56-59.

387. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С. Я. Батыщева. М. : АПО, 1999. Т. 2. С. 390.

388. Юридическая конфликтология / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : РАН; Центр конфликтологических исследований, 1995. 316 с.

389. Яворська Г. Х. Навчально-методичне забезпечення формування конфліктологічної компетентності майбутніх правоохоронців. *Педагогіка та психологія*. 2016. Вип. 54. С. 236-245.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprkhnpu_ped_2016_54_28.

390. Яворська Г. Х. Імплементція інформаційно-комунікативних технологій у навчально-виховному процесі ВНЗ юридичного спрямування. *Збірник наукових праць*. Вип. 12. Ч.1. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2017. С.185-193.

391. Яворська Г. Х. Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України : монографія; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. О. : ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. 405 с.
392. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. Самара : Самар. ун-т, 1995. 331 с.
393. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное образование. М. : Сентябрь, 1995. 130 с.
394. Ярослав Л. Психологічний аналіз структури конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. *Вісник НТУУ „КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2010. № 1. С.56-62.
395. Alexander N. The Mediation Metamodel: Understanding Practice. *Conflict Resolution Quarterly* Vol. 26 No 1. Fall 2008. P. 97-123.
396. Bar-On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence.* San Francisco : Jossey-Bass, 2000. P. 363-388.
397. Bernard J. *The Nature of Conflict.* Paris, 1957. P.65.
398. Carver C. S. Assessing coping strategies : A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1989. 56.2. P. 267-283.
399. Dahrendorf R. *Gesellschaft und Freiheit.* Munich, 1961. P. 419.
400. De Palo G. Mediation in Italy : Exploring the Contradictions. *Negotiation Journal.* – 2005. – № 3. – P. 469-479.
401. Eisenkopf G. *Mediation and Conflict Prevention;* Institute of Economics and Department of Economics at the University of Konstanz. 2013. P. 570-597.
402. Faulkner R. *Mediation Methods for Mediators and Client Representatives (5th Edition).* Dallas : Nationwide Mediation Academy, 2006. P. 10.
403. Fuller L. Mediation – Its Forms and Functions. *S. CAL. L. REV.* 1971. № 44. P. 305.
404. Glasl, F & Bomers, GBJ (ed.) 1982, *The Process of Conflict Escalation and Roles of Third Parties,* Conflict Management and Industrial Relations, Berlin.
405. Konrad Lorenz. *Why use aggression?* 112 p.

406. Kotite P. Education for conflict prevention and peacebuilding: Meeting the global challenges of the 21st century. Paris : International Institute for Educational Planning, 2012. P. 10-13.

407. Kriesberg, L, Fisher, M, Giessmann, HJ & Schmelzle, B (eds.) 2011, The State of Art in Conflict Transformation, Berghof Handbook for Conflict Transformation Berlin.

408. Leymann H. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. Violence and Victims. 1990. No. 5 (2). P. 119-126.

409. Linda Vaniorek. Mobbing : when work becomes hell. Moscow : Interekspert, 1996. 168 p.

410. Mack R.W. The Analysis of Social Conflict. Toward an Overview and Synthesis. The Journal of Conflict Resolution. 1957. Vol.1. P.211-248.

411. Mirimanoff J. A. Mediation F.A.Q. Geneva, 2014. P. 9-12.

412. Nieroba E. Techniczno-informatyczne przygotowanie młodzieży a współczesny rynek pracy. Wychowanie techniczne; pod red. I. Wilsz. Człkstochowa : WSP Człkstochowa, 2003. S. 33-37.

413. Noah Devenport. Mobbing: Emotional Abuse in the workplace in the U.S. 1997. 218 p. 2.

414. Pondy L. R. Organizational Conflict: Concepts and Models. Administrative Science Quarterly. 1967. Vol. 12. P. 296-320.

415. Riskin L. L. Understanding mediators' orientations, strategies and techniques : a grid for the perplexed. Harvard Negotiation Law Review, 1996. 51 p.

416. Runesson E.M. Mediating Corporate Governance Conflicts and Disputes. Focus : The International Finance Corporation. 2007 : URL : [http://www.ifc.org/ifcext/cgf.nsf/AttachmentsByTitle/FOCUS4Russian/\\$FILE/FocusReport_Ukr_final.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/cgf.nsf/AttachmentsByTitle/FOCUS4Russian/$FILE/FocusReport_Ukr_final.pdf).

417. Silbey S. Mediation Mythology. Negotiation Journal. 1993. № 10. P. 350.

418. Wall J. A. Mediation's Effects : Test, Don't Guess. 2015. P. 26.

ДОДАТКИ
Додаток А
Програма спецкурсу „Основи правової конфліктології”
Пояснювальна записка

У сучасному суспільстві висуваються якісно нові вимоги до особистості юриста, рівня його освіти та професійної кваліфікації. Підготовка такого фахівця можлива лише за умови глибокого, системного вивчення юридичних дисциплін, що мають конфліктологічну спрямованість, спираються на особистісно зорієнтовану модель освітньої парадигми, на принципи гуманістичного спрямування навчального процесу.

Ця дисципліна є додатковою в структурі підготовки студентів спеціальності „Правознавство”. Вона спрямована на забезпечення спеціальної конфліктологічної компетентності фахівця, сприяє формуванню цілісного професійного мислення.

Мета дисципліни: формування та розвиток готовності юристів до запобігання та вирішення конфліктів у професійній діяльності; теоретичної бази, практичних навичок та особистісних якостей, необхідних для виконання професійної превентивно-медіативної діяльності.

Програма даного курсу, її зміст і структура орієнтовані на ознайомлення студентів з теоретичними та практичними аспектами конфліктології, на сприяння їх особистісному зростанню та професійному становленню.

Курс «Основи правової конфліктології» передбачає активне залучення студентів до практичної, самостійної та індивідуальної роботи. Курс має методичне спрямування: він готує студентів до активного практичного застосування отриманих знань і умінь під час проходження практики у навчальних закладах та їх безпосередню підготовку до майбутньої професійної діяльності. Усе це спрямовано на формування чотирьох компонентів готовності до запобігання конфліктам: мотиваційного, гносеологічного, організаційного і особистісного та знаходить відображення у реалізації отриманих знань у ході професійної діяльності.

Загальні положення

Зміст спецкурсу „Основи правової конфліктології”

Тема	Кількість годин, відведених на:				
	Лекції	Практичні (семінарські) заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота	Усього
МОДУЛЬ 1					
Правовий конфлікт як феномен правової дійсності					
Тема 1.1. Теоретико-методологічні засади правової конфліктології	2	2	4	–	8
Тема 1.2. Правовий конфлікт як різновид соціального конфлікту	2	2	8	2	14
Тема 1.3. Конфліктологічна специфіка видів юридичної діяльності	4	4	12	–	20
Тема 1.4. Особистість в умовах правового	2	2	12	2	18

конфлікту					
МОДУЛЬ 2					
Управління конфліктами у системі правовідносин					
Тема 2.1. Запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста	4	4	10	2	20
Тема 2.2. Вирішення правових конфліктів	2	2	6	–	20
Тема 2.3. Медіація як технологія запобігання та врегулювання конфліктів у професійній діяльності юриста	2	2	10	–	14
Всього годин	18	18	72	6	114

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ 1. ПРАВОВИЙ КОНФЛІКТ ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ

Тема 1.1. Теоретико-методологічні засади правової конфліктології

План

1. Правова конфліктологія як наука і навчальна дисципліна.
2. Місце та роль правової конфліктології в системі професійної підготовки юриста.
3. Генеза ідеї правового конфлікту в юридичній науці.

Тема 1.2. Правовий конфлікт як різновид соціального конфлікту

План

1. Поняття правового конфлікту.
2. Чинники, що зумовлюють виникнення правового конфлікту.
3. Структурна характеристика конфліктів правової сфери.
4. Динаміка розвитку конфлікту у системі правовідносин.
5. Типологія правових конфліктів.

Тема 1.3. Конфліктологічна специфіка видів юридичної діяльності

План

1. Конфлікти в галузі адвокатської практики.
2. Конфліктологічний характер суддівської професії.
3. Суперечливий характер слідчої діяльності.
4. Конфліктологічний відтінок діяльності органів прокуратури.
5. Конфлікти у діяльності нотаріусів.

Тема 1.4. Особистість в умовах правового конфлікту

План

1. Психологічні особливості поведінки особистості в умовах правового конфлікту.
2. Моделі поведінки особистості в правовому конфлікті.
3. Типи конфліктних особистостей.
4. Психологічний захист особистості в ситуації правового конфлікту.
5. Технології конструктивної поведінки юриста в умовах правового конфлікту.

МОДУЛЬ 2. УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В СИСТЕМІ ПРАВОВІДНОСИН

Тема 2.1. Запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста

План

1. Поняття, сутність, принципи превентивної діяльності юриста.
2. Загальна характеристика структури превентивної діяльності юриста.
3. Об'єкти та суб'єкти превентивної діяльності юриста.
4. Класифікація заходів запобіжної діяльності юриста.
5. Засоби, методи та результати діяльності юриста із запобігання конфліктам.

Тема 2.2. Вирішення правових конфліктів

План

1. Форми та критерії вирішення правового конфлікту.
2. Умови та фактори конструктивного вирішення правових конфліктів.
3. Стратегії та засоби розв'язання конфліктів у системі правовідносин.
4. Альтернативні засоби вирішення правових конфліктів.

Тема 2.3. Медіація як технологія запобігання та врегулювання конфліктів у професійній діяльності юриста

План

1. Історія виникнення та сучасний стан розвитку медіації.
2. Поняття, цілі, принципи та види медіації.
3. Медіатор та його роль у процесі переговорів.
4. Стадії медіативного процесу.
5. Рекомендації щодо проведення процедури медіації.

ТЕМАТИЧНИЙ ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ МОДУЛЬ 1

Семінарське заняття №1

Тема: Передумови формування правового конфліктологічного знання (прес-конференція).

Понятійний диктант: конфліктологія, предмет правової конфліктології, методологічні принципи дослідження правових конфліктів.

Сценарій семінару:

Виконавці: „Ведучі” (1-2 студенти), „Спеціалісти” 3-4 студенти), „Преса” (4 студенти), „Аудиторія”.

Вступне слово ведучих (розкриття особливостей конфліктології у сучасному житті суспільства, про правову конфліктологію як невід'ємну складову освіти сучасного юриста).

Питання для обговорення:

1. Перші уявлення про конфліктологічний характер взаємовідносин філософів Стародавнього Китаю, Стародавньої Індії, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

2. Спроби осмислення правових конфліктів у пам'ятках Київської Русі кінця X ст..

3. Юридична освіта у період Середньовіччя.

4. Правовий конфлікт у юридичній науці XX ст..

5. Сучасні дослідження правових конфліктів.

„Спеціалісти” готують повідомлення за визначеними питаннями. „Аудиторія”, „преса” готують питання для „спеціалістів” за повідомленнями. Ведучі підводять підсумки „прес-конференції”.

Семінарське заняття №2

Тема: Правовий конфлікт як соціальний феномен („круглий стіл”)

I етап. Вступна доповідь викладача за темою семінарського заняття. Визначається проблема, її актуалізація; проводиться аналіз стану проблеми на даний момент часу, пропонується приблизний перелік шляхів її розв’язання, методів впливу на проблемні аспекти.

II етап.

1. Самовизначення учасників з проблеми семінарського заняття. Учасники розміщуються групами за „круглі” столи для колективної роботи над темою. На кожен стіл ставляться таблички з назвою групи й видаються листи з індивідуальним завданням.

2. Пояснення завдання. Кожній групі пропонується питання для обговорення за темою семінарського заняття та практичні ситуації.

Перша група: „Поняття правового конфлікту та чинники, що зумовлюють його виникнення”.

Питання. Які основні чинники правового конфлікту Вам відомі? Дайте визначення правовому конфлікту.

Ситуація. Керівник відділу постійно отримує подарунки від свого підлеглого працівника. Чи можливе виникнення правового конфлікту на цій підставі? Якщо так, визначте його тип, чинники та можливі варіанти його запобігання.

Друга група: „Визначте структурну характеристику конфліктів правової сфери”.

Питання. Які структурні елементи правових конфліктів Вам відомі? Чи всі науковці однаково визначають структурну організацію конфліктів правової сфери?

Ситуація. Працівник виконує оплачувану роботу за трудовим договором в організації, по відношенню до якої має посадові обов’язки. Дайте структурну характеристику правовому конфлікту, що може виникнути на цій підставі.

Третя група: „Визначте динаміку розвитку конфлікту у системі правовідносин”.

Питання. Як розгортається конфлікт у системі правовідносин? Дайте детальну характеристику кожного етапу.

Ситуація. Дідусь за життя вирішив оформити заповіт на онуків, попередивши про цю подію своїх дітей. Це спричинило конфлікт між родичами. Опишіть можливу динаміку розвитку такого конфлікту.

Четверта група: „Охарактеризуйте типологію правових конфліктів”.

Питання. Які варіанти типології правових конфліктів Вам відомі?

Ситуація. Визначте типи конфліктів та опишіть можливі варіанти їх запобігання і розгортання:

- 1) конфлікт з приводу скорочення персоналу обслуговування потягів;
- 2) конфлікт між акціонерами компанії з приводу розподілення прибутку компанії;
- 3) конфлікт між представниками авіакомпанії та інвалідом, що не може потрапити до літака без супроводу;

- 4) конфлікт між кореспондентом газети та телевізійним каналом з приводу представленої фотографії;
 - 5) конфлікт між екологами та органами влади з приводу вирубки лісу.
3. Робота в групах.
 4. Загальне засідання „круглого столу”. Виступ представників від груп. Від кожної групи виступає доповідач. Він знайомить членів семінару з результатами обговорення запропонованих питань та ситуацій. Колектив обговорює пропозиції від груп.
 5. Формування рішення. Підводяться підсумки семінару, оголошується загальна думка із запропонованих питань та ситуацій.

Індивідуальне завдання:

1. Як Ви вважаєте, чи синонімічні поняття „юридичний конфлікт” та „правовий конфлікт”. Відповідь обґрунтуйте.
2. Як називається тип суб'єкта конфлікту, який активно шукає варіанти взаємоприйняттого рішення, яке б сприяло вичерпанню конфлікту? Покажіть на конкретному прикладі.
3. Назвіть елемент конфлікту, якого немає у прихованій фазі конфлікту, але він наявний у відкритій фазі конфлікту.
4. Керівник прийняв на роботу непідготовленого працівника, не погодивши це зі своїм заступником, у якого той у безпосередньому підпорядкуванні. Незабаром з'ясувалася нездатність прийнятого працівника виконувати свою роботу. Заступник готує доповідну записку, де обґрунтовує претензії до роботи новенького. Керівник не звертає уваги на зауваження. Назвіть сторони конфлікту, об'єкт суперечки, мотиви сторін, можливі наслідки конфлікту.
5. В рекламному агентстві „Д” два менеджери – М. та В. незалежно один від одного заключали контракт з фірмою-замовником. У результаті виник конфлікт між менеджером, кожен з яких претендував на отримання відсотків від отриманого замовлення. Назвіть основні причини виникнення конфлікту, стадії його розвитку.
6. Як Ви вважаєте сімейний конфлікт може трансформуватися в юридичний? Поясніть це на конкретному прикладі.

Семінарське заняття №3-4

Тема: Конфліктологічні особливості видів юридичної діяльності

План

I. Теоретичний блок

Інтерактивне обговорення у мінігрупах теми: „Професіограма юриста за типами діяльності: спільне та відмінності”.

II. Практичний блок

1) Презентація проектів мінігруп за визначеною темою.

Експертна оцінка проектів, формування загальногрупового проекту.
Оцінка інтелектуального вкладу учасників обговорення у загальногрупового проект.

2) Ділова гра „Скарга”:

Мета: Розвиток у студентів умінь аналізувати конфлікт на підставі засвоєних ними основних конфліктологічних понять; формування навичок

використання методів вивчення та оцінки конфліктних ситуацій.

Ігрова ситуація: Керівництво отримало скаргу від співробітника. Директор визначає групу для вивчення скарги та вироблення пропозицій для прийняття рішення. Склад групи: менеджер по кадрах, спеціаліст по зв'язках з громадськістю, юрист організації.

Порядок проведення гри:

1. *Підготовчий етап.* За тиждень студенти отримують тему, ціль ігри та ігрову ситуацію. Вони самостійно вивчають необхідну літературу та з'ясовують основні конфліктологічні поняття: „конфлікт”, „структура конфлікту” „суб'єкти конфлікту”, „предмет конфлікту”, „образ конфліктної ситуації”, „мотиви конфлікту” „позиція в конфлікті”. Студентам нагадують, що вони повинні у ході ділової гри продемонструвати вміння використовувати методи вивчення та аналізу конфліктів: спостереження, аналіз предметів діяльності, бесіда, експертне опитування та ін.

2. *Хід гри.* Навчальна група за бажанням розбивається на команди: 1- керівництво організації, 2 – робоча група по вивченню скарги, 3- експерти (по 3-5 людей). Усім командам видається скарга та завдання на гру. Час на підготовку 15 хв.

3. *Ігровий сценарій.* Обговорення, аналіз та оцінка рішень, запропонованих командами. Оцінка результатів роботи.

4. *Підбиття підсумків ігри.*

3) Розв'язування ситуаційних завдань:

Ситуація „Захист прав на житло”: Ви – адвокат, до якого звернулася жінка з приводу захисту своїх прав на житло, що придбано разом із чоловіком у період їх перебування у шлюбі. Сформулюйте гіпотези за яких обставин Ви можете програти справу. Як можна було б запобігти конфлікту?

Ситуація „Довіреність на машину”: Ви – приватний нотаріус, до якого звернулася сімейна пара з приводу оформлення довіреності на машину чоловіка. Які можливі правові конфлікти з цього приводу між подружжям і яким чином цього можна запобігти?

Ситуація „Перекручення показань”: Ви – слідчий, що розслідує факт скоєного правопорушення. Свідок цього інциденту має потрібну інформацію, але навмисно її перекручує. Спрогнозуйте можливі варіанти виникнення правового конфлікту, визначте його структуру та динаміку.

Ситуація „Договірні відносини”: Ви – юрист на промисловому підприємстві, до якого звернулися співробітники з метою оформити договірні відносини з приводу надання послуг один одному. Які правові конфлікти можуть виникнути між співробітниками та яким чином їх можна уникнути?

Семінарське заняття №5

Тема: Особистість та її поведінка в умовах правового конфлікту

План

I. Теоретичний блок

Обговорення питань семінару

1. Які типові реакції на конфліктну ситуацію правового змісту можуть дати люди різних типів темпераменту?

2. Охарактеризуйте типологію конфліктних особистостей за Д. Скоттом.

3. Що відносять до особистісного ресурсу опонента? Яким чином його можна враховувати у конфліктній ситуації?

II. Практичний блок

Тренінг „Безконфліктне спілкування”:

Мета: набуття навичок оптимізації власної поведінки в конфлікті усвідомлення значення ефективної професійної комунікації.

Завдання: усвідомити правила безконфліктного спілкування, навчитись об’єктивно оцінювати свої дії та вчинки і дії опонентів; навчитися усвідомлювати та ідентифікувати власні стратегії та стилі поведінки й стратегії і стилі поведінки опонента, налагоджувати ефективну професійну взаємодію.

Тренінг розрахований на

14-20 осіб.

Орієнтовна тривалість тренінгу

1 година 00 хв.

з/п	Зміст роботи	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1	Вступне слово організатора тренінгу. Погодження правил роботи. Знайомство	5 хв	Аркуш паперу А2, маркер
2	Вправа „Без маски”	7 хв	Роздатковий матеріал „Картки з реченнями”
3	Теоретичне повідомлення „Взаємодія в конфлікті”	5 хв	–
4	Теоретичне повідомлення „Сигнали конфлікту”	10 хв	Аркуш паперу А2, маркер
5	Вправа „Ефективна взаємодія”	10 хв	–
6	Вправа „Так” означає „Ні”	5 хв	–
7	Теоретичне повідомлення „Стратегії та стилі поведінки у конфлікті”	5 хв	Роздатковий матеріал „Способи урегулювання конфлікту”
8	Вправа „Яблуко та черв’ячок”	5 хв	–
9	Вправа „Постав себе на місце іншого”	5 хв	–
10	Вправа „Дякую за приємне заняття”	3 хв	–

Хід тренінгу

Організатор (теоретичне повідомлення): Сьогодні ми попрацюємо над актуальною темою для будь-якого колективу, будь-якої групи людей, що взаємодіє. Для того, щоб наша робота була плідною, треба погодити правила за якими виконуватимемо її, ці правила обов’язкові для всіх:

1. Тут і тепер – предметом розмови можуть бути тільки емоції, думки, почуття, що відбуваються в даний момент.

2. Один в ефірі – поважати думку іншого.

3. Принцип Я – всі висловлювання будуються з використанням особових займенників – „мені здається”, „я думаю”.

4. „Конфіденційність” – все, що говориться в групі, має залишатися всередині групи.

5. Пропозиції учасників

Правила записуються організатором на аркуші і залишаються до кінця заняття на видному місці.

Для початку пропонується здійснити знайомство.

Вправа „Без маски”

Всі учасники тренінгу по черзі беруть картки, які лежать стосом у центрі кола, й відразу ж, без підготовки, продовжують речення, розпочате на картці. Висловлювання повинно бути щирим на межі „відвертості” спілкування. Група прислуховується до інтонації, голосу тощо. Якщо висловлювання визнається щирим, то свою картку бере учасник, що знаходиться ліворуч і також продовжує розпочате речення. Якщо ж група визнає, що висловлювання було шаблонним, то в учасника є ще одна спроба, але вже після всіх.

Приблизний зміст незакінчених речень:

Чого мені по-справжньому хочеться, так це...

Особливо мені не подобається, коли...

Мені знайоме почуття самотності. Пам'ятаю...

Мені дуже хочеться забути, що...

Серед незнайомих людей я, як правило, відчуваю...

Навіть мої рідні мене іноді не розуміють. Одного разу...

Особливо мене дратує те, що...

Організатор (теоретичне повідомлення): Конфлікт виникає тоді, коли є зона розбіжностей – предмет спору, факт або питання (один або кілька), що викликали розбіжності. При цьому кожен учасник конфлікту має власне уявлення про ситуацію. Конфлікти бувають різні... Конфлікт між двома людьми, між групами, колективами, націями, державами... В основі кожного конфлікту – ситуація, яка включає протилежні позиції сторін із будь-якого приводу: неможливість отримати те, що потрібно, чи те, що хочеться; різні точки зору на одне й те ж питання. Але щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний поштовх, коли одна із сторін починає діяти, зачіпаючи інтереси іншої.

Тож як зрозуміти, що є небезпека конфлікту?

Вправа „Сигнали” конфлікту:

Дискомфорт Інтуїтивно ми відчуваємо: щось не так, хоча словами це висловити важко. Малі діти в таких випадках починають плакати, капризувати, кричати.

Інцидент. Якась дрібниця викликає тимчасове хвилювання чи роздратування. Оponent потрапляє під «гарячу руку».

Непорозуміння. Дуже часто в ситуаціях непорозуміння ми можемо робити неправильні висновки з того, що відбувається. Як літературний прийом «непорозуміння» часто застосовують автори серіалів. Хтось із героїв щось неправильно почув, комусь невірно передали інформацію, когось переплутали з негативним героєм і спалахує конфлікт. Непорозуміння може посилюватися, якщо ситуація пов'язана із емоційною напругою одного із учасників конфлікту.

Напруга. Цей стан заважає спокійному сприйняттю іншої людини, її дій. Наші почуття стосовно цієї людини змінюються в гірший бік. Ситуація стає напруженою, в будь-який момент може спалахнути полум'я сварки.

Криза. Це важкий стан у житті людини, викликаний захворюванням, втратою друга, грошей, становища. У кризовому стані звичайні норми людської поведінки можуть втратити свою силу. Людина вдається до крайнощів: насильства, втрати контролю над емоціями, жорстких суперечок із взаємними образами. Отже, як правило, конфлікт виникає, коли одна людина дозволяє собі

ображати іншу. Невміння спілкуватися посилює суперечку і приводить до опору.

Вправа „Ефективна взаємодія”

Формуються пари. Один із учасників кожної пари тримає в руках якийсь значущий для нього предмет (книгу, годинник, щоденник із записами тощо). Завдання другого полягає в тому, щоб умовити партнера віддати йому цей предмет. Віддати предмет учасник може лише за власним бажанням. Потім учасники міняються ролями.

Невербальний варіант. Вправа виконується за аналогією вербальному варіантові, але з використанням невербальних засобів спілкування.

Обговорення вправи відбувається після проведення обидвох етапів. У процесі обговорення учасники по колу діляться своїми враженнями і відповідають на запитання: „Коли було легше просити предмет?“, „Які слова або дії партнера спонукали Вас віддати його?“ Потім учасники обговорюють можливості використання даної вправи в майбутній професійній діяльності.

Вправа „Так” означає „Ні”.

Мета: навчити говорити „ні” або висловлювати свою точку зору, свою думку в прийнятній формі, без образ і злоби.

Інструкція: Вправа проводиться в загальному колі.

Нерідко люди при спілкуванні один з одним не вміють дотримуватися правил конструктивного ведення діалогу. На прохання ведучого кожен пише на листочку (або просто вигадує) суперечливе твердження. Наприклад: „Всі діти – нестерпні”, „Літні люди – мудрі і спокійні”, „Всі вчителі цінують і поважають своїх учнів”, „Батьки ніколи не розуміють своїх дітей”.

Після цього у міру готовності учасник вимовляє (зачитує) свою фразу. Решта дають відповідь у такій формі. Спочатку потрібно обов'язково погодитися з тим, що було сказано. Після цього – продовжити розмову, висловлюючи свою згоду або незгоду з тим, що було сказано. Приклади першої фрази: „Так, однак ...”, „Так, і все ж ...”, „Так, і якщо ...”. При виконанні цієї вправи учасники мають можливість потренуватися в умінні конструктивно вести діалог. Таке вміння є корисним при спілкуванні з людьми, що знаходяться в стані гніву, агресії, роздратування, образи.

Організатор (теоретичне повідомлення): Кардинальним значенням в питанні вирішення конфлікту є вибір стратегії виходу з нього, що залежить від різних факторів: особистісні особливості опонента, рівень завданого збитку, статус опонента, можливі наслідки і т.д. Можна виділити п'ять основних стратегій виходу з конфліктної ситуації:

– **конкуренція**, полягає в нав'язуванні протилежній стороні кращого рішення для себе. Такий стиль поведінки може використовувати людина, що володіє сильною волею, авторитетом, владою;

– **компроміс** як стратегію виходу з конфлікту необхідно застосовувати у випадку, коли сторони хочуть досягти згоди, врегулювати відносини;

– стратегія **уникнення** зазвичай реалізується, якщо конфлікт не зачіпає прямих інтересів сторін і немає необхідності відстоювати свої права;

– стратегія **пристосування** полягає в тому, що сторони діють спільно, відстоюючи при цьому власні інтереси, з метою згладжування конфліктної

ситуації та відновлення стабільної робочої обстановки;

– **співпраця** як шлях вирішення конфлікту – це дії, спрямовані на пошук рішення, що задовольняє обидві сторони, спільне обговорення розбіжностей.

Вправа „Яблуко і черв'ячок”. Приклади відповідей:

Конкуренція: „Зараз як упаду на тебе і розчавлю!”

Уникнення: „Он, подивися, яка там симпатична груша!”

Компроміс: „Ну, добре, відкуси половинку, решту залиш моїм улюбленим господарям!”

Пристосування: „Така видно вже в мене доля тяжка!”

Співпраця: „Подивися, на землі є вже яблука, що впали, ти їх їси, вони теж смачні!”

Вправа „Постав себе на місце іншого”

Мета: змінити внутрішню позицію по відношенню до конфліктних ситуацій через ідентифікацію себе зі співрозмовником.

Інструкція: Згадайте свій недавній конфлікт, в якому ви почали спілкування з позиції „над”. А тепер розслабтеся, закрийте очі і уявіть себе на місці того, з яким ви розмовляли. Представили? Внутрішньо, про себе запитайте у нього, які враження він отримав від спілкування з вами? Подумайте, що б міг про вас сказати ваш колишній співрозмовник. Потім програйте в своїй уяві вашу бесіду таким чином, щоб залишити у вашого партнера приємні спогади про себе. Що змінилося? Ви зрозуміли, що змінилася насамперед ваша внутрішня позиція? Зараз ви підходите до людини, внутрішньо готуючись до рівноправного контакту з ним. Ця психологічна підготовка пов'язана зі зміною вашої позиції, вашим внутрішнім прагненням до повноцінного діалогу.

Вправа „Дякую за приємне заняття”

Інструкція: Будь ласка, встаньте в загальне коло. Я хочу запропонувати вам взяти участь в невеликій церемонії, яка допоможе нам висловити дружні почуття і вдячність одне одному. Гра проходить наступним чином: один з вас стає в центр, інший підходить до нього, потискує руку і вимовляє: „Дякую за приємне заняття!” Обидва залишаються в центрі, як і раніше тримаючись за руки. Потім підходить третій учасник, бере за вільну руку або першого, або другого, потискує її і каже: „Дякую за приємне заняття!” Таким чином, група в центрі кола постійно збільшується. Всі тримають один одного за руки. Коли до вашої групи приєднається останній учасник, замкніть коло і закінчіть церемонію безмовним міцним триразовим потиском рук.

Індивідуальне завдання. Напишіть есе (за вибором) за темами:

„Опишіть принципи спілкування з „важкими клієнтами”?”.

„Чи буває конфліктна ситуація без інциденту? ”

„ Від чого залежить початок та закінчення конфліктної ситуації?”

„ Які Вам відомі прояви фрустрації? ”

МОДУЛЬ 2

Семінарське заняття №6-7

Тема: Професійно-превентивна діяльність юриста

План

I. Теоретичний блок

Дискусія на тему: „Значущість професійно-превентивної діяльності юриста”.

II. Практичний блок

1) Діагностика правильності вибору студентами професії за диференційно-діагностичним опитувальником (ДДО) Є. Клімова.

2) Інтелектуальна гра „Що? Де? Коли?” за матеріалами курсу.

Правила:

У командах по 5-6 учасників.

На обговорення питань виділяється 3 хвилини.

Першість визначається сигналом капітана у дзвінок.

Є можливість відповісти команді суперника, якщо відповідь першої команди є неправильною, необґрунтованою або неповною.

За кожну вірну відповідь 1 бал.

Питання до гри:

1. Кому належать слова „Закони схожі на павутину: слабкого вони заплутують, а сильний її порве”. Чи згодні Ви з висловлюванням?

2. Визначте основні принципи превентивної діяльності юриста.

3. Яка структура превентивної діяльності юриста.

4. Ситуація: У чотирикімнатній квартирі живуть дві сім'ї: в одній кімнаті батьки (мати та батько), в іншій – син з невісткою, у третій – неповнолітня дочка. Син хоче подати заяву до суду на розділ квартири, претендуючи на 2 кімнати. Батьки згодні віддати 1 кімнату. Вони звернулися до адвоката, щоб запобігти розгортанню конфлікту. З'ясуйте об'єкти та суб'єкти превентивної діяльності юриста та його рекомендації до клієнтів.

5. Визначте 6 правил спілкування із „важким клієнтом”.

6. Проаналізуйте казку „Попелюшка”. Визначте стиль поведінки мачухи та Попелюшки у конфліктній ситуації, що пов'язана із поїздкою на бал.

7. Назвіть відомих Вам видатних юристів та вкажіть їх внесок у розвиток юридичної науки.

8. Згадайте казку „Кіт у чоботях”. Чи справедливим був розподіл спадщини? Чи можливе виникнення з цього приводу правового конфлікту. Дайте рекомендації щодо його запобігання.

9. Назвіть методи втручання у конфлікт.

10. Дайте визначення медіації. Чи може бути медіатором людина без юридичної освіти? Доведіть.

3) Тренінг „Превентивні уміння майбутнього правознавця”

Мета: усвідомлення значущості превентивної діяльності юриста, набуття навичок прогнозування правових конфліктів, управління процесом профілактики з метою їх запобігання.

Завдання: навчитись виділяти суттєві ознаки та якості правового конфлікту, прогнозувати ймовірні способи його перетворення; визначати

передумови попередження конфліктів і можливості обмеження їх виникнення або деструктивного розвитку в майбутньому; встановлювати комунікативну взаємодію між суб'єктами правового конфлікту, здійснювати самоконтроль, саморегуляцію за будь-якої ситуації.

Тренінг розрахований на

14-20 осіб.

Орієнтовна тривалість тренінгу

1 година 20 хв.

<i>з/п</i>	<i>Зміст роботи</i>	<i>Орієнтовна тривалість</i>	<i>Ресурсне забезпечення</i>
	Вступне слово організатора тренінгу. Погодження правил роботи. Знайомство	5 хв	Аркуш паперу А2, маркер
	Вправа „Я такий”	5 хв	–
	Вправа Незакінчені речення: „Моя професія”	5 хв	–
	Ділова гра „Адвокат. Нотаріус. Суддя. Слідчий. Прокурор. Корпоративний юрист. Медіатор”	20 хв	Роздатковий матеріал „Картки з описом ситуації та завданнями”
	Вправа „Нас с тобою об'єднує...”	5 хв	–
	Вправа „Керівник-співробітник-підлеглий”	10 хв	–
	Вправа „Вираження почуттів”	15 хв	–
	Вправа „Порада”	10 хв	–
	Вправа „Дякую за приємне заняття”	3 хв	–

Хід тренінгу

Організатор (теоретичне повідомлення): Сьогодні ми попрацюємо над темою, вельми актуальною для майбутніх правознавців. Перш за все погодимо правила, за якими будемо працювати: „Тут і тепер”, „Один в ефірі”, „Я”, „Конфіденційність”. Для початку познайомимся.

Вправа „Я такий” Учасникам пропонується назвати 5 своїх позитивних та 5 негативних рис свого характеру.

Вправа „Незакінчені речення: «Моя професія». Закінчить речення:
„Я обрав професію юриста, тому що...”
„У майбутньому я себе бачу...”

Ділова гра „Адвокат. Нотаріус. Суддя. Слідчий. Прокурор. Корпоративний юрист. Медіатор”. Гра імітує діяльність юристів визначених спеціалізацій із запобігання виникнення правового конфлікту.

Перед грою студенти розбиваються на групи, отримують ролі відповідно до результатів вправи „Незакінчені речення „Моя професія”, знайомляться з правилами проведення гри, інструкціями щодо виконання ролей, списком основної і додаткової літератури, законодавчими актами. Ті учасники, які ще не визначились із спеціалізацією представляють експертну групу з оцінювання роботи майбутніх юристів.

Кожній групі роздається опис реальної ситуації, що може виникнути у практичній діяльності юристів. Учасники виробляють спільне рішення на предмет запобігання розгортанню конфлікту з огляду на свою роль у грі.

Представники експертної групи спільно обговорюють питання доцільності проведення кожною групою заходів із запобігання певного правового конфлікту.

Для підготовки до ділової гри варто відразу розподілити повноваження і порядок виступу.

Вправа „Нас з тобою об'єднує...”

Всі учасники сидять у колі. Учасник, звертається до когось з членів групи, промовляючи: „Надія, на мій погляд, нас з тобою об'єднує така якість, як... ” і називає спільну для них якість. Якщо Надія згідна з цим висловлюванням, то каже: „Так, згідна”, а якщо ні, то відповідає: „Я поміркую над цим”. Після вправи проводиться обговорення. Тренер звертає увагу на те, чи всі члени групи були задіяні.

Вправа „Керівник - співробітник - підлеглий”

Формуються пари. Потрібно звернутися до напарника з проханням, демонструючи різноманітні способи поведінки:

- впевнено, ставлячи себе вище;
- поступаючись співбесіднику, підкорюючись;
- з почуттям власної гідності, але без виклику.

Кожен учасник пробує себе в усіх трьох ролях. Після завершення проводиться обговорення.

Вправа „Вираження почуттів”

Тренер виступає ініціатором бесіди на тему: „Як керувати почуттями”. Під час обговорення учасники відповідають на запитання:

- Вираження яких почуттів вважається соціально прийнятним?
- Якими почуттями найбільш легко керувати, коли їх починає виражати інша людина?
- Яке значення має вміння керувати почуттями у Вашій майбутній професії?
- Які почуття Вам важко виразити?

Вправа „Порада”

Учасникам пропонується дати собі пораду щодо вдосконалення навичок спілкування. Проводиться обговорення цих порад та висловлюються поради один одному. Проводиться обговорення (з чим погоджуються? З чим ні? чому?).

Вправа „Дякую за приємне заняття”

Інструкція: Будь ласка, встаньте в загальне коло. Я хочу запропонувати вам взяти участь в невеликій церемонії, яка допоможе нам висловити дружні почуття і вдячність одне одному. Гра проходить наступним чином: один з вас стає в центр, інший підходить до нього, потискує руку і вимовляє: „Дякую за приємне заняття! ”. Обидва залишаються в центрі, як і раніше тримаючись за руки. Потім підходить третій учасник, бере за вільну руку або першого, або другого, потискує її і каже: „Дякую за приємне заняття! ” Таким чином, група в центрі кола постійно збільшується. Всі тримають один одного за руки. Коли до вашої групи приєднається останній учасник, замкніть коло і закінчіть церемонію безмовним міцним триразовим потиском рук.

Індивідуальне завдання, спрямоване на розвиток професійно-превентивних умінь майбутнього юриста:

1. Доберіть та опишіть вправи, що стосуються професійно-превентивної діяльності юриста, орієнтовані на:

- а) визначення суттєвості умов, що слугують основою прогнозу виникнення конфліктної ситуації;
- б) визначення перспективності прогнозу;
- в) визначення варіативності прогнозу;
- г) розвиток дій прогнозування виникнення конфліктної ситуації.

2. Самостійно спроектувати конфліктну ситуацію правового змісту, потім:

- а) виділити суттєві й несуттєві умови;
- б) відштовхуючись від виділених істотних умов, розробити кілька варіантів прогнозу;
- в) у кожному з варіантів вказати не тільки найближчі, а й віддалені наслідки.

3. Самостійно спроектувати конфліктну ситуацію правового змісту та розробити рекомендації щодо її запобігання та вирішення.

Семінарське заняття № 8

Тема: Діяльність юриста з розв'язання правових конфліктів.

План

I. Теоретичний блок

Обговорення питань семінару

1. Які критерії вирішення правового конфлікту Вам відомі.
2. За яких умов можливе конструктивне вирішення правових конфліктів.
3. Опишіть стратегії розв'язання конфліктів у системі правовідносин.
4. Які альтернативні засоби вирішення правових конфліктів Вам відомі?

II. Практичний блок

Вирішення проблемних ситуацій:

1. „Нова робота”

Менеджер з продажу Р. пройшов співбесіду за новим місцем працевлаштування. Відділ кадрів наполягає на тому, щоб він став до роботи через 2 дні. Громадянин написав заяву про звільнення, однак директор зауважив, що згідно з чинним законодавством, йому необхідно відпрацювати 2 тижні. Підлеглий наполягає, щоб його звільнили негайно, оскільки він може втратити бажану роботу.

Як вирішити конфліктну ситуацію?

2. „Спадкоємці”

В сім'ї помирає батько. Спадкоємцями є цивільна дружина, з якою вони проживали 15 років (шлюб не зареєстровано, але вона має прописку), та двоє дітей від першого шлюбу. Діти не спілкувалися з батьком, проте претендують на спадкове майно. Останні 7 років чоловік хворів, діти не допомагали та не відвідували батька.

Визначте шляхи розв'язання конфлікту між спадкоємцями.

3. „Правопорушення”

Працівники поліції зупинили автомобіль, оскільки той почав рух на жовтий колір світлофору. Водій заперечує даний факт, однак патрульні вважають, що порушення відбулося.

Запропонуйте можливі варіанти розгортання ситуації та сформулюйте алгоритм вирішення конфлікту.

4. „Договірні зобов’язання”

Два підприємства уклали договір про постачання одним із них сировини. Підприємством-постачальником було порушено умови договору, оскільки обладнання вийшло із ладу. Підприємство-покупець висуває претензії щодо несвоєчасного виконання договірних зобов’язань.

Запропонуйте можливі варіанти запобігання та вирішення конфлікту.

5. „Усна домовленість”

Між центром зайнятості та підприємством було укладено договір про працевлаштування громадянина М. на посаду кур’єра. За умовами договору заробітна плата нараховувалася центром зайнятості, однак була оголошена усна домовленість про те, що директор ТОВ „Поліс” повинен був нараховувати щомісяця премію у розмірі 1000 грн. за умови сумлінного виконання громадянином трудових обов’язків. Не зважаючи на сумлінну працю, премію кур’єр не отримував вже 4 місяці поспіль.

Складіть план щодо запобігання та вирішення конфліктної ситуації.

6. „Звільнення співробітників”

Керівництво однієї відомої, успішної туристичної компанії прийняло рішення щодо оптимізації внутрішніх ресурсів. У зв’язку з підвищенням рівня конкурентності у сфері надання туристичних послуг та монополізацією деяких секторів туристичного ринку, планувалося звільнення великої кількості співробітників та перерозподіл прибуткової частини. Це, у свою чергу, стало причиною того, що туристична фірма перестала мати потребу у послугах великої кількості фахівців.

Ситуація набувала ескалації, оскільки крім звільнення великої кількості співробітників у дію вступило декілька розпоряджень, що стосувалися зменшення внутрішніх поточних витрат (харчування, користування транспортом тощо). Усе це може стати причиною того, що як у внутрішньому середовищі фірми, так і у зовнішньому можуть бути поширені чутки щодо погіршення обслуговування клієнтів та низький рейтинг фірми на ринку надання послуг.

Складіть план щодо вирішення конфліктної ситуації.

7. „Умови договору”

Співробітника відомої успішної консалтингової фірми черговий раз викликав директор через його систематичні порушення трудового розпорядку (запізнення) та дотримання корпоративної культури фірми. На неодноразові зауваження директора співробітник реагував одноманітно, мотивуючи свої дії простою причиною – недотриманням роботодавцем умов договору, а саме затриманням виплат заробітної плати.

Яким чином можливо вирішити ситуацію?

8. „Підвищення ціни”

Менеджер з продажу ефективно впорався зі збутом продукції. Через тиждень виявилось, що ціну на деякі товари було підвищено, однак ні письмового, ні усного попередження про це менеджер не отримав. Директор вимагає, щоб працівник сплатив різницю за продані ним товари.

Якими можуть бути Ваші дії у вирішенні даної конфліктної ситуації.

Семінарське заняття №9

Тема: Медіаторська діяльність сучасного юриста

План

I. Теоретичний блок

Дискусія на тему: „Значущість медіаторської діяльності юриста”

II. Практичний блок

Підготовка та захист проектів на одну із тем:

1. Професіограма медіатора.
2. Вимоги до психологічного профілю особистості медіатора.
3. Розвиток якостей особистості медіатора.
4. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн.
5. Медіація в публічно-правових спорах.
6. Медіатор майбутнього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтернативні підходи до розв’язання конфліктів: теорія і практика застосування / Уклад.: Н. Гайдук, І. Сенюта, О. Бік, Х. Терешко. – Львів : ПАІС, 2007. – 296 с.
2. Андреев В. И. Конфликтология : искусство спора, ведение переговоров, разрешение конфликтов / В. И. Андреев. – М., 1995. – 215 с.
3. Анцупов А. Я. Конфликтология : учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шепилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 551 с.
4. Бобровник С. В. Компромiс i конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – К. : Вид-во „Юридична думка”, 2011. – 384 с.
5. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: короткий курс лекцій / І. В. Бризгалов. – 3-тє вид., стереотип. – К. : МАУП, 2003. – 48 с.
6. Гришина Н. В. Психологія конфлікту / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2008. – 544 с.
7. Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія : навчальний посібник / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
8. Жалинский А. Э. Введение в специальность „Юриспруденция”. Профессиональная деятельность юриста. Учебник / А. Э. Жалинский. – М. : „Проспект”, 2009. – 368 с.
9. Иванов В. М. Юридична конфліктологія : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Иванов, О. В. Иванова. – К. : МАУП, 2004. – 224 с.
10. Козер Л. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой; под общ. ред. Л. Г. Ионина. – М. : Идея-Пресс, 2000. – 208 с.
11. Кучерявий А. О. Управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів : монографія / А. О. Кучерявий. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 344 с.
12. Мета Г. Медиация – искусство разрешать конфликты. Знакомство с теорией, методом и профессиональными технологиями / Г. Мета, Г. Похмелкина. – М., 2004. – 146 с.
13. Пель М. Приглашение к медиации. Практическое руководство о том,

как эффективно предложить разрешение конфликта посредством медиации [Текст] / М. Пель. – М. : Межрегиональный центр управленческого и политического консультирования, 2009. – с. 400.

14. Пірен М. І. Конфлікт і управлінські ролі: соціопсихологічний аналіз / М. Пірен. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 200 с.

15. Русинка І. І. Конфліктологія: психотехнології запобігання і управління конфліктами / І. І. Русинка. – К. : Знання, 2007. – 318 с.

16. Самсонова Н. В. Конфликтологическая культура специалиста и технология её формирования в системе вузовского образования / Н. В. Самсонова. – Калининград : [б. и.], 2002. – 308 с.

17. Скотт Д. Способы разрешения конфликтов. – К., 1993. – 153 с.

18. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів : Навчальний посібник / М. В. Цюрупа. – К. : Кондор, 2004. – 172 с.

19. Черепухин А. В. Система альтернативного разрешения конфликтов : [учеб.- метод. пособие для высш. учеб. завед.]. – Х. : Торнадо, 2001 – 208 с.

20. Юридическая конфликтология / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : РАН; Центр конфликтологических исследований, 1995. – 316 с.

МОДУЛЬ 1 ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Мета тестування: перевірка підсумкових знань після закінчення вивчення першого модуля спецкурсу „Основи правової конфліктології”.

Тест валідний за змістом, тому що тестові завдання сформульовані у відповідності до вимог державного стандарту зі спеціальності „Правознавство”.

Форми тестових завдань мають як закритий, так і відкритий характер. Вони включають завдання альтернативних відповідей та вирішення ситуативних завдань.

Тривалість тестової процедури – 1 год. 20 хв.

Критерії оцінювання: максимальна кількість балів – 25.

Z балів	11-14	15-18	19-21	21-25
Оцінка	„незадовільно”	„задовільно”	„добре”	„відмінно”

Рекомендації до виконання тесту.

Вам пропонується 15 тестових завдань з дисципліни.

Інструкція до виконання завдань. Оберіть одну або декілька правильних відповідей, доповнивши її (їх), розв’яжіть запропоновану ситуацію.

1. Доповніть (1 бал):

Діагностика правового конфлікту – це комплекс заходів, спрямований на

2. Яке поняття розкриває наступне визначення: „ ... – таке сполучення обставин, людських інтересів, котре об’єктивно складає підґрунтя для реального протистояння між соціальними суб’єктами”: (1 бал)

- 1) ескалація конфлікту;
- 2) динаміка конфлікту;

- 3) межа конфлікту;
- 4) діагностика конфлікту;
- 5) конфліктна ситуація?

3. Знайдіть помилку у твердженні: „Правова конфліктологія має кілька рівнів накопичених і систематизованих знань” (1 бал)

4. Формування уявлень про правовий конфлікт історично відбувалось: (1 бал)

- а) у первісному суспільстві;
- б) у середньовіччі;
- в) в епоху Відродження;
- г) у ХІХ ст.;
- д) у ХХ ст.;
- е) у ХХІ ст.

5. Як соціальні і правові конфлікти співвідносяться між собою? (1 бал)

- а) соціальний та правовий конфлікти є різновидами одного і того ж конфлікту;
- б) соціальний конфлікт є різновидом правового конфлікту;
- в) правовий конфлікт є різновидом соціального конфлікту.

6. Правові конфлікти можуть виникати: (1 бал)

- а) лише у процесі створення законів;
- б) лише у процесі їх реалізації чи застосування;
- в) у процесі створення законів і в процесі їх реалізації чи частого застосування.

7. Елементами структури правового конфлікту є (1 бал):

- а) правовий інцидент; сторони правового конфлікту; предмет правового конфлікту;
- б) суб'єкти і об'єкти правового конфлікту; юридичний факт;
- в) суб'єкти, об'єкти, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона правового конфлікту.

8. До етапів правового конфлікту відносяться (1 бал):

- а) конфліктна юридична ситуація, ескалація, мовна протидія;
- б) протиріччя, ініціація конфлікту, правовий інцидент, деструктивний правовий конфлікт;
- в) конфліктна правова ситуація, правовий інцидент, ескалація, припинення суперечки.

9. Доповніть визначення (1 бал):

Тип суб'єкта правового конфлікту, який активно шукає варіанти взаємоприйняттого рішення, яке б сприяло вичерпанню конфлікту, називається _____.

10. Який стиль поведінки в конфлікті найбільш характерний для вирішення юридичних конфліктів:

- а) стиль компромісу;
- б) стиль конкуренції;
- в) стиль співробітництва

11. Оберіть серед наведених методи збору передпрогнозої інформації про причини правового конфлікту (2 бали):

- а) анкетування;
- б) аналіз документації;
- в) спостереження;
- г) моделювання;
- д) бесіда;
- е) експертна оцінка.

12. Доведіть, що правова конфліктологія є самостійною наукою (2 бали): _____

13. Встановіть відповідність (3 бали):

Клас методів:	Приклади методів прогнозування
1) методи опитування;	а) метод історичної аналогії;
2) методи екстраполяції;	б) метод динамічного програмування;
3) методи моделювання.	в) „метод Дельфі”.

14. Наведіть типологію правових конфліктів та приклади до кожного із видів (4 бали).

15. Дайте рекомендації юристу щодо правил поведінки з „важким клієнтом” з метою запобігання конфліктних ситуацій. Опишіть процедуру першого інтерв’ювання такого клієнта (4 бали).

МОДУЛЬ 2 ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Мета тестування: перевірка підсумкових знань після закінчення вивчення другого модуля спецкурсу „Основи правової конфліктології”.

Тест валідний за змістом, тому що тестові завдання сформульовані у відповідності до вимог державного стандарту зі спеціальності „Правознавство”.

Форми тестових завдань мають як закритий, так і відкритий характер. Вони включають завдання альтернативних відповідей та вирішення ситуативних завдань.

Тривалість тестової процедури – 1 год. 20 хв.

Критерії оцінювання: максимальна кількість балів – 25.

Z балів	11-14	15-18	19-21	21-25
Оцінка	„незадовільно”	„задовільно”	„добре”	„відмінно”

Рекомендації до виконання тесту.

Вам пропонується 15 тестових завдань з дисципліни.

Інструкція до завдань. Оберіть один або декілька правильних відповідей; доповнивши її (їх), розв’яжіть запропоновану ситуацію.

1. Доповніть визначення (1 бал):

„Раціоналізація конфліктів – ...”:

- 1) визнання їх органами влади та інтегрування (зокрема через право) в систему державного управління та стимулювання;
- 2) громадське виправдання, визнання конфліктів як соціального стимулятора і включення їх до механізмів суспільної регуляції;
- 3) створення системи організацій, установ, професійних груп з управління конфліктами, які б виконували чітко визначені та специфічно спрямовані функції;
- 4) сприяння їх розгортанню та виявленню в межах соціального і правового порядку, що склалися з метою перетворення стихійних форм та ідеальних аспектів конфлікту на раціональні, усвідомлені як особою, так і суспільством.

2. Доповніть визначення (1 бал):

Медіація – це процес, у якому третя сторона _____

3. Запобігання правовим конфліктам у професійній діяльності складається із таких етапів: (1 бал)

- 1) прогнозування та профілактика;
- 2) аналіз та вирішення;
- 3) прогнозування та розробка стратегій;
- 4) профілактика та коригування.

4. Один із способів розв’язання правових конфліктів, що дає змогу сторонам дійти такої згоди, яка задовольнятиме кожену з них і допоможе уникнути значних матеріальних втрат: (1 бал)

- а) переговори;
- б) погоджувальні процедури;
- в) посередництво.

5. До стадій прогнозування правових конфліктів відносяться (1 бал):

- а) пошуково-діагностична, орієнтувально-прогностична, юридично-проективна;
 б) програмно-планова, орієнтувально-прогностична, юридично-проективна;
 в) практична, орієнтувально-прогностична, юридично-проективна.

6. Доповніть визначення (1 бал):

Процес запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста як необхідний вид специфічної діяльності, що здійснюється спеціалістами у галузі юриспруденції на глобальному, локальному, індивідуальному рівнях у межах своєї компетенції, який спирається на принципи законності, демократизму і гласності, гуманізму, наукової обґрунтованості, спрямований на

7. До альтернативних способів вирішення конфліктів відносяться (1 бал):

- а) посередництво, неформальний арбітраж;
 б) посередництво та медіаторство;
 в) медіаторство, міні-суд.

8. Дайте визначення поняттю „легітимація правових конфліктів” (1 бал):

9. До критеріїв умінь запобігання конфліктам відносяться (1 бал):

- а) мотиваційний, гносеологічний, операційний, особистісний;
 б) інформаційний, змістовий, операційний, рефлексивний;
 в) мотиваційний, інформаційний, процесуальний, комунікативний.

10. Визначте принципи медіаторської діяльності (1 бал):

11. Охарактеризуйте групи превентивних умінь майбутнього юриста (2 бали):

12. Завдання превентивної діяльності юриста (2 бали) :

13. Заповніть таблицю (3 бали):

Тип професійної діяльності юриста:	Приклад медіаторської діяльності
1)адвокат	1)
2)нотаріус	2)
3) суддя	3)
4) корпоративний юрист	4)

14. Якими можуть бути Ваші дії як медіатора у даній ситуації (4 бали): В компанії працює два бухгалтера: Марія Іванівна – старшого віку, Ольга – молода дівчина, яка щойно закінчила навчальний заклад. Незважаючи на те, що у кожної своє коло обов'язків, Марія Іванівна постійно контролює роботу Ольги, дає поради, наголошуючи на відсутності компетентності. Більше того, вона робить зауваження дівчині щодо її зовнішнього вигляду. Ольга, у свою чергу, звинувачує Марію Іванівну у тому, що вона принижує її, порушуючи особисті права.

15. Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації. Складіть план щодо превенції конфліктної ситуації (4 бали):

В компанії „Лінос”, що займається постачанням білоруської продукції, керівником структурного підрозділу призначають молодого фахівця. Будь-які рішення, рекомендації, пропозиції нового керівника співробітники сприймають негативно, оскільки переконані, що молодий чоловік неспроможний керувати відділом, оскільки ще не має досвіду та є недостатньо компетентним.

У свою чергу, молодий керівник намагається порозумітися і згладити ситуацію.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Правова конфліктологія як наука і навчальна дисципліна.
2. Місце та роль правової конфліктології в системі професійної підготовки юриста.
3. Перші уявлення про конфліктологічний характер взаємовідносин філософів Стародавнього Китаю, Стародавньої Індії, Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
4. Спроби осмислення правових конфліктів у пам'ятках Київської Русі.
5. Юридична освіта у період Середньовіччя.
6. Правовий конфлікт у юридичній науці ХХ ст..
7. Сучасні дослідження правових конфліктів.
8. Чинники, що зумовлюють виникнення правового конфлікту.
9. Структурна характеристика конфліктів правової сфери.
10. Динаміка розвитку конфлікту у системі правовідносин.
11. Типологія правових конфліктів.
12. Професіограма юриста за типами діяльності: спільне та відмінності.
13. Конфлікти в галузі адвокатської практики.
14. Конфліктологічний характер суддівської професії.
15. Суперечливий характер слідчої діяльності.
16. Конфліктологічний відтінок діяльності органів прокуратури.
17. Конфлікти у діяльності нотаріусів.
18. Охарактеризуйте типологію конфліктних особистостей за Д. Скоттом.
19. Моделі поведінки особистості в правовому конфлікті.
20. Психологічний захист особистості в ситуації правового конфлікту.
21. Технології конструктивної поведінки юриста в умовах правового конфлікту.
22. Поняття, сутність, принципи превентивної діяльності юриста.
23. Загальна характеристика структури превентивної діяльності юриста.

24. Об'єкти та суб'єкти превентивної діяльності юриста.
25. Уміння запобігати конфліктам у професійній діяльності юриста.
26. Класифікація заходів запобіжної діяльності юриста.
27. Засоби, методи та результати діяльності юриста із запобігання конфліктам.
28. Форми та критерії вирішення правового конфлікту.
29. Умови та фактори конструктивного вирішення правових конфліктів.
30. Стратегії та засоби розв'язання конфліктів у системі правовідносин.
31. Альтернативні засоби вирішення правових конфліктів.
32. Переговори та їх сутнісні характеристики.
33. Стадії переговорного процесу у вирішенні спорів.
34. Історія виникнення та сучасний стан розвитку медіації.
35. Поняття, цілі, принципи та види медіації.
36. Медіатор та його роль у процесі переговорів.
37. Моделі медіації: порівняльно-правовий аналіз досвіду зарубіжних країн.
38. Медіація в публічно-правових спорах.
39. Стадії медіативного процесу.
40. Рекомендації щодо проведення процедури медіації.

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ

Виконання індивідуальної роботи оцінюється за бальною системою та враховується при складанні заліку. До виконання індивідуальної роботи викладач пропонує такі вимоги:

- достатньо повне висвітлення питання;
- використання наукових джерел за останні роки, спеціалізованих періодичних видань, нормативного матеріалу;
- обсяг і якість проведеної роботи;
- новизна й оригінальність аналізу й підходу до питання, яке розглядалося;
- правильне оформлення роботи;
- володіння матеріалом у ході доповіді;
- використання наочних матеріалів;
- своєчасність виконання роботи.

Підсумкова оцінка виставляється за 100-бальною шкалою згідно з «Положенням про поточний та підсумковий контроль знань студентів відповідно до загальноєвропейських стандартів, визначених системою залікових кредитів (ECTS)». Загальна (кінцева) оцінка знань студента є сумою трьох елементів:

2. а) оцінка складання заліку;
3. б) оцінка рівня роботи студента на практичних (семінарських) заняттях;
4. в) оцінка рівня роботи студента на лекціях.

Студент допускається до екзамену, якщо за результатами роботи протягом семестру він отримав не *менше 36 балів*.

Якщо за результатом заліку студент отримує *від 0 до 24 балів*, його загальна оцінка є незадовільною незалежно від інших оцінок. Умовами отримання загальної позитивної оцінки за семестр є отримання не менше ніж 24 бали за результатами заліку.

Повторне складання екзамену після оцінки FX оцінюється 24 балами, якщо його складено та 0 балів, якщо не складено.

Шкала оцінювання

Оцінка за шкалою ЄКТС	Шкала рейтингу для ДУЕП	Оцінка за національною (чотирибальною) шкалою
A	90-100	5 (відмінно)
B	80-89	4 (дуже добре)
C	70-79	4 (добре)
D	60-69	3 (задовільно)
E	50-59	3 (достатньо)
FX	20-49	2 (незадовільно) – потрібно допрацювати матеріал перед тим, як складати*
F	0-19	2 (незадовільно) – з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

*Терміни складання екзамену чи заліку для цієї категорії встановлюються відповідним наказом. Після закінчення терміну обов'язкове повторне вивчення дисципліни.

Додаток Б

Банк проблемних ситуацій правової спрямованості

1. Програміст К. за планом відпускної кампанії повинен піти у відпустку у серпні місяці. Але йому вдалося взяти путівку за великими скидками на липень. Керівник відділу не хоче відпускати співробітника, адже у цей період ніхто його не зможе замінити. *Завдання:*

Як запобігти виникненню конфліктної ситуації?

2. В сім'ї помирає батько. За заповітом спадкоємцями є діти. Дружина звернулася до адвоката з метою оскарження заповіту, адже вважає, що на чоловіка було здійснено тиск з боку дітей. *Завдання:*

Визначте структурні складові конфлікту.

3. Відповідно до умов контракту установі слід було поставити партію автомобілів у кількості 5 штук. При цьому було зазначено тип, загальні параметри: об'єм двигуна, рік випуску. *Завдання:*

Проаналізуйте недоліки цього контракту, що можуть спровокувати конфліктну ситуацію та внесіть пропозиції щодо доповнення розділу „Предмет договору”.

4. Умовами договору підряду на ремонт приміщення управління Пенсійного фонду України було передбачено, що зазначена робота буде виконана на власний розсуд підрядника. Після закінчення ремонту, Управління звернуло увагу на неякісну роботу, завищення цін на будівельні матеріали. Оскільки претензії Управління не були задоволені, справа щодо стягнення зайво сплачених коштів направлена до суду. У засіданні було з'ясовано, що робота була виконана третіми особами. *Завдання:*

Проаналізуйте ситуацію з точки зору запобігання конфлікту.

5. Компанія склала договір на перевезення партії комп'ютерів з транспортною організацією. За особистісних обставин умови транспортування були порушені з боку перевізника. *Завдання:*

Спрогнозуйте можливі обставини порушення умов договору.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

6. За умовами договору на виконання будівельних робіт було передбачено розмір та умови оплати в цілому за проведену роботу. Сума договору складала 3000 гривень. Оскільки договір підготовлено безпосередньо виконавцем робіт, у тексті було передбачено, що розрахунок по закінченню буде проведено згідно виставленого рахунку. Крім цього, у договорі було також передбачено оплату додаткових витрат, що привело до того, що сума договору замість 3000 гривень склала 5500 гривень. *Завдання:*

Яка помилка юристів привела до збільшення суми договору? Як запобігти виникненню конфліктної ситуації у зв'язку із збільшення суми розрахунків?

7. Одним з місцевих судів прийнято рішення про призначення пенсії за віком гр-ну Б. на пільгових умовах відповідно до ст. 13 Закону України „Про пенсійне забезпечення” за Списком 2 як електрозварювальнику. До розгляду справи в суді управлінням Пенсійного фонду було відмовлено в призначенні пенсії, оскільки записи в трудовій книжці про пільгову роботу перевіркою документів безпосередньо на підприємстві не були підтверджені. *Завдання:*

Запропонуйте шляхи вирішення конфліктної ситуації.

8. Гр Д. – суб'єкт підприємницької діяльності звернулася до господарського суду з позовом до управління Пенсійного фонду України з питання визнання недійсним рішення про застосування до неї штрафних санкцій у сумі 3230 грн. за неподання бухгалтерських звітів з 2002 по 2004 рік. На думку позивачки вона не повинна надавати звіти до Пенсійного фонду України, оскільки сплачує єдиний податок. В суді вона не заперечувала, що має двох найманих працівників. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту.

9. Гр-ка П. звернулася до місцевого суду з позовною заявою про призначення їй пенсії у розмірі прожиткового мінімуму. Оскільки в призначенні зазначеної пенсії було відмовлено у зв'язку з тим, що чинне законодавство не передбачає такої норми, громадянка оскаржила відмову у апеляційному та касаційному судах. Судами усіх рівнів в Україні позовна заява не була задоволена. Посилаючись на ст. 46 Конституції України позивачка звернулася до Європейського суду. *Завдання:*

Визначте структурні складові конфлікту.

10. Гр-н П. звернувся до адвоката за допомогою з приводу відшкодування матеріальних та моральних збитків з гр-на С. у результаті залиття його квартири. Гр-н С. стверджує, що сам є постраждалим, адже залиття відбулося в результаті проіржавлення труби холодного водопостачання. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

11. Вихователь Л. працює у спеціалізованому дитячому закладі з особливими дітьми. Вона звернулася до юриста за допомогою, адже батьки однієї дитини подали до суду заяву про те, що вона вдарила їх дитину на занятті і вимагають відшкодування моральних збитків та її звільнення. *Завдання:*

Продіагностуйте конфлікт за допомогою описових та аналітичних методів.

12. Чоловік дав дружині довіреність на будь-які дії з їх спільним майном у період з 03.03.2011 по 03.03.2014 р. Дружина використала цю довіреність і продала гараж 03.03.2014. У цей період вони вже не були у шлюбі. *Завдання:*

Визначте тип конфлікту та складіть його картографію.

13. Гр-ка П. жалується на сусідів зверху, адже їх діти дуже гучно себе поведуть, чим заважають їй відпочивати. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

14. Гр-н К. завжди паркує свій автомобіль біля гаражу гр-на М., чим заважає йому виїхати вчасно на роботу. Гр-н М. неодноразово прохав гр-на К. цього не робити, але результату не було. Тоді гр-н М. став писати образливі слова на автомобілі гр-на К. та псувати його. Той пригрозив звернутися до суду. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту.

15. Один із клієнтів, що має міжнародний бізнес, є власником декількох офшорних компаній, зареєстрованих у Швейцарії. При проведенні банківської

операції виникла проблема, адже співробітник не володів українською мовою та неправильно зрозумів мету операції. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту.

16. Наказом №__ керівником Управління з охорони тваринного світу М. була винесена адміністративна догана керівнику районного відділу П. за порушення строків надання первинних матеріалів для обліку тварин. Наступного дня згідно цієї догани керівнику районного відділу П. звільнив гр-на С., вважаючи його причетним до порушення строків. Гр-н С., не погодившись із рішенням, звернувся до адвоката. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти розгортання ситуації та сформулюйте алгоритм запобігання поширенню конфлікту.

17. До адвоката звернувся гр-н А. за допомогою в оскарженні рішення суду. За матеріалами справи з'ясовано, що батько гр-на А. за життя брав позики, а після його смерті борги батька перед банками становили 4 000 000 грн. Вся сума була стягнута з гр-на А. У спадок гр-ну А. батько залишив 1 000 000 грн. *Завдання:*

Визначте, чи справедливе рішення суду? Складіть картографію конфлікту.

18. Гр-н Л. домовився придбати телевізор у гр-на Р. Він дав аванс і домовився приїхати наступного дня за телевізором. Але ні наступного дня, ні через тиждень не приїхав. Гр-н Р. запропонував доставити телевізор гр-ну Л. за допомогою свого знайомого і гр-н Л. погодився. Під час транспортування машина потрапила у ДТП і телевізор пошкодився. Гр-н Л. вимагає повернення йому авансу. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

19. Взимку гр-н А. продав дачу гр-ну Б. Коли гр-н Б. у травні приїхав на дачу, він побачив, що там проживає з сім'єю гр-н С. за договором оренди, складеним ще з гр-ном А. взимку. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту. Яким чином можна вирішити дану ситуацію?

20. Гр-н П. попросив гр-на В. на зимовий період зберігати свої речі у сараї гр-на В. У свою чергу гр-н В. вирішив утеплити сарай, щоб речі не пошкодились. Але взимку сарай було пограбовано і деякі речі пропали. *Завдання:*

Складіть план щодо превенції виникнення конфліктної ситуації між сусідами.

21. Гр-н П., який відгодовує свиней та продає їх м'ясо на ринку, запропонував співробітництво гр-ну К., який тримає у своєму будинку пансіон. *Завдання:*

Яким чином сусіди можуть співробітничати? Які умови потрібно передбачити у договорі між ними з метою запобігання виникнення конфлікту?

22. Гр-н П. є членом інвалідної організації, що має гаражний кооператив. Він вирішив продати свій гараж гр-ну С. Керівник гаражного кооперативу попередив гр-на П., що новий власник буде оплачувати послуги кооперативу у повному обсязі, тому що не є членом інвалідної організації. *Завдання:*

Які конфлікти можуть виникнути у даній ситуації? Складіть план превентивних заходів.

23. Гр-н Р. визвав майстра з метою діагностики роботи комп'ютера. За результатами огляду з'ясувалося, що ПК потребує заміни деяких елементів. Майстер запропонував гр-ну Р. для ознайомлення сайт, на якому можна придбати необхідні запчастини. Гр-н придбав все необхідне за рекомендаціями майстра. Після заміни елементів при включенні ПК відбулося замикання. Гр-н Р. вимагає у майстра відшкодування матеріальних збитків. *Завдання:*

Зробіть картографію конфлікту. Як можна було б запобігти конфліктній ситуації?

24. Підприємець С. заключив договір на виконання робіт по ремонту квартири з гр-ном О. За результатами проведених робіт гр-н С. був незадоволений тим, як покладений паркет. *Завдання:*

Які умови запобігання конфлікту не були обговорені у договорі?

25. У дворі дома № 57 міста Н. розташований дитячий майданчик. У вечірній час на лавочках майданчика збиралися представники неформальних організацій. Неодноразово мешканці визивали поліцію з метою припинення безладів на дитячому майданчику. У результаті деякі мешканці звернулися до співвласників будинку з проханням прибрати дитячий майданчик. Але частина мешканців була проти такого рішення, адже вони мають малих дітей, з якими дуже зручно гуляти у дворі будинку. *Завдання:*

Ваші дії як медіатора у такій ситуації?

26. Адміністрація вирішила перевести свого співробітника на іншу посаду у зв'язку із реорганізацією, визначивши випробувальний термін. *Завдання:*

Складіть план щодо превенції виникнення можливої конфліктної ситуації між адміністрацією та співробітником.

27. Поруч із житловим будинком підприємець М., маючи ліцензію, відкрив пункт збору вторинної сировини. Мешканці будинку вирішили написати скаргу, адже їм не подобалось, що постачальниками сировини були громадяни без певного місця проживання. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту між підприємцем М. та мешканцями будинку.

28. На посаду бухгалтера на конкурсній основі було прийнято жінку, яка має 2-х дітей віком до 3-х років. У колективі жінки її зустріли вороже, адже прогнозували часту відсутність по причині хвороби дітей. *Завдання:*

Визначте шляхи профілактики виникнення конфлікту між співробітниками.

29. Сусіди заключили письмову угоду на користування спільно придбаним роялем. Але через рік один із сусідів вирішив переїхати в інший район міста на постійне проживання. *Завдання:*

Визначте шляхи профілактики можливого виникнення конфлікту між сусідами з приводу користування роялем.

30. Гр-н М. передав у оренду на 3 роки свій автомобіль гр-ну К, який почав працювати таксистом. Але через рік за станом здоров'я гр-н М. вирішив продати свій автомобіль для отримання необхідного лікування. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту між сусідами.

31. Гр-н В. став власником невеликого підприємства та одразу вирішив скоротити чисельність співробітників. *Завдання:*

Яким чином уникнути загострення ситуації? Які превентивні заходи можуть бути запропоновані Вами?

32. Між приватними будинками є проміжок території, яка не належить нікому із сусідів. Власник одного маєтку домовився із сусідом – г-ном Р. зайняти цю територію і побудувати там літню кухню. Через 5 років г-н Р. продав свій будинок г-ну О., якому не сподобалось попереднє рішення власника. Він звернувся до адвоката. *Завдання:*

Складіть план щодо превенції конфліктної ситуації.

33. Керівник підприємства вирішив взяти свого сина заступником. *Завдання:*

Спрогнозуйте які можливі конфліктні ситуації з цього приводу.

34. Молода сім'я звернулася до нотаріуса с приводу заключення договору про довічне утримання сусідки. Сусідка має двох дітей. *Завдання:*

Що потрібно врахувати у договорі, щоб запобігти виникненню конфліктів із родичами сусідки?

35. Подружня пара, що має 2-х дітей подає заяву про розірвання шлюбу до суду. У кожного свій погляд на такі питання: з ким із них будуть проживати діти; яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ними права на особисте виховання дітей. *Завдання:*

Запропонуйте можливі варіанти запобігання виникнення конфлікту.

36. В серпні 2015 р. гр-н В. повернувшись з тривалого зарубіжного відрядження дізнався, що більше року тому назад (в квітні 2002 р.) його дружина продала без його згоди жилий будинок за межами міста, який належав їм на праві спільної власності. Гр-н В. в зв'язку з цим поставив вимоги від дружини розірвання договору купівлі-продажу. Проте дружина відмовила і заявила, що змушена була продати будинок через тяжке матеріальне становище і в зв'язку з необхідністю придбання нового автомобіля. Вона також пояснила, що не змогла погодити з ним це питання, оскільки він тривалий час був відсутній, а отримані від будинку кошти вже витрачені, а тому не може вирішуватися питання розірвання договору купівлі-продажу. Оскільки вплив на дружину не дав результату, гр-н В. через два місяці (жовтні 2015 р.) подав позов в суд про визнання договору купівлі-продажу недійсним. Проте дружина заявила, що його звернення в суд буде безрезультатним, оскільки він пропустив строк позовної давності. Гр-н В. в зв'язку з цим вирішив звернутись в юридичну консультацію. *Завдання:*

Які роз'яснення повинні дати гр-ну В. в юридичній консультації? Складіть картографію конфлікту.

37. Гр-ни Т. і Д. проживали разом і вели спільне господарство без реєстрації шлюбу декілька років. Потім між ними виник конфлікт, стосунки погіршилися і вони стали проживати окремо. Через деякий час гр-ка Т.

звернулася до суду з позовом про поділ спільно нажитого майна (земельна ділянка, телевізор, холодильник, меблі, відеомагнітофон). *Завдання:*

Норми якої галузі права можуть бути застосовано судом при вирішенні цієї суперечки? Чи можливо було запобігти конфлікту?

37. Гр-ка А. неодноразово висловлювала претензії своєму чоловіку з приводу його ставлення до сім'ї, вважаючи, що він недостатньо піклується про дружину і дітей. В обґрунтування своєї позиції вона наводила доводи про невисокий дохід чоловіка за місцем державної служби і його небажання зайнятися підприємницькою діяльністю. Проте г-н Д. вважав ті докори несерйозними і не бажав змінювати улюблену професію, яка не приносить великого доходу. З цього приводу між подружжям виникали суперечки. Переконавшись, що чоловік не збирається змінювати свою поведінку, вона вирішила подати заяву до органів опіки та піклування, щоб вплинути на поведінку чоловіка з метою збереження сім'ї. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

38. У квітні 2007 р. гр-ни П. і М. вирішили одружитися. За порадою батьків вони через місяць вінчалися в церкві. Порадившись із друзями, молоді вирішили, що в сучасних умовах їх шлюб є дійсним за наслідками церковного обряду і державної реєстрації в органах ДРАЦСу не потребує. *Завдання:*

Спрогнозуйте можливі наслідки такого рішення. Як запобігти виникненню конфліктної ситуації?

39. Гр-н Д. подав позов своїй колишній дружині про поділ майна, спільно нажитого ними під час шлюбу. У позовній заяві він зажадав, щоб йому присудили половину всього майна й одночасно залишили відкритий на його ім'я грошовий вклад у комерційному банку на суму 22 тис. грн., оскільки його колишня дружина за вісім років життя у шлюбі ніде не працювала, займалася домашнім господарством. Дітей у них немає. У свою чергу, колишня дружина гр-на Д. подала позов про визнання за нею права на пай у ЖБК, у квартирі якого вона проживала разом з чоловіком (пай був на його ім'я і три роки тому повністю сплачений), пославшись на те, що оплата цього паю здійснена за рахунок коштів, дарованих їй її батьками. Вона також зажадала виключити з опису майно, що підлягає поділу, її каракулеву шубу, шкіряну куртку, а також золоті прикраси, даровані їй колишнім чоловіком. *Завдання:*

Розберіть доводи сторін. Як слід вирішити суперечку між колишнім подружжям?

40. Подружжя С. проживало в будинку, що належав їм на праві спільної власності. Будинок був зареєстрований на ім'я С. У вересні 2014 р. гр-ка С. поїхала у гості до матері в інше місто, але до матер не прибула. Розшуки гр-ки С. не дали ніяких результатів. У листопаді 2014 р. чоловік вирішив продати будинок, але нотаріус, вважаючи, що будинок належить подружжю на праві спільної власності, у посвідченні договору купівлі-продажу відмовив, посилаючись на непередставлення доказу згоди дружини на продаж будинку. Гр-н С. вирішив звернутись до суду з позовом про визнання його власником будинку. *Завдання:*

Яке рішення повинен винести суд? Чи правомірні дії нотаріуса. Спрогнозуйте можливі варіанти розвитку ситуації.

41. При розгляді судом позову гр-ки Б. до колишнього чоловіка про поділ сумісного майна останній не погодився з вимогою дружини про поділ у рівних частках одержаної ним премії за наукове відкриття. На думку гр-на Б., ця премія є його особистим майном і не може підлягати поділу. Проте гр-ка Б. в обґрунтування своєї вимоги заявила, що успіхи її чоловіка у науковій діяльності були нероздільно пов'язані з турботою та увагою, якими вона оточувала чоловіка у період шлюбу. *Завдання:*

Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації? Запропонуйте її вирішення.

42. Між подружжям Т. виникла суперечка з приводу навчання семирічної дочки Ольги. Батько наполягав на навчанні дочки в гімназії з викладанням низки предметів англійською мовою, а мати категорично заперечувала проти цього, вважаючи, що в Олі слабке здоров'я, а навчальне навантаження в гімназії велике. Бабуся і дідусь Олі, що проживали разом з подружжям Т., підтримали в суперечці зятя. *Завдання:*

Який вихід Ви запропонуєте подружжю, щоб запобігти конфліктній ситуації?

43. Між подружжям Т. виникла суперечка з приводу навчання семирічної дочки Ольги. Батько наполягав на навчанні дочки в гімназії з викладанням низки предметів англійською мовою, а мати категорично заперечувала проти цього, вважаючи, що в Олі слабке здоров'я, а навчальне навантаження в гімназії велике. Бабуся і дідусь Олі, що проживали разом з подружжям Т., підтримали в суперечці зятя. *Завдання:*

Який вихід Ви запропонуєте подружжю, щоб запобігти конфліктній ситуації?

44. Виробник ПК подав позов проти постачальника електронних чипів, обґрунтовуючи свої претензії тим, що у чипів був високий показник поломок, в результаті чого виробник був змушений оплачувати сервісне обслуговування пошкоджених ПК. *Завдання:*

Опишіть можливі обставини, за яких виникли такі проблеми та процедуру медіації у запропонованому Вами варіанті розвитку подій?

45. Гр-ни О. та А. були друзями, мали спільний бізнес та рівний розподіл часток в ньому. З часом гр-н А. вирішив продати свою частку конкурентам. Інвестор був зацікавлений придбати весь бізнес та його реорганізувати. Гр-н О. відмовився продавати свою частку, обґрунтовуючи тим, що просто не довіряє гр-ну А., а також хвилюється за співробітників, які можуть бути звільнені з відомих причин. *Завдання:*

Запропонуйте медіативне вирішення цієї ситуації.

46. Компанія з виробництва продуктів харчування мала довготривалі комерційні відносини з фірмою – перевізником. В якийсь момент відносини між партнерами погіршилися за рахунок взаємних претензій: кожен звинувачував іншого у несумлінному веденні бізнесу. *Завдання:*

Наведіть можливі претензії сторін та опишіть процедуру їх примирення.

47. Працівник компанії постійно отримує подарунки (картки знижок, безоплатні послуги та ін.) від фізичних осіб по відношенню до яких виконує трудові функції. *Завдання:*

Опишіть можливі конфліктні ситуації, з'ясуйте сторони конфліктів. Запропонуйте заходи попередження та врегулювання таких ситуацій.

48. Працівник використовує інформацію, що отримана у ході виконання посадових зобов'язань и тимчасово недоступну спільноті, для отримання конкурентних переваг при здійсненні комерційних операцій. *Завдання:*

Спрогнозуйте можливість виникнення конфліктних ситуацій, з'ясуйте можливі сторони конфліктів. Запропонуйте заходи попередження та врегулювання таких ситуацій.

49. На підприємстві ведеться контроль за запізненнями співробітників на роботу. Бухгалтер, жінка, що має 2-х дітей до 7 років, постійно запізнюється на роботу, за що кожного місяця отримує штрафні санкції. При цьому вона затримується на роботі поки не закінчить всю справу. *Завдання:*

Чи можливе пом'якшення санкцій з боку керівництва в цьому випадку? Які Ваші дії як медіатора з цього приводу?

50. Рекламна компанія отримала заказ на проведення рекламування продукції крупного підприємства. Керівник оголошує конкурс на найкращій проект за окресленою темою серед конкретних співробітників. *Завдання:*

Які конфлікти можуть виникнути після цього оголошення? Дайте поради керівнику з метою запобігання виникненню суперечок.

51. Гр-ка В. народила дитину від гр-на С., про що сповістила його через пів року. Чоловік допомагав жінці протягом 3-х років, сплачуючи затребувану жінкою суму у 15 000 грн щомісяця. Гр-н С. неодноразово намагався вмовити жінку пройти аналіз на батьківство та всиновити дочку. Раптово жінка стала забороняти чоловіку бачитися із дівчинкою. *Завдання:*

Спрогнозуйте можливі причини такого вчинку жінки.

Опишіть процедуру медіації у цьому випадку.

52. Брат та сестра у пенсійному віці мають конфлікт з приводу спадку їх матері, як залишила 100% будинку та однокімнатну квартиру своєму сину. Сестра вважає, що має рівні права на володіння спадком, незважаючи на те, що не спілкувалася із матір'ю до кінця її життя. У сестри є 2 сина, обидва знаходяться у місцях позбавлення волі. Сестра має двокімнатну квартиру, якою володіє одноосібно. Син все життя був поруч із матір'ю, побудував будинок, оформив її право на однокімнатну квартиру, яку надала їй держава як ветерану ВВВ. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту. Наведіть додаткову необхідну інформацію та запропонуйте можливі шляхи вирішення конфліктної ситуації.

53. Фірма заключила договір з компанією перевізником на транспортування своєї продукції. Вантаж було застраховано. У процесі транспортування вантаж попав на місце призначення у пошкодженому вигляді. Компанія перевізник відмовляється компенсувати вартість пошкодженого товару, адже вважає це страховим випадком і пропонує представникам фірми звернутися до страхової компанії. *Завдання:*

Запропонуйте заходи попередження та врегулювання такої ситуації.

54. У процесі підготовки нотаріусом документів на купівлю-продаж квартири чоловік гр-ки К., яка за власні кошти придбає цей житловий об'єкт сказав, що вважає доцільним зниження ціни на квартиру на 10%. Продавець відповів, що про ціну угоди вже домовлено, а гр-н К. не може вносити свої пропозиції, адже квартиру купує його дружина. *Завдання:*

Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

55. Гр-н В. звернувся до нотаріуса щодо відшкодування моральних та матеріальних збитків, адже той оформив довіреність на дружину гр-на В. на будь-які дії з його автомобілем, не роз'яснивши можливі наслідки оформлення такого документу. У результаті дружина збирається продати автомобіль гр-на В., використав цю довіреність. *Завдання:*

Опишіть дії нотаріуса як учасника конфлікту та як медіатора у ситуації між чоловіком та дружиною.

56. До органу юстиції надійшла скарга гр-на І. на дії нотаріуса М. У скарзі гр-н І. вказав, що нотаріус М. за посвідчення заповіту встановила неправомірно високий тариф та грубо спілкувалася з гр-ном І. *Завдання:*

Які компетентні органи та особи можуть розглянути цю скаргу? Що можна запропонувати для запобігання розгортанню конфліктної ситуації?

57. Гр-ка П. подарувала своєму онукові гр-ну О. житловий будинок. Договір дарування було посвідчено у нотаріуса А. Через пів року гр-н О. звинуватив нотаріуса у непрофесійності, адже: той порушив тайну нотаріальних дій (передав інформацію про угоду до податкової інспекції), не роз'яснив, що гр-ну О. згідно з чинним законодавством необхідно буде заплатити податок на майно у розмірі 80 000 грн. Таких грошей ні бабуся, ні онук не мають. Якщо б це було відомо раніше, вони б оформили договір купівлі-продажу на житловий будинок. Нотаріус не погодився із заявою, пояснив, що до його обов'язків входить роз'яснення прав та обов'язків сторін у процесі оформлення певних угод, а не роз'яснення податкового законодавства. Гр-н має намір звернутися до суду. *Завдання:*

Яким чином запобігти розгортанню конфліктної ситуації? Яке рішення на Вашу думку, винесе суддя?

58. Гр-н П. є співробітником науково-дослідного інституту. Він займався розробкою аналізаторів радіаційного фону згідно з посадовою інструкцією. У жовтні 2014 р. він дав інтерв'ю кореспонденту газети, в якому розповів про сутність своїх розробок. *Завдання:*

Визначте можливі наслідки розголошення інформації. З'ясуйте динаміку конфлікту та як його запобігти?

59. Гр-н П. збирається звернутися до суду з заявою про притягнення до адміністративної відповідальності свого сусіда гр-на А., адже той, порушуючи закон, перешкоджає надходженню технічних сигналів до квартири гр-на П. У свою чергу гр-н А. стверджує, що встановив радіатор центрального опалення на суміжну стіну між квартирами, але це не може перешкоджати надходженню сигналів. Більше ніяких дій відносно своєї квартири гр-н А. не проводив. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

60. Гр-н К. звернувся до юридичної консультації з проханням роз'яснити у яких випадках він може заборонити своїй колишній дружині виїзд за кордон з неповнолітньою сумісною дитиною, адже вважає, що на цю поїздку жінка використає аліменти, які надані їй на придбання планшету для дитини.
Завдання:

Які Ваші дії як медіатора у цьому випадку?

61. Гр-ка М., що є тіткою гр-ки А., має намір звернутися до суду з заявою на обмеження дієздатності своєї племінниці. Тітка вказує на зловживання племінницею спиртних напоїв, відсутність бажання влаштуватися на роботу, діагноз дівчини „затримка розумового розвитку”. Гр-ка М. допомагає недієздатній матері дівчини (сплачує комунальні послуги, купує продукти, одяг), для сестри гр-ки А. тітка є опікуном.
Завдання:

Складіть картографію конфлікту. Визначте шляхи вирішення ситуації.

62. Після смерті батька діти отримали у спадок земельну ділянку та хату, розташовану на ній. Вони продали майно гр-ну В. та поділили гроші порівну. Через деякий час новий власник вирішив знести хату та побудувати будинок за власним проектом. У процесі знесення хати новий власник знайшов схованку з грошами та дорогоцінними прикрасами, про що розповів сусідові. Колишні власники звернулись до гр-на В. з вимогою віддати скарб.
Завдання:

Як, на Вашу думку, запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

63. Компанія, що займається оптово-роздрібною торгівлею лісоматеріалами, отримала від будівельної компанії листа, в якому фірма пропонувала „на взаємовигідних умовах” товари зі списку, що був наданий. Компанія відправила товар та виставила рахунок, які були на 2% вище ринкових, але на 3% нижче тих цін, за якими вона продає свій товар. Фірма відмовилася прийняти цей товар, стверджуючи, що між компаніями не було договору. Компанія заявила, що договір був, адже умови постачання відповідають вимогам взаємної вигоди.
Завдання:

Які Ваші дії як медіатора у цьому випадку?

64. Театр опери та балету міста Т. запросив видатного художника для оформлення декорацій до нового балету. Про це було надруковано у газетах, що підвищило зацікавленість до самої постановки. За договором художник не мав право на цей період займатися оформленням інших вистав, а також мав право запрошувати своїх учнів для виконання ескізів. Однак стало відомо, що художник одночасно працював над декораціями до оперної вистави в іншій країні, а також частина декорацій була виконана його учнями. Художник заявив, що договір з театром іншої країни було укладено раніше, а також, на його думку, договір з театром міста Т. відносився до оформлення балетів, а не для опер. Що стосується роботи його учнів, художник заявляє, що ескізи були виготовлені під його керівництвом та наводить приклади великих творців минулого, які підписували картини своїх учнів своїм іменем.
Завдання:

Дайте юридичну оцінку фактам? Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

64. Фірма, що спеціалізується на торгівлі морською рибою, заключила договори зберігання: один – оплатний з компанією Б., що займається професійним зберіганням у складських холодильниках рибних, м'ясних

продуктів, а другий – безоплатний із компанією В., що використовує холодильник для власної продукції. В умовах сильної жары вдарилася блискавка у трансформаторну будку, що призвело до відключення холодильників обох компаній. Холодильники компанії Б. перейшли на резервний автономний режим живлення, але через 15 хвилин були вимкнені, адже було відсутнє паливо у баках дизелів, а профілактичний ремонт давно не проводився. У результаті риба протухла. *Завдання:*

Опишіть дії усіх учасників угоди та можливі варіанти динаміки конфліктної ситуації?

65. За договором будівельна компанія була зобов'язана побудувати споруду відповідно до проекту замовника. До початку будівництва компанія придбала будівельні матеріали. Але згодом з'ясувалося, що у цій місцевості є заборона будівлю подібних споруд. Керівник будівельної компанії звернувся до замовника із вимогою компенсувати витрати. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту. Визначте шляхи вирішення ситуації.

66. В антикварному магазині гр-н вирішив придбати вазу. Продавець запакував її. Покупець вирішив розрахуватися кредитною картою. У момент передачі карти продавцю роздався вибух у будинку напроти. Покупець різко повернувся, чим змахнув вазу, яка впала та розбилася. Продавець вимагає оплати товару. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

67. Гр-н Д. придбав трактор для своєї ферми. Майже одразу він виявив дефект двигуна, що не дозволив йому продовжити експлуатацію трактора. У результаті одне поле залишилося незасіяним, а гр-н Д. вже підписав договір про продаж урожаю з цього поля з гр-ном В. *Завдання:*

Які конфлікти можливі в цій ситуації? Складіть картографію конфлікту.

68. За договором лізингу сільськогосподарська фірма взяла у користування 5 тракторів на 2 роки за ціною 10000 долл. кожний. У договорі зазначалося, що наприкінці терміну користування фірма може придбати трактори за „справедливою ринковою ціною”. Фірма вирішили залишити у себе 3 трактори за ціною 1000 долл. кожний. Лізингова компанія не згодна з такою пропозицією, адже а) ціна не є „справедливою”, тому що на момент припинення дії договору балансова вартість такого трактору складала 6000 долл.; б) мова повинна йти про всі 5 тракторів. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

69. Кравець прийняв заказ на пошив плаття із матеріалу замовниці. Заказ був готовий, але замовниця не прийшла без пояснення причин. Наступного дня в ательє стався підпал, за результатами якого всі вироби згоріли. Замовниця прийшла через місяць за своїм платтям, пояснивши, що лежала у лікарні з переломом ноги. *Завдання:*

Які Ваші дії як медіатора у такій конфліктній ситуації.

70. Кравець прийняв заказ на пошив плаття із матеріалу замовниці. Заказ був готовий, але замовниця не прийшла без пояснення причин. Наступного дня в ательє стався підпал, за результатами якого всі вироби згоріли. Замовниця

прийшла через місяць за своїм платтям, пояснивши, що лежала у лікарні з переломом ноги. *Завдання:*

Які Ваші дії як медіатора у такій конфліктній ситуації?

71. Легковий автомобіль рухався по шосе з великою швидкістю, але не порушуючи правил дорожнього руху. Раптом на шосе вискочив лось. Водій різко звернув вліво та врізався у машину, що їхала по зустрічній смузі. Обидва водія отримали травми. *Завдання:*

Як кваліфікувати таку ситуацію. Чи можливий конфлікт між водіями? Яким чином його можна запобігти?

72. На земельній ділянці, що належить гр-ну Р. стояла стара споруда в аварійному стані. Г-н Р., збираючись згодом знести будівлю, неодноразово попереджав сусідів (подружжя А.) не паркувати біля стін цієї споруди автомобілі. Напередодні подружжя А. запросило гостей, один з яких припаркував свою машину під стінами споруди. Увечері стіна обвалилася, машина опинилася під завалами. Серед людей постраждалих немає. *Завдання:*

Які конфліктні ситуації можливі у даному випадку. Як їм запобігти?

73. Г-н В. найняв адвоката, який попросив надати йому для виступу на судовому засіданні оригінал певного документа. Г-н В. привіз необхідний документ, але адвоката не було на місці і він залишив документ у секретаря. У цей момент секретареві подзвонили із школи і сповістили, що її дитина захворіла. Секретар відпросилась у адвоката та ненавмисно поклала документ у в архівну папку. Ввечері цю папку відвезли до місця її зберігання. Вранці, прийшовши на судове засідання, адвокат побачив, що оригіналу документа немає, що призвело до програшу справи. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту. Визначте можливі шляхи вирішення ситуації за умов, що справа відносилась до адміністративного права, сімейного права, кримінального права.

74. На 5 поверсі проживає самотня жінка, що забирає додому кошенят. Сусіди скаржаться на сморід та постійне нявкання тварин. *Завдання:*

Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

75. Працівник компанії, що займається ремонтом приміщень, отримав завдання придбати певні матеріали. Крім цих матеріалів робітник придбав електричний компресор, про який йшлося на нараді. Коли всі матеріали були доставлені керівник компанії відмовився сплачувати вартість компресора, мотивуючи тим, що він не замовляв його. *Завдання:*

Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

76. Компанія-покупець заключила договір з корпорацією на поставку 2000т пшениці харчового призначення. Якість зерна була перевірена перед відправкою незалежною експертною лабораторією, про що виданий сертифікат. Під час відправки зерно було змішано з кормовим сортом, призначеним для іншого покупця. Покупець відмовився від нього та затребував відшкодування збитків. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту.

77. Гр-ни Б. та Г. у грудні заключили договір, за умовами якого на 5 років г-н Г. отримує в оренду квартиру, яка належить г-ну Б. За актом квартири відремонтована, усі системи та прилади виправні. Сторони домовились, що

ремонт г-н Г. буде виконувати у разі необхідності на свій розсуд та платити орендну плату щомісячно на місяць вперед. У березні сніг на даху будинку розтанув, що призвело до пошкодження стелі, стін квартири та речей г-на Г. Г-н Г. почав вимагати г-на Б. зробити ремонт, але той відмовився. *Завдання:*

Які умови необхідно передбачити у договорі, щоб запобігти виникненню конфліктної ситуації? Які Ваші дії як медіатора у цій ситуації?

78. Дослідний інститут заключив договір з фірмою на розробку комп'ютерної програми певного призначення. Вибір саме цієї фірми було обґрунтовано тим, що там працює відомий програміст. До визначеного строку програма не була розроблена, адже провідний програміст захворів і фірма попросила про відстрочку. Керівництво інституту погодилося, але зазначило, що у цей період несе збитки, адже усі данні обробляються співробітниками вручну. До нового строку програма була готова, але її використання показало відсутність необхідної точності та достовірності. Керівництво дослідного інституту вимагало усунути несправності та відшкодувати збитки. Фірма погодилась усунути збитки, а платити збитки відмовилась. *Завдання:*

Які умови необхідно передбачити у договорі, щоб запобігти виникненню конфліктної ситуації? Які Ваші дії як медіатора у цій ситуації?

79. Власник магазину г-н Г. періодично звертався до свого сусіда г-на Н. з проханням поїхати до міста та закупити йому товар у оптових постачальників. У цей час г-н Н. працював механіком та шофером у майстерні. Від г-на Г. він отримував винагороду у розмірі 3-5% від привезеного товару. До того, г-н Г. компенсував ще витрати на бензин та давав певну суму морального відшкодування, на випадок того, якщо власник майстерні буде сварити механіка. Через рік г-н Н. отримав відпустку у майстерні і став вимагати, щоб і г-н Г. оплатив йому відпустку за роботу вантажника, шофера, експедитора та представника. Г-н Г. відмовився, адже трудового договору з г-ном Н. не мав. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

80. Власник заключив договір із будівельною компанією на проведення ремонтних робіт. Він домовився з майстром увечері перевіряти хід робіт. Коли власник потрапив у приміщення о 21.00, маляр закінчував свою роботу та перелив випадково відро фарби, яка потрапила на одягу та шкіру замовника. Це призвело до алергічної реакції. Постраждалий збирається звернутися до суду з позовом на відшкодування збитків морального та матеріального характеру. Компанія не визнає провини та заявляє, що маляр залишився там за своїм бажанням, щоб доробити справу, а за договором він мав покинути приміщення о 19.00. Маляр, у свою чергу, наполягає, що дозвіл працювати так пізно отримав від майстра. *Завдання:*

Запропонуйте медіативне рішення конфліктної ситуації.

81. Гр-н О. вирішив придбати бензопилу. Продавець запропонував йому на вибір декілька модифікацій, з яких покупець обрав необхідну модель. Прийшовши додому гр-н О. побачив, що до неї немає інструкції на його мові. Повернувшись до магазину, він забажав повернути товар, на що отримав відмову, адже на коробці були зображені малюнки за якими можна зрозуміти принцип роботи інструменту. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту.

82. Організація заключила договір на поставку спецодягу для своїх співробітників. За указаними строками спецодяг не надійшов. Постачальник аргументував це тим, що, у свою чергу, не отримав необхідних матеріалів від свого постачальника. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

83. Дві організації К. та М. співробітничать багато років. За умовами договору між ними передбачено перегляд ціни на надання взаємних послуг 1 раз на три місяці. У зв'язку із зміною постачальника у компанії К. різко зросли витрати на матеріали, закладені у вартість послуг цієї організації. Керівництво цієї компанії звернулося до керівництва М. з вимогою достроково переглянути ціни на свої послуги. *Завдання:*

Запропонуйте варіанти запобігання розгортанню конфліктної ситуації.

84. Подружжя М. попросило своїх сусідів пригледати за дачею, поки вони будуть відпочивати у дітей. Приїхав у серпні на свою дачу, вони побачили, що їх сусіди зібрали весь врожай фруктів та овочів. *Завдання:*

Опишіть можливу динаміку конфліктної ситуації. Опишіть процедуру медіації у цьому випадку.

85. Журналістам певних газет було відмовлено бути присутніми на судовому процесі з обвинувачення посадової особи в отриманні взятки. Суд мотивував своє рішення відсутністю місця для усіх представників преси. *Завдання:*

Як запобігти виникненню конфліктної ситуації. Запропонуйте шляхи її вирішення.

86. Гр-н М. заключив договір з програмістом на створення певного програмного продукту, за результатами якого він розрахується. У вказаний строк програміст віддав програму, але розрахунок не отримав. Гр-н М. запропонував розрахуватися тільки після того як програміст запатентує свій продукт та офіційно передасть права на користування гр-ну М. Програміст відмовився, адже не хоче сплачувати податки та займатися необхідними організаційними процедурами. *Завдання:*

Які Ваші дії як медіатора у цьому випадку?

87. У газеті М. з'явилася стаття про те, що один із мешканців житлового комплексу Щ. придбав у мисливців вовчєня. Щодня він його вигулює у сусідньому парку. *Завдання:*

Спрогнозуйте можливі наслідки такої інформації. Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

88. Відома письменниця, відпочиваючи у санаторії, познайомилась з жінкою, яка розповіла їй історію свого складного життя. Ця історія стала основою книги, яку згодом написала письменниця. Жінка, прочитав цю книгу, звернулася до адвоката за допомогою. *Завдання:*

Що Ви порадите жінці для запобігання розгортанню конфліктної ситуації?

89. Знімальна група одного з каналів знімала документальний фільм про злочинців, що перебувають за ґратами. Ніхто із ув'язнених не заперечував проти проведення зйомок. Після виходу фільму в ефір, деякі ув'язнені

затребували звернутися до адвоката для захисту прав на невтручання у їх приватне життя. *Завдання:*

Яким чином можна врегулювати ситуацію? Які превентивні заходи могли запобігти виникненню конфліктної ситуації?

90. На день народження своєї дитини батьки запросили акторів, які переодягаються у ростові фігури. З акторами було укладено договір, згідно з яким для дитини було замовлено 3 конкретні ростові фігури. Але у день проведення свята один з акторів захворів. *Завдання:*

Як запобігти розгортанню конфліктної ситуації?

91. Подружжя підписало договір оренди у своєї знайомої на 3 роки. Вони вчасно оплачували орендну суму та комунальні послуги. Але сусіди стали скаржитися на те, що подружжя часто влаштовує свята. *Завдання:*

Як запобігти виникненню конфліктної ситуації?

92. У дитячому клубі З. працює логопед та психолог. Завдяки рекламі дитячого клубу велика кількість батьків звернулася за їх допомогою, в результаті чого адміністрація вирішила прийняти на роботу ще логопеда та психолога. Але з часом попит на послуги клубу зменшився, адже поруч з'явилися конкурентні організації. Спеціалісти почали відверто ворогувати та переманювати клієнтів. *Завдання:*

Які умови необхідно було прописати у договорах з метою запобігання конфліктних ситуацій? Як вирішити цю ситуацію?

93. Гр-н П. під час свого робочого дня виготовляв інвентар для своєї дачі. Роботодавець вирішив оштрафувати гр-на П. Гр-н п. не погодився з рішенням, мотивуючи тим, що всю необхідну роботу виконував вчасно і без браку. *Завдання:*

Як можна вирішити цю конфліктну ситуацію?

94. Гр-ка П. знайшла своїй дитині репетитора, з яким уклала договір на надання послуг. Після закінчення навчання дитина іспит не сдала. Гр-ка П. звернулася до репетитора з вимогою повернути усі гроші та компенсувати моральні збитки, отримані дитиною у результаті перевірки тестування. *Завдання:*

Як можна вирішити цю конфліктну ситуацію?

95. Гр-н П. був прийнятий на роботу з випробувальним терміном строком 1 місяць. Через тиждень гр-н п. захворів. Коли він вийшов на роботу, йому доповіли, що він звільнений. Гр-н П. має бажання оскаржити рішення керівництва та стягнути грошову компенсацію за моральні збитки. *Завдання:*

Чи можна було б запобігти конфліктній ситуації? Як можна вирішити цю конфліктну ситуацію?

96. Керівник ремонтного цеху запросив на роботу двох слюсарів. Робітники якісно виконали свою роботу, а коли прийшли до бухгалтерії отримати гроші, їм було відмовлено, адже керівник ремонтного цеху не має права найму працівників. *Завдання:*

Запропонуйте процедуру медіації у цьому випадку.

97. Доктор юридичних наук С. упродовж 25 років працює на кафедрі соціально-правових дисциплін Національного університету будівництва. Він звернувся до керівництва університету з проханням перевести його до філіалу

навчального закладу, що знаходиться у іншому місті, мотивуючи це прагненням забезпечити належний догляд за хворою матір'ю, яка мешкає у тому місті. С. було запропоновано перейти до філіалу, але зі зменшенням часів навантаження. Викладач не погоджується з пропозицією, адже вважає, що заслугоує на кращі умови. *Завдання:*

Як запобігти конфліктній ситуації.

98. Гр-н Т. працює токарем на заводі. Внаслідок перебоїв з постачанням сировини для виготовлення продукції було призупинено роботу підприємства. Як наслідок, гр-н Т. та інші робітники змушені були не працювати три дні. Після поновлення роботи підприємства робітники зажадали від адміністрації оплати часу простою, спричиненого не за їхньою виною. Гр-ну Т. та іншим працівникам було відмовлено. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту.

99. ТОВ П. уклало угоду строком на шість місяців із гр-ном З.. За умовами цієї угоди працівник зобов'язався побудувати підприємству ремонтний бокс - гараж, за що підприємство зобов'язалося по закінченні робіт виплатити йому винагороду в розмірі 50 мінімальних заробітних плат. Виконавши роботу, працівник зажадав, щоб, окрім винагороди, йому виплатили компенсацію за невикористану відпустку і видали належним чином оформлену трудову книжку. Отримавши відмову, працівник звернувся до суду з позовною заявою про задоволення своїх вимог. *Завдання:*

Складіть картографію конфлікту.

100. Під час складання річного звіту працівники бухгалтерії працювали понаднормово. В оплаті понаднормових робіт адміністрація їм відмовила як особам, що працюють з ненормованим робочим днем і у зв'язку з тим, що складання звіту у визначений строк входить для їх трудових обов'язків. Робітники бухгалтерії мають наміри звернутися до суду. *Завдання:*

Запропонуйте заходи для запобігання розвитку конфліктної ситуації.

101. На одному з приватних підприємств охоронець за графіком чергування повинен був працювати у святкові дні. За домовленістю за чергування під час свят працівник отримував оплату за подвійним тарифом. Після отримання авансу, працівник виявив, що його робочий час у святкові дні було сплачено як звичайний. Бухгалтер відмовилася пояснювати причину такого нарахування, а директор зазначив, що підприємство знаходиться в кризовій ситуації. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

102. Прибиральниця офісу отримала травму на робочому місці. Директор зазначив, що вона травмувалася вже через 10 хвилин після закінчення робочого дня, тому він ніякої відповідальності не несе. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації.

103. Громадянин М. звернувся до директора підприємства з проханням виплатити йому гроші (термін затримки становив тиждень). Керівник зауважив, що заробітну плату буде виплачено через 5-6 днів. Зараз такої можливості немає. На прохання працівника пояснити причину затримки, директор відмовився давати пояснення. Громадянин М. попередивши роботодавця у письмовій формі, припинив тимчасово виконання роботи,

оскільки у Трудовому кодексі України зазначено, що при затримці зарплати на строк понад 7 календарних днів, працівник має право, попередивши про це роботодавця у письмовій формі, припинити тимчасово виконання роботи на весь період до виплати затриманої суми. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

104. Туристичне агентство „Sunny” запропонувало клієнтам тур по Європі зі знижкою 30%. Після того, як подружжя погодилося і сплатило повну вартість путівок, виявилось, що знижка розповсюджувалася лише на постійних клієнтів. Відмінити поїдку вже було неможливо. Працівники турагенства почали вимагати сплатити різницю вартості путівок, на що молодята відмовилися, посилаючись на неправомірні дії з боку персоналу турагенства. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

105. Жінка похилого віку на останні кошти придбала резинові чоботи. Через тиждень вона їх вдягла і помітила, що вони протікають. Вона звернулася до продавця з проханням замінити товар, на що той відповів, що він не міг продати неякісний товар, а тому не може здійснити обмін. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

106. Покупець А. у супермаркеті випадково зачепив пляшку з вином, яка впала і розбилася. Не зважаючи на те, що очевидці наголошували на неправильному розташуванні товару (пляшка стояла на краю полиці), адміністратор вимагав від покупця сплатити вартість напою. *Завдання:*

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

107. Дівчина завітала до салону краси, аби змінити колір волосся та зробити зачіску. Після довготривалих процедур виявилось, що змінити колір не вдалося. Більше того, волосся виглядало жахливо: воно було понівечене та перепалене. Дівчина відмовилася платити за надані послуги, оскільки вони виявилися не лише неякісними, а ще й завдали шкоди її здоров'ю, на що у відповідь почали звучати погрози.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

108. Підприємець взяв на роботу молодого фахівця. Попри сумлінні старання хлопця протягом півроку, заробітна плата була мінімальною, хоча домовленість була на іншу суму. Згідно з умовами договору звільнитися молодий чоловік не міг до закінчення зазначеного терміну (один рік), однак така зарплата його не влаштувала.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

109. Касир торгового центру вже рік не була у відпустці. На прохання надати їй законний відпочинок директор поставив ультиматум: або працювати, або писати заяву про звільнення за власним бажанням.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

110. Олена не з'являлася на роботу протягом тижня. Як виявилось, вона потрапила до лікарні. Після виписки вона надала у відділ кадрів медичну довідку, однак в її таблиці було зазначено, що вона просто не відвідувала роботу. Директор пропонував написати заяву про відпустку без збереження заробітної плати.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

111. У приватному секторі сусід виявив бажання поставити паркан у місці, де можна це зробити лише за згодою сусідів. Сусіди погодилися. Прошло 5 років. Сусіди змінили місце проживання, а нові жителі будинку почали вимагати, аби паркан було зруйновано, оскільки той заважає їм.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

112. Господарі за домовленістю з сусідами користувалися багато років половиною їхнього городу. З'явилися нові хазяї, які не дозволили орендувати землю, оскільки вона самим їм була потрібна. На це сусіди почали агресивно реагувати, оскільки вони вклали купу грошей у догляд за землею, у добрива та мінерали.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

113. Після неодноразового попередження, працівниця консалтингової компанії знову запізнилася на роботу на 15 хвилин, оскільки через аварію на мосту потрапила в затор. Директор нічого не хотів чути і вимагав від неї заяву про звільнення.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

114. В одній компанії директор за сумлінну працю та роботу у вихідні дні обіцяв премію у розмірі окладу. Олена скористалася даною нагодою і цілий місяць наполегливо працювала з клієнтами. Завдяки їй обсяг продажу продукції зріс на 30%, однак на запитання про премію, вона почула, що зараз компанія переживає складні часи.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

115. Під час щорічної профілактики було відключено воду. Один із мешканців, перевіряючи її наявність, забув вимкнути кран. Вранці він пішов на роботу, а в обід його повідомили про те, що він «залив» сусідів знизу. Сусіди тільки-но зробили ремонт. Погрожували подати позов до суду.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

116. Молода пара придбала холодильник. Добре його оглянули, перевірили все аби виключити наявність браку та пошкоджень. Сплатили кошти за холодильник та за доставку. Однак, коли товар було доставлено, вони після його розпакування помітили механічні пошкодження, яких до цього не було.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

117. В одній зі шкіл завуч, відвідавши урок молодого вчителя-початківця, записала його на відео та розмістила в соціальній мережі. Дівчина випадково побачила свій урок і була ошелешена. Вона одразу зателефонувала завучеві та вимагала пояснень, на що та відповіла що це необхідно не лише для школи, а і для неї самої. Дівчина продовжувала наполягати, що адміністрація не має ніякого права без згоди та попередження виставляти на всезагальний огляд записи уроків.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

118. Менеджер з продажу Р. пройшов співбесіду за новим місцем працевлаштування. Відділ кадрів наполягає на тому, щоб він став до роботи через 2 дні. Громадянин написав заяву про звільнення, однак директор зауважив, що згідно з чинним законодавством, йому необхідно відпрацювати 2

тижні. Підлеглий наполягає, щоб його звільнили негайно, оскільки він може втратити бажану роботу.

Як запобігти виникненню конфліктної ситуації?

119. В сім'ї помирає батько. Спадкоємцями є цивільна дружина, з якою вони проживали 15 років (шлюб не зареєстровано, але вона має прописку), та двоє дітей від першого шлюбу. Діти не спілкувалися з батьком, проте претендують на спадкове майно. Останні 7 років чоловік хворів, діти не допомагали батькові та не відвідували його.

Визначте шляхи профілактики виникнення конфлікту між спадкоємцями.

120. На фірмі головний бухгалтер потрапила до лікарні на тривалий термін. Інша бухгалтер змушена була протягом місяця виконувати свої обов'язки та роботу головного бухгалтера. У зв'язку з цим вона була змушена працювати довше, брати роботу додому, оскільки е встигала. Однак заробітну платню вона отримала таку ж, як завжди. Дівчина звернулася до директора з проханням оплатити їй роботу як належить, на що він відмовився.

Якими можуть бути Ваші дії як медіатора в даній ситуації?

Додаток В

Методика „Діагностика навчальної мотивації студентів” А. Реана та В. Якуніна в авторській модифікації

Відповідно до мети дослідження до опитувальника А. Реана та В. Якуніна додано питання та переформульовано деякі з них, що характеризують такі види мотивів навчання практичних юристів: професійні, самореалізації, навчально-пізнавальні, соціальні, утилітарні, моральні, престижу.

Інструкція до тесту: Визначте за 5-ти бальною системою наведені мотиви навчальної діяльності за ступенем значущості для Вас: 1 бал відповідає мінімальній значущості мотиву, 5 балів – максимальній.

Тестовий матеріал:

1. Навчаюся, тому що мені подобається обрана професія.
2. Вважаю, що оволодіння в процесі навчання уміннями запобігати конфліктам забезпечить успішність майбутньої професійної діяльності.
3. Навчання дає можливість стати висококваліфікованим фахівцем.
4. У процесі навчання зможу отримати відповіді на актуальні питання в галузі правової конфліктології, що відносяться до сфери моєї майбутньої професійної діяльності.
5. Вважаю, що навчання дозволить розкрити наявні у мене задатки, здібності і схильності до виконання превентивної діяльності як однієї зі складових майбутньої професії.
6. Професійно-превентивна діяльність юриста є дуже відповідальною.
7. Важливим для мене є отримання диплому про вищу освіту.
8. Навчаюся, тому що хочу бути серед числа кращих студентів.
9. Навчаюся, тому що хочу, щоб наша група стала кращою в університеті.
10. Я змушений (а) був (ла) вступити до вузу, тому що професія юриста на сьогодні є престижною в суспільстві.
11. Отримані знання в галузі правової конфліктології дозволять мені допомагати людям.
12. Необхідно закінчити інститут, щоб у знайомих не змінилася думка щодо моєї перспективності.
13. Професія юриста на сьогодні є високооплачуваною.
14. Знання з правової конфліктології дають можливість творчо підходити до виконання професійної діяльності.
15. Навчаюся, тому що зміст превентивної діяльності майбутнього юриста є цікавим для мене.
16. Від успіхів у навчанні залежить рівень моєї матеріальної забезпеченості в майбутньому.
17. Навчання дозволить мені отримати нові знання, оволодіти новими уміннями в галузі правової конфліктології.
18. У процесі навчання основам запобігання конфліктам в професійній діяльності юриста розвивається креативність мислення.
19. Навчання розширює мій світогляд, дає відповіді на конкретні питання.
20. Навчання дає можливість оволодіти глибокими та міцними знаннями.

21. Навчання превентивній діяльності відкриє можливість у майбутньому зайнятися науковою діяльністю за фахом.
22. Навчаюся, тому що хочу принести більше користі людям.
23. На сьогодні професія юриста є суспільно-значущою.
24. У процесі навчання є можливість розширення соціальних контактів.
25. Оволодіння знаннями з питань правової конфліктології дозволить мені стати громадянином, необхідним своїй країні.
26. Професія юриста дозволить мені заслужити авторитет та повагу серед друзів, знайомих, близьких.
27. Хочу отримати диплом з високими оцінками, щоб мати перевагу над іншими.
28. Навчання превентивній діяльності дозволить мені вдосконалити свої уміння та навички, які необхідні при виконанні професійних обов'язків у майбутньому.
29. У процесі здійснення превентивної діяльності з'являється можливість реалізувати мої професійні проекти, плани.
30. Навчаюся, для того, щоб в майбутньому сприяти суспільному прогресу в обраній галузі.
31. Професія юриста передбачає підтримку людей у скрутний для них час.
32. Отримання диплому про вищу освіту забезпечить мені стабільне майбутнє.
33. Професія юриста дозволяє проявити себе у знаходженні оригінальних, нестандартних шляхів вирішення проблеми клієнта.
34. Навчання сприяє постійному самовдосконаленню та самоконтролю.
35. Я твердо впевнений, що моя професія забезпечить мені моральне задоволення.
36. З деяких практичних міркувань для мене це більш зручний вуз.
37. Я вивчаю матеріал, щоб стати професіоналом, а не для складання іспиту.
38. Професія, яку я отримую, на мою думку, є найбільш важливою та перспективною.
39. До вступу до вузу я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.
40. Професійно-превентивна діяльність дає можливість проявити самостійність у роботі.

Ключ до тесту і обробка результатів тесту

Шкала 1. Професійні мотиви: 1, 2, 3, 4, 28, 37, 39.

Шкала 2. Мотиви самореалізації: 5, 14, 18, 29, 33, 40.

Шкала 3. Навчально-пізнавальні мотиви: 15, 17, 19, 20, 21, 34.

Шкала 4. Соціальні мотиви: 23, 24, 25, 30, 38.

Шкала 5. Утилітарні мотиви: 7, 12, 13, 16, 32, 36.

Шкала 6. Моральні мотиви: 6, 11, 22, 31, 35.

Шкала 7. Мотиви престижу: 8, 9, 10, 26, 27/

При обробці результатів тестування необхідно підрахувати середній показник за кожною шкалою опитувальника.

Додаток Г

Опитувальник Т. Дубовицької „Професійна спрямованість студентів”

Інструкція до тесту: Дайте, будь ласка, відповідь на 20 суджень „вірно”, „майже вірно”, „невірно”, „майже невірно”.

Тестовий матеріал:

1. Кожна людина повинна мати можливість отримати ту професію, яка йому подобається та відповідає його інтересам та схильностям.

2. Якщо б була нагода почати навчатися заново, я би обрав таку ж саму професію, що й зараз.

3. Вимушено навчаюсь на факультеті, а не за бажанням отримати професію юриста.

4. Моє бажання отримати професію юриста та працювати за фахом є стійким та обґрунтованим.

5. Навчаюсь, перш за все для того, щоб отримати вищу освіту.

6. Не бачу чогось гарного для себе в моїй майбутній професії.

7. Мої захоплення та заняття у вільний час пов'язані з майбутньою професією.

8. Існує багато інших професій, які мені подобаються значно більше ніж моя майбутня.

9. За власною ініціативою читаю додаткову літературу, що має відношення до майбутньої професії.

10. Після закінчення навчання буду далі вдосконалюватися та підвищувати кваліфікацію з обраного фаху.

11. Отримана мною професія та робота за фахом навряд чи принесуть мені у майбутньому моральне задоволення.

12. Не збираюсь працювати у майбутньому за обраним фахом.

13. Якщо буде важко знайти роботу за фахом, я все одно буду намагатися працювати юристом.

14. На цей момент працюю за фахом.

15. У мене не має бажання працювати за фахом.

16. При нагоді намагаюсь познайомитися з роботою спеціалістів у галузі моєї майбутньої професії.

17. Якщо я і буду працювати за фахом, то недовго.

18. Робота за фахом дозволить мені у майбутньому проявити свої здібності.

19. По закінченню навчання я планую отримати іншу професію.

20. У житті не все залежить від людини, вона іноді діє за обставинами.

Ключ до тесту:

„Так” – 2, 4, 7, 9, 10, 13, 14, 16, 18;

„Ні” – 3, 5, 6, 8, 12, 12, 15 17, 19.

За кожне співпадіння з ключем – 1 бал.

Чим вище сумарний бал, тим вище рівень професійної спрямованості.

Відповіді 1 та 20 не враховуються.

Додаток Д

Опитувальник Т. Дубовицької „Діагностика внутрішньої мотивації студентів до навчальної діяльності конфліктологічної спрямованості”

Інструкція до тексту: Визначте Ваше відношення до висловлювань стосовно дисципліни „Правова конфліктологія”, використовуючи „вірно”, „майже вірно”, „невірно”, „майже невірно”.

Тестовий матеріал:

1. Вивчення даної дисципліни дасть мені можливість узнати багато важливого для себе та проявити свої здібності.
2. Дисципліна є цікавою для мене, я хочу знати як можна більше.
3. У вивченні даної дисципліни мені достатньо знань, які я отримую на занятті.
4. Навчальні завдання за темами дисципліни мені нецікаві, я їх виконую, адже цього вимагає вчитель.
5. Утруднення, що виникають при навчанні даної дисципліни, роблять її для мене ще більш цікавою.
6. При навчанні даної дисципліни крім підручників та рекомендованої літератури я читаю додаткову .
7. Вважаю, що складні теоретичні питання під час навчання даної дисципліни можна не вивчати.
8. Намагаюсь розібратися, навіть якщо в мене щось не виходить з даної дисципліни.
9. На заняттях з даної дисципліни у мене часто буває стан, коли зовсім не хочеться навчатися.
10. Активно працюю та виконую завдання тільки під керівництвом педагога.
11. Матеріал, що навчається за темами дисципліни, з цікавістю обговорюю у вільний час з друзями.
12. Намагаюсь самостійно виконувати завдання за даною дисципліною.
13. При нагоді намагаюсь списати у друзів відповіді на завдання.
14. Вважаю, що всі знання з дисципліни є важливими для мене.
15. Оцінка для мене важливіша, ніж знання з дисципліни.
16. Я не засмучуюсь, якщо погано підготовлений до заняття.
17. Мої інтереси та захоплення у вільний час пов’язані з дисципліною.
18. Ця дисципліна є складною для мене, я вмовляю себе виконувати навчальні завдання.
19. Мене засмучує, коли я пропускаю заняття.
20. Якщо можна було б, я не вивчав би цю дисципліну.

Обробка результатів:

„Так” : 1, 2, 5, 6, 8, 11, 12, 14, 17, 19;

„Ні”: 3, 4, 7, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 20

За кожне співпадіння з ключем – 1 бал.

Чим вище сумарний бал, тим вище рівень внутрішньої мотивації.

Додаток Е

Тест для контролю конфліктологічних знань студентів

А. Завдання репродуктивного рівня

(серед запропонованих варіантів відповідей оберіть правильні)

1. Конфлікт – це:
 - а) загострення суперечностей;
 - б) зіткнення сторін, думок, сил;
 - в) спосіб розв'язання суперечностей;
 - г) вид взаємодії людей;
 - д) несумісність поглядів, цілей чи дій.
2. Конфліктогени – це:
 - а) підстави для обговорення проблеми;
 - б) компоненти, з яких складається конфлікт;
 - в) біологічні структури, що відповідають за схильність людини до конфлікту;
 - г) слова або дії, що можуть призвести до конфлікту.
3. Методами діагностики конфліктів є:
 - а) індивідуальна бесіда;
 - б) вивчення документації;
 - в) переговори;
 - г) спостереження;
 - д) картографія;
 - е) соціометрія.
4. До етапів конфлікту відносяться:
 - а) ескалація, конфліктна ситуація, мовна протидія;
 - б) ініціація конфлікту, інцидент, деструктивний конфлікт;
 - в) глухий кут, конфліктна ситуація, інцидент, ескалація, постконфліктна стадія;
 - г) передконфліктна стадія, інцидент, постконфліктна стадія.
5. Методами запобігання конфліктам у професійному середовищі є:
 - а) чітке і конкретне з'ясування позицій, відносин, понять;
 - б) забезпечення зворотного зв'язку;
 - в) збирання додаткової інформації;
 - г) прогнозування перспективи;
 - д) спільне вирішення проблеми конструктивної конкуренції або кооперації;
 - е) збільшення матеріальних, емоційних витрат на вирішення конфліктів.
6. Що є сутністю прогнозування конфліктів?
7. Які методи прогнозування Вам відомі?
8. Які дії включає процес прогнозування конфліктів?
9. Медіація – це _____.

Б. Завдання реконструктивного рівня

1. Встановіть відповідність:

1) Динаміка конфлікту - це	а) рух конфліктного зіткнення, стадії та
----------------------------	--

	фази його розвитку
2)Стимулювання конфлікту	б)передбачає форму управління конфліктом
3)Ресурси сторін конфлікту - це	в)загальний потенціал суб'єктів та учасників конфлікту
4)Стратегія співпраці	г)призводить до вирішення конфлікту

2. Встановіть відповідність:

Клас методів:	Приклади методів прогнозування:
1)методи опитування; 2)методи екстраполяції; 3)методи моделювання.	а)метод історичної аналогії; б)метод динамічного програмування; в)„метод Дельфі”.

3. Чим відрізняються поняття „прогнозування правових конфліктів” та „профілактика правових конфліктів”?

4. Визначте, будь ласка: „Превентивна діяльність юриста спрямована на...”.

5. Доповніть: „З точки зору трансактного аналізу до конфліктогенів можна віднести...”.

6. Чи відрізняються, на вашу думку, поняття „юридичний конфлікт”, „правовий конфлікт”, „правовий інцидент”? (відповідь поясніть)

7. Які альтернативні способи вирішення конфліктів Вам відомі?

8. Визначте заборони у діяльності медіатора.

9. Чи має конфлікт позитивні функції? Які?

10. На які групи поділяються нормативно-правові конфлікти?

С. Завдання продуктивного рівня

1. Визначте гносеологічний та праксеологічний аспект діяльності із запобігання конфліктам.

2. Сформулюйте, будь ласка: Запобігання конфліктам – це...

3. Які, на вашу думку, уміння мають відношення до готовності юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності (відповідь поясніть).

4. Охарактеризуйте принципи медіації.

5. Визначте та опишіть стадії процесу медіації.

Додаток Ж

Завдання на визначення рівня оволодіння сукупністю конфліктологічних умінь

1. Предмет конфлікту в організації: суперечка з розподілення путівок для дітей у літні табори (дати більше путівок дітям робочих та ІТР або дітям керівників). Атмосфера до конфлікту у колективі була доброзичлива, поступлива, підтримуюча. В організації вагомий авторитет директора.

Завдання:

Визначте об'єднуючі, роз'єднуючі та вторинні інтереси сторін у конфлікті.

Які ресурси сторін?

Сформулюйте пояснювальну модель конфлікту та основний його мотив.

Визначте деструктивні та конструктивні функції конфлікту.

Який вихід із ситуації Ви би запропонували сторонам.

2. На підставі запропонованих робочих документів (план структурних реорганізацій, трудові договори, прикази та розпорядження) *дайте відповіді на питання:*

Чи можливі структурні конфлікти в організації?

Чи є підстави прогнозувати виникнення позиційного конфлікту?

Чи можливі інноваційні конфлікти?

Чи є підстави прогнозувати розвиток динамічних конфліктів?

Чи вистачає наданої інформації для того, щоб дати рекомендації керівництву та співробітникам щодо запобігання конфліктам в організації?

3. Сімейна пара, що прожила у шлюбі 17 років та має 3 дітей, вирішила розійтись та поділити спільне майно. Причина конфлікту: 5-ти кімнатна квартира у новобудівлі, що придбана у шлюбі на спільні гроші. Подружжя не бажало продавати квартиру та ділити гроші.

Питання:

Які, на вашу думку, можливі причини небажання подружньої пари продавати квартиру?

Які Ваші дії (послідовність дій) як медіатора у такому випадку.

Опишіть правила, яких дотримується медіатор.

Дайте розгорнуте пояснення своєї позиції сторонам конфлікту.

4. *Наведіть алгоритм* проведення трансакційного аналізу міжособистісної взаємодії та оцініть її конфліктність у такій ситуації: На переговорах одна сторона заявляє іншій: „Ви зірвали нам постачання, у результаті ми понесли відчутні втрати”. Інша сторона: „Ні, це Ви винні, адже затримали передплату”.

5. Підприємець І. Іванов оформив усі документи на побудову магазину у м. Дніпро на свого родича П. Петрова, тому що не проживає на цій території і за законом місцева адміністрація не має право дозволити оформлення документів на І. Іванова. Відповідно підприємець зі своїм родичем підписав договір про компенсацію йому усіх витрат, що пішли на будівництво, або передачу магазину у його власність. Після проведення будівничих робіт І. Іванов звернувся до БТІ, але не зміг зареєструвати магазин на себе, адже П. Петров ще не був його власником. П. Петров відмовився відчужувати магазин у власність І. Іванов і гроші не повернув.

Питання:

Яке рішення, на Вашу думку повинен винести Арбітражний суд?

Чи можна говорити про перехід одного конфлікту в інший?

Як Ви оцінюєте дії П. Петрова?

Яку роль в цьому конфлікті зіграли місцева адміністрація, співробітник БТІ та арбітражний суд.

Відповідь обґрунтуйте.

6. Вчитель І. Іваненко придбав дачну ділянку, на якій вирішив встановити паркан, адже сусідські онуки за будь-якої нагоди порушували межі ділянок та зривали плоди з дерев, що росли на дачі вчителя. Сусідам не сподобалось таке рішення і вони почали шкодити І. Іваненку: ламали, псували паркан, обмальовували його. Вчитель звернувся до суду та наняв адвоката.

Питання:

Які дії, на Вашу думку, повинен зробити адвокат?

Який стиль поведінки обрали сторони конфлікту у захисті своїх інтересів?

Зробіть карту конфлікту.

7. Завдання складається з двох частин.

Перша частина: Директор типографії у договорі з представником видавництва газети наполегливо вимагав додати у розділ „Відповідальність сторін” штрафні санкції у розмірі 10 тис. грн за 1 годину затримки надання макету, обумовлюючи це „неефективністю використання обладнання, конвеєрною роботою печатних машин та економічними розрахунками”.

Питання: Ваші пропозиції як медіатора для вирішення такої ситуації. Обґрунтуйте свої дії обом сторонам.

Друга частина: Перший тираж видавництва було затримано із 5-ти годинною затримкою за виною директора типографії („за об’єктивними причинами”)

Питання: Ваші пропозиції як медіатора у новій ситуації. Якщо необхідно скоригуйте свої дії на першому етапі. Відповідь обґрунтуйте.

8. *Проведіть трансакційний аналіз* на предмет конфліктності міжособистісної взаємодії у такій ситуації: Керівник питає у свого заступника: „Як Ви вважаєте, що потрібно зробити, для того, щоб припинити постійне запізнювання на роботу співробітників?” Заступник: „У мене є деякі пропозиції з цього приводу”.

Додаток 3

Методика Т. Крюкова «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях»

Інструкція до тесту: Обведіть, будь ласка, одну з цифр, відповідаючи на запитання, як часто Ви робити таким чином.

	Ніколи 1	Рідко 2	Іноді 3	Часто 4	Дуже часто 5
1. Гарно планую свій час					
2. Зосереджуюсь на проблемі та думаю як її можна вирішити					
3. Думаю про все гарне, що було в моєму житті					
4. Намагаюсь бути серед людей					
5. Звинувачую себе за нерішучість					
6. Роблю те, що вважаю за потрібне у даній ситуації					
7. Заглиблююсь у власний біль та страждання					
8. Звинувачую себе в тому, що опинився у даній ситуації					
9. Ходжу по магазинах, нічого не купуючи					
10. Думаю про те, що для мене головне					
11. Намагаюсь більше спати					
12. Купую себе улюблену їжу					
13. Переживаю, що не можу контролювати ситуацію					
14. Відчуваю нервову напругу					
15. Згадую, як вирішував аналогічну проблему раніше					
16. Говорю себе, що це відбувається зі мною					
17. Звинувачую себе за надто емоційне відношення до ситуації					
18. Ходжу куди-небудь пообідати					
19. Відчуваю емоційний шок					
20. Купую для себе будь-яку річ					
21. Визначаю курс дій та слідую йому					
22. Звинувачую себе за те, що не знаю, як вчинити					
23. Ходжу на вечірку					
24. Намагаюсь поглибитися у ситуацію					
25. Не знаю, що робити у складній ситуації					
26. Швидко приймаю заходи, щоб					

виправити ситуацію					
27. Аналізую те, що сталося, вчуся на власних помилках					
28. Мені шкода, що я не можу змінити те, що сталося або своє відношення до цього					
29. Ходжу у гості до друзів					
30. Непокоюсь про те, що буду робити					
31. Проводжу час з близькою людиною					
32. Ходжу гуляти					
33. Кажу собі, що це ніколи більше не повториться					
34. Зосереджуюсь на своїх недоліках					
35. Розмовляю з тим, чия порада для мене цінна					
36. Аналізую проблему, перш ніж реагувати на неї					
37. Дзвоню друзям					
38. Відчуваю роздратування					
39. Вирішую, що важливіше робити					
40. Дивлюсь кінофільм					
41. Контролюю ситуацію					
42. Додаю зусиль, щоб все вирішити					
43. Виробляю декілька рішень однієї проблеми					
44. Беру відгул, щоб віддалитися від проблеми					
45. Відіграюсь на інших					
46. Використовую ситуацію, щоб довести, що можу це зробити					
47. Намагаюсь зібратися, щоб вийти переможцем з ситуації					
48. Дивлюсь телевізор					

Обробка результатів:

1. Для копінгу, зорієнтованого на вирішення задачі, проблеми (проблемно-зорієнтований копінг) сумуються 1, 2, 6, 10, 15, 21, 24, 26, 27, 36, 39, 41, 42, 43, 46, 47.

2. Для копінгу, зорієнтованого на емоції (емоційно-зорієнтований копінг), сумуються 5, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 25, 28, 30, 33, 34, 38, 45.

3. Для копінгу, зорієнтованого на уникнення сумуються 3, 4, 9, 11, 12, 18, 20, 23, 29, 31, 32, 35, 37, 40, 44, 48.

3.1. Субшкала „Відволікання”: 9, 11, 12, 18, 20, 40, 44, 48.

3.2. Субшкала „відволікання”: 4, 29, 31, 35, 37.

Додаток К

Результати факторного аналізу складових комплексного показника операційного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів контрольної групи на констатувальному етапі:

Матриця кореляцій				
		Діагностично-прогностичні	Конструктивно-проективні	Інтерактивні
Кореляція	Діагностично-прогностичні	1,000	0,870	0,844
	Конструктивно-проективні	0,870	1,000	0,999
	Інтерактивні	0,844	0,999	1,000

Матриця компоненти	
	Компонента
	1
Діагностично-прогностичні	0,923
Конструктивно-проективні	0,971
Інтерактивні	0,963

Результати факторного аналізу складових комплексного показника операційного критерію готовності до запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів експериментальної групи на констатувальному етапі:

Матриця кореляцій				
		Діагностично-прогностичні	Конструктивно-проективні	Інтерактивні
Кореляція	Діагностично-прогностичні	1,000	0,811	0,829
	Конструктивно-проективні	0,811	1,000	0,999
	Інтерактивні	0,829	0,999	1,000

Матриця компоненти	
	Компонента
	1
Діагностично-прогностичні	0,845
Конструктивно-проективні	0,949
Інтерактивні	0,970

Додаток Л

Статистичний аналіз даних готовності майбутніх юристів за мотиваційним критерієм

На першому етапі кожна вибірка піддавалась аналізу на нормальність закону розподілення, для цього було використано описові статистики. Для нормального розподілу абсолютні значення ексцесу та асиметрії не повинні перебільшувати значення стандартних помилок. Як видно з таблиці 1, для показників МККГ_{до} та МКЕГ_{після} однозначно визначити це неможливо, тому емпіричні результати було перевірено за допомогою одновибіркового критерію Колмогорова-Смірнова.

Таблиця 1

Статистичні дані рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм в ЕГ та КГ

Критерій	Описові статистики							Критерій Колмогорова-Смірнова
	К-сть	Середнє значення	Стд. відхилення	Асиметрія		Ексцес		
				Статистика	Стд. помилка	Статистика	Стд. помилка	Статистика
МКЕГ _{до}	136	7,20	4,63	0,89	0,21	-0,38	0,41	2,05
МККГ _{до}	150	7,45	4,66	0,75	0,19	-0,65	0,39	1,51
МКЕГ _{після}	136	12,71	5,11	-0,49	0,21	-0,86	0,41	2,41
МККГ _{після}	150	9,07	5,35	0,19	0,20	-1,33	0,39	2,30

Усі показники критерію Колмогорова-Смірнова не є значущими, тобто більше 0,05; це означає, що розподіл значень рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм відповідає закону нормального розподілення, що додатково підтверджено графічними зображеннями (рис. 1). Це і визначило подальший інструментарій нашої діагностики.

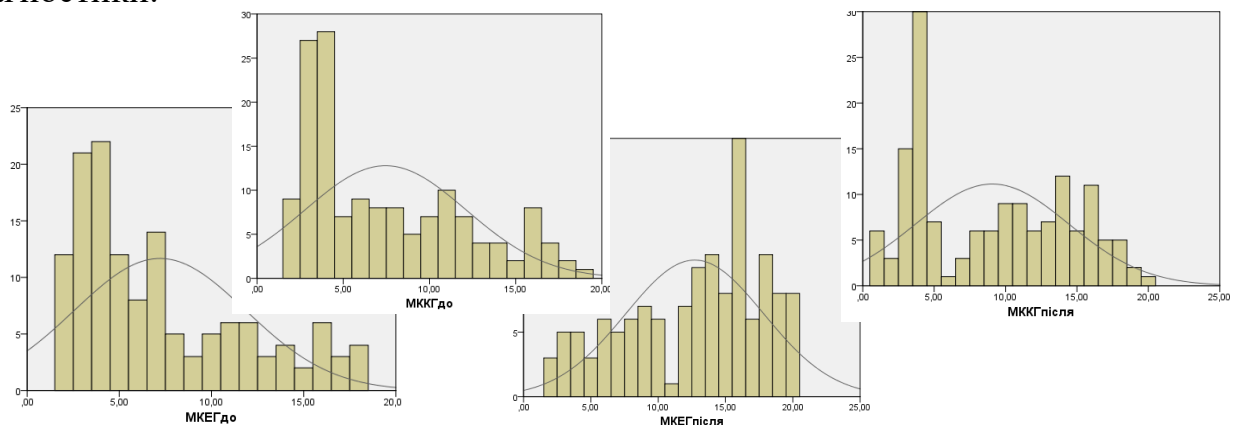

Рис. 2.8. Гістограми розподілу значень рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм в ЕГ та КГ після проведення експерименту

Для аналізу статистичної значущості розбіжностей між показниками груп до та після проведення експерименту був розрахований t – критерій Ст'юдента, умови застосування якого дозволяють використати його при проведенні дослідження (значення показників знаходяться у шкалі інтервалів та

підкоряються закону нормального розподілу). Результати розрахунків статистично значущих розбіжностей між показниками представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Статистичний аналіз значущості розбіжностей між показниками рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм до та після проведення експерименту

Пара	$t_{\text{емп}}$	$t_{\text{кр}}$ ($p \leq 0,05$ - $\leq 0,01$)
МКЕГ _{до} -МКЕГ _{після}	13,8	1,97-2,61
МККГ _{до} -МККГ _{після}	7,3	1,97-2,61
МКЕГ _{до} - МККГ _{до}	0,4	1,96-2,58
МКЕГ _{після} -МККГ _{після}	3,1	1,96-2,58

Розглядаючи чотири пари показників (МКЕГ_{до}-МКЕГ_{після}, МККГ_{до}-МККГ_{після}, МКЕГ_{до}- МККГ_{до}, МКЕГ_{після}-МККГ_{після}), ми брали до уваги, що 1-ша та 2-га пари – залежні вибірки, адже вони характеризуються тим, що кожному значенню однієї вибірки відповідає його ж значення з іншої вибірки. Третя та четверта пара показників – незалежні вибірки. Це означає, що представники двох вибірок не складають пари корелюючих значень ознаки. Як бачимо, для 1-ї, 2-ї та 4-ї пар $t_{\text{емп}} > t_{\text{кр}}$ і рівень значущості $p \leq 0,05$ - $\leq 0,01$; це говорить про те, що різниця значень між вибірками є статистично значущою. Для 3-ї пари $t_{\text{емп}} < t_{\text{кр}}$ і рівень значущості $p \leq 0,05$ - $\leq 0,01$, що говорить про відсутність статистично значущих розбіжностей між показниками вибірок.

Для повноти аналізу нами було також проведено перевірку встановлення подібності-відмінності дисперсій у двох незалежних вибірках за допомогою F-критерію Фішера (табл. 3).

Висувалися наступні гіпотези: на констатувальному етапі – H_{10} : відмінностей у дисперсіях показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм у випробовуваних КГ та ЕГ немає; H_{11} : відмінності у дисперсіях показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм у випробовуваних КГ та ЕГ суттєві.

Таблиця 3

Відмінності у розподілі значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм

	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	13	11	18	53
Середній	66	58	74	67
Низький	71	67	58	16
Середнє	7,45	7,20	9,07	12,71
Кількість	150	136	150	136
Дисперсія	21,77	21,44	23,02	29,05

На контрольному етапі: H_{20} : відмінностей у дисперсіях показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм у випробовуваних КГ та ЕГ немає; H_{21} : відмінності у дисперсіях

показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм у випробовуваних КГ та ЕГ суттєві. Результати розрахунків було зведено в таблицю 4.

Таблиця 4

Результати розрахунків відмінності у дисперсіях значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм

Констатувальний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,015392	$F_{\text{крит}}$
$V_{\text{чисел}}$	149	1,21
$V_{\text{знам}}$	135	$\alpha = 0,05$
Контрольний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,261964	$F_{\text{крит}}$
$V_{\text{чисел}}$	135	1,21
$V_{\text{знам}}$	149	$\alpha = 0,05$

Виходячи з даних таблиці, можемо констатувати: оскільки емпіричне значення менше за критичне ($F_{\text{емп}} < F_{\text{крит}}$), то статистично значущих відмінностей дисперсій показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм між КГ та ЕГ на констатувальному етапі немає. Аналізуючи отримані дані на контрольному етапі, спостерігаємо таку тенденцію: оскільки емпіричне значення більше за критичне ($F_{\text{емп}} > F_{\text{крит}}$), то виявляються статистично значущі відмінності дисперсій показника рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм між ЕГ і КГ, тобто факт стабілізації значень показника рівня сформованості прогностичних умінь за мотиваційним критерієм студентів ЕГ після впровадження моделі є статистично значущим.

Підсумовуючи результати контрольної діагностики за мотиваційним критерієм відзначаємо позитивну тенденцію в розподілі кількості студентів, які перейшли на високий та середній рівень сформованості готовності до запобігання конфліктам за мотиваційним критерієм. Для наочності результати ефективності експериментальної роботи результати представлено на рис. 2.

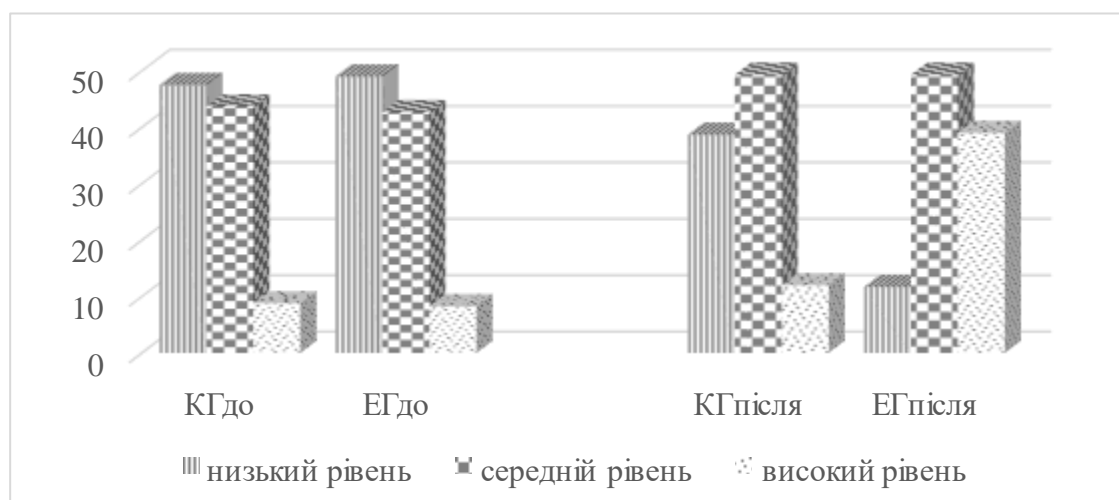

Рис. 2. Порівняльна характеристика рівня сформованості готовності до запобігання конфліктам студентів за мотиваційним критерієм до та після проведення експерименту

За даними рисунка 2 констатуємо: результат високого рівня в ЕГ збільшився на 30,7%, середній рівень показує результат з різницею на 6,6%, кількість студентів із низькою мотивацією зменшилася на 37,3%, натомість у КГ високий рівень збільшився на 3,2%, середній – на 5,6%, низький рівень зменшився на 8,8%. Проведений статистичний аналіз підтверджує значущість абсолютної різниці в показниках, отже можна говорити про ефективність впровадження моделі.

Додаток М

**Статистичний аналіз даних щодо динаміки рівнів сформованості
готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм**

Статистичний аналіз даних щодо динаміки рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм було проведено подібно до розгляду мотиваційного критерію. Згідно з результатами описових статистик (табл. 1) всі показники критерію Колмогорова-Смірнова не є значущими, отже розподіл рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним критерієм відповідає закону нормального розподілу.

Таблиця 1

**Статистичні дані рівнів сформованості готовності до запобігання
конфліктам за гносеологічним критерієм**

Критерій	Описові статистики							Критерій Колмогорова-Смірнова	
	Кількість	Середнє значення	Стд. відхилення	Асиметрія		Екссес		Статистика	Асимпт. знч
				Статистика	Стд. помилка	Статистика	Стд. помилка		
ГКЕГ _{до}	136	36,71	14,68	0,456	0,208	-0,834	0,413	1,21	0,107
ГККГ _{до}	150	36,79	14,00	-0,446	0,198	-0,662	0,394	1,31	0,064
ГКЕГ _{після}	136	50,56	14,67	0,421	0,208	-0,998	0,413	1,31	0,062
ГККГ _{після}	150	41,66	13,62	0,049	0,198	-1,066	0,394	1,09	0,190

Далі застосований F-критерій Фішера (таблиця 2), аналіз результатів якого показав відсутність на констатувальному етапі експерименту статистично значущих відмінностей дисперсій рівнів сформованості досліджуваних компонентів між КГ та ЕГ та факт стабілізації (значущості) значень рівня сформованості цих компонентів в ЕГ після впровадження моделі.

Результати розрахунків t-критерію Ст'юдента представлені у таблиці 3 та свідчать, що для залежних пар вибірок ГКЕГ_{до}-ГКЕГ_{після}, ГККГ_{до}-ГККГ_{після} та незалежної пари ГКЕГ_{після}-ГККГ_{після} $t_{емп} > t_{кр}$ і рівень значущості $p \leq 0,05 - \leq 0,01$, що говорить про існування статистичної значущості різниць значень між вибірками.

Для пари ГКЕГ_{до}-ГККГ_{до} $t_{емп} < t_{кр}$ і рівень значущості $p \leq 0,05 - \leq 0,01$, що говорить про відсутність статистично значущих розбіжностей між показниками вибірок.

Таблиця 2

**Статистичний аналіз значущості розбіжностей між показниками рівня
сформованості готовності до запобігання конфліктам за гносеологічним
критерієм**

Пара	$t_{емп}$	$t_{кр}$ ($p \leq 0,05 - \leq 0,01$)
ГКЕГ _{до} -ГКЕГ _{після}	16,9	1,97-2,61
ГККГ _{до} -ГККГ _{після}	9,0	1,97-2,61
ГКЕГ _{до} -ГККГ _{до}	0,1	1,96-2,58
ГКЕГ _{після} -ГККГ _{після}	5,3	1,96-2,58

Результати розрахунків відмінності у дисперсіях значень рівнів сформованості компонентів гносеологічного критерію

	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Низький	76	70	58	16
Середній	47	42	62	67
Високий	27	24	30	53
Середнє	36,79	36,71	41,66	50,56
Кількість	150	136	150	136
Дисперсія	196,017	215,454	185,488	215,315

Статистично значущі відмінності дисперсій значень рівнів сформованості компонентів гносеологічного критерію

Констатувальний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,09916	$F_{\text{крит}}$
$v_{\text{чисел}}$	135	1,21
$v_{\text{знам}}$	149	$\alpha = 0,05$
Контрольний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,26862	$F_{\text{крит}}$
$v_{\text{чисел}}$	135	1,21
$v_{\text{знам}}$	149	$\alpha = 0,05$

Додаток Н

Результати виконання завдань щодо діагностики рівнів сформованості умінь щодо запобігання конфліктам

Так, завдання 1 (аналіз конфлікту між підприємцем та родичем) було правильно виконано 82,4% ЕГ та 21,3% КГ. Студенти винесли рішення на користь підприємця, який сплатив усі судові витрати, послуги адвокату та зазнав збитків за період, коли магазин не працював. Респонденти вважають, що в ситуації описано два різні конфлікти (між представником БТІ та підприємцем, між підприємцем та родичем). Вони засудили дії родича та кваліфікували їх як правопорушення, обґрунтували роль місцевої адміністрації, співробітника БТІ та арбітражного суду.

Переважна більшість студентів ЕГ (51,5%) та незначна кількість респондентів КГ (16,7%) вирішила завдання 2 (проведення транзакційного аналізу міжособистісної взаємодії), зазначив, що кожна людина в різних ситуаціях займає різні позиції стосовно одна одної, що знаходить своє відображення у взаємодії. Майбутні юристи склали матрицю (рис 1.), виділили суб'єкти міжособистісної взаємодії, охарактеризували основні та додаткові транзакції, докладно описали транзакції, що перетинаються, обґрунтували позиції сторін та їх спрямованість, зробили висновок про наявність 4 розбіжностей, засвідчили існування серйозної конфліктної ситуації між учасниками переговорів.

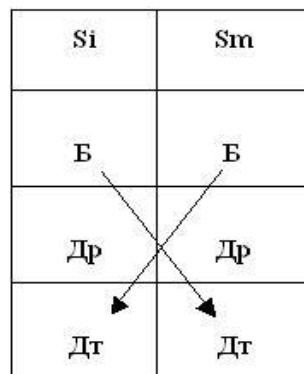

Рис. 1. Матриця транзакцій міжособистісної взаємодії за завданням 2 додатку

Деякі зі студентів ЕГ розглянули ситуацію з точки зору медіатора та запропонували вихід для врегулювання протиріччя, за що отримали додатковий бал від викладачів.

Завдання 3 було розділено на 2 послідовні етапи. Після виконання 1 етапу студент отримував додаткові дані, завдяки яким необхідно було скоригувати або підтвердити винесене раніше рішення. 62,5% ЕГ та 14,0% КГ вдалося запобігти конфлікту між директором типографії та представником видавництва, запропонувавши рішення, що задовольнило обидві сторони. Крім того, студенти спрогнозували декілька варіантів вірогідного розвитку подій та передбачили наслідки кожного з них. Отримавши нову інформацію, 29,4% ЕГ та 38,0% КГ змогли скоригувати свої висновки та визначити альтернативний

вихід зі складної ситуації. Такий тип завдань дуже сподобався студентам та викликав жваве обговорення після проведення тестування.

Щодо завдання 4, то 55,2% ЕГ та 24,7% КГ, перш за все зазначили, що адвокат повинен не лише аналізувати відповідну ситуацію крізь призму права, а й усвідомлювати дійсні інтереси та потреби кожної зі сторін. Його діяльність спрямована не на застосування права, що припускає лише один справді правильний варіант, а на його використання, в рамках якого можливе знаходження різних варіантів вирішення проблеми, кожен із яких буде правильним за згодою сторін на відповідні умови. Отже, спираючись на вищезазначене, респонденти описали алгоритм дій адвоката в даній ситуації, правильно охарактеризували стиль поведінки суб'єктів конфлікту, наголошуючи на активних діях вчителя та протиправних з боку сусідів. Майбутні юристи побудували карту конфлікту (рис. 2), сформулювавши основні проблеми, потреби та побоювання учасників, способи усунення причин, що призвели до протистояння.

Учасник № 1 Вчитель А. Іваненко Потреби: встановлення паркану задля запобігання порушення меж ділянки. Побоювання: сусіди можуть завдавати шкоду майну та саду.	Учасник № 2 Сусіди Потреби: фрукти та ягоди для онуків Побоювання: розголос інциденту, втрата можливості користуватися сусідським садом
--	--

Рис. 2. Карта конфлікту до завдання 4

Більшість із них запропонувала такий компромісний варіант виходу з конфліктної ситуації: сусіди за певний відсоток будуть допомагати вчителю збирати врожай плодів та ягід.

Додаток О

Статистичний аналіз рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм

На першому етапі кожна аналізована вибірка піддавалась аналізу на нормальність закону розподілення, для цього використовувались описові статистики та одновибірковий критерій Колмогорова-Смірнова. Отримані результати згруповано в таблицю 1.

Таблиця 1

Статистичні дані рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів за операційним критерієм

Критерій	Описові статистики						Критерій Колмогорова-Смірнова		
	Кількість	Середнє значення	Стд. відхилення	Асиметрія		Ексцес		Статистика	Асимп. знч
				Статистика	Стд. помилка	Статистика	Стд. помилка		
ОПЕГдо	136	25,6	1,09	0,376	0,208	-1,098	0,413	1,35	0,052
ОПКГдо	150	26,0	1,00	0,284	0,198	-0,715	0,394	1,18	0,126
ОПЕГпісля	136	35,3	1,06	-0,087	0,208	-1,046	0,413	0,80	0,546
ОПКГпісля	150	27,1	1,02	0,198	0,198	-1,077	0,394	1,34	0,054

Усі показники критерію Колмогорова-Смірнова не є значущими, тобто більше 0,05, це означає, що розподіл значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм відповідає закону нормального розподілення, що додатково підтверджено графічними зображеннями (рис. 1).

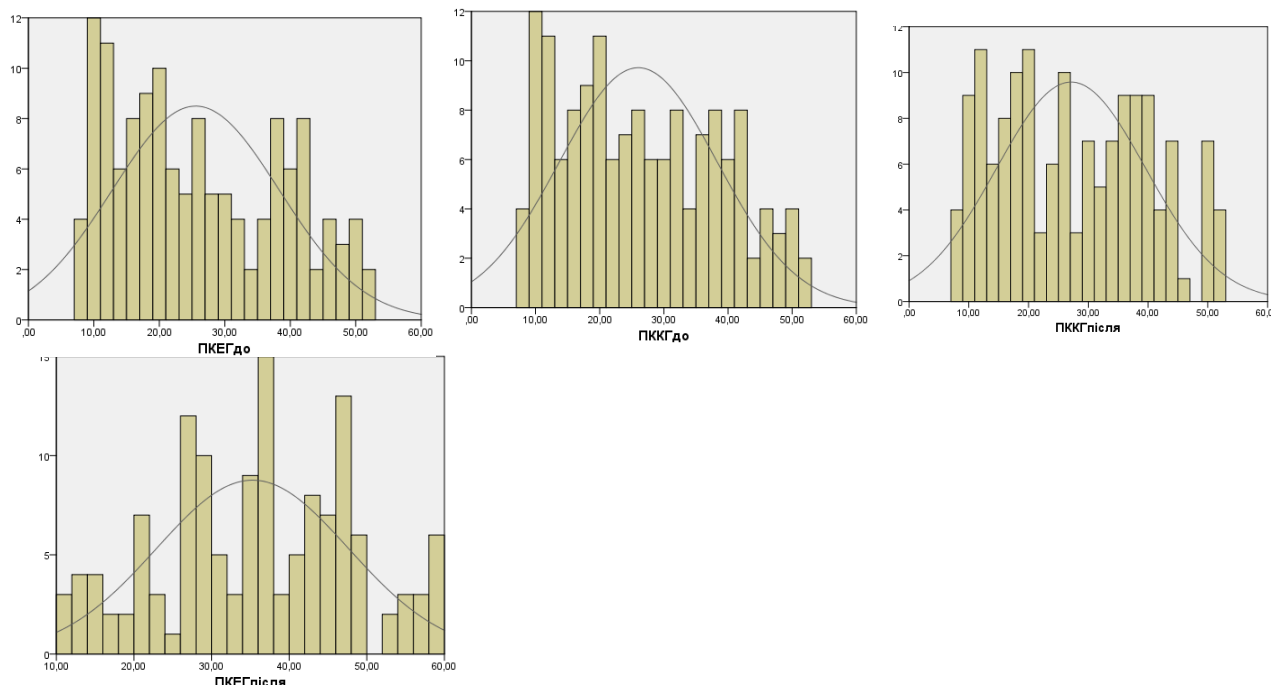

Рис. 1. Гістограми розподілу значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм в експериментальній та контрольній групах до та після проведення експерименту

Для аналізу статистичної значущості розбіжностей між показниками до та після проведення формувального етапу експерименту був розрахований t – критерій Ст'юдента, результати якого представлено в табл. 1.

Статистичний аналіз значущості розбіжностей між значеннями рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм на контрольному етапі експерименту

Пара	$t_{\text{емп}}$	$t_{\text{кр}}$ ($p \leq 0,05 - \leq 0,01$)
ОПЕГ до-ОПЕГ після	19,4	1,97-2,61
ОПКГ до-ОПКГ після	10,1	1,97-2,61
ОПЕГ до-ОПКГ до	0,3	1,96-2,58
ОПЕГ після-ОПКГ після	5,6	1,96-2,58

Як видно із таблиці 1, для 1-ї, 2-ї та 4-ї пари $t_{\text{емп}} > t_{\text{кр}}$ і рівень значущості $p \leq 0,05 - \leq 0,01$, це підтверджує, що різниця між вибірками є статистично значущою.

Щодо 3-ї пари, то тут $t_{\text{емп}} < t_{\text{кр}}$ і рівень значущості $p \leq 0,05 - \leq 0,01$, що говорить про відсутність статистично значущих розбіжностей між вибірками.

Результати перевірки подібності-відмінності дисперсій двох незалежних вибірок за допомогою F-критерію Фішера дозволили зробити висновки про статистичну значущість відмінності дисперсій значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм між ЕГ та КГ на контрольному етапі (табл. 2).

Таблиця 2

Відмінності в розподілі значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм

	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Низький	65	60	59	18
Середній	58	53	63	65
Високий	27	23	28	53
Середнє	26,0067	25,5515	41,6600	35,2721
Кількість	150	136	150	136
Дисперсія	150,584	161,879	185,688	152,200

Виходячи з даних таблиці 2, можемо зазначити, що оскільки $F_{\text{емп}} < F_{\text{крит}}$, то статистично значущих відмінностей дисперсій значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм між КГ та ЕГ на констатувальному етапі немає.

Таблиця 3

Результати розрахунків відмінності в дисперсіях рівней сформованості прогностичних умінь за операційним критерієм

Констатувальний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,07501	$F_{\text{крит}}$
$V_{\text{чисел}}$	135	1,21
$V_{\text{знам}}$	149	$\alpha = 0,05$
Контрольний етап		
$F_{\text{емп}}$	1,22002	$F_{\text{крит}}$

$V_{\text{чисел}}$	149	1,21
$V_{\text{знам}}$	135	$\alpha = 0,05$

На контрольному етапі спостерігаємо таку тенденцію: $F_{\text{емп}} > F_{\text{крит}}$, тобто виявляються статистично значущі відмінності дисперсій значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за операційним критерієм між ЕГ і КГ, отже факт стабілізації рівня сформованості за операційним критерієм у студентів ЕГ після реалізації моделі є статистично значущим.

Таким чином, при порівнянні числових даних діагностики на констатувальному та контрольному етапах експерименту стає очевидною позитивна динаміка рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам майбутніх юристів за операційним критерієм, яка значною мірою проявилась в ЕГ: кількість майбутніх фахівців із високим рівнем зросла на 22,2%, тоді як у КГ – на 0,6%; на середньому рівні: +8,5%, +3,1%; на низькому: -30,7%; та -3,7% відповідно.

Для зручності розгляду ефективності експериментальної роботи результати цього зрізу представлено на рис. 2.

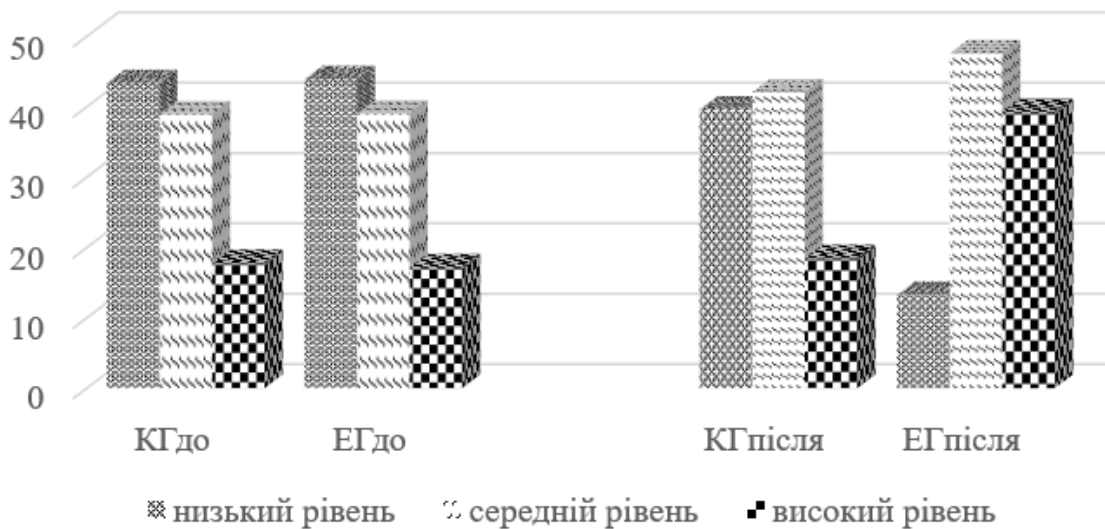

Рис. 2. Порівняльна характеристика рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам (у %) за операційним критерієм до та після проведення експерименту

Додаток П

Статистичний аналіз даних сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм

Проведений наприкінці експерименту статистичний аналіз даних сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм підтвердив нормальність значень розподілення за усіма вибірками (табл. 1). Наочне відображення зазначеного представлено на рисунку 1.

Таблиця 1

Статистичні дані рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм в ЕГ та КГ

Критерій	Описові статистики У _y							Критерій Колмогорова-Смирнова	
	Кількість	Середнє значення	Стд. відхилення	Асиметрія		Ексцес		Статистика	Асимпт. знч
				Статистика	Стд. помилка	Статистика	Стд. помилка		
ОКЕГдо	136	41,7	23,0	0,422	0,208	-1,121	0,413	1,36	0,051
ОККГдо	150	43,0	23,3	0,399	0,198	-1,007	0,394	1,35	0,052
ОКЕГпісля	136	57,5	24,6	-0,280	0,208	-1,211	0,413	1,35	0,053
ОККГпісля	150	47,7	24,8	0,393	0,198	-1,134	0,394	1,35	0,053

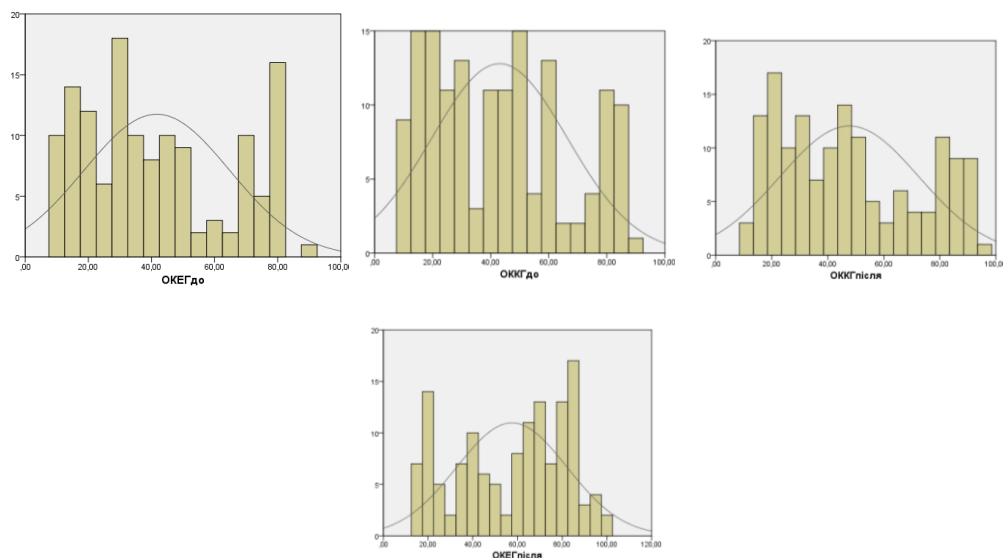

Рис. 1. Гістограми розподілу значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм в ЕГ та КГ до та після проведення експерименту

Статистичний аналіз значущості розбіжностей між рівнями сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм представлений у табл. 2.

Таблиця 2

Статистичний аналіз значущості розбіжностей між значеннями рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм до та після проведення експерименту

Пара	$t_{емп}$	$t_{кр}$
------	-----------	----------

		($p \leq 0,05$ - $\leq 0,01$)
ОКЕГ _{до} -ОКЕГ _{після}	19,0	1,97-2,61
ОККГ _{до} -ОККГ _{після}	13,3	1,97-2,61
ОКЕГ _{до} -ОККГ _{до}	0,5	1,96-2,58
ОКЕГ _{після} -ОККГ _{після}	3,4	1,96-2,58

Отже, різниця між парами вибірок ОКЕГ_{до} – ОКЕГ_{після}, ОККГ_{до} – ОККГ_{після} та ОКЕГ_{після} – ОККГ_{після} є статистично значущою. Щодо пари ОКЕГ_{до} – ОККГ_{до} статистично значущих розбіжностей між вибірками не виявлено. Перевірка встановлення подібності-відмінності дисперсій у двох незалежних вибірках за допомогою F-критерію Фішера (табл. 3, табл. 4) засвідчила відсутність статистично значущих відмінностей дисперсій значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм між КГ та ЕГ на констатувальному етапі ($F_{емп} < F_{крит}$).

Таблиця 3

Відмінності у розподілі значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм

	Констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Низький	63	67	59	28
Середній	51	54	57	66
Високий	22	29	34	42
Середнє	43,0	41,7	47,7	57,5
Кількість	150	136	150	136
Дисперсія	543,737	529,282	753,065	607,274

Таблиця 4

Результати розрахунків відмінності у дисперсіях рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм

Констатувальний етап		
$F_{емп}$	1,027311	$F_{кр}$
$V_{чисел}$	149	1,21
$V_{знам}$	135	$\alpha = 0,05$
Контрольний етап		
$F_{емп}$	1,240074	$F_{кр}$
$V_{чисел}$	149	1,21
$V_{знам}$	135	$\alpha = 0,05$

Дані контрольного етапу свідчать про статистично значущі відмінності дисперсій значень рівнів сформованості готовності до запобігання конфліктам за особистісним критерієм між ЕГ та КГ: $F_{емп} > F_{крит}$.

Додаток Р
ПЛАН
Роботи студентського клубу „Правознавець майбутнього”

№ п/п	Найменування подій	Термін проведення
1.	Організаційний збір Визначення задач клубу на 2017-2018 р. Затвердження плану роботи	Вересень 2017р.
2.	Дискусійне засідання за темою „Актуальність міфів та легенд у сучасному праві”	Жовтень 2017р.
3.	„Круглий стіл» за темою «Конфліктогенність права”	Жовтень 2017р.
4.	Майстер-клас за темою „Значення інтерв'ювання як першого етапу спілкування з клієнтом”	Листопад 2017р.
5.	Диспут за темою „Яким має бути юрист майбутнього? ”	Листопад 2017р.
6.	Тренінг „Тайм-менеджмент у професійній діяльності юриста”	Грудень 2017р.
7.	Екскурсія до лабораторії криміналістики бюро Судово-Медичної експертизи	Грудень 2017р.
8.	Майстер-клас „Судові дебати”	Січень 2018р.
9.	Науково-практична конференція „Біфуркація права”	Січень 2018р.
10.	Аналіз проектів „Потенційні можливості медіації у різних галузях взаємовідносин”	Лютий 2018р.
11.	Диспут за темою „Мистецтво красномовства у правовій сфері”	Лютий 2018р.
12.	Брейн-ринг „Знавці правової конфліктології”	Березень 2018р.
13.	Майстер-клас за темою „Шляхи запобігання та вирішення конфліктів”	Березень 2018р.
14.	Науково-практичний семінар „Формування правового суспільства”	Квітень 2018р.
15.	Тренінг особистісного зростання	Квітень 2018р.
16.	Підведення підсумків роботи клубу	Травень 2018р.

Додаток С

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Жданюк А.В. Конфліктологічний характер професійної діяльності юриста / А.В. Жданюк // Науковий вісник Мелітопольського державного університету. Серія: Педагогіка. – 2017. – № 1 (18). – С. 227–233.

2. Жданюк А.В. Конфліктологічна готовність як основа формування конфліктологічної компетентності юриста / А.В. Жданюк // Молодь і ринок. Дрогобич : ДДПІ ім. І. Франка, 2017. – № 9 (152). – С. 185–191.

3. Жданюк А.В. Модель формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : ВПЦ „Візаві”, 2017. – Вип. 2, Ч. 2. – С. 33–41.

4. Жданюк А.В. Щодо історико-філософських аспектів розвитку уявлень про конфлікт у системі правовідносин / А.В. Жданюк // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка і психологія”. – 2017. – № 1 (13). – С. 14–21.

5. Жданюк А.В. Роль конфліктологічної освіти у професійному становленні майбутнього юриста / А.В. Жданюк // Нова педагогічна думка. – 2017. – № 2 (90). – С. 36–40.

6. Жданюк А.В. Щодо етапів процесу запобігання конфліктам у професійній діяльності юриста / А.В. Жданюк // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Бердянськ : БДПУ, 2017. – Вип. 2. – С. 213–219.

7. Жданюк А.В. Структура готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 159. – С. 201–206.

8. Жданюк А.В. Медіація як технологія запобігання конфліктам у професійній діяльності юристів / А.В. Жданюк // Наукові записки. Серія „Психолого-педагогічні науки”. – 2017. – № 3. – С. 75–81.

9. Жданюк А.В. Визначення рівня сформованості мотиваційного критерію готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності: констатувальний етап експерименту / А.В. Жданюк // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія „Педагогіка і психологія”. – 2017. – № 2 (14). – С. 156–163.

Статті у закордонних виданнях

10. Жданюк А.В. Діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // *East European Scientific Journal*. – Warsaw, 2017. – № 10 (26), Vol. 2, P. 88. – P. 21–26.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Жданюк А.В. Види конфліктів у професійній діяльності юриста / А.В. Жданюк // Педагогіка і психологія : напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: зб. наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 квітня 2017 р., м. Одеса). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С. 138–141.

12. Жданюк А.В. Щодо інтеграції інформаційних технологій у процес професійної підготовки юристів / А.В. Жданюк // Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених (18 – 19 квітня 2017 р.) / М-во освіти і науки України; М-во культури України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2017. – С. 51–55.

13. Жданюк А.В. Методологічні підходи до вивчення особливостей конфліктологічної юридичної діяльності / А.В. Жданюк // Вплив досягнень психологічних і педагогічних наук на розвиток сучасного суспільства: зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 10–11 березня 2017 р.). – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. – С. 53–58.

14. Жданюк А.В. Причини виникнення конфліктів у професійній

діяльності юриста / А.В. Жданюк // Сучасна вища освіта: проблеми та перспективи: тези доповідей V Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (Дніпро, 23 березня 2017 р.). – Дніпро : Університет імені Альфреда Нобеля, 2017. – С. 56–59.

15. Жданюк А. В. Щодо підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем з філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]. – Київ: НПУ імені Драгоманова, 2017. – Вип. 11. – С. 41–44.

16. Жданюк А.В. Щодо сукупності умінь майбутніх юристів, що необхідні для запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Психологія та педагогіка сучасності : проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: зб. тез наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 серпня 2017 р.). – Львів : ГО „Львівська педагогічна спільнота”, 2017. – С. 71–75.

17. Жданюк А.В. Позааудиторні навчальні заходи у формуванні готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Наукова дискусія : питання педагогіки та психології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 1–2 грудня 2017 р.). – Київ: ГО „Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2017. – Ч. 2. – С. 65–69.

18. Жданюк А.В. Щодо змісту формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності / А.В. Жданюк // Педагогіка і психологія сьогодення : теорія та практика: зб. наук. праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 січня 2018 р., м. Одеса). – Одеса: ГО „Південна фундація педагогіки”, 2018. – С. 79–83.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
(УМСФ)**

вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000
тел./факс: (056) 745-55-96; (0562) 47-17-91

E-mail: university.msf@gmail.com Код ЄДРПОУ 39568620

01.03.2018

№ 10-34/01/235

На № _____

від _____

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Жданюк Анни Василівни
на тему: «Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у
професійній діяльності»**

Результати дисертаційного дослідження А.В. Жданюк за темою «Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності» було впроваджено у процес підготовки майбутніх фахівців-юристів.

Авторка виступила з доповіддю на засіданні кафедри іноземних мов та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів, де представила теоретично обгрунтовану та експериментально перевірену модель підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, побудовану на підставі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно зорієнтованого, контекстного, технологічного підходів.

Дана модель містить такі блоки: цільовий (мета, завдання, методологічні засади, принципи); діагностичний (попередня діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); змістово-організаційний (етапи, зміст, форми й технології формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); рефлексивно-аналітичний (аналітико-оціночна, пошуково-практична діяльність; рефлексія власних досягнень у професійному й особистісному зростанні; самодіагностика, самокоригування); оцінювально-коригувальний (перевірка отриманих результатів). Викладачі кафедри були ознайомлені з сутністю поняття «готовність майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності», її структурно-компонентним складом; пакетом діагностичних матеріалів для визначення рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності.

Особлива увага була приділена авторському спецкурсу «Основи правової конфліктології»: розробленому автором банку проблемних ситуацій правової спрямованості. Викладачі отримали методичні матеріали для проведення практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, інструктивні матеріали щодо їх виконання.

У цілому, запропоновані А.В. Жданюк теоретичні й практичні нароби щодо формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності було впроваджено у навчально-виховний процес майбутніх юристів й отримано позитивні результати.

В.о. ректора

Є.В. Гармаш

№ 1984/3 від 22.12.2017

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Жданюк Анни Василівни
на тему: «Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності»

Протягом навчальних років (2016-2018 рр.) результати дисертаційного дослідження А.В. Жданюк було впроваджено у процес підготовки майбутніх юристів у ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля».

Викладачам кафедри права А.В. Жданюк було презентовано авторський спецкурс «Основи правової конфліктології», банк проблемних ситуацій правової спрямованості, тренінгів, ігор (рольові, ділові), методичні матеріали для проведення практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів. А.В. Жданюк неодноразово виступала з доповідями про результати наукових досліджень на засіданнях кафедри.

Для студентів було проведено практичні заняття із застосуванням проблемних ситуацій правової спрямованості.

А.В. Жданюк було проведено діагностування студентів за авторською методикою, виявлено наявний рівень сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності та визначено напрямки її вдосконалення.

Надані А.В. Жданюк навчально-методичні матеріали було реалізовано у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Результати роботи дозволяють зазначити статистично значущу позитивну динаміку у рівні сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності після упровадження у навчальний процес авторської моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності на підставі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно зорієнтованого, контекстного, технологічного підходів.

**ПРОРЕКТОР ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Г.Я. ГЛУХА

УНІВЕРСИТЕТ СЕРТИФІКОВАНО ТА АКРЕДИТОВАНО МІЖНАРОДНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
THE UNIVERSITY HAS BEEN CERTIFIED AND ACCREDITED BY INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000 тел. 79-59-11, факс 72-08-02, e-mail: nadpsu@pvu.gov.ua

28.12.2017 № 337
на № _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник ректора Національної академії
Державної прикордонної служби України імені
Богдана Хмельницького з наукової роботи
доктор військових наук, професор

полковник В. А. Кириленко

« » 2017 року

Акт

про реалізацію результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Жданюк Анни Василівни

Комісія у складі голови – начальника науково-дослідного відділу кандидата психологічних наук, старшого наукового співробітника О. Ю. Андрощук; членів комісії: начальника кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін доктора педагогічних наук, доцента В. І. Мірошніченко; професора кафедри педагогіки та соціально-економічних дисциплін доктора педагогічних наук, професора О. В. Торічного, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Жданюк Анни Василівни з теми «Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності» було впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю 081 «Право» у 2016-2017 навчальному році.

Розробки авторки, висновки і пропозиції дослідження становлять певний інтерес і прийняті для практичного використання в діяльності НАДПСУ, зокрема презентований авторський спецкурс «Основи правової конфліктології»; банк проблемних ситуацій правової спрямованості, ділові, рольові, симуляційні ігри;

тренінги, методичні матеріали для проведення практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, інструктивні матеріали щодо їх виконання.

Викладачами було перевірено ефективність моделі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності, побудованої на підставі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно зорієнтованого, контекстного, технологічного підходів.

Апробований пакет діагностичних методик дозволив охарактеризувати наявний рівень сформованості готовності майбутніх правоохоронців до запобігання конфліктам у професійній діяльності та визначити напрями її вдосконалення.

Констатуємо, що реалізація моделі формування готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності забезпечує статистично значущу позитивну динаміку формування у майбутніх правоохоронців зазначеної готовності.

Критичний розгляд результатів дисертаційного дослідження А. В. Жданюк дозволив дійти висновку, що вони є науково обґрунтованими та можуть надалі використовуватися у практичній діяльності вищого навчального закладу.

Начальник науково-дослідного відділу
кандидат психологічних наук, с. н. с.
полковник

О. Ю. Андрощук

Начальник кафедри педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
доктор педагогічних наук, доцент

В. І. Мірошніченко

Професор кафедри педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
доктор педагогічних наук, професор

О. В. Торічний

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

49005, м. Дніпро,
Проспект Гагаріна, 26

Тел. (056) 377-34-84

“26” *од* 20 *лр.*

№ 2392/1

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Жданюк Анни Василівни
на тему: «Підготовка майбутніх юристів до запобігання конфліктам
у професійній діяльності» за спеціальністю
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

Результати дисертаційного дослідження Жданюк А.В. було впроваджено у процес підготовки майбутніх юристів у вищому навчальному закладі у 2017-2018 н. р.

Викладачами було перевірено ефективність моделі підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності на підставі системного, діяльнісного, синергетичного, особистісно-орієнтованого, контекстного, технологічного підходів, яка містить такі блоки: цільовий (мета, завдання, методологічні засади, принципи); діагностичний (попередня діагностика рівня сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); змістово-організаційний (етапи, зміст, форми й технології підготовки майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності); рефлексивно-аналітичний (аналітико-оціночна, пошуково-практична діяльність; рефлексія власних досягнень у професійному й особистісному зростанні; самодіагностика, самокоригування); оцінювально-коригувальний (перевірка отриманих результатів).

Викладачам було надано навчально-методичне забезпечення авторського спецкурсу «Основи правової конфліктології», банк проблемних ситуацій правової спрямованості, ділові, рольові, симуляційні ігри. Особливу зацікавленість викликали тренінги, методичні матеріали для проведення практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, інструктивні матеріали щодо їх виконання.

Серед студентів було апробовано пакет діагностичних методик, який

дозволив охарактеризувати наявний рівень сформованості готовності майбутніх юристів до запобігання конфліктам у професійній діяльності та визначити напрями її вдосконалення.

Можна стверджувати, що основні положення і результати дисертаційного дослідження А.В. Жданюк мають теоретичне та практичне значення і упроваджені у науково-педагогічну практику.

**Декан
юридичного факультету
доктор юридичних наук,
кандидат педагогічних наук,
доцент**

В.М. Савіщенко